

Ára: 1000,- Ft

E számunk tartalmából

KÖZLEMÉNYEK A HADTÖRTÉNETI INTÉZET ÉS MÚZEUM FENNÁLLÁSÁNAK 100. ÉVFORDULÓJÁN

A Hadtörténelmi Közlemények szerzői gárdája, szerkesztőbizottsági tagjai és szerkesztősége ünnepi különszámban, ünnepi írásokkal köszönti a Hadtörténelmi Intézet és Múzeumot 100. születésnapja alkalmából.

A különszám közleményei az Intézmény történetéhez kapcsolódnak. Nagobbik részük a Levéltár, a Könyvtár, a Térképtár, a Múzeum életéhez, forrásaihoz és gyűjteményeihez, illetve azok történetéhez köthető, más részük az intézmény néhány egykori munkatársának életrajzát adja közre.

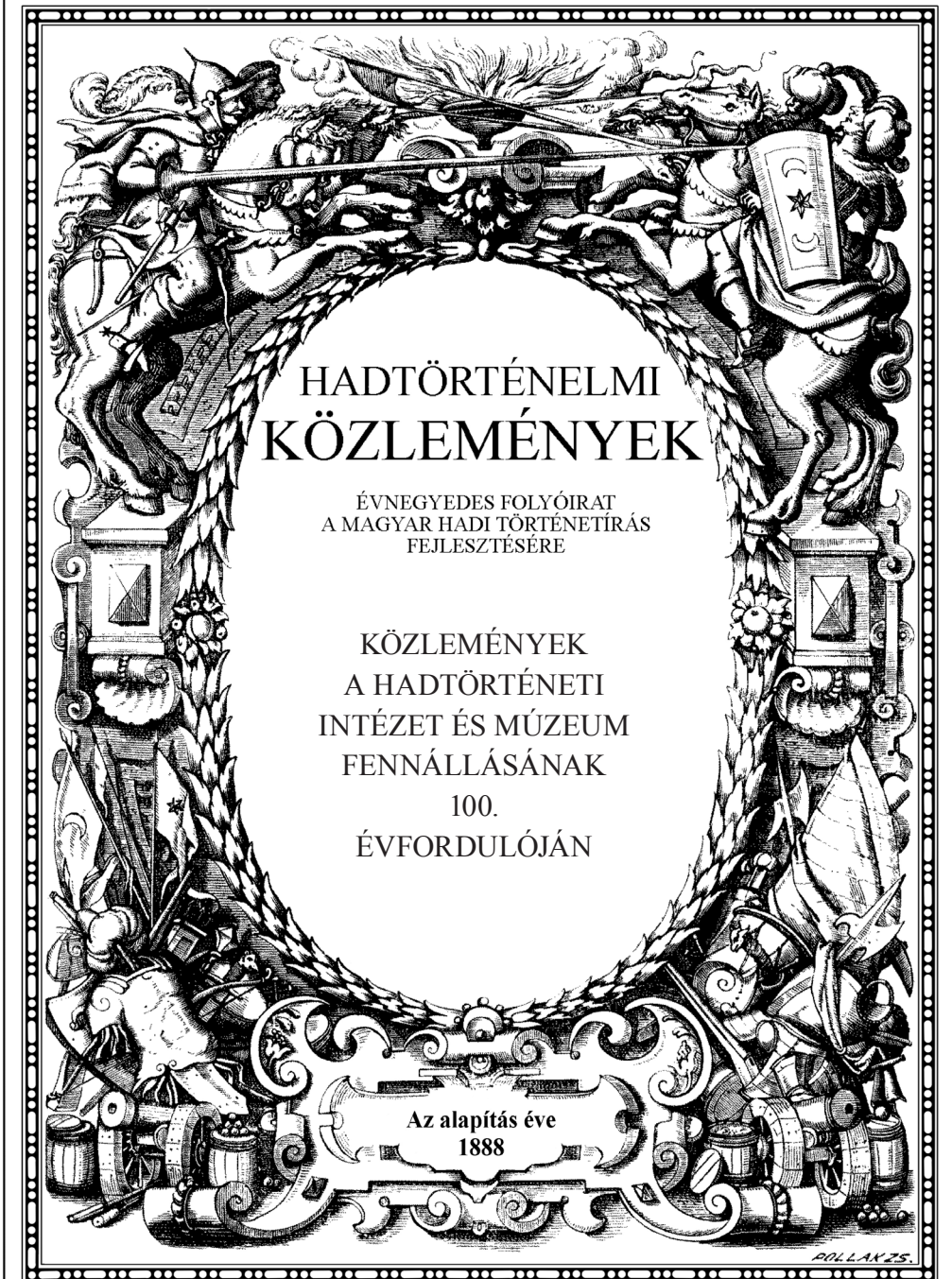

HADTÖRTÉNELMI KÖZLEMÉNYEK * 131. ÉVF. * 2018. KÜLÖNSZÁM

131. ÉVFOLYAM

2018.

KÜLÖNSZÁM

A HADTÖRTÉNETI INTÉZET ÉS MÚZEUM FOLYÓIRATA

* * * * *

BUDAPEST

* * * * *

QUARTERLY OF MILITARY HISTORY

Journal of the Institute and Museum of Military History

Established 1888

Editor in Chief Katalin Mária Kincses

Editor Gréta Somogyi

Editorial Board

Tibor Balla, Gábor Bona, Attila Bonhardt, István Czigány, Tamás Csikány, Lóránd Dombrády, Róbert Hermann (President), Miklós Horváth, Gyula Kedves, Gábor Kiss, Vilmos Kovács, Kálmán Mészáros, Ferenc Lenkefi, Imre Okváth, Ferenc Pollmann, János B. Szabó, Miklós M. Szabó, Péter Szabó, Sándor Szakály, János Varga J., László Veszprémy

Special Consultants

Gábor Ágoston, Tibor Hajdu, György Markó, Géza Pálffy, Gergely Pál Sallay, Erwin A. Schmidl, Vladimír Segeš, Ferenc Tóth, Aladár Urbán

Published by the Institute and Museum of Military History of the Ministry of Defence

2–4 Kapisztrán tér Budapest 1014 Hungary
Postal address: PO Box 7, Budapest H-1250
Phone (36 1)-325-16-00, Fax: (36-1)-325-16-04

Editorial and Publishing Office

2–4 Kapisztrán tér Budapest 1014 Hungary
Postal address: PO Box 7, Budapest H-1250
Phone (36-1)-325-16-44

E-mail: hkszerk@gmail.com

Electronic version: www.epa.oszk.hu/hk

Subscription fee
4000 HUF annually, 1000 HUF quarterly

Distribution

Magyar Posta Rt.
Business and Logistics Centre

Subscription abroad

Hírlapterjesztési Központ
1 Orczy tér Budapest H-1089 Hungary

Postal address:
Budapest H-1900

E-mail: hirlapelofizetes@posta.hu

REVUE D'HISTOIRE MILITAIRE

Publication trimestrielle de l'Institut et du Musée d'Histoire Militaire

Fondée en 1888

Redacteur en chef: Katalin Mária Kincses

Editorial: Gréta Somogyi

Comité éditorial

Tibor Balla, Gábor Bona, Attila Bonhardt, István Czigány, Tamás Csikány, Lóránd Dombrády, Róbert Hermann (President), Miklós Horváth, Gyula Kedves, Gábor Kiss, Vilmos Kovács, Kálmán Mészáros, Ferenc Lenkefi, Imre Okváth, Ferenc Pollmann, János B. Szabó, Miklós M. Szabó, Péter Szabó, Sándor Szakály, János Varga J., László Veszprémy

Conseillers scientifiques

Gábor Ágoston, Tibor Hajdu, György Markó, Géza Pálffy, Gergely Pál Sallay, Erwin A. Schmidl, Vladimír Segeš, Ferenc Tóth, Aladár Urbán

Éditée par l'Institut et le Musée d'Histoire Militaire (Ministère de la Défense)

2–4 Kapisztrán tér Budapest 1014 Hongrie
Adresse postale: PO Box 7, Budapest H-1250
Tél.: (36-1)-325-16-00, Télécopie: (36-1)-325-16-04

Rédaction et Maison d'Édition

2–4 Kapisztrán tér Budapest 1014 Hongrie
Adresse postale: PO Box 7, Budapest H-1250
Tél.: (36-1)-325-16-44

E-mail: hkszerk@gmail.com

Version électronique: www.epa.oszk.hu/hk

Tarif d'abonnement
4000 HUF (annuel), 1000 HUF (trimestriel)

Diffusée par

Magyar Posta Rt.
Centre d'Affaires et Logistique

Abonnement à l'étranger

Hírlapterjesztési Központ
1 Orczy tér Budapest H-1089 Hongrie

Adresse postale:
Budapest H-1900

E-mail: hirlapelofizetes@posta.hu

MILITÄRGESCHICHTLICHE MITTEILUNGEN

Vierteljahresschrift des Instituts und Museums für Militärgeschichte

Gründungsjahr: 1888

Chefredakteurin: Katalin Mária Kincses

Redakteurin: Gréta Somogyi

Redaktionskomitee

Tibor Balla, Gábor Bona, Attila Bonhardt, István Czigány, Tamás Csikány, Lóránd Dombrády, Róbert Hermann (President), Miklós Horváth, Gyula Kedves, Gábor Kiss, Vilmos Kovács, Kálmán Mészáros, Ferenc Lenkefi, Imre Okváth, Ferenc Pollmann, János B. Szabó, Miklós M. Szabó, Péter Szabó, Sándor Szakály, János Varga J., László Veszprémy

Beratungsausschuss

Gábor Ágoston, Tibor Hajdu, György Markó, Géza Pálffy, Gergely Pál Sallay, Erwin A. Schmidl, Vladimír Segeš, Ferenc Tóth, Aladár Urbán

Herausgegeben vom Institut und Museum für Militärgeschichte des Ministeriums für Landesverteidigung

1014 Budapest I., Kapisztrán tér 2-4.
Postanschrift: Budapest, Pf. 7, H-1250.
Tel.: (36-1)-325-16-00, Fax: (36-1)-325-16-04

Redaktion und Verlagsbüro

1014 Budapest I., Kapisztrán tér 2-4.
Postanschrift: Budapest, Pf. 7, H-1250.
Tel.: (36-1)-325-16-44

E-Mail-Adresse: hkszerk@gmail.com

Internetversion: www.epa.oszk.hu/hk

Abonnement
4000,- HUF/Jahr, 1000,- HUF/Vierteljahr

Vertrieb

Magyar Posta Rt. Üzleti és Logisztikai Központ

Abonnement für das Ausland

Hírlapterjesztési Központ
1. Orczy tér Budapest H-1089 Ungarn

Postanschrift:
H-1900 Budapest,

E-Mail: hirlapelofizetes@posta.hu

ВОЕННО-ИСТОРИЧЕСКИЙ ВЕСТНИК

Поквартальный Журнал Института и Музея Военной Истории

Год основания: 1888

Главный редактор: Каталин Мариа Кинчеш

Редактор: Грета Шомоди

Редакционная коллегия

Тибор Балла, Габор Бона, Аттила Бонхардт, Иштван Цигань, Тамаш Чикань, Лоранд Домбради, Роберт Херманн (председатель), Миклош Хорват, Дюла Кедвеш, Габор Кишш, Вилмош Ковач, Ференц Ленкефи, Калман Месарош, Имре Окватх Ференц Поллманн, Янош Б. Сабо, Миклош М. Сабо, Шандор Сакай, Янош Й. Варга, Ласло Веспреми

Консультативный совет

Габор Агостон, Тибор Хайду, Дьердь Марко, Гергей Пал Шаллаи, Геза Палффи, Эрвин А. Шмидл, Владимир Сегеш, Ференц Тотх, Аладар Урбан

Издает: Институт и Музей Военной Истории
Министерства Обороны

1014 Будапешт I, площадь Капистран 2-4
Почтовый адрес: Будапешт П/я. 7. H-1250
Тел.: (36-1)-325-16-00, Факс: (36-1)-325-16-04

Редакция и Издательство

1014 Будапешт I, площадь Капистран 2-4
Почтовый адрес: Будапешт П/я. 7. H-1250
Тел.: (36-1)-325-16-44

Адрес E-Mail: hkszerk@gmail.com
Электронный вариант: www.epa.oszk.hu/hk

Абонементная плата по подписке
На 1 год 4000, на 1 квартал 1000 форинтов

Распространяет

Коммерческий и Логистический Центр А/О Венгерская Почта

Подписка за границей

Hírlapterjesztési Központ
1. Orczy tér Budapest H-1089 Венгрия

Почтовый адрес:
H-1900 Budapest,

E-mail: hirlapelofizetes@posta.hu

HADTÖRTÉNELMI KÖZLEMÉNYEK

Az alapítás éve
1888

131. ÉVFOLYAM • BUDAPEST • 2018. KÜLÖNSZÁM

A HADTÖRTÉNETI INTÉZET ÉS MÚZEUM FOLYÓIRATA

E SZÁMUNK MUNKATÁRSAI

Andaházi-Szeghy Viktor, PhD, őrnagy, főtiszt (MH Hadkiegészítő, Felkészítő és Kiképző Parancsnokság, Honvéd Vezérkar Tudományos Kutatóhely); *Csákvári Kristóf*, kutató (Hadtörténelmi Levéltár, Térképtár); *Domokos György*, PhD, kutató (Hadtörténelmi Intézet); *Farkas Gyöngyi*, PhD, ny. főlevéltáros (Hadtörténelmi Levéltár); *Fodor Veronika*, könyvtáros (VERITAS Történetkutató Intézet); *Hermann Róbert*, az MTA doktora, a parancsnok tudományos helyettese (Hadtörténelmi Intézet és Múzeum); *Horváth Miklós*, az MTA doktora, egyetemi tanár (Pázmány Péter Katolikus Egyetem); *Jankó Annamária*, PhD, igazgató-helyettes (Hadtörténelmi Levéltár, Térképtár); *Kemény Krisztián*, levéltáros (Hadtörténelmi Levéltár); *Kiss Gábor*, PhD, levéltárvezető (Hadtörténelmi Levéltár); *Krámlí Mihály*, PhD, kutató (Hadtörténelmi Intézet); *Mohácsi Zoltán*, könyvtár-informatikus (Hadtörténelmi Könyvtár); *Pollmann Ferenc*, PhD, kutató (Hadtörténelmi Intézet); *Solymosi József*, PhD, főlevéltáros (Hadtörténelmi Levéltár); *Suba János*, PhD, térképtárvezető (Hadtörténelmi Levéltár, Térképtár)

A rezüméket és a tartalomjegyzékeket *Bognár Katalin* (angol),
Márkus Andrea (francia), *Nasinszky Dezső* (orosz) és *Zachar Viktor Kristóf* (német) fordította.

A Szerkesztőség kéziratot nem őriz meg és nem küld vissza!

HADTÖRTÉNELMI KÖZLEMÉNYEK

A Hadtörténelmi Intézet és Múzeum folyóirata

Az MTA IX. Osztály Hadtudományi Bizottsága által „A” kategóriába sorolt, referált folyóirat

Főszerkesztő: *Kincses Katalin Mária*

Szerkesztő: *Fodor Veronika, Kocsis Annamária, Somogyi Gréta*

Munkatárs: *Tóth Andrea*

Szerkesztőbizottság:

B. Szabó János, Balla Tibor, Bona Gábor, Bonhardt Attila, Czigány István, Csikány Tamás, Dombrády Lóránd, Hermann Róbert (a szerkesztőbizottság elnöke), *Horváth Miklós, Kedves Gyula, Kiss Gábor, Kovács Vilmos, Lenkefi Ferenc, M. Szabó Miklós, Mészáros Kálmán, Okváth Imre, Pollmann Ferenc, Szabó Péter, Szakály Sándor, Varga J. János, Veszprémy László*

Tanácsadó testület:

Ágoston Gábor, Hajdu Tibor, Markó György, Pálffy Géza, Sallay Gergely Pál, Erwin A. Schmidl, Vladimír Segeš, Tóth Ferenc, Urbán Aladár

Kiadja: a HM Hadtörténelmi Intézet és Múzeum

A kiadásért felel: a HM Hadtörténelmi Intézet és Múzeum parancsnoka

© Szerzők, fordítók, szerkesztők, HM Hadtörténelmi Intézet és Múzeum, 2018

Szerkesztőség és kiadóhivatal:

1014 Budapest I., Kapisztrán tér 2–4. Postacím: Budapest, Pf. 7., 1250

Telefon: 325-16-44, 325-16-45, Fax: 325-16-04, e-mail: hkszerk@gmail.com

Megjelenik negyedévenként. Előfizetési díj: egy évre 4000,- Ft, negyedévre 1000,- Ft

Előfizetésben terjeszti:

a Magyar Posta Zrt. Hírlap Üzletág. Előfizethető közvetlenül a postai kézbesítőknél, az ország bármely postáján, Budapesten a Hírlap Ügyfélszolgálati Irodákban és a Hírlapterjesztési Központban (1089 Budapest VIII., Orczy tér 1., postacím: 1900 Budapest, tel.: 06-1-477-64-06).

További információ: 06-80-444-444; hirlapelofizetes@posta.hu

Egyes példányok megvásárolhatók a nagyobb budapesti és vidéki hírlapüzletekben

ERŐDÉPÍTÉSZETI ÉS TÜZÉRSÉGI TRAKTÁTUSOK A HADTÖRTÉNETI KÖNYVTÁRBAN 1700-IG*

A hadügy különféle területeivel foglalkozó nyomtatott szakkönyvek rendkívül fontos szerepet játszottak a hadtudomány fejlődésében. A nyomtatás megjelenése és elterjedése tette ugyanis lehetővé, hogy az olykor rendkívül igényesen, de csupán egy-egy példányban elkészített, elsősorban haditechnikai tárgyú művek helyét átvegyék a talán kevésbé szépséges, de az előbbieknél lényegesen több információt tartalmazó, több százas nagyságrendben, egymás után többször is megjelenő traktátusok. A korábbiakhoz képest lényegesen gyorsabban, nagy tömegben előállított művek szélesebb körben tették ismertté a korabeli hadtudomány egy-egy részterületének eredményeit.

Itt rögtön álljunk meg egy pillanatra. Az imént említett hadtudományi művek – és persze további sok százezernyi korabeli könyv – életében valójában két „forradalom” zajlott le. Az első, ahogy említettem, a könyvnyomtatás megjelenése és elterjedése a XV. századtól kezdve, a másodiknak pedig napjainkban mi is részesei vagyunk. Ez nem más, mint a digitális átalakulás. A digitalizáció ugyanis lehetővé teszi, hogy olyan, jelen esetben könyvészeti tartalmakhoz is könnyedén és ingyenesen (!) hozzáférjünk, amelyek két-három évtizede vagy elérhetetlenek voltak, vagy amelyekbe csak hosszas pályázatás, utazgatás és nagy anyagi ráfordítás után nyerhettünk betekintést, nem beszélve az esetleges másolási költségekről. Ezen tanulmány elkészítésénél is döntő szerepet kapott az internet, mint az adatgyűjtés forrása. Ugyanakkor az is nyilvánvaló, hogy az interneten talált adatokat, forrásuktól függően persze, kritikával kell kezelni.¹ A lényeg azonban az, hogy az alább felsorolt munkák többsége és további kiadásai szintén fellelhetőek már az interneten, digitális formában.²

* Itt szeretném megköszönni a könyvtár munkatársainak, Hegedüs Annamáriának és Mohácsi Zoltánnak a tanulmány elkészítéséhez nyújtott értékes segítséget.

¹ Azért a digitalizált könyvtári katalógusok döntő többségükben megbízhatóak.

² A legátfogóbb programot e téren Németország hajtja végre, időt és költséget nem kímélve. Szempon-tomból a legfontosabb szerepet a *Verzeichnis der im deutschen Sprachbereich erschienenen Drucke des 16./17. Jahrhunderts (VD 16 / VD 17)* program játssza, amely a weboldal szerint (<http://gateway-bayern.de/>) 2009 októbere óta működik, s 2017 végére százezer XVI. századi és 270 000 XVII. századi mű digitalizálását végezte el. Ezen túlmenően is zajlik a korábbi és későbbi művek feldolgozása. Az internetre felkerült művek részben a *Zentrale Verzeichnis Digitalisierter Drucke* honlapján keresztül érhetőek el, mintegy 1 560 000 mű. A kutatás során azonban érdemes az egyes könyvtárak oldalait is felkeresni. A legnagyobb digitális gyűjteményt tapasztalatom szerint a Bayerische Staatsbibliothek mondhatja magáénak, amelybe valameny-nyi bajorországi könyvtár anyagából vesznek fel műveket (pl. Augsburg, Regensburg stb.). Ezek száma csaknem eléri a 2,2 milliót. Érdemes még megemlíteni a drezdai (Sächsische Landesbibliothek – Staats- und Universitätsbibliothek Dresden), göttingeni (Niedersächsische Staats- und Universitätsbibliothek Göttingen), heidelbergi (Universitätsbibliothek Heidelberg) könyvtárakat. A német digitalizálási program szerencsére túlment a csupán német nyelvű anyagokon, és egyre nagyobb számban kerülnek fel más nyelvű (latin, francia, olasz és angol) munkák is.

Rendkívül jó, bár két nagyságrenddel kisebb anyaggal (körülbelül 64 000 darab) rendelkezik a svájci digitális könyvgyűjtemény, az *e-r ara*, amely az ország nyelvi adottságai folytán eleve három nyelv korai könyvtér-mését foglalja magába. A francia *Gallica* ismét egy jókora kollekció, majd 4,4 millió művel, ezen belül is jelentős számú hadtudományi tárgyú munkával. A tengerentúliak közül az egymást jórészt átfedő *archive.org* és a *GoogleBooks* érdemel említést. Közülük az előbbi majd 15,4 millió szabadon letölthető dokumentumhoz biz-

Témámhoz visszatérve, a kéziratos munkák jelentős része haditechnikai kérdésekkel, elsősorban különféle hadigépezetekkel, „találmányokkal” foglalkozott. Sok rajzot tartalmaznak, viszonylag kevés szöveges magyarázattal. Jellegzetes csoportot alkotnak közöttük az úgynevezett *Feuerwerkbuchok*, amelyek a tüzes szerszámok, tűzijátékok ezernyi, bár talán soha meg nem valósított fajtáját mutatják be.³ Ezeket a műveket később, a tüzérség fejlődésével és harctéri szerepének növekedésével párhuzamosan felváltották a *Büchsenmeisterbuchok*, amelyek már konkrét ismereteket közöltek az ágyúk kezelésére és használatára vonatkozóan. Érdekes módon e korszak munkái a hadiépítészet témakörét alig-alig tárgyalják. Kivételes példája ennek egy bizonyos Hans Schermer rövid kis leírása arról, hogyan kell bástyákat építeni (1490 k.).⁴ Mások legfeljebb érintik a kérdést, mint Konrad Kyeser híres *Bellifortis* című műve (Csehország, 1430 k.).⁵ Ismerünk továbbá számos *Kriegsbuchot* is, mint Philip Mönch munkája 1496-ból,⁶ de jőszerével ezek is színes képeskönyvek mindenféle (csodás) hadieszközökről. A kéziratos kódexek közül kitűnik I. Miksa császár *Zeugbuchja*, amely teljes és pontos képet ad a császár hadfelszereléséről, főként az innsbrucki hadszertárról.⁷

A változást a XVI. század első fele hozta meg. Elsőként az ókori szerzőket adták ki nyomtatásban, főleg azért, mert a kortársak tisztában voltak azzal, hogy még mindig lehet tanulni a nagy elődöktől, elsősorban persze szervezési és taktikai téren.⁸ Mellettük azonban mindinkább teret nyertek a kor legégetőbb hadügyi problémáit, az erődépítészetet, az ostromtechnikát és a tüzérséget tárgyaló művek kiadásai.⁹ Ez pedig egyáltalán nem véletlen. E három „szakterület” szoros kölcsönhatásban állt egymással, így bármely újítás az egyiknél előbb-utóbb kiváltott valamiféle válaszlépést a másik kettőnél. Ezért az sem meglepő, hogy számos hadmérnök mindhárom témát feldolgozta könyvében. Emellett a hadtudományon belül itt volt leginkább szükség a technikai ismeretekre, a speciális szakértelmre, amelyek megszerzését a gyakorlat mellett rendkívüli módon elősegítették a jó szakkönyvek. Hogy a kiadott munkák mekkora hatást értek el, mi sem mutatja jobban, mint amikor egyes szerzők nem restelltek megnevezni azon elődeiket, akikre művük megírása során támaszkodtak.

tosít hozzáférést, közöttük sok ezer magyar nyelvű, illetve a magyar történelemhez kapcsolódó idegen nyelvű munkához (például a Monumenta Hungariae Historica, Scriptorum sorozat). Azt azonban sajnálattal kellett megállapítanom, hogy az itt elérhető könyvek digitalizálási és közzétételi minősége jócskán elmarad az európaiaktól. (Az internetes elérhetőségeket lásd a tanulmány végén.)

³ Domokos – Hausner – Veszprémy 1997a; Domokos – Hausner – Veszprémy 1997b.

⁴ Universitätsbibliothek Heidelberg, Cod. Pal. germ. 562.; <http://digi.ub.uni-heidelberg.de/diglit/cpg562>. (A letöltés időpontja: 2012. november 14.)

⁵ Bayerische Staatsbibliothek, Clm 30150; <http://nbn-resolving.de/urn/resolver.pl?urn=urn:nbn:de:vbv:12-bsb00090291-5>. (A letöltés időpontja: 2016. március 22.)

⁶ Universitätsbibliothek Heidelberg, Cod. Pal. germ. 126.; <http://digi.ub.uni-heidelberg.de/diglit/cpg126>. (A letöltés időpontja: 2014. október 3.)

⁷ Bayerische Staatsbibliothek, Cod. icon. 222. Zeugbuch Kaiser Maximilians I. Innsbruck, 1502 k.; <http://daten.digital-sammlungen.de/~db/0002/bsb00020956/images>. (A letöltés időpontja: 2010. január 11.)

⁸ A klasszikus történetírók 1450 és 1700 között – minden nyelven, a fordításokat is beleértve – 2355 kiadásban jelentek meg. A legnépszerűbb Sallustius Catilinája 282, Jugurthája 271, majd Valerius Maximus bölcs mondásai 198, Caesar kommentárjai 189, Curtius Nagy Sándor története 179 kiadásban látott napvilágot, de nem sokkal marad el tőlük Tacitus (Germania, Annales és Historiae), valamint Livius és Florus. *Burke* 1966. Lásd még: *Jähns* 1889. 447–454. o

⁹ *De la Croix* 1963.

Az erődépítészeti szakirodalomban a XVI. századot egyértelműen az itáliai mesterek uralták: 1600-ig bezárólag 47 szerző 152 különböző műve látott napvilágot.¹⁰ A XVII. századra azonban a franciák és a németek vették át az irányítást, bár, ha közelebbről megnézzük munkásságukat, kevés kivétellel egyikőjük sem tudott elszakadni az itáliai alapoktól.¹¹

*

A Hadtörténeti Könyvtár a jelzett témakörben és időszakból 25 művet őriz, húsz különböző szerzőtől. Nemzetiségüket tekintve német (6), francia (6), olasz (5), spanyol (2) származásúak, illetve egy lengyelországi születésű. A munkák közül 11 német, hét francia, hat olasz nyelvű, Vauban kiadása pedig francia–német bilingvis. A könyvek közt túlsúlyban vannak az erődépítéssel foglalkozóak, szám szerint 17 darab, öt a tüzérséget tárgyalja, egy az erődépítéssel és a tüzérséget (Capobianco), kettő pedig az erődépítéssel és az ostromtechnikát együttesen (Baglioni, Schildknecht). Természetesen az erődépítészeti szakmunkák többsége is tartalmaz valamiféle, általában rövid ostromtechnikai részt. Kiadásuk ideje szerint három a XVI. században jelent meg, tizenkettő a XVII. század első, tíz a második felében látott napvilágot. Formailag Baglioni kiadását gyűjteményes kötetnek mondhatjuk, melyben három prominens itáliai szerző munkáját fogta össze, illetve két-két munka kolligátumban található (Errard és Perret, illetve Furttenbach két műve).

Felmerül a kérdés, hogy a Hadtörténeti Könyvtár állományában őrzött, témához kapcsolódó munkák és persze szerzőik mennyire tekinthetők fontosnak a hadtudomány történetében. A kérdésre azonban meglehetősen nehéz válaszolni, mindenekelőtt azért, mert valakinek vagy valaminek a jelentőségét csak valakihez vagy valamihez mérten lehet megállapítani. Jelen esetben ehhez át kellene tekinteni a korabeli hadügyi fejlődés egészét, a témába vágó művekkel együtt. Ez messze túlmutat jelen dolgozat keretein. Másfelől az erődépítészetben és a tüzérség fejlesztésében mit sem ért, ha valamely szerző mégoly kitűnő ötletei és tervei papíron maradtak. Csak a gyakorlatban dőlhetett el, hogy kinek az elképzelései állják ki a próbát éles körülmények között. Jó példa erre az alább bemutatandó Fernandez de Medrano. Ráadásul, míg a tüzérség esetében egy újítás megvalósításához csupán napok, hetek, esetleg hónapok kellettek, addig az erődépítészetben évek, olykor évtizedek. Ha pedig a nagyszerű, új erődítményt épp senki sem akarta megostromolni, akkor talán sosem derült ki a hadmérnök zsenialitása vagy ostobasága. Mindezen okokból az alábbi felsorolás és ismertetés alapvetően a szerzők életrajzára és a Hadtörténeti Könyvtárban található műveik rövid ismertetésére szorítkozik, kiegészítve egyéb katonai tárgyú munkáik rövid címlírásával.

¹⁰ A németeknél nyolc szerző 27 műve, a franciáknál öt szerző 9 műve, a németalföldieknél három szerző 6 műve. *Jordan 2003. passim.*

¹¹ Egyik lektorom, Kelenik József joggal vetette fel, hogy miért is kellett volna a francia és német erődépítéseknek elszakadni az itáliaiak által lefektetett erődítési és tüzvezetési alapelvektől, amelyek napjainkig érvényben vannak. Szerinte ez hasonlatos lenne ahhoz, mint a matematikusoktól azt kérni, hagyjanak fel a tízes számrendszer használatával. Valóban félreérthető a megfogalmazás, mert konkrétan arra gondoltam, ami Daniel Speckle színre lépésével vette kezdetét, majd Coehorn és Vauban munkásságával folytatódott, hogy Rimplerről és a tenaille[olló]-rendszerrel, vagy a XVIII. századi francia mesterekről, Cormantaigne-ről és Montalambert-ről ne is beszéljünk. Arra akartam tehát utalni, hogy valójában nagyon kevés azon hadmérnökök száma, akik a rendszeren belül maradva, de a rendszer erejének, hatékonyságának növelése érdekében merték újragondolni, újraértelmezni, másként felfogni a még a XVI. század elején lefektetett alapelveket. Lektorom észrevételét ezúton is köszönöm.

ADATTÁR¹²

Tommaso Baglioni „kilóg a sorból”, hiszen ő nem hadmérnök, hanem csupán egy kiadó volt, aki több szerző munkáiból állított össze egy gyűjteményes kötetet. Ők hárman, a bresciai származású *Giacomo Lanteri de Paratico*, a pesarói *Giovanni Battista* (vagy Giovanbattista) *Zanchi*, illetve a firenzei *Antonio Lupicini* már annál jelentősebb szerepet játszottak az olasz várépítészeti rendszer¹³ fejlődésének korai szakaszában. (Róluk és műveikről részletesen lásd alább.)

[Baglioni, Tomaso]: Delle offese et diffese delle citta, et fortezze di Giacomo Lanteri bresciano, Gieronimo Zanco da Pesaro. Con due discorsi d'architettura militare d'Antonio Lupicini fiorentino. ... Venetia, Roberto Meietti, 1601.

Alessandro Capo Bianco (vagy Capobianco, ?–1610), Crema város tüzérekapitánya Velence szolgálatában állt. 1570-ben Korfun, Zaránál, Cattaronál és Famagustánál harcolt, valamint Crema, Verona és Brescia erődítési munkálatait irányította, valamint a milánói citadella építkezésénél is dolgozott.

Capo Bianco tüzérségi szakmunkája a korban szokásos sémákhoz igazodik. Elsőként az egyes lövegtípusokat veszi sorra, majd leírja az ágyútalpat, a lövegek megemeléséhez szükséges eszközöket. Ezután tárgyalja a lövegek elhelyezését és használatát az erődök védelmében és ostromában, melyek során persze szállításukról is gondoskodni kell. Bemutatja, hogyan kell biztonságosan tárolni a lövegeket és a muníciót. Ez utóbbit tovább részletezi, beszél a lőpor fajtáiról és gyártásukról. Ezt követik a tüzérség működéséhez szükséges mérőeszközök, majd pedig részletesen és behatóan foglalkozik a célzás technikájával. Feltehetően *Nicolo Tartaglia* (1500 k.–1557)¹⁴ műve alapján ismerte a lövedék röppályájának bizonyos tulajdonságait is. Még a hajótüzérségre is kitér. Művének legvégén pedig a különféle tüzes szerszámokról olvashatunk. A *Corona e palma* egy tisztességes összefoglaló egy gyakorló tüzér tollából, bár nem lehet tudni, mennyit merített elődei munkáiból, például *Colladótól*.¹⁵

¹² A felsorolt munkákról nem állt szándékomban szabályos könyvészeti leírást adni, részben azért, mert a pontos és helyes címléírás egy külön tudomány, részben azért, mert eme összeállításnak nem ez a célja. Ettől függetlenül felállítottam bizonyos szabályokat, természetesen elsősorban azon művekre vonatkozóan, ahol sikerült az eredetit kézbe venni vagy megtalálnom a digitális változatot az interneten, tehát amelyeknek „élőben” láthattam a címlapját. A felsorolásba alapvetően a katonai tárgyú munkákat vettem fel, „civil műveket” csak szükség esetén. A francia, spanyol, olasz és latin nyelvű címek esetében a feleslegesen használt nagybetűket kicsire változtattam, a gyakorta egymás helyett alkalmazott „u” és „v” betűket mindenütt – a németben is – visszacséréltem a mai formára. Az ékezetes betűket csak ott tartottam meg, ahol az eredeti címben is szerepelt. A német címekben mindent, a főneveket is, kis kezdőbetűvel írtam át. A központozást mindenütt „modernizáltam”, azaz a felesleges kettőspontokat, pontosvesszőket és „/”-kat értelemszerűen pontra és vesszőre cseréltem. A kiadás helyét, illetve a kiadó és a nyomdász nevét csak a könyvtárunkban meglévő kiadásoknál és a munkában szereplő formában adtam meg, de elhagytam a különböző kiegészítéseket, mint „özvegye”, „fiái”, végül pedig a római számmal megadott évszámokat is arabra változtattam. A hiányzó, máshonnan (pl. az ajánlásból) származó adatokat szögletes zárójelbe tettem. A könyvtárunkban található kötetek címeit igyekeztem teljes körűen átirni, ám a feleslegesnek ítélt részeket (pl. a címbe írt ajánlásokat) kipontoztam. Az ezekkel azonos további kiadásokat, illetve a más nyelvű fordításokat az első megjelenés időrendjében soroltam fel, s csupán egy rövidített formával írtam le.

¹³ Véleményem szerint technikai szempontból mind a mai napig legjobb áttekintést adja *Zastrow* 1839. 36–56. o.

¹⁴ *Nova scientia inventa da Nicolo Tartalea*. [Venedig], [Nicolini da Sabbio], [1537]. Tartaglia már felismerte, ho gy az ágyúból kilőtt lövedék nem szabályos pályán repül, hanem a hajtási görbe mentén, még ha ez utóbbit nem is tudta pontosan leírni. Lásd erre: *Valleriani* 2013.

¹⁵ *Marini* 1810. 44. o.; *D'Ayala* 1854. 140. o.; *Jähns* 1889. 657., 848. o.; *Cockle* 1900. 173. o.; *Klaus* 2003. 49. o.; *Ilari* 2011. 116–117. o. Az egyes szerzőknél nem csak az életrajzi adatok, hanem műveik címléírásainak forrásai is szerepelnek, kivéve a digitális katalógusokat, amelyeket a tanulmány végén sorolok fel.

~: Corona, e palma militare di artiglieria, nella quale si tratta dell'inventione di essa, e dell'operare nelle fattioni da terra, e mare, fuochi artificiatu da giuoco, e guerra, & d'un nuovo instrumento per misurare distanze. Con una giunta della fortificatione moderna, e delli errori scoperti nelle fortezze antiche, tutto à proposito per detto essercitio dell'artiglieria, con disegni apparenti, & assai intendenti. Nuovamente composta, e data in luce dallo strenuo capitano Alessandro Capo Bianco Vincentino delli bombardieri della citta di Crema. ... Venetia, Francesco Bariletti, 1602.

További kiadások:

Corona e palma militare di artiglieria. ... Venetia, 1598., 1618.

Corona, e palma militare di artiglieria, et fortificationi. ... con un trattato della fortificatione moderna, e delli errori scoperti nelle fortezze antiche; ... Venetia, 1647.

Luys Collado de Lebrija (?-?) V. Károly császár itáliai háborúi során a lombardiai és piemonti spanyol csapatok hadmérnökeként szolgált. Művét először 1586-ban olasz nyelven adta ki, majd hat esztendővel később, jelentősen kibővítve, immár spanyolul is megjelent. Collado tekinthető az első szerzőnek, aki saját tapasztalataira alapozva szisztematikus áttekintést készített a tüzérség technikai kérdéseiről. Nagy figyelmet szentelt a ballisztikának is. Elfogadta ugyan Nicolo Tartaglia nézeteit e kérdésben, de ismét saját tapasztalatai nyomán kiegészítette, pontosította azokat. Rájött, hogy nem lehet egyetlen lövés kiértékelésével lőtáblázatot készíteni, vagyis a kilövés szögének emelésével nem nő egyenes arányban a lőtávolság. Emellett alapos vizsgálatnak vetette alá a lövegek kalibere és hossza közötti viszonyt.¹⁶

~: Pratica manuale dell'artiglieria, dove si tratta dell'eccellenza, & origine dell'arte militare, e delle machine usate da gli antichi; dell'inventione della polvere, & artiglieria; del modo di condurla per acqua, e per terra, e piantarla in qual si voglia impresa; di fabricar le mine per mandar' in aria fortezze, e montagne; di fuochi artificiali; e di varii secreti, & importantissimi avvertimenti all'uso della guerra utilissimi, e necessarii. E nel fine d'un molto copioso, & importante essamine de' bombardieri. ... Composta da Luigi Colliado ingegnere del real' essercito di S. Maestà Catolica in Italia. Milano, Girolamo Bordoni, Pietromartire Locarni, 1606.

További kiadások:

Pratica manuale di arteglieria... Venetia, 1586.

Platica manual de artilleria... Milan, 1592.

Prattica manuale dell'artiglieria... Milano, 1641.

Egyéb művek:

Opera nuova di fortificare, offendere e difendere e far gli alloggiamenti campali, secondo l'uso di guerra. Aggiuntovi nel fine un trattato degl'esamini de' Bombardieri. Brescia, 1564.

Istruttione de' bombardieri ove si contiene l'esamina usata dallo strenuo Zaccharia Schiavina. L'aggiunta che dichiara quanto nell'esamina si comprende. E un discorso intorno alle fortezze. Istruttione di artiglieri. Venezia, 1592., 1598.

Matthias Dögen (vagy Doegen, 1605/6–1672), a korai németalföldi építészeti iskola¹⁷ képviselője, Brandenburgból származott. Tanulmányait az oderai Frankfurt egyetemén kezdte, mindössze 15 évesen, majd a híres leideni Duytsche Mathematique iskolában folytatta. Ezt a intézményt Nassaui Móric alapította és a nem kevésbé híres matematikus és hadmérnök Simon Stevin szervezte meg. A tanintézet elsődleges céljával matematikusok, hadmérnökök, katonai térképészek képzését tűzték ki. Iskolái befejezése után az amszterdami Admiralitásnál vállalt hivatalt, így került szorosabb kapcsolatba Friedrich Heinrich von Oranien helytartóval (1584–1647), aki később műve megjelentetését is támogatta. Ugyanakkor a brandenburgi választófejedelemet, Georg Friedrich (I.) von Hohenzollernt (1595–1640) is szolgálta, előbb ágenseként, későbbpedig rezidensként, és rendszeres tájékoztatókat küldött Berlinbe a körülötte zajló eseményekről. Hűségess maradt az 1640-ben

¹⁶ D'Ayala 1854. 142. o.; *Almirante* 1876. 179–180. o.; *Jähns* 1889. 658. o.; *Cockle* 1900. 170–172. o.; *Klaus* 2003. 58–59. o.; *Ilari* 2011. 138–139. o.; <http://www.mcnbiografias.com/app-bio/do/show?key=collado-de-lebrija-luis>.

¹⁷ *Zastrow* 1839. 77–87. o.

a választófejedelmi széket elfoglaló Friedrich Wilhelmhez (1620–1688) is olyannyira, hogy midőn a választó 1648-ban Németalföldre látogatott, művének első, latin nyelvű kiadását neki ajánlotta.¹⁸ Ez oly nagy hatást tett Friedrich Wilhelme, hogy amikor az 1650-es évek elején elhatározta Berlin elavult védelmi rendszerének korszerűsítését, Dögent hívta meg, hogy készítse el a terveket. Dögen, mint alapvetően elméleti szakember, az 1658–1659-ben zajló munkálatok tényleges irányításában nem vett részt. Ezt már csak azért sem tehetette, mert a választó megbízásából vissza kellett térnie Amszterdami, hogy diplomáciai tevékenységét folytassa. Legnagyobb eredménye az 1655 júliusában tető alá hozott németalföldi–brandenburgi szövetség volt. 1662-ben hagyta el végleg Németalföldet. Élete hátralevő részét Berlinben töltötte és ott is hunyt el.

Dögen műve a korabeli erődépítészeti traktátusok mondhatni klasszikus felépítését követi: az első könyv a szabályos alaprajzú, a második a szabálytalan alaprajzú erődítményeket tárgyalja, míg a harmadik rész, bár csak csekély terjedelemben, ezek ostromával és védelmével foglalkozik. Mint akkoriban a legtöbben, ő is jelentős mértékben támaszkodott elődei eredményeire, elsősorban a matematikus és mérnök Samuel Marolois (kb. 1572–1627)¹⁹ és a hadmérnök Adam Freitag (1602–1664)²⁰ munkáira, olyannyira, hogy utóbbi ábráit néhol egy az egyben átvette. Ugyanakkor nem fogadta el szolgálai Freitag elképzeléseit, hanem tovább rendszerezte és fejlesztette azokat. Mindezek alapján Dögent a többek által ónémetalföldinek nevezett rendszer prominens képviselőjének kell tekintenünk. Matematikai érdeklődését és tehetségét jól mutatják a műveiben található részletes számítások és táblázatok, amelyekkel az e téren kevésbé képzett kollégáinak kívánt segítséget nyújtani. Ezek révén például előre kiszámíthatóvá vált az egyes építkezések volumene. Ugyanakkor a szigorú matematikai alapvetés mellett nem feledkezett meg arról, hogy a hadiépítészeti gyakorlati tudomány, s ennek megfelelően számos németalföldi erődítményt hoz fel példaként mondanivalója illusztrálására. Széles látókörét és nagy tudását mutatják az ókori és kortárs szerzőktől vett idézetek, illetve korának háborús tapasztalataira (főként a harmincéves háborúra) történő hivatkozások. Munkájának alapvetése mégis az, hogy bár ő személy szerint a békét kívánja, de a háborúktól rendszeresen sújtott Európában áldozni kell a jól megépített erődítményekre, mert szerinte ezek a béke megőrzésének zálogai.

Dögen művének francia és német kiadásai, bár egyidőben jelentek meg, némileg eltérnek egymástól. Meglepő módon a francia fordítás nem tartalmazza a várostromról szóló részt. A német kiadásban ezen túlmenően találunk egy Wilhelm (II.) von Oraniennek (1626–1650)²¹ szóló ajánlást, valamint egy német–francia nyelvű szakszótárt is.²²

~: L'architecture militaire moderne, ou fortification. Confirmée par diverses histories tant anciennes que nouvelles, & enrichie des figures des principales forteresses qui sont en l'Europe... Amsterdam, Louys Elzevier, 1648.

~: Matthiae Dögen heutiges tages übliche kriges bau-kunst, mit vilen ausserläsenen, so wol alten als neuen geschichten bewähret und mit den vornämsten fästungen der christenheit lehrbils-weise aussgezietet. Amsteldam, Ludwich Elzevier, 1648.

További kiadások:

¹⁸ Matthiae Dögen Dramburgensis Marchici Architectvra Militaris Moderna. Varijs Historijs, tam veteribus quam novis confirmata; et præcipuis totius Europæ munimentis, ad exemplum adductis exornata. Amstelodami, Elzevirius, 1647. A berlini Staatsbibliothek könyvészeti leírásában a következő szerepel: „Friedrich Wilhelm <Brandenburg, Kurfürst>, 1620-1688 [Widmungsempfänger]”. Sajnos, legalulra ezt is odaírták: „Standort: Kriegsverlust”.

¹⁹ Fortification ou Architecture militaire tant offensive que defensive. La Haye, H[enrik] Hondius, 1615.

²⁰ Életrajzát és műveit lásd alább!

²¹ Eredeti támogatója, Friedrich Wilhelm helytartó épp a megjelenés előtt, 1647-ben hunyt el.

²² *Marini* 1810. 93–94. o.; *Jähns* 1890. 1128–1131. o.; *Architekt und Ingenieur* 1984. 368–369. o.; *Pollak*, 1991. 28–29. o.; *Klaus* 2003. 69. o.; *Bürger* 2013. 346–349. o.; *Büchi* 2015. 195–207. o.; http://architectura.cesr.univ-tours.fr/traite/Notice/B250566101_11746.asp?param=en; <http://architectura.cesr.univ-tours.fr/traite/Notice/Dogen1647.asp?param=en>; <http://architectura.cesr.univ-tours.fr/traite/Notice/Dogen1648.asp?param=en>; Hirsch, Theodor, “Dögen, Matthias” in: *Allgemeine Deutsche Biographie* 5 (1877), S. 294–295 [Online-Version]; URL: <https://www.deutsche-biographie.de/pnd128847093.html#dbcontent>.

Architectura militaris moderna variis historiis, tam veteribus quam novis confirmata, et praecipuis totius Europae munimentis, ad exemplum adductis exornata. Amstelodami, 1647.

L'architecture militaire moderne, ... Amsterdam, 1658.

A lotharingiai származású matematikus és hadmérnök, *Jean Errard de Bar-Le-Duc* (1554–1610) az első francia szerző, aki érdemben és behatóan foglalkozott a bástyás rendszerrel. 1573-tól Heidelbergben tanult matematikát. Hazatérve először 1580-ban Lotharingiai (III.) Károly herceg szolgálatába állt, aki első, matematikai tárgyú *Premier livre des instruments mathématiques* (Nancy, 1584) című művének megjelenését is támogatta. 1588–1589-ben a Sedan közelében levő, katolikus csapatok által ostromlott Jametz várának védelmét irányította, melynek kapitulációja után Sedanba menekült. Itt a város akadémiájának tanára lett. Az említett ostrom során tanúsított kitartása azonban felkeltette IV. Henrik király figyelmét, aki szolgálatába fogadta Errard-t. Részt vett Sedan (1595), Calais (1596), Amiens és Guise (1597) ostromában, majd 1598-ban megépítette az amiens-i citadellát. A király szolgálataiért 1599-ben Pikárdia és az Île-de-France területére „ingénieur ordinaire”-ré nevezte ki. Ezzel Errard is tagja lett a Sully főminiszter által felállított „Ingénieur-corps”-nak. Ebbéli minőségében tervezte és építette meg részben vagy egészben Abbeville, Antibes, Bayonne, Beauvais, Calais, Laon, Saint Tropez erődjeit, a már említett amiens-i, illetve a doullens-i és a sisteroni citadellát, a Montreuil-sur-Mer-i citadella védőövének egy részét és a verduni citadella kazamatáit. Erődépítészeti műve mellett további matematikai-geometriai tárgyú munkákat is írt, valamint ókori szerzőket fordított franciára, mint például Euklidészt.

A *La fortification reduicte en art et demonstree* először 1600-ban jelent meg Párizsban. Számos további kiadást megért, német nyelvre is lefordították. Hatását egyértelműen mutatja, hogy Errard-t nevezik a „francia erődítéstan atyjának”, aki megkísérelte, hogy elszakadjon az itáliai gyökerektől. Valóban, miként Heinrich Adolf von Zastrow megállapította, az általa megalapozott francia erődépítészeti iskola az alaprajzi elrendezést már a németalföldiektől vette át, és ehhez párosította az olasz rendszer „profilját”, azaz keresztmetszeti kialakítását.

Errard már munkájának címével hangsúlyozott egy nagyon fontos dolgot, jelesül azt, hogy az elmélet és a gyakorlat egyformán lényeges az erődépítészetben, egyik sem lehet meg a másik nélkül. Errard geometriai alapokon magyarázza el, hogyan kell szabályos és szabálytalan alaprajzú erődítményeket tervezni. Legfőbb érdeme, hogy ő is felismerte: az erődítmények védelmét a kézi löfegyverek tömegtüzeze kell alapozni, amihez azonban figyelembe kell venni ezek hatásos lőtávolságát, vagyis a védelmi vonalak hosszát ehhez kell igazítani. Ennek ellenére az általa elképzelt rendszer sok tekintetben elmaradt a legjobb itáliai mesterektől, illetve a nagy elődtől, a strassburgi Daniel Specklétől.²³

~: La fortification reduicte en art et demonstree. ... Premierement imprimee à Paris. Francfort sur le Mein, Theodore de Bry, Wolfgang Richter, 1604.

További kiadások:

La fortification reduicte en art et demonstree. ... Paris, s.n., 1600., Edition seconde, revue et augmentee. Paris, 1604., Edition seconde augmentee. Francfort sur le Main, 1617., Revue corrigee et augmentee par A[lexis] Errard..., Paris, [1619]–1622., Paris, 1620.

Fortificatio, das ist künstliche und wolgegründte demonstration und erweisung, wie und welcher gestalt gute festungen anzuordnen, und wider den feind ... zu verwahren und zu versichern. ... Frankfurt am Main, 1604., Oppenheim, 1620.

Egyéb kiadások:

Kurtze anweisung zur allgemeinen fortification, wie nemlich dieselbe auff einen sehr kurtzen, geschwinden, und gantz leichten weg, ohne einiges calculiren ins gemein, so wol in irregular-, als regular-figuren zu practiciren, zusamt denen dazu bedürfftigen, nothwendigen principis geometriae. ... Bd. I–III. Mümpelgardt, 1675.

²³ *Marini* 1810. 46–48. o.; *Zastrow* 1839. 110–111. o.; *Jähns* 1889. 832–835. o.; *Cockle* 1900. 207–208. o.; *Architekt und Ingenieur* 1984. 360–361. o.; *Pollak*, 1991. 37–39. o.; *Klaus* 2003. 80–81. o.; *Bürger* 2013. 268–272. o.; *Büchi* 2015. 187–191. o.; <http://architectura.cesr.univ-tours.fr/traites/Auteur/Errard.asp?param=en>, https://fr.wikipedia.org/wiki/Jean_Errard.

Sébastien Fernandez de Medrano (1646–1705) fiatalon katonának állt. Harcolt a portugálok ellen, majd 1667-ben Flandriába küldték. Saját bevallása szerint pikával a vállán és matematikai tárgyú könyvekkel a zsákjában járta a hadak útját. Tudása azonban lehetővé tette, hogy a flandriai kormányzó által 1675-ben alapított akadémia tanárává válasszák. Később többször is hangsúlyozta a gyakorlati tapasztalatok fontosságát az elméleti tudás mellett. 1679-ben a kormányzó felmentette minden katonai kötelezettsége alól, így figyelmét teljes egészében a tanításra és művei írására fordíthatta. 1692-ben kinevezték az akadémia vezetőjévé, 1694-ben pedig tábornoki rangot kapott. Bár később megvakult, sem az oktatást, sem az írást nem hagyta abba, diákjai segítségével végezte mindkettőt.

Fernandez de Medranónak a gyakorlat szükségességéről vallott nézetei ellenére tanárként nem volt lehetősége elképzelései kipróbálására. Emellett úgy tartotta, hogy az erődítményeknél a szabályos vagy ahhoz minél közelebb álló alaprajzra kell törekedni, márpedig ez az esetek többségében megvalósíthatatlan. Ugyanakkor katonái során meglehetősen sok tapasztalatot szerzett, amelyek visszaköszönnék műveiben. Ezek megírásakor saját állítása szerint az a szándék vezette, hogy összegyűjtse a spanyol hadmérnöki tudomány eredményeit és anyanyelvén adja közre, mivel honfitársainak e szakterületen döntően az idegen nyelvű szakmunkákra kellett hagyatkozniuk. Az *El ingeniero* is ezzel a céllal, az akadémia tankönyvének készült, kifejezetten gyakorlati tananyaggal. Két fő egységre oszlott, az elsőben négy, a másodikban egy könyvvel. Az első részben az alaprajzi elrendezést tárgyalja, a másodikban az egyes erődépítészeti elemeket, a harmadikban a falak építését és az ahhoz szükséges anyagokat, a negyedikben pedig az erődök ostromát és védelmét. A második részben két fontos gondolat jelenik meg: az egyik az, hogy az erődépítészet is a politika függvénye, hisz az uralkodó dönti el, mikor és mit kell megerősíteni; a másik, egyáltalán nem új, de Medranónál hangsúlyozottan jelentkező alapelv, hogy az erődöket úgy kell kialakítani, hogy azok minden egyes elemét egy másik fedezze. Ezt pedig alapos matematikai és geometriai ismeretekkel és gondos számításokkal lehet elérni, és a második rész tulajdonképpen erről szól. A Medrano által elképzelt rendszer megfelel ez utóbbi feltételeknek, ám valójában nem hozott újat, csupán összegezte az addigi ismereteket.²⁴

~: L'ingenieur pratique ou l'architecture militaire et moderne, contenant la fortification reguliere & irreguliere, avec une nouvelle methode de l'auteur, la fabrique des ramparts & des murailles, des quartiers, magazins, &c., la maniere d'attaquer et defendre une place, la geometrie et la trigonometrie, un calcul exact, clair et facile de toutes les parties d'une place royale, et l'usage d'une regle de proportion, avec laquelle on peut faire toutes les operations qu'on fait avec le compas de proportion ..., par le General de Bataille Don Sebastian Fernandez de Medrano directeur de l'Academie Royale & Militaire des Pays-bas. Bruxelles, Lambert Marchant, 1696.

További kiadások:

El ingeniero, primera parte, de la moderna architectura militar, dividida en dos tomos ... segunda parte que trata de la geometria práctica... Bruselas, 1687.

El architecto perfecto en el arte militar, dividido en cinco libros... Bruselas, 1700., Amberes, 1708., Amberes, 1735.

L'ingénieur pratique ou l'architecture militaire et moderne... Bruxelles, 1709.

Egyéb művek:

Breve tratado del ataque y defensa de una plaza real... Bruselas, 1698.

El practico artillero que contiene tres tratados... Bruselas, 1680.

El perfecto artificial, bombardero y artillero... Bruselas, 1699.

El perfecto bombardero, y practico artificial... Bruselas, 1691.

El perfecto artificial, bombardero y artillero, que contiene los artificios de fuegos marciales, nuevo uzo de bombas, granadas, y practica de la artilleria y mosquete &c. ... Amberes, 1708., 1723.

²⁴ *Almirante* 1876. 287–288. o.; *Piris* 1995. 35–38. o.; *Klaus* 2003. 86–87. o.; *Medrano* 2012. 18.; *Bürger* 2013. 446–448. o.

A jezsuita²⁵ *Georges Fournier* (1595–1652) hadmérnöki tevékenysége mellett földrajzzal és matematikával is foglalkozott. A jezsuitáknál tanult filozófiát, és a náluk töltött évek alatt döntött úgy, hogy belép a rendbe. Tanulmányait 1627-ben fejezte be, majd 1628–1633 között egykori iskolájában, 1633–1636 között Dieppe-ben, 1639–1644 között pedig Hesdinben tanított matematikát. Emellett a bordeaux-i érsek mellett dolgozott, aki az uralkodó haditengerészeti tanácsadó testületét vezette. Fournier lett a haditengerészet egyik első káplánja, és érdeklődéssel fordult a tengerészisizti képzés felé. Több művének megírásakor épp az a szándék vezette, hogy a haditengerészet iránt érdeklődő ifjaknak, illetve a már szolgáló tiszteknek segítsen. Híres *Hydrographie* című munkája 1642-ben jelent meg, majd 1644-ben kiadta *Euclid's Éléments* című művét, amely közérthető formában tárgyalja a geometriai problémákat. Tanári működését ezután Caenben és Orléansban folytatta. Élete utolsó éveiben adta ki *Geographica orbis noticia per littora maris* című művét (1648), majd pedig erődépítészeti szakkönyvét. Több munkája kéziratban maradt, de később néhányat sajtó alá rendeztek.

A *Traité des fortifications, ou Architecture militaire* egy hosszú előszóval kezdődik, amelyben Fournier részletesen felsorolja azokat az ismereteket, amelyeket a hadi mesterséget választó ifjaknak tudniuk kell, s csak ezután tér rá az erődépítészeti kérdések tárgyalására. Az első könyvben a szokásos rendben, a fogalmak magyarázatától a fő erődítési elemeken át a terep kiválasztásáig veszi végig az alaprajzi elrendezés problémáit, nem feledkezve meg a „nemzetközi” összehasonlításról sem. A második könyv a „profil”-ról szól, azaz a falak megépítésének módszerét tárgyalja, külön fejezetet szentelve minden erődítési elemnek. A kötet végén találjuk a téma jobb megértését elősegítő nagyszámú rajzot és ábrát.

Fournier művének népszerűségét, oka főleg közérthető nyelvezetében keresendő, számos francia kiadása mellett az is mutatja, hogy német, olasz és spanyol nyelvre is lefordították.²⁶

~: *Traité des fortifications, ou architecture militaire, tiree des places les plus estimées de ce temps, pour leurs fortifications. Divisé en deux parties. ... Seconde edition, Paris, Jean Henault, 1654.*

~: *Handbuch der itzt üblichen kriegs-baukunst, aus den gestalten der besten und itziger zeit berühmtesten festungen gezogen, ... Amsterdam, Johannes Janssonius von Waesberge & Elizeus Weyerstraet, 1667.*

További kiadások:

Traité des fortifications, ou architecture militaire, tiré des places les plus estimées de ce temps, pour leurs fortifications. Divisé en deux parties. Paris, 1648., 1649., 1650., 1652., Troisième edition, Paris, 1661., Mainz, 1668., Seconde edition. Amsterdam, 1668., Quatrième edition, Paris, 1668.

Architectura militar o fortificacion moderna..., Paris, 1649.

Architectura militaris in duas partes divisa..., Moguntiae, 1667., 1670.

Tractaet van fortificatie, of vesting-bou..., Amsterdam, [1667?].

Versterkingskunst ... Amsterdam, 1668., 1676., 1680.

Festungs-ziel, oder hand-büchlein der itzt-üblichen kriegs-bau-kunst, ... Leipzig, 1670.

Handbuch der itzt üblichen kriegs-baukunst..., Mayntz, 1671., 1680.

Punctum fortificatorium, ou traité des fortifications... revue, corrigé..., Leipzig, 1686.

Adam Freitag (Freitag[as], Freitag, Fritach, 1608–1650) a lengyelországi Torunban született, de német szülők gyermekeként. Érdekelte a matematika, édesapja is matematikatanár volt a helyi iskolában. 1625-ben Németalföldre ment, ahol csatlakozott Friedrich Heinrich von Oranien herceg helytartó seregéhez. Részt vett 's-Hertogenbosch ostromában 1629-ben, amely a győzelem érdekében végrehajtott hatalmas földmunkákról és vízügyi építkezésekről vált híressé. Az ottani

²⁵ A jezsuiták hadmérnöki tevékenységével több munka is foglalkozik. *De Lucca* 2012.; *Romano* 2006.; *Vanpaemel* 2012.

²⁶ *Marini* 1810. 95–96. o.; *Pollak* 1991. 23. o.; *Klaus* 2003. 93–95. o.; *Bürger* 2013. 388–390. o.; <http://architectura.cesr.univ-tours.fr/traite/Auteur/Fournier.asp?param=en>; http://architectura.cesr.univ-tours.fr/traite/Notice/B250566101_238597.asp?param=en.

teljesítményéért kapott pénzen a leideni egyetemen folytatott orvosi tanulmányokat, ahol 1632-ben doktori fokozatot szerzett. Eközben azonban változatlanul foglalkozott az erődítéssel is. A számára komoly hírnevet szerző munkája, az *Architectura militaris* 1631-ben jelent meg először. Elképzelhető, hogy párhuzamosan az ugyancsak nagy tekintélynek örvendő – Dögennél már említett – leideni Duytsche Mathematique-be is járt, mivel művének szellemisége megegyezett az iskola tanításaival. Feltételezhető továbbá, hogy 1632-ben Maastricht ostrománál tevékenykedett. 1633-ban, midőn Janusz Radziwił (1612–1655) Leidenben járt, felfogadta Freitagot orvosának és hadmérnök tanácsadójának. Ott volt a szmolenszki háborúban (1632–1634), majd Torun erődítésénél végzett szakértői tevékenységet. Midőn Radziwił vilnusi kormányzó lett, követte őt Kiedjanyban berendezett udvarába, ahol élete hátralevő részét töltötte.

Többnyire Freitagot tekintik a németalföldi várépítészeti rendszer korai szakasza – más néven ónémetalföldi rendszer – legkiemelkedőbb hadmérnökének. Jóllehet e módszer követői alig tértek el az Itáliában korábban lefektetett elvektől,²⁷ mégis lényeges változást hoztak, jelesen abban, hogy: sokkal körültekintőbben alkalmazkodtak a helyi földrajzi viszonyokhoz, mint előtük bárki. A németalföldi rendszernek nagy előnye még az olasszal szemben, hogy alapvető építőanyaga a föld, tehát gyorsan kivitelezhető (igaz, a földsáncok sokkal hamarabb el is pusztulnak, mint a kőfalak). Nem véletlen, hogy a németalföldihez hasonló adottságú területeken előbb-utóbb kiszorította az olasz rendszert.

Freitag méltán híres munkája ugyan nem hozott igazi újdonságokat, de összefoglalta és rendszerezte a megelőző mintegy száz esztendő németalföldi erődítészeti eredményeit. Ezért nem meglepő, hogy 27 év alatt négy német és négy francia kiadást ért meg. Sikerében azonban kétségtelenül szerepet játszott az is, hogy a XVII. század közepe a németalföldi erődítési szakmunkák kiadásának aranykora, s olyan nevek fémjelzik, mint Simon Stevin,²⁸ Samuel Marolois,²⁹ Nicolaus Goldmann,³⁰ Andreas Cellarius,³¹ vagy a már tárgyalt Matthias Dögen.

Freitag sem tért el az efféle művek szokásos szerkezeti felépítésétől. Első könyve a szabályos alaprajzú erődítéseket, a második a szabálytalan alaprajzú erődítéseket és a külső védműveket, a harmadik pedig a várostromlás módszereit tárgyalja. Matematikusi képzettségű társaitól eltérően azonban mintegy tudottnak veszi a geometriai alapokat, és rögvést a tervezés módszereivel és problémáival foglalkozik. Leírásában jól tetten érhetőek a sík és vízenyős németalföldi tájakon szerzett tapasztalatok, amelyeknek megfelelően nagy figyelmet szentelt a földből emelt falaknak és a vizesárkoknak. A bástyaszárnyak kialakítása tekintetében a németalföldi hagyományokat követte: azok a kurtinára merőlegesen álltak, de védelmüket számtalan külső védmű beépítésével kívánta megerősíteni. Nála is, akárcsak Dögennél, megfigyelhető Samuel Marolois kétségtelen hatása.³²

~: *Architectura militaris nova et aucta, oder neue vermehrte fortification, von regular vestungen, von irregular vestungen und aussen wercken, von praxi offensiva und defensiva. Auff die neweste niederländische praxin gerichtet und beschrieben...* Letzte edition verbessert. Amsterdam, Daniel Elzevir, 1665.

²⁷ Ezek: a védvonalak szigorúan a kézi lőfegyverek hatásos lőtávolságához igazítása, a hátravont szárny elhagyása, valamint a vizesárkok, mint a Németalföldön természetszerűleg adódó védelmi vonal, végül pedig a sok és nagyméretű elővédmű használata.

²⁸ Sterckten-Bouwigh. Leiden, 1594., Amsterdam, 1624.; *Opera mathematica*. Haga, 1614–1615.

²⁹ Lásd a 19. jegyzetet!

³⁰ *Elementorum architecturae militaris libri IV*. Leyde, 1643.

³¹ *Architectura Militaris*. Amstelodami, 1645.

³² *Marini* 1810. 82–83. o.; *Zastrow* 1839. 79–84. o.; *Jähns* 1890. 1111–1114. o.; *Cockle* 1900. 215–216. o.; *Architekt und Ingenieur* 1984. 365–367. o.; *Pollak* 1991. 48–51. o.; *Klaus* 2003. 95. o., *Bürger* 2013. 312–318. o.; *Büchi* 2015. 191–193. o.; <http://architectura.cesr.univ-tours.fr/traite/Notice/Freitag1631.asp?param=en>, <http://architectura.cesr.univ-tours.fr/traite/Notice/Freitag1635.asp?param=en>.

További kiadások:

Architectura militaris nova et aucta, oder neue vermehrte fortification... Leiden, 1631., 1635., 1642.

L'architecture militaire ou la fortification nouvelle, augmentée et enrichie de forteresses regulieres, irregulieres, et de dehors, le tout a la pratique moderne... Leiden, 1635., Paris, 1639., 1640., 1657., 1668.

Leonhard Fronsperger (vagy Fronsberger, 1520?–1575) életének korai időszakáról mit sem tudunk. 1548-ban landsknechtként szolgált, ekkor nősült és szerzett házat Ulmban. 1553–1563, illetve 1568–1573 között ismét a császári seregben harcolt, 1566-ban pedig Magyarországon is megfordult mint a sereg tábori hadbírája. Ulm városa katonai tanácsadóként alkalmazta. Végül egy lövészet felügyelete közben szenvedett halálos balesetet.

Fronsperger kortársai közt az egyik legtermékenyebb katonai író volt. Három kötetes *Kriegsbuch*-ja, bár nyelvezete nehézkes, tematikája pedig következetlen és csapongó, mégis átfogta a korabeli hadtudomány teljes egészét. Nyilvánvalóan sok mindent átvett más szerzőktől, de a hadijogról, a hadsereg hivatali szervezetéről és a tüzérségről szóló részek saját tudásán és tapasztalatain alapulnak. Nem véletlen, hogy munkája közkedvelt lett.

A *Kriegsbuch* 3. kötete jól példázza Fronsperger zavaros szerkesztési elveit. A munka címében első helyen és kiemelten, nagy betűvel olvasható sáncépítésnek és tábori erődítésnek mindössze egyetlen fejezetet szentelt, a hetediket. Emellett a 11. fejezetben az erődépítészethez csak távolról kapcsolódó kérdésről, a helyőrségről értekeznek, de ez csupán a korábban már e tárgyban kiadott munkájának megismétlése. Az összes többi, a címben már csak kisbetűvel szereplő téma jóval nagyobb terjedelmet kapott, mint a Fronsperger számára érthetően legfontosabb hadijogi és hadseregszerkezeti, valamint a taktikai kérdések. Ezek mellett a törökkel vívandó háborúra is figyelmet fordított. Tette mindezt követhetetlen összevisszaságban.³³

~: Kriegsbuch. Dritter theyl. Von schantzen unnd befestungen vmb die feldt läger auffzuwerffen vnd zu schlagen, auch vom ritter vnnd reutter rechten, sampt derselben bestallung vnd feldordnung, von vielen erwäglichen kriegß-artikeln, vnd welcher massen züg vnd schlacht-ordnungen zu wasser vnd landt angestellt, sampt aller kriegßbeuelch vnd ämpter beschreibung. Item, der alten teutschen, auch der mitternächtigen vnnd anderer frembden völker kriegßordnung, sitten vnd gebräuch, mit einuerlebten vielen nutzlichen kriegßansschlägen, listen vnd practiken, dem feindt damit ein vorthail abzunemen, sampt zeitigem rath vnd vberschlag gegen den erbfeindt zugebrauchen. ... Franckfurt am Mayn, Sigmundt Feyerabendt, Martin Lechler, 1573.

További kiadások:

Kriegßbuch, dritter theil, von schantzen vnnd befestungen umb die feldtläger auffzuwerffen vnd zu schlagen: ... Franckfurt am Mayn, 1596.

Egyéb művek:

Fünff bücher von kriegß regiment vnd ordnung. Franckfurt am Mayn, 1555., 1558.

Von geschütz vnd feuerwerck ... Franckfurt am Mayn, 1557., 1564.

Besatzung. Ejn kurtzer bericht, wie stätt, schlösser oder flecken mit kriegs volck soll besetzt sein, daß sie sich für dem feinde erhalten mögen, ... Franckfurt am Mayn, 1563., 1564.

Kriegs ordnung und regiment... Franckfurt am Mayn, 1564.

Von kayserlichem kriegßbrechten, malefitz vnd schuldhändlen, ordnung vnd regiment. Franckfurt am Mayn, 1565., 1566., 1571.

Kriegßbuch, erster theil. Von kayserlichen kriegß-rechten, malefitz und schuldhändlen, ordnung und regiment, ... Franckfurt am Mayn, 1571., 1578., 1596.

³³ *Jähns* 1889. 548–558., 768–771. o.; a *Kriegsbuch* 3. kötetére vonatkozóan: 553–554., 621–622., 637–638., 719–721., 744., 755–756., 768–771., 814–818., 821–822. o.; *Klaus* 2003. 97–98. o.; *Bürger* 2013. 232–233. o.; Landmann, Karl Johann Casimir von, “Fronsperger, Leonhart” in: *Allgemeine Deutsche Biographie* 8 (1878), S. 145 [Online-Version]; URL: <https://www.deutsche-biographie.de/pnd124630642.html#adbcontent>, Huber, Max, “Fronsperger, Leonhart” in: *Neue Deutsche Biographie* 5 (1961), S. 662 f. [Online-Version]; URL: <https://www.deutsche-biographie.de/pnd124630642.html#ndbcontent>.

Kriegsbuch, ander theil. Von wagenburgk vmb die feldleger ... Franckfurt am Mayn, 1573., 1596.

Joseph Furttentbach, der Ältere (1591–1667) 16 éves korától tíz évet töltött Itáliában, ahol a kereskedés mellett építészeti és mérnöki tanulmányokat folytatott. 1621-ben gazdag tapasztalatokkal tért vissza a szülővárosától nem messze fekvő Ulmba, ahol kereskedőként élte életét. Később, 1628-ban városi tüzértiszt, 1631-ben az építési hivatal vezetője lett, 1636-ban pedig városi tanácsossá választották. Számos középülettel és gyönyörű kertekkel gazdagította Ulmot, miközben korszerű erődövel vette körül azt. Emellett matematikával, orgona-, hajó- és hidépítéssel, térképészettel és tűzijátékok készítésével is foglalkozott.

Furttentbach tüzérségi munkája három könyvből áll: az első a löporról, annak gyártásáról, valamint tüzes szerszámokról, a második a mozsárral történő lövésről, illetve a hozzá való lövedéktípusokról, a harmadik pedig az ágyúk fajtáiról, kezeléséről és használatáról szól. Bár gondolatmenete az egyes könyveken belül nem teljesen következetes, de azért követhető. Szóhasználatá egyértelműen utal arra, hogy Itáliában tanult, mivel például a lövegtípusokat gyakorta olasz nevükön említi. A mű jószerével lefordíthatatlan címe érdekesen utal a tartalmára. A „halinitrum” tulajdonképpen a salétromot jelenti,³⁴ nem véletlen tehát, hogy az első könyv rögtön a salétrom leírásával kezdődik. A „pyrobolus” (görög πυροβόλον, telum igniferum) a bomba latin neve, és e szót olvasva érthető, miért szentelt Furttentbach oly nagy figyelmet és teret a különböző robbanó lövedékeknek, valamint a mozsaraknak, amelyekből ezeket ki tudták löni.

Furttentbach építészeti műve első látásra közös kiadása a korábban külön-külön már megjelentett három munkájának a civil³⁵ és katonai építészetéről,³⁶ valamint a hajóépítésről.³⁷ Valójában azonban alapjaiban tér el azoktól. Ha a témám szempontjából fontos hadiépítészetet veszem, teljesen más tartalmaz a korábbi mű és az újabb könyvfejezet. Az előbbi ugyanis címe ellenére tüzérségi szakmunka, melyben Furttentbach elsőként a hadszertárak felépítését és a hadiszerek azon belüli elrendezését tárgyalja, majd meglehetősen összevisszaságban a tüzérség eszközeivel, anyagaival és a municióval foglalkozik, a harmadik könyv pedig az adminisztrációról szól. Ezzel szemben az *Architectura universalis* első könyve valóban hadiépítészeti kérdéseket vesz sorra, bár a hasonló, korabeli művekhez képest meglehetősen furcsa módon. Tematikájában ugyanis egyértelműen kiütöközik a városi (hadi)építész gondolkodásmódja, ugyanis az egész rész jószerével arról értekezik, hogyan kell egy város védelmét gondosan biztosítani. Ennek részeként tulajdonképpen kisebb jelentőségű dolgokkal foglalkozik, mint a (középkori) tornyok, kapuk megerősítésével, vagy az őrség házainak megépítésével. Átfogó, bástyás rendszerű koncepciónak nyoma sincs, ami hosszú itáliai tartózkodása tükrében legalábbis meglepő, igaz, a bevezetőben hangsúlyozta, hogy ehhez „túl csekélynek” tartotta magát.³⁸

~: *Architectura universalis*. Das ist von kriegs- statt- und wasser gebäwen. Erstlich, wie man die statthor vnd einlaß, zu wasser vnd zu land mit spitzgatter vnd doppelten schlagbrucken, darhinder dann ein neue manier der soldaten quartier zu ross vnd fuß, erbawen, vnd also vor feindlichem anlauff wol verwaren solle. Nicht weniger, wie die alte thürn vnd mawren zu nutzlicher

³⁴ „Auch aus den steinernen Wänden in den Weinkellern, und andern dunkeln, wider Regen geschützten Orten, schlägt der Salpeter in solcher Menge aus, daß die Wände mit Mehl bestreut zu seyn scheinen. Aus diesem und der salpeterhaltigen Erde, wir mögen beyde Halmirhaga oder Nitrum nennen, wird das sogenannte *Halinitrum* bereitet, d. h. der Salpeter, wie man ihn in Handel bringt. Dieses ist um so besser, je weniger Salzteilchen es enthält.” Georg Agrikola’s Mineralogischen Schriften, ... Dritter Theil. Oryktognosie. (De natura fossilium.) Erster Band, enthaltend die ersten 5 Bücher. Freyberg, 1809. 212. o.

³⁵ *Architectura Civilis*. Ulm: Saur, 1628

³⁶ *Architectura Martialis*. Ulm: Saur, 1630.

³⁷ *Architectura Navalis*. Das ist: Von dem Schiffgebäw, auff dem Meer und Seekusten zugebrauchen. Ulm: Saur, 1629.

³⁸ *Marini* 1810. 80. o.; *Jähns* 1890. 998–1002.; 1342–1343. o.; *Cockle* 1900. 212–213. o.; *Klaus* 2003. 98. o.; *Bürger* 2013. 319. o.; Höchstetter: Furttentbach, Joseph von. In: *Allgemeine Deutsche Biographie* 8 (1878), 250–251. o.; <https://www.deutsche-biographie.de/pnd100810764.html#adbcontent>, Koepf, Hans: Furttentbach, Joseph von. In: *Neue Deutsche Biographie* 5 (1961), 736. skk.; <https://www.deutsche-biographie.de/pnd100810764.html#ndbcontent>.

gegenwehr könden reparirt vnd corrigirt werden. Zum andern, wie im stattgebaw die schulen, academien, wohnhäuser, herbergen, bäder, gefängnussen vnd lazareten, neben andern nothwendigen civilischen gebäwen zuverfertigen seyen. Drittens, jn was gestalt auff den siessen fliesen den wassern, die wehrhafte flöß, sowol auch die schiff vnnd formen also zuerbawen, damit man dieselbige nicht allein zum fahren, sonder auch zu den schiffbrucken, jngleichem zu defension der auß- oder einfahrten, vnd wasserpässen, zusampt den wasserhäspeln, wuhr- auch wassergättern nutlichen gebrauchen möge. Zum vierdten, ein pulfferthurn, ingleichem ein zeughauß, nach rechter bequemer manier zuerbawen. Auch wie das gewehr daselbsten in geschmeidiger form sauber vnd beständig zuerhalten seye. So dann ein zubereitung der leichten stuck geschütz auff die schiff vnd flöß zugebrauchen. Ein form deß langen nutzlichen pölers, vnd wohlgeschickten außwerffen seiner kuglen. Neben einer neuen manier von wasserkugeln lust- vnd schloss-fewrwerck, sampt andern dergleichen maunhafften recreationen. Ulm, Johann Sebastian Meder, 1635.

Egyéb művek:

Architectura Martialis. Das ist außführliches bedencken, vber das, zu dem geschütz vnd waffen gehörige gebaw. Darinnen für das erste eygentlich zuvernehmen, in was gestalt ein wolgeordnetes zeug- oder rüst-hauß, sampt deß zeuges notwendigen behaltnissen auffzubawen, auch wie dasselbige mit geschütz, waffen, vnd rüstungen solle außgestaffieret werden. Zum andern, wie durch ein neues instrument der salpeter zuprobiren, beneben etlichen nutzlichen zugwercken, kriegswagen, granaten, vnd bockstucken ... Zum dritten, mit was richtigkeit ein zeugwartt sein jhme anvertrautes geschütz vnd munition, bey guter rechnung vnd ordentlicher buchhaltung, in rühmlicher obacht verwalten solle. Allen martialisten, besonders den zeügwartten vnd büchsenmeistern, zu wolgefallen beschrieben, vnd mit 12 hierzu dienlichen kupfferstücken außgefertiget durch Josephum Furtenbach. Ulm, 1630.

~: Halinitro-Pyrobolia. Beschreibu[n]g einer neuen büchsenmeisterey, nemlichen: gründlicher bericht, wie der salpeter, schwefel, kohlen vnnd das pulfer zu praepariren, zu probieren, auch langwirrig gut zu behalten, das fewrwerck zur kurtzweil und ernst zu laboriren. Dann, wie der pöler, das grobe geschütz, und der petardo zu gubernirn, ingleichem die lunden bey tag- und nachtszeiten, sicherlich und ohne gesehen zu tragen, [et]c. Sampt einer kurtzen geometrischen einlaytung, die weite und höhe gar gering zu erfahren. Alles auß eygener experientza, neben etlichen neuen, zuvor nicht gesehenen inventionen ... beschrieben; ... Ulm, Jonas Saur, 1627.

További kiadások:

Büchsenmeisterey-Schul. Darinnen die new angehende büchsenmeister vnd feurwercker, nicht weniger die zeugwartten, in den fundamenten vnd rechten grund der büchsenmeisterey, auch allhand feurwercken, zu schimpff vnd ernst, zu wasser vnd land, vom geringsten, biß zum höchsten, dieselbige in kurtzer zeit, beneben guter vorsichtigkeit, auch ohn einige leibs gefahr, mit geringer mühe, vnd ersparung viler vnkosten, zu erlernen, getrewlich vnd auffrichtig, vnderwissen, vnd gelehrt werden. ... Augspurg, 1643.

*Christoph Heidemann*ról (?–1684) sem tudunk sokat, leginkább annyit, hogy bajor származású volt és a bajor választófejedelmek szolgálatában állt, mint *Kriegsbaumeister* és *Oberingenieur*. Sokfelé dolgozott a fejedelemségben, fő műve Ingolstadt kiépítése modern erődítményé.

A *Neü-herfürgegebene Kriegsarchitectur* tulajdonképpen nem más, mint tizennégy táblán közölt 68, rendkívül igényesen elkészített ábrához fűzött magyarázat. Hogy írása mennyiben saját gondolatainak összefoglalója, és mennyiben átvétel más szerzőktől, nem egyszerű megítélni, már csak azért sem, mert ő maga is elismerte a bevezetőben, hogy nem csupán a régi, hanem a kortárs mesterek műveiből is merített. A rajzokat elnézve a nagy német előd, Daniel Speckle,³⁹ illetve Adam Freitag⁴⁰ hatása egyértelműnek mondható, és talán a valóban kortárs francia Blaise François

³⁹ Architectvra Von Vestungen. Straßburg, 1589.

⁴⁰ Lásd fentebb!

de Pagant⁴¹ is olvashatta. Zastrow mindenesetre német létére a németalföldi iskola képviselői közé sorolta Heidemannt.⁴²

~: Neu-herfürgegebene kriegs-architectur, welchergestalt die vestungsgebäude auff unterschiedliche wohlpracticirliche arten zue noch mehrer verstärck, vnd versicherung zubringen. In zuegehörige figuren, sambt umbständlicher erklärang derselben, verfasst durch Christoff Heideman, Churfürst[liche] Durchl[au]cht in Bayrn, [et]c. bestellten ingenieurn. München, Johann Jäcklin, 1673.

Egyéb művek:

Architectura militaris oder anleitung wie auff unterschiedliche arten starcke vöstungen zubauen, denen nach jtziger kriegspractic gewöhnlichen offensionen entgegen zu stellen. Sambt einem bericht von beläger- vnd beschützung der städte vnd vöstungen. München, 1664.

Giacomo Lanteri (1530 k.–15??) tipikus reneszánsz karakter volt, több mindenhez értett, sokirányú érdeklődést mutatott. Elsősorban azonban hadmérnökként tevékenykedett. Egyik legnagyobb fegyvertényét az általa tervezett Civitella del Tronto védelmével hajtotta végre 1557-ben. A Nápolyi Királyság spanyol kézen levő határerődjét Guise herceg vette ostrom alá pápai–francia csapatok élén, de a jól kiépített védelmi rendszerrel nem boldogultak, így 22 napi hiábavaló küzdelem után az ostrom feladására kényszerültek. Ekkor már jó néhány éve a nápolyi spanyol csapatoknál szolgált, és minden bizonnyal eredményei láttán nevezte ki II. Fülöp spanyol király a Nápolyi Királyság főhadmérnökévé 1563-ban. Ugyanakkor a pápának és más itáliai hatalmaknak is dolgozott. Fülöp hűségessé alattvalójaként számos veszélyes megbízást is teljesített, mint például Észak-Afrika felderítése a tervezett algériai és tunéziai spanyol invázió előtt. Tapasztalatait az 1557-ben kiadott *Due dialoghi...* című művében tette közzé, amely nagy megbecsülést szerzett neki. A dialógus, mint forma, ekkoriban közkedvelt volt a traktátusok szerzői körében. Jelen esetben egy bizonyos veronai hadmérnök, Francesco Trevisi, a novarai Girolamo Cataneo, a hírneves hadiépítész és egy fiatal bresciai beszélget, ez utóbbi minden bizonnyal maga a szerző. Lanteri megfogalmazta, hogy az erődépítészet nem csak gyakorlati, hanem matematikai és geometriai tudomány. Ennek megfelelően elsősorban az általa elképzelt erődítményterv geometriai alapjaival foglalkozott, igyekezett tisztán matematikai úton megközelíteni a problémát, a védművek építészeti kérdéseit épp csak érintette. Éles kritikával illette Dürer rondellákra alapozott védelmi rendszerét.⁴³

~: *Due dialoghi di m. Iacomo de' Lanteri da Paratico, bresciano; ne i quali s'introduce messer Girolamo Catanio novarese, & messer Francesco Trevisi ingegnere veronese, con un giouene bresciano, a ragionare del modo di disegnare le piante delle fortezze secondo Euclide, et del modo di comporre i modelli, & torre in disegno le piante delle città.* Venetia, Vincenzo Valgrisi, Baldessar Costantini, 1557.

További kiadások:

Due dialoghi... Venetia, 1559., 1601., Roma, 1583.

Egyéb művek:

Duo libri di M. Giacomo Lanteri di Paratico da Brescia. Del modo di fare le fortificationi di terra intorno alle città & alle castella per fortificarle. Et di fare così i forti in campagna per gli alloggiamenti degli eserciti, come anco per andar sotto a una terra, & di fare i ripari nelle batterie. Vinegia, [1559].

Iacobi Lanterii brixienensis libri duo, de modo substruendi terrena munimenta ad urbes, atque oppida, ceteraque loca omnia, quibus aditus hosti pracludatur. Deque modo non tam loca in

⁴¹ Les fortifications. Bruxelles, 1668.

⁴² *Marini* 1810. 106–107. o.; *Zastrow* 1839. 87. o.; *Jähns* 1890. 1343. o.; *Duffy* 1985. 24. o.; *Klaus* 2003. 118. o.; *Bürger* 2013. 406–409. o.

⁴³ *Marini* 1810. 16–17. o.; *Promis* 1841. 110–113. o.; *D'Ayala* 1854. 102–103. o.; *Jähns* 1889. 819. o.; *Cockle* 1900. 198–199. o.; *Pollak* 1991. 58. o.; *Ilari* 2011. 225–226. o.; *Bürger* 2013. 224–225. o.; http://www.vastera.it/rivista/35/pagine%2035/lantieri_de_paratico.htm.

agris muniendi pro exercituum castrametatione, quam urbem aliquam oppugnandi, & propugnacula in oppugnationibus praeparandi. Venetiis, 1563., 1571.

De subtilitate ac stratagemate utenda in rebus bellicis ad destruendos hostes, necnon castra, eorumque oppida fortissima, item modus ad praeparandum omnia ex quae in rebus bellicis pro defensione hostium fieri possunt, libri duo. Riolante Jabico [Jacobi Lanteri anagrammája] Brixiensi authore. Venetiis, 1571.

A firenzei születésű, híres nemesi családból származó *Buonaiuto Lorini* (1542/1544?–1611?) saját állítása szerint 22 éves korában kezdte mérnöki pályafutását Cosimo (I.) Medici szolgálatában. 1568 és 1572 között II. Fülöp spanyol király flandriai seregében találjuk. Itt lehetősége nyílt az újonnan épülő, többnyire itáliai mérnökök által tervezett erődítmények tanulmányozására (például az antwerpeni citadella, tervezte Francesco Paciotto da Urbino, épült 1567–1569 között), s ennek révén már korán sok tapasztalatot szerzett. Visszatérve Itáliába, szülővárosában is, de főként Velencében dolgozott, ahol nagyszabású átépítéseket hajtottak végre a Terraferma erődítményein. Giulio Savorgnano, az erődítmények főfelügyelője és Sforza Pallavicini főparancsnok támogatásával 1581-ben hivatalosan is a Velencei Köztársaság alkalmazásába került. Első megbízatásaként 1582-ben a dalmáciai partokon levő várak korszerűsítését irányította. 1583 és 1586 között Krétára, Velence egyik legfontosabb Földközi-tengeri bázisára küldték az említett Savorgnano munkájának segítésére. 1587–1589 között ismét Dalmáciában dolgozott, elsősorban Zara védművein. Bergamo falainak 1590-ben megkezdett átépítése során kapott először lehetőséget, hogy egy teljes védelmi rendszert önállóan megtervezzen, majd pedig a kivitelezést is irányítsa, 1591-ben pedig bekapcsolódott Brescia erődítésébe is, amelyet előzőleg épp Savorgnano tervezett. Savorgnano távozása után e munkálatok egyik vezetője lett, s mint ilyen, bemutatta a Signoriának a védelmi rendszer további javítására szolgáló elképzeléseit. Nyilvánvalóan kiváló teljesítményének köszönhető, hogy 1592-ben Savognanóval és Antonio Martinengóval közösen parancsot kaptak, hogy nyújtsák be terveiket a Velence szárazföldi védelme szempontjából kiemelkedő fontosságú Palmanova megépítésére. 1597-ben, immár a Mediciek szolgálatában, Livorno építkezését felügyelte, de ősszel visszatért Velencébe, hogy első könyvének (*Delle fortificationi libri cinque*) megjelenésénél személyesen is ott legyen. A későbbiek folyamán is, jóllehet hamarosan Velence első hadmérnöke lett, számos alkalommal dolgozott a Medicieknek. Utolsó éveiben főként az építkezéseket felügyelte, valamint különböző terveket készített.

Lorini nem csupán katonai téren tevékenykedett, hanem a civil építkezésekben is részt vett: főként hidraulikával és folyamszabályozással foglalkozott. Ezen túlmenően is talált ki különféle gépezeteket, amelyeket az említett két fő érdeklődési területén hasznosíthatott.

Műve először 1597-ben mindössze tizenöt (!) nyomtatott példányban látott napvilágot, de mert Lorini minden jelentősebb hatalmasságnak küldött egy-egy példányt, külön ajánlással mindegyiküknek, így rövid idő alatt meglepően nagy hatást ért el. Ez az első kiadás csak öt könyvből állt. Az első az alaprajz elkészítéséről, a második az építkezés gyakorlatáról, a harmadik a legjobb terv kiválasztásának kritériumairól, a negyedik az erőd helyének kiválasztásáról, az ötödik pedig különféle hasznos gépezetokről szól. Jelentőségét jól mutatja, hogy viszonylag gyorsan, már 1607-ben lefordították német nyelvre. 1609-ben újabb olasz nyelvű kiadás került ki a nyomdából, ezúttal azonban Lorini egy hatodik könyvet fűzött az eddigiekhez, amelyben az erődítmények védelmével és tüzérség alkalmazásával foglalkozott.⁴⁴

~: Le fortificationi di Buonaiuto Lorini, nobile fiorentino, nuovamente ristampate, corette & ampliate di tutto quello che mancava per la lor compita perfettione, con l'aggiunta del sesto libro. Dove si mostra, con la scienza, e con la pratica, l'ordine di fortificare le città, & altri luoghi, con tutti gli avvertimenti, che piu possono apportar beneficio, per la sicurtà delle fortezze, ... Venetia, Francesco Rampezetto, 1609.

⁴⁴ *Marini* 1810. 40–41. o.; *D'Ayala* 1854. 104–105. o.; *Promis* 1873. 638–652. o.; *Jähns* 1889. 845–847. o.; *Cockle* 1900. 204–205. o.; *Architekt und Ingenieur* 1984. 361. o.; *Pollak*, 1991. 60–62. o.; *Klaus* 2003. 157–158. o.; *Ilari* 2011. 234–235. o., *Bürger* 2013. 244–246. o.; *Büchi* 2015. 115–145. o.; [http://www.treccani.it/enciclopedia/buonaiuto-lorini_\(Dizionario-Biografico\)](http://www.treccani.it/enciclopedia/buonaiuto-lorini_(Dizionario-Biografico)). Zastrow véleményére lásd: *Zastrow* 1839. 123. o.

További kiadások:

Delle fortificationi di Buonaiuto Lorini, nobile fiorentino, libri cinque. Ne' quali si mostra con le piu facili regole la scienza con la pratica, di fortificare le città, & altri luoghi sopra diuersi siti. Con tutti gli avvertimenti, che per intelligenza di tal materia possono occorrere. ... Venetia, 1596., 1597.

Fünff bücher von vestung bauwen, ... Franckfurt am Mayn, 1607., 1621.

Das sechste buch von der fortification Bonaiuti Lorini ... Oppenheim, 1616.

Sechs vnterschiedliche bücher von vestung bawen. ... [Franckfurt am Mayn], 1638.

Antonio Lupicini (1530?–1607?) Firenzében született. Tanulmányairól csupán annyit tudunk, hogy érdekelte a matematika és a hadművészet. Hamarosan beállt a Mediciek seregébe és 1553-ban már harcolt Monticchio és Montalcino ostrománál. 1577-ben Francesco de Medici más mérnökkel együtt II. Rudolfhoz küldte, hogy segítsenek Prága és Bécs erődítményeinek korszerűsítésében. Visszatérve elmélyült a különböző tudományokban, mint a térképészet, csillagászat, erődítéstan, mégpedig oly eredményesen, hogy Firenzén kívül is hírnévre tett szert. 1584-ben például Velencébe hívták, hogy találjon módot a csatornák korszerűsítésére, a víz áramlásának javítására. Ezután terveket dolgozott ki a Gonzagák számára Mantova megerősítésére. Bár a hatalmas költségek miatt elképzelései ekkor nem valósultak meg, de a később mégis megépített erődítmények sok szempontból Lupicini tervein alapultak. 1589–1593 között ismét vízügyi építkezéseket irányított Velencében és Firenzében, majd a velencei szenátus kérésére véleményezte Palmanova terveit. 1594-ben a Mediciek által vezetett segélyhad mérnökeként részt vett a török ellen folyó harcokban Magyarországon, és tanácsokat adott Győr védelmének megerősítésére. Állítólag komoly ellentétbe került az ottani építési felügyelővel, Nicola Perlinnel. 1595-ben ott volt Esztergom és Visegrád ostrománál. Hazatérve Ferdinando Medici 1597-ben kinevezte Pisa főépítészévé, ahol a polgári építészetben is tevékenykedett, bár itt nem sok babér termett neki, miként a vízépítések terén sem. 1605-től ismét a Gonzagáknak dolgozott és főként Casale Monferratót erősítette. Karrierjének egy újabb kudarc, egy átszakadt gát vetett véget, emiatt elbocsátották a szolgálatból.

Bár Lupicini *Architettura militare* című műve csupán három kiadást ért meg, és erődépítészeti elképzelései láthatóan nem nagyon tértek el az olasz várépítéssel fő vonalától, egy nagyon fontos részlet azonban figyelmet érdemel. Az amúgy szabályos, hatbástyás erődtervében a bástyákat a két bástyafül belső oldala között egy lapos ívű árokkal kettéosztotta, a bástyatorokban pedig egy magasított lóállást helyezett el. Hogy ez az elrendezés a gyakorlatban mennyire lett volna hatékony, nem tudjuk, de egy biztos: a megoldás kísértetiesen hasonlít Vauban száz évvel később Neuf-Brisach erődítményén megvalósított védműveire, a „bastion detachée”-ra és a „tour de bastion”-ra.⁴⁵ Ez pedig igazolja Zastrow azon állítását, hogy Vauban nem új dolgokat talált ki, hanem a már meglévő ismereteket használta fel eredeti és zseniális módon.⁴⁶

~: *Architettura militare con altri avvertimenti appartenenti alla guerra*, ... Fiorenza, Giorgio Mareseotti, 1582.

További kiadások:

Architettura militare... Torino, 1585.

Lásd még Baglioniánál.

Egyéb művek:

Discorsi militari sopra l'espugnazione d'alcuni siti. Firenze, 1587.

Allain Manesson Mallet (1630–1706), matematikus, geográfus, kartográfus, hadmérnök, rajzoló és építész, mellel Vauban egyik kedvenc mérnöke volt. Ő is, mint oly sokan mások e szakmában, már fiatalon foglalkozott matematikával. Egy ideig XIV. Lajos testőrségében szolgált, majd 1663-ban Portugáliába távozott és VI. Alfonz királynak kezdett dolgozni. Számos ter-

⁴⁵ Zastrow 1839. 138. o.; Glossarium 1979. 35. o.; ill. Zastrow 1839. 123. o.

⁴⁶ *Marini* 1810. 33–35. o.; *D'Ayala* 1854. 105. o.; *Promis* 1873. 653–662. o.; *Cockle* 1900. 202. o.; *Pollak* 1991. 63. o.; *Klaus* 2003. 158. o.; *Ilari* 2011. 235–236. o.; *Bürger* 2013. 228–229. o.; [http://www.treccani.it/enciclopedia/antonio-lupicini_\(Dizionario-Biografico\)](http://www.treccani.it/enciclopedia/antonio-lupicini_(Dizionario-Biografico)).

vet készített az uralkodónak várai átépítésére. 1668-ban azonban, midőn a király testvére, Pedro, hivatkozva Alfonz lelki és fizikai gyengeségére, régensként átvette a hatalmat, Mallet visszatért Franciaországba. Az uralkodó matematikánárrá nevezte ki, ezen munkája mellett nekifogott a *Les travaux de Mars* megírásának, amelyet azután 1671-ben ki is adott.⁴⁷ Bár a szerző maga is hangsúlyozta, hogy műve még messze nem tökéletes, mégis sikert aratott vele. Legnagyobb érdeme talán az, hogy szövege a lehető legszorosabban kapcsolódik a rajzokhoz: a páros oldalakon a magyarázatot, a páratlan oldalakon pedig az ábrákat találjuk. Ez hallatlanul megkönnyítette a könyv használatát. Sikerét mutatja, hogy már a következő évben megjelent németre fordított kalózkiadása. Ennek ellenére a szerző tovább dolgozott, és 1684–1685-ben napvilágot látott a másik, javított, bővített és teljesen átdolgozott kiadás, újfent három kötetben. Az első könyv szokás szerint itt is a szabályos és szabálytalan alaprajzú erődítmények tervezésével foglalkozik, a második ezek építésével, valamint a nagy elődök rendszereivel.⁴⁸ A harmadik, újonnan hozzáírt rész a gyalogság és a lovasság kiképzését, szervezetét, taktikáját, a tüzérség alkalmazását, valamint a várostromot és várvédelmet tárgyalja. Másik újdonsága ezen kiadásnak, hogy Mallet ebbe már beledolgozta mestere, Vauban addigi eredményeit, főként a várharc terén. Ez a kiadás is sikert aratott, olyannyira, hogy Nagy Péter orosz cár parancsot adott oroszra fordítására.

~: *Les travaux de Mars ou l'art de la guerre* divise en trois parties. Tom. I–III. Paris, Denis Thierry, 1684–1685.

~: *Kriegs-arbeit, oder kriegs-kunst. Zerteilet in drei teile. Wovon das erste, die weise allerhand lehrsatzmässige und unlehrsatzmässige festungen zu verstärken, lehret. Das zweite, derselber aufbauungen nach den unterschiedlichen erfündungen der berühmtesten uhrhöber und erfährnsten kriegsbaumeister, so biss auf diese zeit davon gehandelt, erkläret. Und das dritte, die kriegs-übungen der cavallerie und infanterie anzeigt, vom geschütze handelt, und die manier und weise die festungen anzugreifen und zu verthädigen, vorstellt. ...* Amsterdam, Wolfgang, Waesberge, Boom, von Someren und Goethals, 1687.

További kiadások:

Les travaux de Mars, ou la fortification nouvelle tant reguliere, qu'irreguliere. ... La premiere contient la construction des places regulieres, citadelles & dehors, ... Paris, 1671.

Les travaux de Mars, seconde partie. Contenant la maniere de construire et fortifier toutes sortes de villes & de palces, ... Paris, 1671.

Les travaux de Mars troisieme et derniere partie. Qui traite des evolutions nouvelles, des instruments, & materiaux, qui servent à l'elevation des remparts, & parapets des villes. ... Paris, 1671., 1672

Kriegsarbeit oder neuer festungsbau..., Amsterdam, 1672.

Den arbeid van mars of nieuwe vesting-bouw..., Amsterdam, 1686., 1672.

Les travaux de Mars, ou l'art de la guerre..., Amsterdam, 1684–1685., Paris, 1691, Amsterdam, 1696., La Haye, 1696.

De werken van Mars, of de konst des oorlogs... I–III. Leyden, 1695.

Книга марсова или воинскихъ дель. Напечатана сяповелениемъ Императора, Петра Перваго, самодержца все российскаго въ санктпѣтербургской типографіи. Лета 1713 месяца Іулявъ [...] день.

Книга марсова или воинскихъ дель отъ войскъ Царскаго Величества российскихъ. По взятіи преславныхъ фортификацей, и на разныхъ местахъ храбрыхъ баталій учиненныхъ. Надъ войски его Коголевскаго величества Свейскаго. Съ перваго санктпетербургскаго 1713

⁴⁷ *Marini* 1810. 115–117. o.; *Jähns* 1890. 1344–1346. o.; *Architekt und Ingenieur* 1984. 375. o.; *Pollak* 1991. 67–69. o.; *Klaus* 2003. 165–166. o.; *Bürger* 2013. 401–406. o.; <http://architectura.cesr.univ-tours.fr/Traite/Notice/Manesson1671.asp?param=en>; <http://architectura.cesr.univ-tours.fr/Traite/Notice/Manesson1684.asp?param=en>.

⁴⁸ Ezek a következők: négy németalföldi, Samuel Marolois, Simon Stevin, Adam Freitag, Matthias Dögen; négy francia, Jean Errard, François Blaise de Pagan, Antoine de Ville, Georges Fournier, de csak két itáliai, Pietro Sardi és Francesco de Marchi.

года издания вторымъ тисненіемъ напечатанная. В Санктпетербурге Приморскомъ шляхетномъ кадетскомъ Корпусе 1766 года.

Jean-Baptiste Naudin, (?–1743) térképész és hadmérnök, akinek utódai is folytatták apjuk mesterségét. Első térképe 1688-ból maradt fenn, XVI. Lajos Augsburgi Ligával folytatott háborújának idejéből. Franciaország összes későbbi háborújában is részt vett. Valamikor 1701–1705 között kapitánnyá léptették elő, bekerült a hadmérnöki karba, végül a Szent Lajos Rend lovagja lett. 1726-ban visszavonult, azután már csak a családi vállalkozást irányította. 1733-ban kinevezték a Dépôt des Cartes et Plans (térkép- és tervtár) igazgatójának.

Naudin műve tulajdonképpen nem más, mint a francia hadiépítészeti addigi eredményeinek összefoglalása, rendszerezése, Jean Errard-tól kezdve, Antoine de Ville-en és Françoise Blaise de Paganon át egészen Vaubanig. Az egész történeti-technikai áttekintés azonban egyetlen célt szolgált: Vauban tevékenységének összegzését és dicséretét. Mindemellett széleskörű matematikai és geometriai alapokon vizsgálta az alaprajzi elrendezés kérdéseit, különös tekintettel az oldalazás fontosságára. Munkája során lényeges szempontként tartotta szem előtt a megtervezett erődítmények kivitelezhetőségét.⁴⁹

~: L'ingenieur françois, contenant la géometrie pratique sur le papier, & sur le terrain avec le toisé des travaux & des bois, fortification reguliere & irreguliere; sa construction effective, l'attaque & la deffense des places, avec la methode de Monsieur de Vauban, & l'explication de son nouveau systéme, par M. N... ingenieur ordinaire du Roy. Paris, Estienne Michallet, 1695.

További kiadások:

L'ingenieur françois, ... Paris, 1696., 1697., 1734., 1771., Amsterdam, 1734., 1753., Lyon, 1738., 1768.

Jacques Perret (1540–1545 között – 1610–1619 között) a szavojai Chambéryből származott. Nevét először 1568-ban szülővárosa jezsuita kollégiumának matematika- és geometriatanáraként említik. Nem ismert, hol és hogyan tett szert hadmérnöki képzettségére, de műve egyértelműen mutatja, hogy jártas volt e tudományban. Valamikor a század végén Párizsba költözött és protestáns hitre tért. Könyvét is a protestáns Rohan herceg támogatásával adta ki.

Perret műve három témát ölel fel: az ideális erődvár és a hozzá tartozó citadella, illetve az egyházi és a civil építészeti leírását. Nem oszlik fejezetekre, csupán a képek sorrendjét követő magyarázatokra. Az általa ábrázolt, kizárólag szabályos elrendezésű erődítményeken nem igazán fedezhetőek fel újdonságok a korábbiakhoz, vagy a kortársakhoz képest, sőt, néhol a valóságtól meglehetősen elrugaszkodott elképzeléseket látunk, mint például a 22 bástyás erődvár. A szakirodalom biztosra veszi, hogy tervei a nagy XVI. századi mesterek munkáin alapulnak, mint Pietro Cataneo,⁵⁰ illetve Girolamo Maggié és Giacomo Castriottóé,⁵¹ valamint hatással lehetek rá a kor mintaként szolgáló citadellái, mint a torinói vagy a milánói.⁵²

~: Architectura et perspectiva des fortifications & artifices de Iaques Perret gentilhomme savoy-sien. Frankfurt sur le Mein, Theodore de Bry, Wolf Richter, 1602.

További kiadások:

Des fortifications et artifices et architecture et perspective..., [Paris], [1601]., [1620].

Architectura et perspectiva, etlicher festungen, städt, kirchen, schlößer vnd häusser, wie die auffß stärckeste, zierlichste vnd bequembste können gebawet oder auffgerichtet werden..., Franckfurt [am Main], 1602., Oppenheim, 1613.

⁴⁹ Klaus 2003. 190. o.; Bürger 2013. 480. o.

⁵⁰ I quattro primi libri di architettura. Venetia, 1554.

⁵¹ Della fortificazione delle citta. Venetia, 1564.

⁵² Jähns 1889. 837. o.; Architekt und Ingenieur 1984. 360. o.; Pollak 1991. 80–81. o.; Klaus 2003. 205. o.; Pollak 2010. 65. o.; Bürger 2013. 263–268. o.

Girolamo Ruscelli (1504?/1518?–1566) itáliai polihisztor, kiadó és térképész volt. Születési helyéről, Viterbóból előbb Aquileiába, majd Páduába, végül Rómába ment. Itt más reneszánsz tudósokkal együtt megalapította az *Accademia dello Sdegnot* (Titkok Akadémiája), amely az egyik első, gyakorlati tudományokkal foglalkozó társaság volt. Innen Nápolyba, végül Velencébe vezetett az útja, ahol végül haláláig maradt. Saját műveit publikálta, a legkülönbözőbb témákban, miközben szerkesztette és fordította mások munkáit, de a plagizálástól sem riadt vissza. 1555-ben még az inkvizícióval is szembe került egy szatirikus vers engedély nélküli kiadása miatt. Egyik leghíresebb műve Ptolemaiosz *Geographiájának* javított kiadása 1574-ben. Nyelvészeti munkáját a XIX. századig használták.

Ruscelli olasz és német nyelvű kiadása jelentősen eltér egymástól, mind tematikájában, mind tartalmában, mind ábrázolásaiban. Ez nem is csoda, ha pontosan értelmezzük a német kiadás címét, ahol a kiadó (fordító?) világosan leírja, hogy Ruscelli műve csak az alapot adta, melynek kiegészítésére Baptiste della Valle és Alessandro Capobianco, valamint több más, meg nem nevezett olasz szerző munkáit is felhasználta. Ugyanakkor mind a két mű igyekszik teljeskörű áttekintést adni a tüzérség egészéről.⁵³

~: *Precetti della militia moderna, tanto per mare quanto per terra, trattati da diuersi nobilissimi ingegni, & raccolti con molta diligenza dal signor Girolamo Ruscelli. Ne' quali si contiene tutta l'arte del bombardiero, & si mostra l'ordine che ha da tenere il maestro di campo, quando vuole accampare il suo essercito. Opera non meno diletteuole, che vtile, molto necessaria a' principi, et a tutti coloro, che si desiderano di apprendere compitamente la disciplina militare. Venetia, Marchio Sessa, 1595.*

További kiadások:

Precetti della militia moderna... Venetia, 1568., 1572., 1583., 1595., 1630.

Arte e precetti della militia moderna... Venetia, 1641. [a szerző neve nélkül]

~: *Kriegs und archeleykunst. Das ist, gründliche unnd außführliche underwiesung, was nicht allein einem capitain oder hauptmann, sondern auch einem archeley unnd büchsenmeister fürnemlich zu wissen von nöthen, wie eine vestung zu beschützen, unnd gleichfalls auch im gegentheil einzunemen sey, und allerley kriegsmunition zu verfertigen. Mehrertheills durch Hieronymum Ruscellum, auß dem Baptista de Lavallo Venafrano, Alexandro Capo Bianco, und andere kriegserfahrenen italienschen autoribus zu sammen getragen. Bd. I–II. Francoforti, L. Jennis, J. de Zetter, 1620.*

Wendelin Schildknecht (1592?–?) Alt-Stettin hadszertárosaként működött, de mégsem a tüzérség, hanem a hadépítészet témakörében fejtett ki írói tevékenységet. Fiatalon katonának állt, és egész életét a hadseregben töltötte. Művében ő is a szokott sémát követi: szabályos erődítések, szabálytalan erődítések, végül az ostromtechnika, melynek során a szerző azonban csak a várívás módszereit taglalja. A fennmaradó, amúgy nem csekély, a teljes munka mintegy negyedét kitevő részt a táborozás, a csatarend kialakítása és a taktika kérdéseinek szentelte. Az egyik első szakíró volt, akinek elképzelései már a később általánossá váló vonalharcszást irányába mutatnak. Schildknecht nagy erőssége, hogy közérthetően írt, mintegy népszerűsítve az erődépítészet amúgy meglehetősen száraz tudományát. Elképzeléseiben nagyrészt Freitagra támaszkodott. Mint a németalföldi iskola követője, ő is nagy hangsúlyt helyezett a terepadottságokhoz való alkalmazkodásra. Mivel mintegy harmincéves tapasztalattal rendelkezett, nem csupán a tervezésről, hanem a gyakorlati kivitelezésről is írt.⁵⁴

~: *Harmonia in fortalitiis construendis, defendendis & oppugnandis. Das ist eine einstimmige, gründliche und außführliche, auch dabey lustige und anmuhtige beschreibung festungen zu bawen. Solche so woll in bodenlosen und sumpffichten, als auf festem grunde außzuführen, wider alle gewalt müglicher maßen zuerhalten, und dann auch aufs eheste zuüberwältigen. Ist also in 3 theil verfasst: ... Alt-Stettin, Johan Valentin Rhete, 1652.*

⁵³ *Jähns* 1889. 656. o.; *Klaus* 2003. 230. o.; *Ausstellung Dreißig Jahre Krieg*, 55–57. o.

⁵⁴ *Jähns* 1890. 1144–1147., 1336–1338. o.; *Klaus* 2003. 240. o.; *Bürger* 2013. 349–351. o.

Sébastien Le Prestre de Vauban (1633–1707) jelentőségét senkinek sem kell bemutatni, aki csak egy keveset is foglalkozott a XVII–XVIII. század hadtörténetével. Közismert, hogy nem csak az építészet, hanem az ostromtechnika terén is maradandót alkotott.⁵⁵ Ám már rövid életrajza is szétfeszítené e közlemény kereteit, így csupán hadmérnöki működésének nyers számaint említem, jóllehet vitatott, pontosan hány erődítmény viseli keze nyomát (mintegy 160), s ebből mennyi az újonnan épített, illetve a felújított, a kiegészített, vagy átépített.⁵⁶ Az előbbieket listája mindenestre imponáló: Ath, Fort Louis, Huningue (St. Louis), Île d’Houat, Île d’Hoedic, Landau, Longwy, Maubeuge, Mont-Dauphin, Mont-Louis, Neuf-Brisach, Port Vendres, Thionville, Torino, Verceil (Vercelli). Mindemellett 1653-tól kezdve 53 ostromban vett részt, 1656-tól pedig mint főhadmérnök irányította ezek munkálatait.⁵⁷

Vauban esetében azonban épp az az érdekes, hogy bár műveinek egy része már életében megjelent a neve alatt, de a kiadásokat nem ő jegyezte. A könyvtárunkban levő munkát is egy bizonyos Mr. le Chevalier de Cambray rendezte sajtó alá, ahogy később is több esetben ez történt. Vauban műveinek másik publikálója egy bizonyos Du Fay abbé.⁵⁸

~: Nouvelle maniere de fortifier de Mr. de Vauban. Où l’on voit de quelle méthode on se sert aujourd’hui en France, pour la fortification des places tant régulières qu’irrégulières; en quoi cette méthode diffère des autres, &c. Avec un traité de géométrie qu’on a mis à la tête, pour avoir une parfaite intelligence des fortifications. Le tout mis en ordre par Mr. le Chevalier de Cambray.

Neue manier von der fortification von Monsieur de Vauban. Worin man sehen kan, von welcher methode man sich gegenwertig in Franckreich bedient, so wohl in den regulieren alß irregulieren fortificationen, und worin diese methode von den andern unterschieden ist. Mit noch einem tractat von der geometri, welchen man zum anfang vor dieß werck gestellt, weil es zu einer einleitung und vollkommen verstand der fortificationen dienen kan. Alles durch gewisse regulen und figuren vorgebildet, und in gute ordnung gebracht. Durch den Ritter de Cambray. Paris, Sebastien Mabre Cramoisy, 1692.

Johann Jacobi von Wallhausen (1580 k.–1627) kora egyik legtermékenyebb szakírója volt. Kezdetben a marburgi egyetemen tanult, majd egy halálos kimenetelű párbaj után 1599-ben katonának állt Németalföldön. Állítólag Magyarországon és Oroszországban is járt. 1613-ban kapitányként Danzig város szolgálatába állt. 1617-ben a Johann (VII.) von Nassau-Siegennel kötött szerződés értelmében elvállalta az akkor alakuló siegeni hadiiskola vezetését, ám megromlott körülményei miatt fel kellett adni állását. 1620-ban alezredesi rangban belépett a mainzi választófejedelem seregébe. Hamarosan azonban innen is távozott, visszatért Danzigba, ahol élete hátralevő részét töltötte.

Eredetileg egy hat kötetből álló hadtudományi korpuszt tervezett, de ebből végül csak a gyalogságról, a lovasságról és a tüzérségről szóló könyvek készültek el, az általános taktikáról, az erődépítésről és a tengeri hadviselésről szóló részek nem valósultak meg. A folytatás helyett megírta a *Corpus militare* című kézikönyvet, amely rövid, de rendszerezett áttekintése a hadtudomány egészének. Az *Archiley Kriegskunst* a szerző szerint az első kötete egy átfogó tüzérségi szakmunkának, de második kötet nem készült. Ez utóbbi, tekintve az első tartalmát és a korszak illeten munkáinak szerkesztését, valószínűleg a tüzés szerszámokról szólt volna. A munka nem szolgál különösebb újdonságokkal, viszont egy rendszerezett, alapos áttekintést ad a témáról. Négy részre oszlik: az első a löporkészítésről, az ágyúcsövek alapanyagáról, azok öntéséről, valamint a lövegfajtákról és a municioról szól; a másodikban a szerző részletesen bemutatja a lövegcsövek, lövegtalpak szerkesztését és részeit, valamint a kezelésükhöz, mozgatásukhoz szükséges eszközöket, szerszámokat, anyagokat; a harmadik rész a célzással, a töltéssel és a lövéssel foglalkozik elméleti szinten,

⁵⁵ Ostwald 2007.

⁵⁶ Térképre vetítve lásd: *Architekt und Ingenieur* 1984. 381. o.

⁵⁷ Griffith 2006. 12–20. o.; *Lepage* 2010. 42–58.; 141–273. o.

⁵⁸ Mivel műveit nem saját maga, hanem mások rendezték sajtó alá, illetve adták ki, eltekintek a felsorolástól. Lásd erre: *Jähns* 1890. 1403–1447. o.; *Klaus* 2003. 277–279. o.; *Bürger* 2013. 466–469. o.

míg a negyedik rész mindennek harci körülmények közti gyakorlatát tekinti át, mint például a tüzérség alkalmazása ostromban és védelemben.

Wallhausen széleskörű munkássága a XVII. század első fele hadügyének fontos forrása. Művei tanúsítják átfogó tudását a témakörben, amellyel méltán szerzett hírnevet már kortársai között is.⁵⁹

~: Archiley Kriegskunst. Darinnen gelehret und fürgetragen werden die initia und fundamenta dieser edlen kriegskunst. Vor diesem niehmals also compendiosé, methodicé, dilucidé und rectó an Tag gegeben. Nunmahls aber allen in der edlen kriegskunst anfangenden cavallirern und dero liebhabenden, zu grösserem underricht und nutzen... beschrieben von Johann Jacobi von Wallhausen. Hanau, bey Authoris, 1617.

Egyéb művek:

Kriegskunst zu fuß. ... Oppenheim, 1615., Franckfurt [am Main], 1620., Leeuwarden, 1630.

L' Art militaire pour l'Infanterie... Oppenheim, 1615.

Programma scholae militaris ex veteri veterum romanorum instituto... noviter institutae... , das ist öffentliches außschreiben von wegen einer newen kriegsschulen ... Franckfurt am Main, 1616.

Kriegskunst zu pferdt. ... Franckfurt am Main, 1616., 1634., 1670.

Art militaire à cheval. ... Francfort [sur le Main], 1616., Zutphen, 1621.

Manuale militare oder kriegßmanual... Franckfurt [am Main], 1616.

Ritterkunst. ... Franckfurt am Main, 1616.

Art de chevalerie. ... Francfort [sur le Main], 1616.

Corpus militare, darinnen das heütige kriegswesen in einer perfecten vnd absoluten idea begriffen und vorgestelt wirdt. ... Hanaw, 1617.

Künstliche picquen-handlung. ... Hanaw, 1617.

Camera Militaris oder kriegskunst schatzkammer. Darinnen allerley kriegs-stratagemata zu wasser und

land von anfang der welt biß auff caesarem augustum, heutige stunde zugebrauchen, gezeiget werden... Franckfurt [am Main], 1621., 1623.

Defensio patriae oder landrettung. ... Franckfurt am Main, 1621.

Giovanni Battista Zanchi (1515–1586?) Pesaróból, régi katonacsaládból származott, számos háborúban harcolt, nagy katonai tapasztalattal rendelkezett. Ifjúságáról és tanulmányairól nem tudunk biztosat. A Német-római Birodalomban a császár által a protestánsok ellen vívott háború idején, 1547-ben a pápai segélyhadban szolgált. Visszatérve Itáliába nekifogott erődépítészeti műve megírásának. A sienai háborúban (1552–1555) Marcantonio Colonna alvezéréként és hadmérnökként tevékenykedett. 1561-től két évig Cipruson a sziget védelmi rendszerének megerősítésén dolgozott. Néhány évi otthoni tartózkodás után a Raguzai Köztársaság szolgálatába állt, ismét hadmérnökként. Zanchi munkája, a *Del modo di fortificar le citta* nem hozott túl sok újat, de mindenképp előremutató, hogy átfogóan vizsgálta az erődépítészet kérdéseit, rámutatva, hogy a tüzérség fejlődése mindenképp szükségessé teszi egy ellenállóképes védelmi rendszer létrehozását. Erődítménytervében a kisméretű bástyák egymástól igen távol fekszenek, ugyanakkor megjelenik nála a Nicolo Tartaglia által javasolt fedett út, vagy a kurtinák közepének hátravonása, melynek révén két új szárny keletkezett, javítva az előterep fedezését. Zanchi azt állította magáról, hogy ő az első szerző, aki egy egész traktátust szentelt a konkrét témának. Ebből azonban arra követ-

⁵⁹ Jähns 1890. 930–931., 943–944. o. Az *Archiley Kriegskunstra* vonatkozóan: 987–989., 1017–1019., 1035–1041., 1055–1057. o.; Bernhard von Poten: Wallhausen, Johann Jacobi von. Allgemeine Deutsche Biographie. Hrsg. von der Historischen Kommission bei der Bayerischen Akademie der Wissenschaften. Band 40. (1896) 747–749. o.; https://de.wikisource.org/w/index.php?title=ADB:Jacobi_von_Wallhausen,_Johann&oldid=2508854 (Version vom 15. Februar 2018). Zopf, Hans: Jacobi von Wallhausen, Johann. Neue Deutsche Biographie. Bd. 10. (1974) 238. o., <https://www.deutsche-biographie.de/pnd104281960.html#ndbcontent>.

keztethetünk, hogy nem ismerte más kortársak, így például Dürer ezirányú munkáját, ám az itáliai szerzők közt valóban az elsőnek tekinthető.⁶⁰

~: *Del modo di fortificar le città trattato di M. Giovambattista de' Zanchi da Pesaro, ... Venetia, Plinio Pietrasanta, 1554.*

További kiadások:

Del modo di fortificar le città... Venetia, 1556., 1560.

La maniere de fortifier villes..., Lyon, 1556.

The maner of fortificacion of cities... [1559], Londres, British Library, Add. Ms. 28030. (csak fordítás)

BIBLIOGRÁFIA⁶¹

- Almirante* 1876. *Almirante, José*: Bibliografia militar de Espana. Madrid, 1876.
- Ausstellung Dreißig Jahre Krieg* 1876. *Ausstellung Dreißig Jahre Krieg, 1618–1648. Hg. Prof. Dr. Hiram Kmper – Viktor Boecking – Dr. Christian Hänger.* Mannheim, é.n. – https://ub-madoc.bib.uni-mannheim.de/43283/1/gesamt_broschuere_MADOC_klein.pdf. (A letöltés idpontja: 2018. februr 15.)
- Architekt und Ingenieur* 1984. *Architekt und Ingenieur. Baumeister in Krieg & Frieden. Ausstellungskataloge der Herzog August Bibliothek Nr. 42.* Bearb. Ulrich Schütte et al. Braunschweig, 1984.
- Burke* 1966. *Burke, Peter*: A Survey of the Popularity of Ancient Historians, 1450–1700. *History and Theory*, 5. (1966) 135–152. o.
- Büchi* 2015. *Büchi, Tobias*: Fortificationsliteratur des 16. und 17. Jahrhunderts. Traktate deutscher Sprache im europäischen Kontext. Basel, 2015.
- Bürger* 2013. *Bürger, Stefan*: Architectura Militaris. Festungsbau traktate des 17. Jahrhunderts von Specklin bis Sturm. Berlin–München, 2013.
- Cockle* 1900. *Cockle, Maurice J. D.*: A bibliography of English military books up to 1642 and of contemporary foreign works. London, 1900.
- D'Ayala* 1854. *D'Ayala, Mariano*: Della arte militare in Italia dopo il risorgimento prolusione. Firenze, 1851.
- D'Ayala* 1854. *D'Ayala, Mariano*: Bibliografia militare-italiana antica e moderna. Torino, 1854.
- D'Ayala* 1869. *D'Ayala, Mariano*: Degl'ingegneri militari italiani dal secolo XIII al XVIII. H.n., 1869.
- De la Croix* 1963. *De la Croix, Horst*: The Literature on Fortification in Renaissance Italy. *Technology and Culture*, 4. (1963) 30–50. o.
- De Lucca* 2012. *De Lucca, Denis*: Jesuits and Fortifications. The Contribution of the Jesuits to Military Architecture in the Baroque Age. (History of Warfare 43.) Leiden–Boston, 2012.
- Domokos – Hausner – Veszprémy* 1997a. *Domokos György – Hausner Gábor – Veszprémy László*: Hadtudomány nyomatvnyok rgi knyvjegyzkeinkben. *Magyar Knyvszemle*, 113. (1997) 1. sz. 33–57. o.

⁶⁰ *Marini* 1810. 13–14. o.; *D'Ayala* 1854. 126–127. o.; *Promis* 1873. 396–403. o.; *Jhms* 1889. 819. o.; *Cockle* 1900. 197. o.; *Architekt und Ingenieur* 1984. 352–353. o.; *Pollak* 1991. 117. o.; *Ilari* 2011. 423–424. o.; *Bürger* 2013. 224–225. o.; *Büchi* 2015. 12–15. o.; https://en.wikipedia.org/wiki/Giovanni_Battista_Zanchi.

⁶¹ A csak felhasznált, de jegyzetekben nem idézett műveknél elhagytam a rviditst. Ezek alapvetően a felsorolt munkák és cmeik azonositsban, pontositsban voltak segítségemre.

- Domokos – Hausner – Domokos György – Hausner Gábor – Veszprémy László*: Eruditio Militaris. Katonai olvasmánykultúra. *Iskolakultúra*, 7. (1997) 5. sz. 40–47. o.
- Duffy, Christopher*: Siege Warfare. The Fortress in the Early Modern World 1494–1660. London–Henley, 1979.
- Duffy* 1985. *Duffy, Christopher*: The Fortress in the Age of Vauban and Frederick the Great 1660–1789. Siege Warfare Volume II. London–Boston–Melbourne–Henley, 1985.
- Galindo, Jorge A.*: El legado constructivo de los tratados de fortificación. Siglos XVI–XVIII. – www.scribd.com/document/211000675/El-legado-constructivo-de-los-tratados-de-fortificacion-Siglos-XVI-XVIII. (A letöltés időpontja: 2009. szeptember 8.)
- Glossarium* 1979. *Glossarium artis*. Wörterbuch zur Kunst. Bd. 7. Festungen. Der Wehrbau nach Einführung der Feuerwaffe. Red. *Huber, Rudolf – Rieth, Renate*. Tübingen, 1979.
- Griffith* 2006. *Griffith, Paddy*: The Vauban Fortifications of France. (Osprey, Fortress 42.) Oxford, 2006.
- Guarnieri, Paolo Emilio*: Breve biblioteca dell’ architettura militare. Milano, 1803.
- Hoyer, Johann Gottfried*: Litteratur der Kriegswissenschaften und Kriegsgeschichte. Berlin, 1832
- Ilari* 2011. *Ilari, Virgilio*: Scrittori militari italiani del XV–XVIII secolo. Roma, 2011.
- Jähns* 1889. *Jähns, Max*: Geschichte der Kriegswissenschaften vornehmlich in Deutschland. I. Abt. Altertum, Mittelalter, XV. und XVI. Jahrhundert. München–Leipzig, 1889.
- Jähns* 1890. *Jähns, Max*: Geschichte der Kriegswissenschaften vornehmlich in Deutschland. II. Abt. XVII. und XVIII. Jahrhundert bis zum Auftreten Friedrichs des Großen 1740. München–Leipzig, 1890.
- Jordan* 2003. *Jordan, Klaus*: Bibliographie zur Geschichte des Festungsbaues von den Anfängen bis 1914. Marburg, 2003.
- Lawrence, David R.*: The Complete Soldier. Military Books and Military Culture in Early Stuart England, 1603–1645. Leiden, 2009.
- Lepage* 2010. *Lepage, Jean-Denis G. G.*: Vauban and the French Military Under Louis XIV. An Illustrated History of Fortifications and Strategies. N. C.–London, 2010.
- Marini* 1810. *Marini, Luigi*: Biblioteca storico-critica di fortificazione permanente. Roma, 1810.
- Fernández de Medrano* 2012. *Fernández de Medrano, Sebastián*: Breve descripción del mundo, o guía geográfica de Medrano. Lo más principal de ella en verso. Edición, introducción y notas de Esteban Gutiérrez Díaz-Bernardo, 2012. – <https://memoriademora.files.wordpress.com/2012/02/medrano-breve-descripcic3b3n-del-mundo.pdf>. (A letöltés időpontja: 2018. 2. 14.)
- Melero* 1990. *Melero, José Enrique García*: Los tratados de arquitectura militar publicados en España durante el reinado de Carlos III. In: Espacio, Tiempo y Forma. Serie VII. Historia del Arte. Tom. 3. 1990. 180–224. o.
- Neumann, Hartwig*: Festungsbau-Kunst und -Technik. Bonn, 1988.
- Ostwald* 2007. *Ostwald, Jamel*: Vauban Under Siege. Engineering Efficiency and Martial Vigor in the War of the Spanish Succession. (History of Warfare 41.) Leiden–Boston. 2007.

- Palacio, Pedro Navascués*: Tratados de arquitectura y fortification en la Antigua biblioteca del Alcazar. In: „XII Día del Alcázar”, 7 de Julio de 1995, Segovia. – oa.upm.es/9552/1/alcazar.pdf. (A letöltés időpontja: 2018. január 17.)
- Piris* 1995. *Piris, Pedro Mora*: Tratados y tratadistas de fortificación - siglos XVI al XVIII. – expobus.us.es/cartografia/salas/sala07/s07e00i01.pdf. (A letöltés ideje: 2016. július 17.)
- Pohler, Johann*: Bibliotheca historico-militaris. Systematische Uebersicht der Erscheinungen aller Sprachen. Cassel, 1887.
- Pollak* 1991 *Pollak, Martha D.*: Military Architecture, Cartography and the Representation of the Early Modern European City. A Checklist of Treatises on Fortification in The Newberry Library. Chicago, 1991.
- Pollak* 2010. *Pollak, Martha*: Cities at War in Early Modern Europe. Cambridge, 2010.
- Promis* 1841 *Promis, Carlo*: Dell'arte dell'ingegnere e dell'artigliere in Italia dalla sua origine sino al principio del XVI secolo. Torino, 1841.
- Promis* 1873. *Promis, Carlo*: Biografi di ingegneri militari italiani dal secolo XIV alla meta del XVIII. Torino, 1873.
- Romano, Antonella*: Teaching Mathematics in Jesuit Schools: Programs, Course Content, and Classroom Practices. In: The Jesuits II. Cultures, Sciences, and the Arts, 1540–1773. Eds. *O'Malley et al.* Toronto–Buffalo–London, 2006. 355–370. o.
- Rumpf, H. F.*: Allgemeine Literatur der Kriegswissenschaften. Bd. I–II. Berlin, 1824–1825.
- Ticozzi, Stefano*: Dizionario degli architetti, scultori, pittori ... Tom. I–IV. Milano, 1830–1833.
- Valleriani* 2018. *Valleriani, Matteo*: Metallurgy, Ballistics and Epistemic Instruments: The Nova scientia of Nicolò Tartaglia. (A New Edition.) Edition Open Access, 2013. <http://edition-open-sources.org/media/sources/6/Sources6.pdf>. (A letöltés időpontja: 2018. február 7.)
- Vanpaemel* 2012. *Vanpaemel, Geert*: Jesuit Mathematicians, Military Architecture and the Transmission of Technical Knowledge. In: The Jesuits of the Low Countries: Identity and Impact (1540–1773). Eds. *Faesen, R.–Kenis, L.* Leuven, 2012. 109–128. o.
- Zastrow* 1839. *Zastrow, Heinrich Adolf von*: Geschichte der beständigen Befestigung oder Handbuch der vorzüglichsten Systeme und Manieren der Befestigungskunst. Leipzig, 1839.

DIGITÁLIS KATALÓGUSOK, GYŰJTEMÉNYEK⁶²

- Biblioteca Complutense, Universidad Complutense, Madrid: <http://biblioteca.ucm.es>
 Biblioteca Digital de Castilla y León Biblioteca Digital de Castilla y León: <http://bibliotecadigital.jcyl.es>
 Biblioteca Digital Hispánica: <http://www.bne.es/es/Catalogos/BibliotecaDigitalHispanica/Inicio/index.html>
 Biblioteca digitale dell'Accademia della Crusca: <http://www.bdcrusca.it>
 Biblioteca Virtual del Ministerio de Defensa: <http://bibliotecavirtualdefensa.es>

⁶² A lista bizonyosan nem teljes, itt csupán a téma kutatása során megismert weboldalakat soroltam fel.

- Biblioteca Virtual del Patrimonio Bibliográfico: <http://bvpb.mcu.es>
Bibliothèque nationale de France: <http://www.bnf.fr>
Collections patrimoniales des bibliothèques de l'Université de Strasbourg: <http://docnum.u-strasbg.fr/cdm>
Consortium European Research Libraries (CERL) Thesaurus: <https://thesaurus.cerl.org>
Digitale Volltexte zur Geschichte der deutschen Fach- und Wissenschaftssprachen
Fachtexte aus dem Sachbereich Bauwesen und Architektur aus dem 12–17. Jahrhundert: <http://www.fachtexte.germanistik.uni-wuerzburg.de/suche.php?suche=sachbereich&formular=go&sachbereich=20>
Fachtexte aus dem Sachbereich Militär und Kampfkunst aus dem 12–17. Jahrhundert: <http://www.fachtexte.germanistik.uni-wuerzburg.de/suche.php?suche=sachbereich&formular=go&sachbereich=15>
Dizionario Biografico degli Italiani (Treccani, La cultura italiana): http://www.treccani.it/enciclopedia/scienze_sociali_e_storia/storia/biografie/
Early English Books Online: <https://quod.lib.umich.edu/e/eebogroup>
e-rara.ch, the platform for digitized rare books from Swiss libraries: <http://www.e-rara.ch>
European Cultural Heritage Online (ECHO): <http://echo.mpiwg-berlin.mpg.de>
Gallica: <http://gallica.bnf.fr>
Göttinger Digitalisierungszentrum (GDZ): <https://gdz.sub.uni-goettingen.de>
HathiTrust's Digital Library: <https://www.hathitrust.org>
Internet Archive: <https://archive.org>
Internet Culturale – Cataloghi e Collezioni digitali delle biblioteche italiane: <http://www.internetculturale.it>
Istituto Centrale per il Catalogo Unico delle biblioteche italiane e per le informazioni bibliografiche – ICCU, Censimento nazionale delle edizioni italiane del XVI secolo: <http://edit16.iccu.sbn.it>
Karlsruher Virtueller Katalog (KVK): <https://kvk.bibliothek.kit.edu>
Marignan 1515/2015: <https://marignan2015.univ-tours.fr/bibliographie-traites-militaires-de-la-renaissance>
Münchener Digitalisierungszentrum (MDZ), Bayerischen Staatsbibliothek (BSB): <https://www.digitale-sammlungen.de>
Sächsische Landesbibliothek – Staats- und Universitätsbibliothek Dresden (SLUB): <https://www.slub-dresden.de>
The European Library: <http://www.theeuropeanlibrary.org>
Theleme – Techniques pour l'Historien en Ligne: Études, Manuels, Exercices, Bibliographies: <http://theleme.enc.sorbonne.fr>
Trattati di Architettura Militare 1521–1807, Biblioteca Nazionale Centrale di Firenze: <http://www.bncf.firenze.sbn.it/notizie/Fortezze/Indici.html>
Universal Short Title Catalogue: ustc.ac.uk
Universitäts- und Landesbibliothek Sachsen-Anhalt (ULB): <http://bibliothek.uni-halle.de>
Universitätsbibliothek Heidelberg: <http://www.ub.uni-heidelberg.de/helios/Welcome.html>
Universitätsbibliothek Stuttgart: <http://digibus.ub.uni-stuttgart.de>
Universiteits Bibliotheek Gent: <https://lib.ugent.be>
WorldCat: <https://www.worldcat.org/>
Zentrales Verzeichnis Digitalisierter Drucke: www.zvdd.de

Furtenbach, Joseph – Halinitro-Pyrobolia – 1627

Perret, Jaques – Architectura et perspectiva des fortifications – 1602

LE FORTIFICAZIONI DI BUONAIUTO LORINI.

NOBILE FIORENTINO.
NUOVAMENTE RISTAMPATE,
Corrette & Ampliate di tutto quello che manca
per la lor compita perfezione ,

CON L'AGGIUNTA DEL SESTO LIBRO.

Dove si mostra, con la Scienza, e con la Pratica, l'ordine di Fortificare le Città, & altri luoghi, con tutti gli avvertimenti, che più possono apportar beneficio, per la sicurezza delle Fortezze,

C I O È,

Nel Primo Libro. Si tratta della Scienza d'intorno alle regole da formare le Pianta delle Fortezze, con le sue misure.

Nel Secondo. Si mostra la Pratica con la quale si debbe fabricare la Fortezza in opera Reale.

Nel Terzo. Si descrivono la diversità delle Pianta, con l'elezione delle miglior difese.

Nel Quarto. Si dichiara la diversità de siti, & come si debbono Fortificare.

Nel Quinto. Si tratta delle Scienze Meccaniche, & l'ordine facilissimo del Fabricare tutti gli strumenti & machine artificiosc che possono fare bisogno, si in tempo di pace come di guerra, e come si possono con poca forza dominare grandissimi pesi.

Nel sesto, & ultimo. Si tratta della difesa delle Fortezze, & si mostrano tutti quegli avvertimenti, & inventioni, con le quali i difensori si possono difendere, con quel maggior vantaggio, che si può desiderare, per la sicurezza della Fortezza; & oltre a ciò si mostra l'ordine del misurare le distanze & leure le Pianta, con altri particolari necessari per effettuare quanto s'è proposto.

CON PRIVILEGI.

IN VENETIA. M D C I X.

Presso Francesco Rampazetto.

György Domokos

PRE-1700 TREATISES ON FORTIFICATION AND ARTILLERY AT THE MILITARY HISTORY LIBRARY

(Abstract)

The Military History Library keeps twenty-five treatises on fortification and artillery from the years before 1700, from twenty different authors. Seventeen of these discuss fortification, five artillery, one both subjects, and two others discuss siegecraft. Here and now it is impossible to evaluate the works and their authors in the history of military science. Instead, the paper presents the biographies of the writers, summarizes the content of their works kept at the Military History Library, and it also gives a list of the authors' other military science works. It was the invention of the printing press that enabled the publication and spread of these books, but today – because of their rarity and preciousness – the accessibility of the objects for a wider audience is limited. Their digital accessibility, however, is excellent, thanks to many libraries all over the world where these important sources of military history are continuously digitized and made digitally available.

György Domokos

TRAKTATE ÜBER FESTUNGSBAU UND ARTILLERIE IN DER BIBLIOTHEK FÜR MILITÄRGESCHICHTE BIS ZUM JAHR 1700

(Resümee)

Die Bibliothek für Militärgeschichte wahrt aus der Zeit vor 1700 insgesamt 25 Traktate über Festungsbau und Artillerie von zwanzig unterschiedlichen Verfassern. Davon beschäftigen sich 17 mit der Festungsbaukunst (eng., fr. *fortification*), fünf mit der Artillerie, ein Traktat mit beiden und weitere zwei mit der Festungsbaukunst und der Belagerungstechnik (*siegecraft, l'attaque et la défense des places*). Welche Rolle diese Werke bzw. ihre Verfasser in der Geschichte der Militärwissenschaft spielen kann hier an dieser Stelle unmöglich beantwortet werden. Die Studie möchte deshalb in erster Linie die Biografie der Verfasser und den Inhalt ihrer Werke in der Bibliothek für Militärgeschichte vorstellen sowie eine Liste der militärwissenschaftlichen Werke der Verfasser kundtun. Das Erscheinen und die Verbreitung dieser wurde in der damaligen Zeit durch die Erfindung des Buchdrucks möglich, aber aufgrund ihres Wertes, ihrer Seltenheit ist es für das breitere Publikum zumindest nur eingeschränkt möglich, diese in die Hand zu nehmen. Sie sind jedoch dank der digitalen Veränderungen in der heutigen Zeit hervorragend zugänglich, weil zahlreiche Bibliotheken auf der Welt diese wichtigen Quellen der Militärgeschichte fortlaufend digitalisieren und allen zugänglich machen.

György Domokos

TRAITÉS DE FORTIFICATION ET D'ARTILLERIE DANS LA BIBLIOTHÈQUE D'HISTOIRE MILITAIRE JUSQU'À L'AN 1700

(Résumé)

La Bibliothèque d'Histoire militaire conserve 25 traités de fortification et d'artillerie qui ont été écrits par 20 auteurs différents avant l'an 1700. Parmi ces ouvrages, 17 traitent de la fortification, cinq de l'artillerie, deux autres de la fortification et de la poliorcétique. Ici et maintenant, il est impossible de déterminer la place de ces ouvrages et de leurs auteurs dans l'histoire de la science militaire. Par conséquent, l'étude cherche avant tout à présenter la biographie des auteurs et le contenu de leurs travaux conservés dans la Bibliothèque d'Histoire militaire, ainsi qu'à publier la

liste de leurs ouvrages de science militaire. C'est l'invention de l'imprimerie qui a permis la publication et la diffusion de ces ouvrages à l'époque, mais du fait de leur valeur et de leur rareté, les lecteurs ne peuvent pas les prendre librement dans leurs mains. Cependant, grâce à la numérisation menée dans beaucoup de bibliothèques du monde, ces sources importantes de l'histoire militaire deviennent accessibles pour tout le monde.

Дьёрдь Домокош

ТРАКТАТЫ ПО СТРОИТЕЛЬСТВУ КРЕПОСТЕЙ И АРТИЛЛЕРИИ В ВОЕННО-ИСТОРИЧЕСКОЙ БИБЛИОТЕКЕ ДО 1700-ИХ ГОДОВ

(Резюме)

Военно-историческая библиотека хранит 25 трактатов из периода 1700-их годов по строительству крепостей и артиллерий от 20-и разных авторов. 17 из них занимаются со строительством крепостей (*англ., франц. fortification, нем. Festungsbaukunst), пять с артиллерией, один с обеими темами, и два дальнейших со строительством крепостей и техникой осады (siegecraft, l'attaque et la défense des places, Belagerungstechnik). На то, что эти произведения и их авторы какое место занимают в истории военной науки, здесь и сейчас невозможно ответить. Поэтому это исследование, в первую очередь стремится представить биографии авторов, описать содержание их работ, которые находятся в Военно-Исторической Библиотеке и опубликовать список военнонаучных работ авторов. Появление этих работ и их распространение в то время стало возможным благодаря изобретению книгопечатания, но представление их, с точки зрения их ценности и редкости для широкой публики по крайней мере ограничено. Однако благодаря цифровой трансформации нашей эры их доступность стала отличной, так как многие библиотеки в мире непрерывно дигитализуют и делают доступными для всех эти важные источники военной истории.

A DIGITÁLIS EPERJESY-KATALÓGUS

Bevezetés

A Habsburg Birodalmon, majd az Osztrák–Magyar Monarchián belül közös volt a hadügy, így a közös hadsereg katonai vonatkozású térképei Bécsben a XVIII. század elejétől kezdve az Udvari Haditanács tervrajzyűjteményébe (Plansammlung des Hofkriegsrathes), a várak, erődített helyek tervrajzai a Mérnöki Levéltárba (Genie Archiv) kerültek. 1764-ben Moritz Lacy tábornagy (1725–1801), az Udvari Haditanács tagja, a két intézményt Topográfiai Osztály néven egyesítette, majd 1801-ben Lotaringiai Károly Lajos főherceg (1771–1847), az Udvari Haditanács elnöke ismét elválasztotta a Mérnöki Levéltárat a Topográfiai Osztálytól. Az utóbbi ekkor kapta a Kartenarchiv (térképi levéltár) nevet, amely a bécsi Hadilevéltáron (Kriegsarchiv) belül működött. 1864-ben az addig titkosan kezelt levéltári anyagok nagy részét felszabadították a korábbi korlátozások alól és használatát a nagyközönség számára is lehetővé tették. Ez alól például kivétel volt az első katonai felmérés anyaga, ennek megtekintése csak a Vezérkar írásbeli engedélye alapján volt lehetséges, főleg szolgálati célra, magánembereknek igen ritkán. A XX. század elején a térképek használatához az engedélyt már a bécsi Hadilevéltár igazgatósága adta, így a térképek használata szélesebb körre terjedhetett ki. Az I. világháború után minden korlátozás megszűnt.¹

Az Osztrák–Magyar Monarchia felbomlásával Magyarország jogosult lett a területére vonatkozó katonai térképek anyagára, így a bécsi Hadilevéltár térképgyűjteményének egy része felosztásra került. Így mintegy 50 000 térképmű, térkép került a M. Kir. Hadilevéltár Térképosztályához, amely jelenleg a Hadtörténelmi Intézet és Múzeum, Hadtörténelmi Levéltárán belül Hadtörténelmi Térképtár néven működik. A térképek a Bécsben kialakított jelzetekkel érkeztek, amelyeket az újonnan kialakított gyűjteménybe átvettek, majd némi módosítással az újonnan bekerülő térképek a mai napig ebbe a rendszerbe illeszkednek.

A bécsi Hadilevéltár, majd a Hadtörténelmi Térképtár anyagának tagozódása

A bécsi Hadilevéltár anyagának beosztása nagyobb területegységek és országok szerint történt: a kontinensek jelölése A (égboltozati, világ- és földtérképek, történelmi és földrajzi atlaszok), B (Európa), C (Afrika), D (Amerika), E (Ázsia), F (Ausztrália). A „B” jelzeten, Európán belül az országcsoportok, országok jelölése római számokkal szerepelt, a következők szerint:

¹ A közlemény megírásához felhasznált irodalom: *Eperjesy Kálmán: A Bécsi Hadilevéltár magyar vonatkozású térképeinek jegyzéke.* Szeged, 1929.; *Jankó Annamária: Magyarország katonai felmérései 1763–1950.* Budapest, 2007.

B I: Európa (az egész földrész); B II: Európa nagyobb területei, ország csoportok; B III: A Balkán-félsziget térképei; B IV: Németország térképei; B V: Franciaország térképei; B VI: Nagy-Britannia térképei; B VII: Olaszország térképei; B VIII: Németalföld térképei; B IX: A Habsburg Birodalom, az Osztrák–Magyar Monarchia térképei 1918-ig; B X: A Pireneusi-félsziget térképei; B XI: Oroszország, Lengyelország térképei; B XII: Svájc térképei; B XIII: Skandináviai térképei; B XIV: Az Osztrák–Magyar Monarchia utódállamai közül Ausztria és Csehszlovákia térképei 1918 után; B XV: Magyarország térképei a Monarchia felbomlásától napjainkig (ez utóbbi két jelzet, a B XIV és B XV csak a Hadtörténeti Térképtárban létezik).

A földrajzi-területi beosztást követően tematikus a megkülönböztetés, három (a, b, c) csoportba tagolva: a: általános politikai, közigazgatási térképek; b: természetföldrajzi (hegy-vízrajzi, vízrajzi, geológiai stb.) térképek; c: szaktudományos (katonai menet, út, posta, vasút, néprajzi, stb.) térképek. A városok, városok környékének ábrázolását, váralaprajzokat, útikönyveket a „G” jelzet őrzi, a hadtörténelmi vonatkozású térképek, melyek ütközeteket, csatákat, háborús eseményeket mutatnak be, a „H” jelzet alatt vannak kronológikus beosztásban. Inland „I” jelzet alatt található a volt műszaki levéltárból bekerült műszaki tervek anyaga, „J” jelzet a hadgyakorlati térképeket, a „K” jelzet az országleírással kapcsolatos szövegeket és térképeket tartalmazza.

Az Eperjesy-katalógus

A bécsi Hadilevéltárból érkező térképek zöme nyomtatott térkép volt, amelyből több példányt őriztek. Az igazán nagy értékű képviselő kéziratos térképek döntő része ott maradt (például az első és második katonai felmérés kéziratos szelvényei²), néhány egyéb kéziratos térképnél a másod- vagy harmadpéldányokat megkapta a M. Kir. Hadilevéltár Térképosztálya. A Bécsben maradt levéltári és térképtári anyag közös tulajdonnak számított, ami a mai napig érvényes. Tanulmányozására, összeírására egy magyar levéltári csoport vállalkozott. Ennek eredményeképpen jelent meg 1929-ben a térképek katalógusa Szegeden.³ A levéltári munkacsoport a bécsi térképtár cédulakatalógusa és a térképek megtekintése alapján állította össze 2676 sorszám alatt a több ezer térképet és a hozzájuk tartozó iratot tartalmazó listát. A katalógus követi a térképek fent említett beosztását, de azokból kiemeli a magyar vonatkozású anyagot, mindenkor feltüntetve a bécsi Hadilevéltár jelzeteit. Nyomtatott és kéziratos térképeket egyaránt tartalmaz, ezért gyakori, főleg nyomtatott térképek esetében, hogy a jelzet megegyezik a Hadtörténeti Térképtárba került anyag jelzetével. A Bécsben maradt kéziratos anyagról a két világháború között, illetve az 1950-es, 1960-as években fotómásolatok születtek, amelyek szintén gyakran megőrizték a bécsi jelzetet.

Az Eperjesy-katalógusban a Magyar Királyság, a Temesi Bánság, az Erdélyi Nagyfejedelemség⁴ térképeit gyűjtötték össze a XVI. század második felétől a XX. század elejéig, a következő csoportosításban: Magyarország és Erdély politikai (B IX a jelzet),

² A levéltári anyag oszthatatlanságának elve alapján.

³ *Eperjesy Kálmán*: A Bécsi Hadilevéltár magyar vonatkozású térképeinek jegyzéke. Szeged, 1929. Hadtörténeti Térképtár (a továbbiakban HT), jelzete: IV 149.

⁴ Horvátország, Szlavónia és Horvát–Szlavón Határőrvidékek térképei, bár ugyanazokban az anyagrésekben fordulnak elő, feltehetőleg területi okokból, nem szerepelnek.

fizikai (természetföldrajzi: hegy- és vízrajzi, B IX b jelzet) és különleges (posta, vasút, út, határ, katonai, nemzetiségi, B IX c jelzet) térképei; Magyarországi, erdélyi várostervek, látképek, környéktérképek (G I h jelzet); Hadtörténeti térképek a XVI. századtól az 1856-ik évi krími hadjáratig (H III a, b, c, d, e, H IV a, b, c jelzet); Hadgyakorlati térképek (J VII m, n jelzet); Országleírások (K VII k, l jelzet); Műszaki tervek (Inland C V és C VI jelzet). A „Műszaki tervek⁵,-en kívül a többi katalógus csoport a Hadtörténeti Térképtárban is megtalálható.

A Hadtörténeti Intézet és Múzeum Bécsi Kirendeltsége a kezdetektől fogva törekedett a bécsi Hadilevéltárban maradt kéziratos térképek másolatban való hazajuttatására, illetve az 1990-es évektől az anyag másolatkészítés céljából történő folyamatos hazaszállítására,⁶ amihez az Eperjesy-katalógus nagy segítséget adott. Az eltelt több mint 80 évben a bécsi Hadilevéltár magyar vonatkozású anyagában ugyan történtek változások, néhány térképet áthelyeztek, újakat besoroltak, de ez csak kis részét érinti a teljes anyagnak.

2008–2009-ben a Hadtörténeti Térképtár vezetője és a Hadtörténeti Intézet egy kutatója több hónapos ösztöndíjat nyert az Osztrák–Magyar Akció Alapítványnál a bécsi Hadilevéltár térképtárban való kutatáshoz, amely kiterjedt az Eperjesy-katalógus ellenőrzésére, illetve a térképek digitális fényképezésére.⁷ A kutatást kiterjesztettük Horvátország, Szlavónia és a Horvát–Szlavón Határőrvidékek térképeire is (nem az összes térképre, válogatás történt). A munka eredménye az Eperjesy-katalógus kiegészítése, az áthelyezett anyagok jelölése, fordítással kiegészítve, illetve jelölve, hol, milyen másolat áll rendelkezésre,⁸ vagyis elkészült a „digitális Eperjesy-katalógus”. Folyamatban van a katalógus Folio Views programban létrehozott adatbázisba rendezése, ahol a leírás mellett megtekinthetjük a linkelt térképeket és a hozzájuk tartozó szöveges részeket is.⁹

Az Eperjesy-katalógus Országleírások című anyagrésze

Az Eperjesy-katalógus (és így a magyar vonatkozású bécsi anyag) legkevésbé ismert, kutatott része a Magyarországra vonatkozó *Országleírások* (Landesbeschreibungen, K VII k) című anyagrésze, melynek zöme katonaföldrajzi leírás, levéltári jellegű anyag, sokszor térképmelléklettel. Miután a bécsi Hadilevéltár térképtárban található, levéltárosok ritkán kutatják, a néha hosszú leírások sokszor a térképek iránt érdeklődőknek kevésbé érdekes. Bár a Hadtörténeti Térképtárban is létezik ez az anyagrészt, eddig viszonylag kis hányadáról rendelkezünk csak eredeti anyaggal, illetve másolattal. A digitális fényképek a szövegekről és a térképek nagy részéről¹⁰ elkészültek. Szintén elkészült az Eperjesy-katalógusban nem szereplő Horvátország, Szlavónia és a Horvát–Szlavón Határőrvidékek katonaföldrajzi leírását és a hozzá tartozó térképeket tartalmazó anyag-

⁵ Az ebből az anyagrészből származó kéziratos térképek másolatai a HT-ban többnyire a G I h (várostérképek) csoportba lettek besorolva.

⁶ Így került sor az első, második katonai felmérés anyagának, majd a további anyagrészek színes fénymásoltatására, később szkennelésére.

⁷ Csak azokról a térképekről volt szó, amelyekről még nem állt jó minőségű, színes másolat rendelkezésünkre a HT-ban.

⁸ Ezek lehetnek: HT színes másolatok, fekete-fehér másolatok, szkennelt anyag, ill. digitális fénykép.

⁹ A HT anyaga is ilyen adatbázisba építve kutatható a helyszínen.

¹⁰ Állvánnyal, gondosan készített digitális fényképekről van szó, gyakran több felvétel összerakva. Ennek ellenére néhány térképet terjedelmi okokból nem volt lehetséges lefényképezni.

rész (K VII l jelzet) fontosabb részének digitális másolata. Az Eperjesy-katalógus követi a K VII k jelzetű anyagrészt bécsi szerkezetét, amely a következő:

1. rész: Magyarország

a. Magyarország általában. A leírások, ill. a térképek kronologikus beosztásban követik egymást.

b. Magyarországon belül egyes részek részletesebb térképei, települések szerint abc sorrendben.

2. rész: Erdély

a. Erdély általában.

b. Erdély egyes területek részletesebb térképei.

1. a. Magyarország általában című fejezet

Az anyagrészt 189 tételt tartalmaz, K VII k 1–K VII k 174-21 leltári számon, több mint 450 térkép és több kézzel írt kötet, füzet, leírás (összesen csaknem 19 000 lap). Az anyag zöme kéziratos, mindössze három nyomtatott. A térképek és a szövegek döntő része német nyelvű, illetve található egy-egy francia, olasz nyelvű. A legkorábbi mű az Ottendorf atlasz 1667-ből, Gróf Montecuccoli altábornagynak ajánlva: *Der Weeg von Ofen auff Griechhiss Weissenburg oder die Beschreibung der aller gelegenen Palanken... 1667* (K VII k 2-15). Az utakat Budától Belgrádig ábrázolják, a közbeeső várak (palánkok) leírásával (Eszék, Szabács, Temesvár, Tolna, Vukovár, Zimony, Buda, Belgrád), valamint a Duna térképe Bécs–Buda–Belgrád között. A Duna ábrázolásánál – amellet, hogy nem északi a térkép tájolása – megfigyelhető a XVIII. század elejéig uralkodó folyóábrázolás: a Duna-kanyar megjelenítése helyett a Duna folyása ÉNY–DK-i irányú. Ez majd csak a Johann Christoph Müller és Luigi Ferdinando Marsigli osztrák szolgálatban működő hadmérnökök felmérésen alapuló térképezése nyomán kerül kiigazításra az 1709-es Müller Magyarország térképen, illetve Marsigli 1726-ban megjelent Duna térképén. (Lásd az 1. térképet!)

Az első katonai felmérés idejéig (1763) 14 jelzet szerepel a XVIII. századból: Duna térképek, a határ kijelölése az 1739-es belgrádi békekötést követően, egy Mikovinynek tulajdonított kéziratos mű: *Mappa Über die Sieben Nieder Hung.[arischen] Berg Städte* (A hét alsómagyarországi bányaváros környékének térképe, K VII k 11) 1744-ből. Az első katonai felméréshez több irat kapcsolódik, amely szintén ebben az anyagrészen található. A Magyar Királyság területén a felmérés 1766-ban, a tatár betöréstől fenyegetett máramarosi határon kezdődött. A munkálatokat I. G. von Sterling hadmérnök őrnagy, a huszti erődítmény parancsnoka, majd halálát követően az új parancsnok, gróf Carracioli de Ghelin őrnagy irányította 1768-ig. 63 kéziratos szelvény készült el.¹¹ Az 1766-ban indult részfelméréssel egy időben született meg: *Topographische Beschreibung des Maramaroser-Komitates* (Máramaros megye topográfiai leírása) című kétkötetes műben, szerzője Carracioli őrnagy (K VII k 18 1/2). Szintén az első felméréshez kapcsoló-

¹¹ A szelvények egy másik anyagrészen, B IX a 633 jelzet alatt találhatóak. A szelvényeket később, 1784-ben a Főszállásmeisteri Karhoz (Generalquartiermeisterstab) tartozó tiszték átdolgozták, a szelvényezést a Magyar Királyság szelvényezéséhez igazították, tartalmat átrajzolták, kiegészítették, így születtek meg a az első felmérés „végleges” szelvényei.

dik Dayasassa gróf *Beschreibung und Verfassung von Hungarn in geographisch, histor-politischer Hinsicht (Magyarország földrajzi, történelmi, politikai és katonai helyzetének leírása)* című 6 kötetes műve, amely 1773–1783-ig készült. (K VII k 21).

Az első katonai felmérésben részt vevő személyek közül több is feltűnik az iratok, térképek szerzői között:

MIEG¹² őrnagy, aki Bukovina majd Galíciai felmérésében vett részt, kéziratos leírása 1774-ből: *Rapport über die mittelst Allerhöchsten Auftrages zu untersuchenden Moldau'schen Grenzgegenden (Marmaros) mit einigen Nachrichten über die Kriegereignisse zwischen Russland und der ottomanischen Pforte (Jelentés a moldovai határ környékéről (Máramaros) és az orosz–török porta közti hadiesemények leírása, K VII k 22).*

JOSEPH VON ZECHENTER ezredes, aki később főszállásmester lett, egy kéziratos füzet készített 1783-ban: *Relation an Kaiser Joseph über die Bereisung der banatischen Grenze von Bortscha bis Zsupanek (A bánági határ leírása Bortscha-Zsupanek között, K VII k 23).*

TURATI alezredes (korábban Galícia felmérésében vett részt) nevéhez több irat és térkép fűződik az Al-Dunával kapcsolatban. A térképek az első felmérés méretarányában (1:28 800, illetve ennek többszöröse, 1:7200), de nem a felmérés alapján készültek (K VII k 23-1, 24, 25).

FLEISCHER alezredes – aki részt vet Galícia, Csehország majd a Magyar Királyság felmérésében – 1788-ból való leírása: *Bericht über die recognoszirten Lagerplätze längst dem Temes-Fluss von Opova bis Lugos (A Temes folyó menti táborhelyek felderítése Opova-Lugos között).* A leíráshoz egy kéziratos térkép tartozik: *Marche Plan von Opova bis Lugos (Menettérkép Opova és Lugos között)* címmel, méretaránya 1:57 600, vagyis az első felmérés „fele” méretaránya, de itt sem fedezhető föl, hogy azt alapul használták volna (K VII k 27).

A XIX. század elején a napóleoni fenyegetettség indokolta a katonaföldrajzi, földrajzi leírások és a hozzájuk tartozó térképek elkészítését. 1805-ben a napóleoni seregek Bécsnél járnak, így indokolt volt, hogy a dunántúli városok, települések védelme került előtérbe: állások kiépítésével, a folyók átkelőinek leírásával. 1805-ből való a *Plan deren vortellhaften Truppen. Aufstellungen zwischen der Donau, der Raab und dem Plattensee, gegen einen aus Oesterreich vorrückenden Feind (A csapatok állásainak terve a Duna, Rába, Balaton között az Ausztria felől előnyomuló ellenséggel szemben)* című áttekintő térkép. Ebben az esetben viszont igazolható, hogy az első katonai felmérés szelvényeinek 1/8-ra kisebbitésével elkészített 1:230 400 méretarányú kéziratos Magyarország térképet¹³ vették alapul, annak egy kivágata (K VII k 30). (Lásd a 2. térképet!)

Szintén ehhez az időszakhoz tartozik egy 1805-ben készült határleírás Stájerország és Alsó-Ausztria felé (K VII k 31). 1805–1806-ból részletes leírások születtek Szombathelyről, Kőszegről, a győri erődről, a Rába-átkelők védelméről (K VII k 32), valamint a komáromi erődről, Esztergomról és a Rába folyóról (K VII k 34, 35, 36, 37). (Lásd a 3. térképet!)

1807–1808-ban a Felvidék védelme került előtérbe a Morvaország, Szilézia felől fenyegető ellenséggel szemben. Számos leírás és térkép született a Jablonkai-szorosról, az

¹² A felmérésben részt vevő tisztokról gyakran nehezen hozzáférhetők az életrajzi adatok, gyakran még a keresztnév sem megállapítható, a térképeken, iratokon csak vezetéknev és rangjelzés szerepelt.

¹³ HT jelzet: B IX a 1161, 20 szelvényből álló kéziratos térkép másolata.

árvai várkastélyról, az első katonai felmérés 1:28 800 felmérési, illetve ennek kétszeres, 1:14 400 méretarányában, de nem az alapján. Külön figyelmet érdemel 1809-ből a következő, térképpel kiegészített szöveges leírás: *Beschreibung des Waagsflusses von Neustadt bis zu dessen Einfluss in die Donau bei Komorn; ferner des Neutraflusses von Nagy-Surány bis zum Einflusse in die Waag bei Komorn (Feljegyzés Magyarország nyugati és északi határainak védelméről. Valamint a Vág folyó védelme Komárom és Galgóc között)*. A hozzá tartozó térkép címe: *Plan des Waag Flusses von Neustadt bis zu dessen Einfluss in die Donau (A Vág folyó térképe Galgóctól a Duna torkolatig Komáromnál)*. A térképen jelölik a csapatok elszállásolását a folyó mentén (K VII k 103).

1808–1809-ből, a napóleoni támadásra felkészülendő készültek leírások és térképek a Dunáról, Pozsony–Komárom–Győr között, az átkelők leírásával (K VII k 46, 47, 49, 50), illetve a Rába, Vág, Morva leírása és térképei (K VII k 51, 84, 87, 99, 102, 103). Különösen érdekes a Xivkovich őrnagy nevéhez fűződő nyolc szelvényes *A la vue Aufnahme der Donau von Pressburg bis Komorn während einer Wasserfahrt in sept. 1809 (A Duna „a la vue”¹⁴ felmérése Pozsony-Komárom között egy vízi utazás nyomán 1809 szeptemberében)* című térkép. Ennek egy eredeti példánya a Hadtörténeti Térképtárban is megtalálható. A térkép nem az első katonai felmérés alapján készült, más a Duna folyásiránya, csak a folyó közvetlen környezetét és a folyó menti településeket, szigeteket, átkelőket, hidakat, malmokat, erdőket ábrázolja 1:14 400 méretarányban (K VII k 46). (Lásd a 4. térképet!)

Szintén 1809-ből valók az utak, menetutak leírása Nyugat-Magyarország és a Felvidék területéről, néha térképvázzal, térképpel kiegészítve (40 tétel). Megemlítendő a magyar származású Tanárky Sándor útleírása: *Recognoscierung der Wege Papa bis Varoslöd (A Pápa–Városlöd közötti út leírása)*, amely eredetileg a bécsi Hadilevéltár anyagában volt, az Eperjesy-katalógusban szerepel 1624-es számon, de később a Hadtörténeti Térképtárba került az eredeti példány (K VII k 88).

1809-ből több hídfő, híd leírás is származik, ezek szintén Nyugat-Magyarország, illetve a Felvidék területén készültek: A Duna, a Morva folyók hídfői, többnyire térképpel, az első katonai felmérés „dupla” (1:14 400) méretarányában. Itt található Lipszky Jánosnak *Bericht über einen zwischen Ofen und Endre in Antrag gebrachten Brückenkopf (Buda – valójában Óbuda – és Szentendre közötti hídfő)* című térképe és leírása, amely eredetileg szintén a bécsi Hadilevéltár anyagában volt. Az Eperjesy-katalógusban szerepel, de a Hadtörténeti Térképtárba került az eredeti példány (K VII k 74). (Lásd az 5. térképet!)

1810–1812-ben a közvetlen napóleoni fenyegetettség elmúlt, folytatódtak a katonaföldrajzi leírások az ország területére. 1806-ban I. Ferenc császár elrendelte a Habsburg Birodalom második katonai felmérését. Maga a térképezés lassan haladt, a Magyar Királyság területén csak 1819-ben kezdődött meg és 1869-ig tartott. A Főszállásmesteri Kar, amely a térképező munkákat is irányította, megkezdte az ország topográfiai leírását. 1810–1812 között komplex katonai-topográfiai leírások készültek az ország különböző részeire, ezeket a Főszállásmesteri Kar alárendeltségében működő Országleírásokat végző osztály (Abteilung für Landesbeschreibungs-Arbeiten) végezte. Több leírás Csollich (Csollitz) ezredes nevéhez fűződik, melyek a következők:

¹⁴ A szemrevételezés (nem felmérés) alapján készült.

– *Militärische Bemerkungen über die Strassen und Wege in Ungarn nebst einem Verzeichnisse der letzteren (Magyarország útjainak katonai leírása, K VII k 113);*

– *Topographische Beschreibung des westlichen Theiles von Hungarn zwischen der Donau und der Drau (Magyarország nyugati részének topográfiai leírása a Duna és a Dráva között) 12 kötetben, amelyhez egy 1:230 400 méretarányú térkép tartozik, amely a már említett 20 szelvényes, hasonló méretarányú Magyarország térkép alapján készült, K VII k 116);*

– *Militärische Beschreibung der Strassen und Wege in jenem Theile von Ungarn, welcher durch die Donau, von Ofen bis Slankament, dann der Theiss von Szolnok bis zu ihrer Einmündung in die Donau, dann durch die Handelsstrasse von Pest nach Szolnok eingeschlossen wird (Magyarország azon területeinek útjainak leírása, amelyeket a következő részek határolnak: a Duna Budától–Slankamenig, a Tisza Szolnoktól a Dunába való torkolatáig, valamint az utak Pest–Szolnok között, K VII k 118);*

– *Memoire in Hinsicht auf den Krieg von dem Teile des Königreichs Ungarn, welcher durch die Flüsse Donau, March und Theiss, dann eine Linie von dem Einfluss des Sajo längs Miskolcz, Rimaszombat, Neusohl, Trentschin und der Grenze von Mähren eingeschlossen wird (A Magyar Királyság azon részének hadi leírása, amely határa a Duna, Morva, Tisza, valamint a Sajó mente – Miskolc, Rimaszombat, Érsekújvár, Trencsén – és Morvaország, K VII k 119). Ehhez a katonai leíráshoz tartozik a következő számon (K VII k 120) a területen lévő folyók (Duna, Tisza, Vág) átkelőinek és hídfőinek leírása (három füzet), melyhez térképek, vázlatok is tartoznak, az első katonai felmérés méretarányában (1:28 800) és dupla méretarányában (1:14 400) készültek. Összehasonlítva őket a felmérési szelvényekkel eldönthető, hogy azokat nem használták alapul.*

– *Militärische Beschreibung der auf denen Strassen zur Sperrung geeigneten Schlösser und sonstigen Plätze von Ober-Hungarn (Felső-Magyarország azon útjainak katonai leírása, amelyek alkalmasak erődök és egyéb helyek elzárására, K VII k 121);*

– *Militärische Beschreibung der Flüsse, Seen, Kanäle und bedeutenden Bäche des Königreichs Hungarn (A Magyar Királyság folyóinak, tavainak, csatornáinak és jelentősebb patakjainak katonai leírása, K VII k 122). A területet összefoglalóan mutatja be Felső-Magyarország és a Duna-Tisza közének hadművelleti térképe (Operations Carte), 1:230 400 méretarányban (a K VII k 116 hasonló méretarányú térképének a kiegészítése északon és keleten).*

Ezt követik a folyók részletes térképei: *Karte des Donau-Stroms von der Granze Österreichs bis zur... Einmündung der Theiss-Flusses (A Duna folyó Dévénytől a Tisza torkolatig, 52 szelvény), Karte des March Flusses von der machrischen Graenze bis Teben (A Morva folyó a morva határtól Dévényig, 6 szelvény), Karte des Neutra Flusses von Streda bis zum Einfluss in die Waag-Donau (A Nyitra folyó Sztredától a Vág torkolatig, 7 szelvény), Neuhaeusler Donau Arm (Az Érsekújvári Duna-ág, 8 szelvény), Waag-Fluss (A Vág folyó, 6 szelvény), Karte der Theiss von Tokay bis Szolnok (A Tisza Tokaj és Szolnok között, 12 szelvény), Theiss von Szolnok bis zu Einmündung (A Tisza Szolnoktól a torkolatig, 20 szelvény), Plan des Bacser und Franzen Kanals (A Ferenc-csatorna, 11 szelvény). A folyókat ábrázoló térképek méretaránya 1:28 800, a lapok csak a folyót és közvetlen környékét ábrázolják. Alapul az első felmérés szelvényei szolgáltak, még a szelvények határai is egybeesnek. Természetesen a felmérés óta eltelt 30 év változásait jelöl-*

ték (malmok, új objektumok, átkelők). A domborzat, növényzet is a felmérési szelvényekről került átvételre, némileg módosított ábrázolással;

– *Militärische Beschreibung der Ortschaften von Ober-Ungarn (Felső-Magyarország helységeinek katonai leírása, K VII k 123);*

– *Militärische Beschreibung der Aufstellungen und Marschlager von Ober-Ungarn (Felső-Magyarország katonai állásainak és táborainak leírása, K VII k 124).*

A további topográfiai, katonai leírások Quosdanovich ezredes nevéhez fűződnek, 1810–1812-ből, ezek a következők:

– *Topographische Übersicht derjenigen Landestrecke von Hungarn, welche östlich von Siebenbürgen, nördlich von einem Teil der Szamos, westlich on der Theiss und südlich von dem Maros-Fluss begrenzt wird (Magyarország azon részének topográfiai leírása, amelytől keletről Erdély, északon a Szamos, nyugaton a Tisza, délen a Maros határol, K VII k 128);*

– *Topographische Übersicht derjenigen Strich Landes im Banate, welcher östlich von der Walachei und Siebenbürgen, nördlich von dem Bega-Schif-fahrts-Canal, westlich zum Teil von diesem Fluss und dem Donau Strom und südlich vom erstgenannten Strom begrenzt wird (A Bánság azon részének topográfiai leírása, amelytől keletre Havasalföld és Erdély van, északra a Béga-csatorna, nyugatra a Bega és Duna, délre Duna határol, K VII k 129);*

– *Topographische Übersicht derjenigen Landesstrecke vom Banat, welche östlich von der siebenbürgisch-banatischen Grenze nördlich von der Maros, südlich der Bega und westlich von der Theiss eingeschlossen ist (A Bánság azon részének topográfiai leírása, amelyet keleten az erdélyi–bánsági határ, északra a Maros, délen a Bega, nyugaton a Tisza határol, K VII k 130);*

– *Militärische Beschreibung der im Theisser District des Königreiches Ungarn brauchbaren militärischen Stellungen, Marschlager und Colonnen Wege (A Magyar Királyság Tiszai Kerületének katonai leírása, jelölve a katonai állásokat, táborokat és utakat, K VII k 131).*

1817-től különböző katonai vonatkozású iratokat találunk, amelyekben különböző területek katonai értékét, védelmi képességét vizsgálják. 1819-ben a Felvidék területén megindulnak a második katonai felmérés térképező munkái, ehhez kapcsolódnak a következő iratok és térképek: *Statistisch-militärische Übersicht der in den Jahren 1819 und 1820 beendigten Aufnahms-Strecke im oberen Waagthale in Ungarn, mit einer Übersichtskarte im Achtel Militärmasse (A Felső-Vág völgy áttekintő térképe az 1819–1820-as felmérési szelvények alapján, a felmérési méretarány nyolcadában).* A térkép méretaránya 1:230 400,¹⁵ statisztikai-katonai leírás tartozik hozzá (K VII k 144). Egy másik leírás: *Beiträge zur geographisch-statistischen Beschreibung des Zipser-Landes und zwar für den 1819, 1821 und 1822 militärisch aufgenommenen Theil desselben (Szepes területének földrajzi-statisztikai leírása az 1819, 1821 és 1822-es katonai felméréshez, K VII k 145).* A két mű a területen a felmérést végző Hartlieb őrnagy és Schön őrnagy munkája.

¹⁵ Az első katonai felmérésnél gyakran szerepel ez a méretarány, a második felmérésnél csak az elején használják, később más méretarányokat használnak.

Az 1810–1812-es katonaföldrajzi leírásoknál Máramaros területére nem került sor, csak 1827-ben: *Skizze einer topographisch-statistischen Beschreibung des Maramaroser Comitates in Ungarn (Máramaros megye topográfiai–statisztikai leírása, K VII k 146).*

1838-ból való a *Militärische Beschreibung des Königreiches Ungarn in 4 Abschnitten den Manuskripten Sr. kais. Hoheit des Herrn Erzherzogs Johann (A Magyar Királyság katonai leírása, amely János Főherceg kéziratához készült).* A leíráshoz tartozó térképek: 1. *Darstellung einer militairischen Besetzung Ungarns (Magyarország katonai megszállásának ábrázolása).* 2. *Operations Karte von Ungarn bei Annahme feindlicher Angriffe gegen die nördliche, östliche und südliche Granze (Magyarország hadműveleti térképe az északi, keleti és déli határon bekövetkező ellenséges támadás esetén, K VII k 150).* (Lásd a 6–6a. térképet!)

1833-ban készült a *Relation über die zur Wasserübungsfahrt entsendeten Detachementes des Csaikisten Grenz-Bataillons unternommenen Wasserfahrt auf der Donau bis Orsova (Utazás a Dunán a Csajkás Határőrezred területétől Orsováig)* címet viselő mű. A szöveghez 11 részletes, kéziratos térkép tartozik, ezek a Duna szorosait ábrázolják (Babakay-, Vaskapu-, Izlaz-, Kazán-szoros, K VII k 152). (Lásd a 7. térképet!)

A Lányi Sámuel mérnök nevéhez fűződő leírás 1834–1836-ból a Tisza-mappációhoz végzett háromszögelési munkálatokat mutatja be Nagybecskerek és Huszt között, amelyhez egy kéziratos térkép is tartozik. Ez tartalmazza a háromszögelési pontokat (K VII k 158). (Lásd a 8. térképet!)

Magyarország országleírásához tartoztak még a szállások és az utak leírásai, valamint egyéb stratégiai leírások:

– *Landesbeschreibung von Ungarn. Militärische Stellungen in Ungarn (Katonai állások Magyarországon, K VII k 157),* 1837-ből. A szöveg mellé egy nyomtatásban megjelent térkép tartozik, amelyen jelkulccsal ábrázolták a katonai állásokat: *Strassen-Karte des Koenigreiches Ungarn 1832 (A Magyar Királyság úttérképe 1832-ből),* amely az első katonai felmérés alapján, 1822-ban megjelent „Fallon-féle” 1:864 000 méretarányú térkép duplájára való nagyításával készült (a Habsburg Birodalom legtöbb országára, tartományára szintén kiadták). Az úttérképeket gyakran használták egyéb tartalom ábrázolására alapként, mivel a korszak legnagyobb méretarányú nyomtatott térképei, kiadásuk az 1830-as, 1840-es években történt.

– *Strategisches Memoire über die Verteidigung des Kronlandes Ungarn mit Siebenbürgen und der Woiwodina (A Magyar Korona Országainak – Erdéllyel és a Szerb Vajdasággal együtt – védelmének stratégiai leírása),* amelyet Kuhn¹⁶ alezredes készített 1855–1860 között. (K VII k 160-1)

1863–1864-ben Nyugat-Magyarországról egy újabb fontos, nyolc kötetes leírás született, a *Militärische Landesbeschreibung für Ungarn am rechten Donau-Ufer (Magyarország katonai országleírása a Duna jobb partján, K VII k 165).* Több mint 300 oldal leírás, a nyolc kötethez összesen 60 áttekintő térkép tartozik a területről, jelölve az állások, hídfők, álláspontok, átkelők, menet-állomások helyét. A térképek 1:28 800 méretarányban, a második katonai felmérés alapján készültek (a felmérés ezt megelőzően már megtörtént, eltérő időpontokban, 1840–1860-as években). A nyolc kötetből az ötödik hiányzik.

¹⁶ Franz Kuhn Freiherr von Kuhnfeld 1856-tól alezredesként a bécsi Hadiiskolában stratégiát oktatott, később, a harmadik katonai felmérés elrendelése (1869) idején altábornagy, hadügyminiszter.

Ugyanennek a területnek a topográfiai és statisztikai leírását tartalmazza a K VII k 165-1 jelzeten levő anyagrész, amely az előző anyagrész I–VIII. kötetéhez tartozik, ugyanazok a szerzők készítették, összesen 263 oldalon. Ezek a szerzők a második katonai felmérésben részt vevő tiszték, irányítók, vagy felmérők voltak, név szerint Carl Bolzano százados, Ludwig Cornaro százados, Karl Ritter von Hartlieb őrnagy, Alois Ritter von Haymmerle százados, Edlen von Franz Littrow őrnagy, Alexis Polak százados, Karl Winterhalder százados. Ők, miután a felmérési szelvények készítésében részt vettek (1858–1861 között), elkészítették a fent említett leírásokat, térképeket. (Lásd a 9. térképet!)

1867–1868-ban további topográfiai-statisztikai leírások születtek Magyarország többi részéről is: *Militärische Landesbeschreibung in Ungarn. Topographisch–statische Übersicht des Terrainabschnittes zwischen der Donau, der Theiss und den Franzenskanale (Magyarország katonai országleírása. Topográfiai-statisztikai áttekintő a Duna, Tisza és a Ferenc-csatorna közti területen, K VII k 166-1)*, és *Militärische Landesbeschreibung in Ungarn. Topographisch–statische Beschreibung des Rekognoszierungs-Abschnittes zwischen Pesth, Szolnok, der Theiss bis Tokaj und der Strasse Tokaj–Miskolc–Erlau, Gyöngyös–Pesth (A Tisza Tokajig és a Tokaj–Miskolc–Eger–Gyöngyös–Pest közötti területről készült topográfiai-statisztikai leírás, K VII k 166-2)*.

Az Eperjesy-katalógushoz képest később bekerült anyag összesen 22 tétel, 45 térkép, illetve a hozzájuk tartozó szöveg, szövegközi térképekkel, oleátákkal. Egy része háromszögelési térkép, a kataszteri térképezéshez készült (1855–1870 között) kéziratossal készült térképek színes másolatai, melyek eredetije az osztrák Állami Felmérő Hivatal¹⁷ gyűjteményében található. A másolatok 1995-ben készültek a bécsi Hadilevéltár gyűjteményébe. A később bekerült anyag másik része az 1869-ben meginduló harmadik katonai felméréssel kapcsolatos, amikor az Osztrák–Magyar Monarchia területére 1:25 000 méretarányban készültek a szelvények, ide több leírás és térképmelléklet tartozik, mint például:

– *Topographische Beschreibung der Militär-Mappierung in Ungarn (Magyarország katonai felmérésének topográfiai leírása, K VII k 168-05)*. Az 24 kötet összesen 224 szelvény területét (történelmi Magyarország területére, Erdély nélkül, összesen 1138 szelvény készült) írja le, áttekintő térképekkel, oleátákkal, 1881–1882 között. Több folyó, út, hid leírása is található az 1860-as évektől a XX. század elejéig.

„I. b. A Magyarország egyes területek” című fejezet

Ebben az anyagrészben a települések, várak nagy méretarányú, részletes térképei találhatóak ábécé-sorrendben, illetve néha ide kerültek nagyobb területek, például a Temesi Bánság térképei is. A csaknem 300 számon közel 500 térkép döntő része kézíratos, néhány (mintegy 10) nyomtatott. Sokszor leírás is tartozik a térképekhez. Az anyag nagyobb része (179 tétel) már az Eperjesy-katalógusban is szerepelt, a többi később került a gyűjteménybe (111 tétel).

A XVII. és XVIII. század első feléből főleg várak, erődök alaprajza, látképe szerepel, mintegy 120 kézíratos térkép formájában, nagyobb részük később került ebbe az anyagrészbe, vagyis az Eperjesy-katalógusban nem szerepel. A katalóguscédulák, illetve a térképek hátoldala szerint ezeket a bécsi Hadilevéltár egy másik gyűjteményéből, az Udvari

¹⁷ Bundesamt für Eich- und Vermessungswesen, 1923-ban jött létre.

Haditanács anyagából (Akten des wiener Hofkriegsrates) emelték ki, az írásos anyag gyakran ott maradt, de a pontos dátum és hivatkozási szám alapján megtalálhatók. Az értékes, nagyobb formátumú térképek levéltári anyagból való kiemelését nyilván az állagmegőrzés indokolta. A következő várakról, erődökről találhatók térképek, néha több korszakból: Arad, Buda, Eger, Érsekújvár, Fülek, Győr, Huszt, Kassa, Kálló (Nagykálló), Komárom, Lipótvár, Munkács, Nagyvárad, Orsova, Pancsova, Pozsony, Szatmár, Szeged, Szigetvár, Tata, Temesvár, Tokaj. Tokaj legkorábbi ábrázolása 1665-ből való: *Grundriss der Festung Tockai und wie es zu befestigen vorgeschlagen ist (A tokaji vár alaprajza és erődítési helyzete*, K VII k 309-900), amelyhez szöveges leírás és további vázlatok tartoznak. (Lásd a 10. térképet!)

Az első katonai felméréshez kapcsolódik a *Militärische Beschreibung vom Temesvárer Banat (A Temesi Bánság katonai leírása)* című mű 1774-ből Elmpt ezredestől, aki 1769–1772 között a felmérést irányította (K VII k 290). Találhatunk továbbá 1:28 800 méretarányú térképeket, amelyek a felmérési szelvények alapján készültek: *Plan von der Stellung bei Tokaj (A tokaji helyzet terve*, K VII k 310) 1785-ből, illetve *Plan der Stellung bei Türgye (A türjei helyzet terve*, K VII k 318) 1806-ból.

1808–1809-ben a napóleoni fenyegetettség következtében több térkép készült (mintegy 20), amely ebbe az anyagrészebe került, Komárom, Esztergom, Győr környékéről, gyakran 1:14 400 méretarányban (az első katonai felmérés „dupla” méretaránya, de a térképek nem a felmérés alapján készültek, gyakran még a tájolásuk is különböző). Nem fedezhető fel az első katonai felmérés használata a következő térképnél sem: *A la vue Aufnahme des Blatten-See während einer Wasser und Land-Reisse in October 1809 (A Balaton „a la vue” felmérési térképe 1809-ből egy vízi utazás alkalmából*, K VII k 250, leírás is tartozik hozzá). A szerző a már említett Xivkovich őrnagy, aki ugyanebben az évben a Duna „a la vue” felmérését is elvégezte Pozsony–Komárom között.

Az 1810-es, majd a 1840-as években is több 1:14 400 méretarányú térkép készült várakról (Szolnok, Mehádia, Lipótvár, Nagy-Rév, Munkács, Titel), de ezeknél sem fedezhető fel, hogy az első katonai felmérést alapul használták volna.

Ebben az anyagrészen a kevés nyomtatott térkép között található A. L. Matkowitz: *Umgebung von Ofen und Pest (Buda és Pest környékének térképe)* című műve, amely 1836-ban jelent meg Pesten, 16 csatlakozó térképszelvényen, méretaránya 1:14 000 (az első felmérés „dupla” méretaránya). A műhöz egy 1:57 600 méretarányú áttekintő térkép is tartozik, ami az első katonai felmérés „fele” méretaránya, de ennek ellenére nem fedezhető fel a felmérés alapul vétele (több mint 50 év telt el az első felmérés óta, a második pedig még nem ment végbe!). (K VII k 231, HT: G I h 77, 91-3). Ezek a tények is igazolják, hogy az első katonai felmérés térképeit olyan titkosan kezelték, hogy felhasználásuk egyéb térképekhez szinte kivételesnek számított.

A második katonai felmérés már könnyebben hozzáférhető volt, ezt bizonyítja a *Plan des Brückenpof bei Bittsee (A Bicse-i hídő terve)* alaptérkép és oleáta az állásokkal. A térképen szereplő szöveg szerint: „Készült az 1823-ban felmért és 1829-ban reambulált dupla felmérési méretarányban, Philippovich őrnagy által, Thurn őrnagy¹⁸ vezetésével.” (K VII k 188-700).

¹⁸ Az eredeti felmérési szelvény felmérője Thurn őrnagy volt.

1863–1864-ből több településről (Ács, Árpás, Balatomhídvég, Boronka, Buda-Pest, Dunaföldvár, Dombóvár, Esztergom, Kisköszeg, Kis-Komárom, Komárom, Medve, Nagykanizsa, Sümeg, Tapolca) található térképek, néha leírások 1:28 800 és 1:14 400 méretarányban, ezek mind a második katonai felmérés alapján készült alaptérképek, a hozzájuk tartozó oleátákon a tartalmat jelölték (állások, hídfők, védelmi táborok). (Lásd a 11. térképet!)

A 2. a. Az Erdély általában című fejezet

A K VII k anyagrészt második része az erdélyi anyag leírása, először (a. pont) az Erdély egészére, illetve nagyobb területekre vonatkozó leírások, térképek, kronologikus sorrendben.

Az Eperjesy-katalógus szerint ide 81 tétel tartozik, utólag 9 tétel került be, ezek főleg a XIX. század végéről valók. Csaknem minden tételhez tartozik szöveges leírás, de csak 24 tételhez tartozik térkép (van, ahol több is, összesen 59 szelvény). A szövegek zöme német nyelvű, illetve két francia. A legkorábbi leírás 1733-ból való, a legkésőbbi 1884-ből. Az anyag kisebb része (32 tétel) a XVIII. századból, nagyobbik része (56) a XIX. századból származik. Bár a Temesi Bánságról készült anyag zöme a *Magyarország* című részhez sorolták be, az *Erdély* fejezetben is találunk térképeket a Temesi Bánság határörvidékeiről és a Vaskapuról.

Miután Erdély a Habsburg Birodalom keleti, délkeleti részén helyezkedett el, fontos szerepet kapott a határok, hágók leírása, térképe. A XVIII. században 12, a XIX. században kilenc anyagrészt foglalkozik a Bukovina és Havasalföld, néha a Máramaros felé vezető átkelőkkel. Kiemelkedő jelentőségű az az 1747-ből Bohm tábornoktól származó mű, amely az erdélyi hágók, átkelők, erődök térképeit és leírását tartalmazza: *Relation von der Beschaffenheit des Fürstenthums Siebenbürgen besonders von denen Grenzen, Pässen, Forteressen und Festungen.* (K VII k 330) (Lásd a 12. térképet!)

A Magyar Királysághoz hasonlóan Erdélyről is készültek 1810–1813 között átfogó katonaföldrajzi leírások, amelyek a Magyar Királyságnál már említett Quosdanovich ezredes nevéhez fűződnek, hasonlóan az 1:230 400 méretarányú hadművelési térkép elkészítéséhez: *Operationskarte des Grossfürstenthums Siebenbürgen (Az Erdélyi Nagyfejedelemség hadművelési térképe, K VII k 361¹⁹)*. A katonaföldrajzi leírások a következők:

– *Topographische Übersicht des Strich Landes in Siebenbürgen, welcher östlich von der Bukowina, nördlich von dem Theiss-Thale, südlich von dem Szamos-Fluss begrenzt wird (Erdély azon területeinek topográfiai áttekintője, amelyet keletről Bukovina, északról a Tisza-völgy, délről a Szamos határol, K VII k 362);*

– *Beschreibung der militärischen Stellungen, Marschlager und Colonnenwege im Grossfürstenthume Siebenbürgen gegen eine Invasion aus der Walachei (Erdély azon katonai állásainak, menettáborainak és menetútjainak leírása, amelyek egy Havasalföld irányából jövő támadásnál fontosak lehetnek, K VII k 363);*

– *Beschreibung der militärischen Stellungen, Marschlager und Colonnenwege gegen eine Invasion aus der kleinen Walachei (Erdély azon katonai állásainak, menettáborai-*

¹⁹ A térkép az első katonai felmérés szelvényei alapján készült, de nem a már említett 20 szelvényes 1:230 400 méretarányú Magyarország térkép felhasználásával.

nak és menetútjainak leírása, amelyek egy Kis-Havasalföld irányából jövő támadásnál fontosak lehetnek, K VII k 364);

– *Beschreibung der militärischen Stellungen, Marschlager und Colonnenwege in Siebenbürgen gegen eine Invasion aus dem Banate* (Erdély azon katonai állásainak, menettáborainak és menetútjainak leírása, amelyek egy Bánság irányából jövő támadásnál fontosak lehetnek, K VII k 365);

– *Beschreibung der militärischen Stellungen, Marschlager und Colonnenwege in Siebenbürgen gegen eine Invasion aus der Bukowina* (Erdély azon katonai állásainak, menettáborainak és menetútjainak leírása, amelyek egy Bukovina irányából jövő támadásnál fontosak lehetnek, K VII k 366);

– *Beschreibung der militärischen Stellungen, Marschlager und Colonnenwege gegen eine Invasion aus Hungarn* (Erdély azon katonai állásainak, menettáborainak és menetútjainak leírása, amelyek egy Magyarország irányából jövő támadásnál fontosak lehetnek, K VII k 367);

– *Topographische Uebersicht desjenigen Strich Landes von Siebenbürgen, welcher östlich von der Bukowina und einem Theile der Moldau, südlich von dem Marosflusse westlich von Hungarn und nördlich vom Szamosflusse begrenzt wird* (Erdély azon területeinek topográfiai áttekintője, amelyet keletről Bukovina és Moldva egy része, délről a Maros, nyugatról Magyarország, északról a Szamos határol, K VII 368);

– *Topographische Übersicht des Strich Landes in Siebenbürgen, welcher östlich von der Moldau, nördlich vom Marosfluss, westlich vom Banat und südlich von der grossen und kleinen Walachei* (Erdély azon területeinek topográfiai áttekintője, amelyet keletről Moldva, északról a Maros, nyugatról a Bánát és délről Havasalföld határol, K VII k 374).

Több anyagrész foglalkozik Erdély védelmének terveivel a XIX. század első negyedében (K VII k 370, 371, 372, 377, 378, 380). A XIX. század közepén, 1841-ben is készült Erdélyről katonai leírás, amelyhez egy 1:432 000 méretarányú nyomtatott úttérkép tartozik: *Militärische Beschreibung von Siebenbürgen. Im Gebiete des Alt, Maros und Szamos Flusses* (Erdély katonai leírása az Olt, Maros és Szamos folyók területén, K VII k 385). A leírás Aulich ezredes nevéhez fűződik, aki korábban (1837–1838-ban) a Felvidék területén irányította a második katonai felmérés több szelvényének készítését a Főszállásmesteri Kar alárendeltségében. Az általa készített leírás arra a területre történik, melynek felmérésére majd 1853–1870 között került sor, közel 50 szelvényen. Egyébként Erdély teljes területén a második katonai felmérés csak 1869–1872 között zajlott (valójában már a harmadik katonai felmérés idején), ehhez részletes országleírásai, statisztikai leírásokat találunk ebben az anyagrészben (K VII k 392-30, 393, 394, 394-1).

A 2. b. Erdély egyes területek részletesebb térképei

Az Eperjesy-katalógus K VII k 2. Erdély részének b. fejezete az egyes területek térképeit és leírásait tartalmazza. Itt a települések, erődök, szorosok nagy méretarányú, részletes térképei találhatók ábécé-sorrendben, 76 régi és hat új tétel, 1718-tól 1909-ig. Az anyag nagyobb része térkép és a hozzá tartozó leírás (41 tétel), vagy csak térkép (31 tétel), kevés a csak szöveges leírás (5). A XVIII. századból 24, a XIX. századból 56, a XX. századból két tétel származik.

A XVIII. századi várak erődök alaprajzai közül megtaláljuk a kolozsvári, gyulafehérvári, nagyszebeni erőd térképét, valamint a szorosok ábrázolásait (Radnai-, Vaskapu-, Vulkán-, Bodza-, Ojtozi-, Gyimesi-, Tömösi-, Ósánci-szoros). A legrégebbi anyag 1718-ból származik: *Plan von dem Fort Clausenburg (A kolozsvári erőd térképe, K VII k 412)*.

Erdély első katonai felmérése 1769–1772 között zajlott, de nincs nyoma, hogy a később készült térképek annak alapján készültek volna, hasonlóan a második felméréshez, amely Erdély esetében igen későn zajlott le. Bár a térképek nem a felmérések alapján, de annak méretarányában (1:28 800 – tíz térkép), „dupla” méretarányban (1:14 400 – 28 térkép), illetve „fele” méretarányban (1:57 600 – 5 térkép) készültek, gyakran „a la vue” felmérés alapján. Egyetlen kivétel ismert, Nagyszében környéktérképe 1857-ből, 1:28 800 méretarányban, amely a második katonai felmérés alapján (1854-ben) készült: *Hermannstadt mit seinen Umgebungen nach der neuesten Original-Aufnahme des Generalquartiermeisterstabe (Nagyszében és környéke a Főszállásmesteri Kar új felmérése alapján, K VII k 414-71)*. (Lásd a 13. térképet!)

Horvátország, Szlavónia és a határőrvidékek Országleírások című anyagrésze (KVII l)

A K VII k anyagrészben a Magyar Királyság és Erdély területére eső térképeket és leírásokat találjuk. Horvátország, Szlavónia és a határőrvidékek térképei, a hozzájuk tartozó leírásokkal a K VII l anyagrészben található. Az Eperjesy-katalógus ezt a részt már nem tartalmazza, így ez teljesen új a magyar kutatók számára. Nem a teljes anyagrész került digitális fotózásra, csak a fontosabb részek. Az általános részben 15 tétel került rögzítésre, a zöme térkép a hozzá tartozó leírásokkal, a legkorábbi 1746-ból való, a legkésőbbi 1846-ból, nagy részük az 1810–1813-as évekből.

Több határtérkép találunk 1746-ból (K VII l 3). 1810–1812 között erre a területre is elkészültek a katonai topográfiai leírások: *Topographische Beschreibung des Königreich Croatien – Topographisch Militarische Beschreibung von Slavonien und Syrmien (A Horvát Királyság, topográfiai leírása – Szlavónia és a Szerémség topográfiai-katonai leírása, K VII l 10)*. Két térkép is tartozik ide, mindkettő az első felmérés levezetett térképe, az egyik 1:460 800 méretarányban (a már többször említett 1:230 400 méretarány fele): *Uibersichts Charte von Slavonien und Syrmien (Szlavónia és a Szerémség áttekintő térképe)*, ahol ábrázolták a megerősített állásokat, táborokat, átkelőket, hídfőket. A másik térkép méretaránya 1:115 200: *Charte von Croatien und Slavonien (Horvátország és Szlavónia térképe)*.

A Horvátországot leíró, ábrázoló anyag közül kiemelkedik a K VII l 30 anyagrész 1813-ból: *Auszuge aus der militärischen Beschreibung Croatiens (Horvátország katonai leírása)*, amelyhez részletes térképek tartoznak 1:14 400 és 1:21 600 méretarányban. A térképek szövege szerint ezek „a la vue” illetve mérőasztalos felmérések alapján (de nem az első katonai felmérés alapján) készültek: Szluin, Petrinja, Sziszek, Dernye, Légrad, Varasd települések környékén a hídfők, átkelők ábrázolása.

1832-ből való a Horvát Határőrvidék úttérképe: *Strassen Karte der croatischen Militair Grenze* (mint már említettük, úttérképek ebben a méretarányban a Monarchia több tagországáról is elkészültek), ahol kiemelve ábrázolják a különböző erődfajtákat, állásokat, átkelőket (K VII l 38-18).

A Szlavóniával foglalkozó részben a legfontosabb a katonai leírás hat kötetben 1810–1811-ből: *Militärisch Beschreibung von Slavonien* (K VII k 50), amelyhez sok szövegközi térkép tartozik, főleg a hídfőket, átkelőket leíró részhez (20 térkép). A többi kötet az állásokat, táborokat és az utakat írja le.

Szlavónia és a Szerémség stratégiai leírása (K VII l 60) 1846-ból való: *Strategisches Memoire über Slavonien und Syrmien*, a mellékelt térkép: *Strassen Karte de Slavonischen Militair Grenze* (A Szlavón határőrvidék úttérképe) 1:432 000 méretarányban.

A többi anyagrész felosztásához hasonlóan az általános részt itt is az egyes részek részletesebb térképei követik, ezek többségükben várak, erődök alaprajzai, környékük ábrázolása, amelyek ábécé-sorrendben követik egymást. A mintegy 67 tétel legkorábbi térképe 1593-ból való, az ivanici erőd alaprajza (K VII l 145-500). A XVII. századból 20, a XVIII. századból 33, a XIX. századból 13 térkép származik, leírás csak ritkán tartozik hozzájuk. Az ábrázolt erődök, várak a következők: Bród, Csetin, Karlobag, Eszék, Gradiska, Karlstadt, Novi, Pétervárad, Petrinja, Sziszek, Racsá, Zeng, Zimony. (Lásd a 14. térképet!)

Az erődök alaprajza többnyire nagy méretarányban készült (1:790–1:10 800), a katonai felmérés 1:28 800, illetve 1:14 400 „dupla” méretaránya néhány esetben felbukkan, de ezek vagy „a la vue” felmérések, vagy nem felmérések alapján készültek. Csupán két térképnél követhető nyomon, hogy az első katonai felmérés alapján készülhettek: az egyik egy 1798-ból Novi környékét ábrázoló 1:115 200 méretarányú térkép (K VII l 191), illetve 1825-ből egy 1:57 600 „fele” méretarányú térkép, a *Situations Plan der königlich ungarisch priv. Louisen Strasse* (A császári-királyi magán Lujza út²⁰ térképe, K VII k 173-11).

*

Összegzésül elmondható, hogy a K VII k és a K VII l anyagrészek tanulmányozása rávilágít arra, hogy az első és második katonai felmérést – amely saját korában szigorúan titkos volt – használták-e katonák az általuk készített térképekhez, amelyek többnyire katonaföldrajzi leírásokhoz készültek. Az első felmérésnél csak néhány levezetett térképnél lehet az összefüggést felfedezni, a felmérési szelvényeknél nagyon ritkán. A második felmérésnél már általánosabb a szelvények alaptérképként való alkalmazása, viszont az időben elhúzódó felmérés sok helyen nehezítette a felhasználást. Végző következtetés, hogy a titkosság nemcsak a polgári élet, hanem a katonák számára is erősen korlátozott felhasználást biztosított.

²⁰ A Lujza út (Louisen Strasse) – Károlyváros-Fiume között, 22 mérföld hosszú kereskedelmi út, 1820-tól a Lujza-társaság tulajdona 50 évre.

Annamária Jankó

THE DIGITAL EPERJESY CATALOGUE

(Abstract)

The military maps of the joint army of the Habsburg Empire and then those of the Austro-Hungarian Monarchy were collected in the *Kartenarchiv* of the *Kriegsarchiv* in Vienna from 1801. After 1918 Hungary was entitled to have the military maps related to its territory, so when part of the map collection of the *Kriegsarchiv* was disbanded, about fifty thousand maps were transferred to the Map Department of the Hungarian Royal Military Archives. These documents are now safeguarded at the Military History Map Collection of the Military History Archives of the Hungarian Institute and Museum of Military History. The maps arrived with the registration numbers of Vienna, and this system, after some modifications, is still in use today.

The majority of the maps coming from the *Kriegsarchiv*, Vienna were printed maps. Most of the very valuable handmade maps remained in Vienna, but they were considered joint property and a Hungarian group of archivists was commissioned to study and describe them. The result of this work was published in a catalogue in Szeged in 1929, *The List of Hungary-Related Maps of the Kriegsarchiv in Vienna*, by Kálmán Eperjesy. The archivist group compiled the list after studying the card-index of the Viennese map collection and examining the maps themselves. The catalogue includes thousands of maps and related documents under 2676 item numbers.

In 2008–2009 the head of the Military History Map Collection and a scholar from the Hungarian Military History Institute received a several-month-long scholarship from the Austro-Hungarian Action Foundation to do research at the map collection of the *Kriegsarchiv* in Vienna. The research involved checking the Eperjesy Catalogue, digital photographing the maps and their written descriptions. As a result, about 24,000 photographs were taken. The scholars examined some of the maps recording Croatia, Slavonia and the Croatian–Slavonian Military Frontier as well. Their work resulted in complements to the Eperjesy Catalogue, indications of the transferred items, translations, and notes about the availability of copies (colour xerox, black-and-white photograph, scanned images, digital photos). Thus, a “digital Eperjesy Catalogue” has been created.

Annamária Jankó

DER DIGITALE EPERJESY-KATALOG

(Resümee)

Die militärischen Karten des Habsburgerreiches, später der gemeinsamen Armee innerhalb der Österreichisch-Ungarischen Monarchie wurden ab dem Jahr 1801 in Wien, im Kartenarchiv gesammelt, das innerhalb des Kriegsarchivs aufgestellt worden war. Nach 1918 hatte Ungarn ein Anrecht auf die militärischen Karten in Bezug auf sein Gebiet, sodass ein Teil der Kartensammlung des Kriegsarchivs in Wien aufgeteilt wurde. In der Folge kamen etwa 50 000 Kartenwerke und Karten zur Kartenabteilung des Königlich Ungarischen Militärarchivs, das heute innerhalb des Archivs für Militärgeschichte des Instituts und Museums für Militärgeschichte unter dem Namen Militärgeschichtliches Kartenarchiv zu finden ist. Die Karten kamen mit den in Wien ausgearbeiteten Signaturen an, die in der neu herausgebildeten Sammlung übernommen wurden. Die neu aufgenommenen Karten fügen sich – mit gewissen Veränderungen – bis heute in dieses System.

Der Großteil der aus dem Kriegsarchiv in Wien kommenden Karten war gedruckt. Der überwiegende Teil der besonders wertvollen handschriftlichen Karten verblieb dort, galt jedoch als gemeinsames Eigentum. Das Studieren und Zusammenschreiben dieser übernahm eine ungarische Archivgruppe. Als Ergebnis dessen erschien im Jahr 1929 in Szeged der Katalog der Karten von Kálmán Eperjesy unter dem Titel *A Bécsi Hadilevéltár magyar vonatkozású térképeinek jegyzéke* [Verzeichnis der Karten mit ungarischem Bezug des Kriegsarchivs in Wien]. Die Archiv-

Arbeitsgruppe stellte aufgrund des Zettelkatalogs des Kartenarchivs in Wien und dem Durchsehen der Karten unter 2676 laufenden Nummern eine Liste von mehreren Tausend Karten samt dazugehörigen Schriften zusammen.

Im Jahr 2008–2009 erhielten der Leiter des Militärgeschichtlichen Kartenarchivs und ein Forscher des Instituts für Militärgeschichte ein mehrmonatiges Stipendium bei der Aktion Österreich-Ungarn für Forschungen in der Kartensammlung des Kriegsarchivs in Wien. Diese Forschungen erstreckten sich auf die Kontrolle des Eperjesy-Katalogs bzw. auf das digitale Fotografieren der Karten und der dazu gehörigen Textbeschreibungen. Insgesamt wurden etwa 24 000 Aufnahmen angefertigt, wobei sich die Erforschung auch auf bestimmte Karten Kroatiens, Slawoniens und der Kroatisch-Slawonischen Grenzgebiete erstreckte. Das Ergebnis dieser Arbeit ist die Ergänzung des Eperjesy-Katalogs um die Kennzeichnung der verlegten Materialien, um Übersetzungen bzw. um die Markierung dessen, wo welche Kopie (Farbkopie, Schwarz-Weiß-Foto, eingescannter Bestand, digitales Foto) zur Verfügung steht. Es entstand also der „digitale Eperjesy-Katalog“.

Annamária Jankó

LA NUMÉRISATION DU CATALOGUE EPERJESY

(Résumé)

Dès 1801, les cartes militaires de l'Empire des Habsbourg et plus tard celles de l'armée commune de l'Autriche-Hongrie ont été collectionnées à Vienne aux Archives des Cartes (Kartenarchiv) créées au sein des Archives militaires. Après 1918, la Hongrie a eu droit aux cartes militaires relatives à son territoire. Ainsi une partie de la collection de cartes des Archives militaires de Vienne a été partagée : 50 mille cartes ont été alors transférées au Service des Cartes des Archives militaires royales hongroises qui s'appelle actuellement Cartothèque d'Histoire militaire et fait partie des Archives d'Histoire militaire de l'Institut et Musée d'Histoire militaire. Les cartes sont arrivées avec leurs cotes de Vienne qui ont été gardées dans la collection nouvellement créée avant d'être légèrement modifiées. Les nouvelles acquisitions sont toujours intégrées dans ce système.

La plus grande partie des cartes arrivées des Archives militaires de Vienne fut des cartes imprimées et la plupart des cartes manuscrites de grande valeur sont restées à Vienne. Ces dernières étaient cependant considérées comme des biens en copropriété et elles ont été examinées et répertoriées par un groupe de travail des archives hongroises. À la suite de ces travaux fut publié à Szeged, en 1929, le Catalogue des cartes des Archives de Vienne ayant trait à la Hongrie signé par Kálmán Eperjesy. Après consultation du catalogue sur fiches et des cartes de la cartothèque de Vienne, le groupe de travail a établi la liste numéro 2676 comprenant plusieurs milliers de cartes et des documents s'y rapportant.

En 2008–2009, le responsable de la Cartothèque d'Histoire militaire et un chercheur de l'Institut d'Histoire militaire ont obtenu une bourse de plusieurs mois auprès de la Fondation Action austro-hongroise pour des recherches à effectuer dans la cartothèque des Archives militaires de Vienne. Ces recherches avaient pour objet, entre autres, la vérification du catalogue Eperjesy et la photographie numérique des cartes et des textes descriptifs s'y rapportant : près de 24 000 photos ont été prises. Ces recherches portaient également sur certaines cartes de Croatie, de Slavonie et des Confins militaires croato-slavoniens. Ce travail a permis de compléter le catalogue Eperjesy, de coter les documents transférés, d'ajouter des traductions et d'indiquer la disponibilité des copies (photocopie en couleur, photo en noir et blanc, fond scanné, photo numérique). Autrement dit, « le catalogue Eperjesy numérique » a été réalisé.

ЦИФРОВОЙ (ДИГИТАЛЬНЫЙ) КАТАЛОГ-ЭПЕРЬЕШИ

(Резюме)

Военные карты Габсбургской Империи, а затем совместной армии в Австро-Венгерской Монархии были собраны с 1801-ого года в Вене, в созданном внутри Военного Архива Картенархиве (картографическом архиве). После 1918-ого года Венгрия получила правомочность на военные материалы военных карт, касающихся своей территории, поэтому одна часть картографической коллекции венских архивов была разделена, и в связи с этим около 50 000 произведений карт, атласов были доставлены в Картографный Отдел Венгерского Королевского Военного Архива, который в настоящее время функционирует под именем Военно-Исторического Картографного Архива, внутри Военно-Исторического Института и Музея. Эти карты прибыли с обозначениями сделанными в Вене, которые поступили в новосформировавшую коллекцию, и затем, с некоторыми изменениями, новые карты до сегодняшнего дня вписываются в эту систему.

Большинство карт, прибывших из венского Военного Архива были печатными картами, но большинство, представляющих действительно большую ценность, рукописных карт были оставлены в Вене, но они считались общей собственностью, и на исследование, составление учёта их взялась группа венгерских специалистов по архиву. В результате этого в 1929-ом году в г. Сегед был опубликован каталог карт Калмана Эперйеши под названием: Список венгерских карт Венского Военного Архива. Рабочая группа на основе ознакомления каталога карточек Венского Карточного Архива и осмотра карт составила список под порядковым номером №. 2676., содержащий в себе много тысячи карт и относящихся к ним документов.

В 2008–2009-их годах руководитель Военно-Исторического Атласного Архива и исследователь Военно-Исторического Института выиграли на конкурсе многомесячную стипендию от Австро-Венгерского Фонда Акции, для исследований в архиве карт венского Военного Архива, распространяющихся на контроль каталога-Эперйеши, а также на цифровые (дигитальные) фотографии карт и соответствующих им текстовых описаний, таким образом было сделано около 24 000 снимков фото. Исследование распространялось на некоторые карты Хорватии, Славонии и Хорватско-Славонских пограничных регионов. Результатом работы является добавление каталога-Эперйеши, обозначение перемещенных материалов, дополняя переводом и обозначая, что где и какая копия имеется в распоряжении (цветная фотокопия, ксерокс, черно-белая фотография, отсканированный файл, цифровая дигитальная фотография), иначе говоря был сделан «дигитальный каталог-Эперйеши».

1. térkép: A Duna Komárom (Comorren) – Adony (Jancourteran) között az Ottendorfatlaszból (K VII k 2-15)

2. térkép: A csapatok állásainak terve a Balatonról északra 1805-ből (K VII k 30)

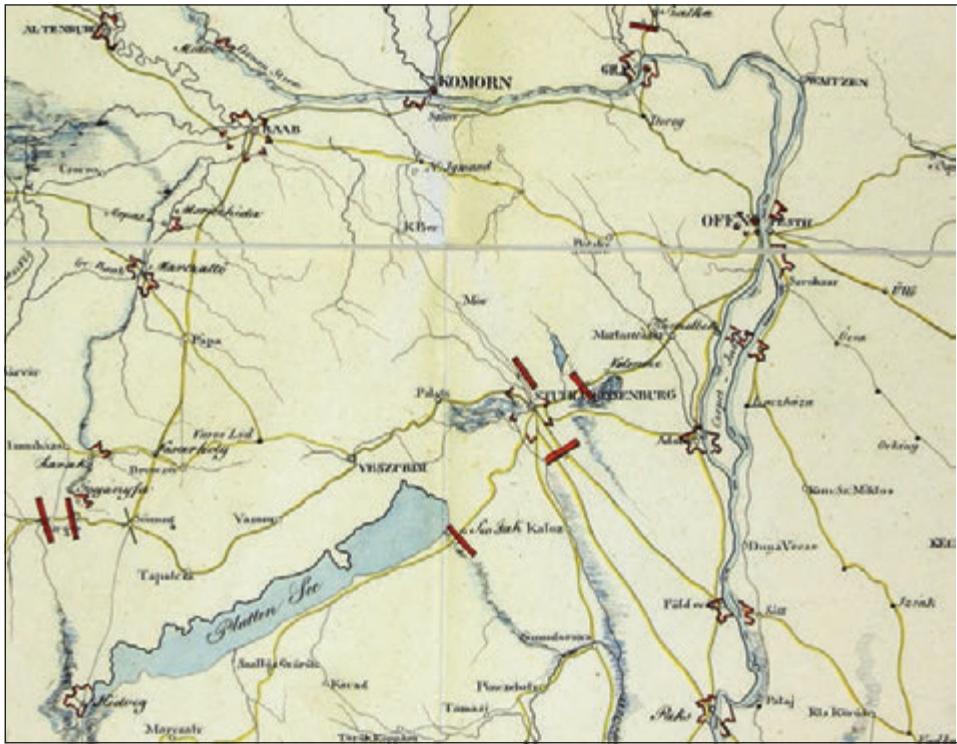
3. térkép: A győri erőd, a Rába és Rábca folyó hidjai, útkelői 1805–1806-ból (K VII k 32)

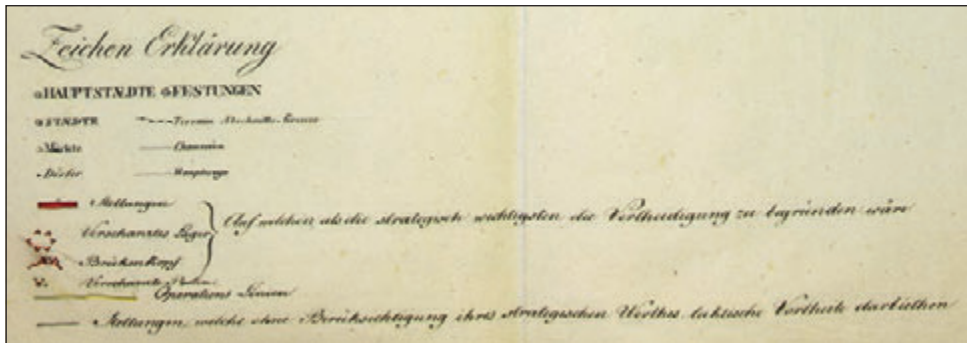
4. térkép: A Duna „a la vue” ábrázolása Komáromnál 1809-ben (K VII k 46)

5. térkép: Lipszky János Óbuda és Szentendre közötti hídőt bemutató vázlata (K VII k 74)

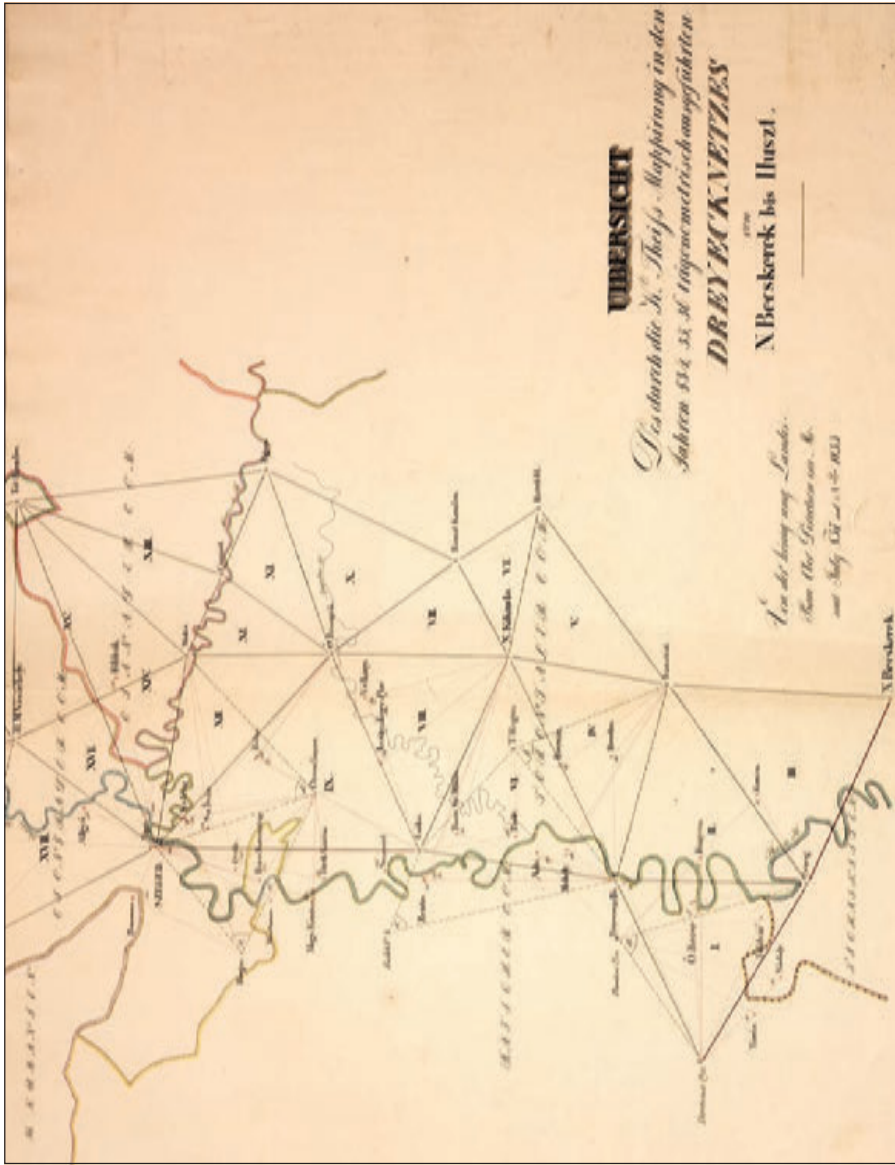

6–6.a. térkép: Magyarország hadműveleti térképének részlete, jelölve az állásokat, hídfokeket, alul a jelmagyarázat kinagyítva (K VII k 150)

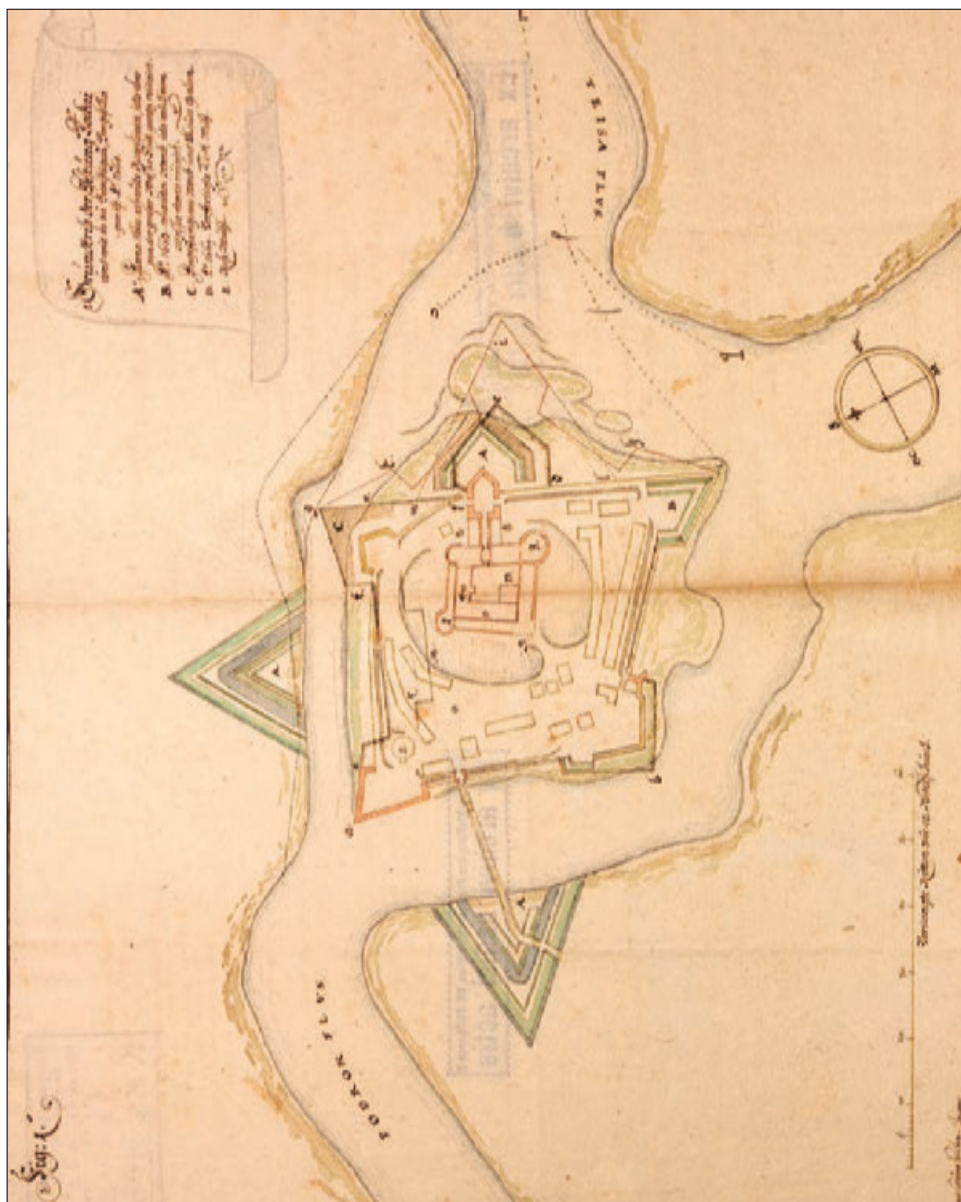
7. térkép: A Duna a Vaskapu-szorosnál 1832-ből (K VII k 152)

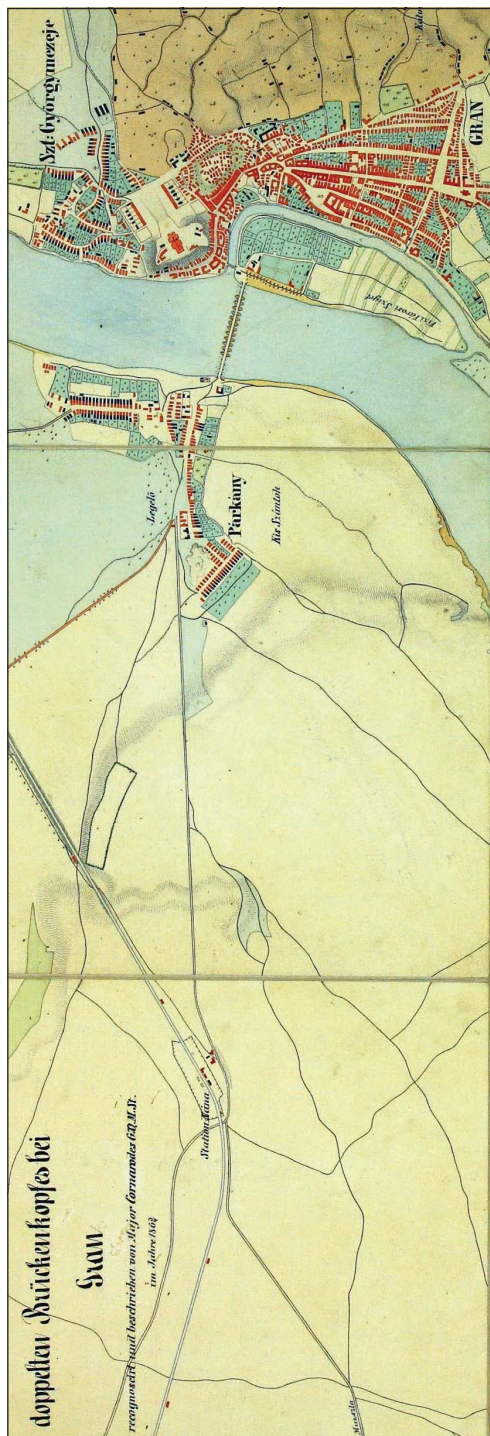
8. térkép: A Tisza mappációhoz végzett háromszögelési munkálatok Szegedtől délre (K VII k 158)

9. térkép: Az óbudai hidfő ábrázolása 1863–1864-ből (K VIIk 165)

10. térkép: A tokaji vár alaprajza 1655-ből (K VII k 309-900)

11. térkép: Kettős hídjö terve Esztergommál (K VII k 197-520)

12. térkép: Az Erdély és Moldova közötti Gyimesi-hágó (K VII k 330)

13. térkép: Nagyszeben környéktérképének címe 1857-ből (K VII k 414-71)

14. térkép: Az eszéki vár alaprajza 1691-ből (K VIII 106)

A „NAGY ÉV” KATONAI IRATAIRÓL

Rövid áttekintés és okmányok a Hadtörténelmi Levéltár 48-as gyűjteményének kapcsán

A Hadtörténelmi Levéltár mára 7100 iratfolyómétert is meghaladó anyagának alig egyezred-részét teszi ki a VII. 203. fond, az 1848–1849. évi forradalom és szabadságharc katonai iratainak gyűjteménye. Ám e forráscsoport méretét jóval meghaladja annak jelentősége: az itt őrzött magyar és osztrák származású eredeti, illetve másolatban meglévő hadműveleti iratok a szabadságharc hadtörténetének feldolgozása szempontjából megkerülhetetlenek.¹

Az iratanyag a m. kir. Hadtörténelmi Levéltár (1930-tól m. kir. Hadilevéltár) megalakulása utáni első időszakban került az intézmény őrizetébe. Az Ausztriával Saint-Germain-en-Laye-ben kötött békeszerződés értelmében az újonnan létrejövő államoknak lehetőségük adódott a területükhöz tartozó iratgyűjtemények megszerzésére. Emiatt a magyar és az osztrák kormány évekig tartó egyeztetést folytatott; végül Baden bei Wienben 1926. május 26-án írták alá a végleges egyezményt. Eszerint Ausztria kiszolgáltatja Magyarországnak azokat az iratokat, amelyek magyar szellemi tulajdonnak tekinthetők; a közös vonatkozásúak esetében abban állapodtak meg, hogy azokat közös szellemi tulajdonnak tekintik, és Bécsben maradnak. Utóbbiakhoz a magyar kormány osztrák hozzájárulással megfelelő számú megbízottat rendelhetett ki az állami és a katonai levéltárba egyaránt; így jött létre az azóta is működő bécsi magyar levéltári kirendeltség.²

A fenti rendelkezéseknek megfelelően az addig a bécsi Kriegsarchivban zsákmányanyagként elzártan őrzött, az 1848–1849. évi szabadságharc során keletkezett magyar eredetű katonai iratok átadása is megkezdődött, amelyek 1927 elején kerültek át teljesen a m. kir. Hadtörténelmi Levéltárba. Ez az iratanyag a KA Alte Feldakten gyűjteményéből a 181–189. fascikulusokat jelentette, amelyeket a magyarországi (Görgei, Klapka, Vetter, Perczel, Vécsey, Mészáros), illetve az erdélyi (Bem) magyar hadseregek működéséhez tartozó iratok képeztek. Ehhez járultak később a más levéltárak által átadott kisebb források, illetve az adományozott, valamint a megvásárolt iratok. A végül nagyjából 8500 darabot számláló, 28 iratsomót kitevő anyag a többi iratscsoporttal együtt a m. kir. Hadtörténelmi Levéltár akkori székhelyén, a Magyar Országos Levéltár budai Várban lévő, Bécsi kapu téri épületének III–IV. emeletén került elhelyezésre.³

A magyar származású iratok eredetéről megállapítható volt, hogy zömük az Országos Honvédelmi Bizottmány, a Hadügyminisztérium, az Országos Főhadparancsnokság, illetve a honvéd főserég aktuális vezénylőinek a különböző csapat-, valamint hadtestpa-

¹ Erre lásd: Fond- és állagjegyzék, 218–219. o.

² A fentiekre lásd: „Múlt nélkül nincs jövő” 110. o.

³ Uo.; *Böhm* 1998. 10. o.

rancsnokokhoz intézett parancsaiból, utasításaiból, rendeleteiből; az ezekre adott válaszból, jelentésekből és egyéb okmányokból áll. Ezek túlnyomó többsége eredeti tiszta- vagy fogalmazvány; a korabeli másolatok száma elenyésző volt. Az átadott levéltári anyagot a Kriegsarchiv korábbi munkatársai a cs. kir. hadilevéltári hagyomány szerint fascikulusokba, azon belül pedig időrendbe rendezték. A korabeli magyar levéltári osztály dolgozó az iratanyagban (valószínűleg kevertsege miatt) nem próbálták helyreállítani a provenienciá- elvet (az iratképzők szerinti rendet), hanem minden egyes iratot sor- számmal, illetve iratcsomónként folyószámmal láttak el. Az egykorú segédkönyvek hiánya miatt részletes név- és tárgymutatók készültek, amelyekkel lehetővé vált a kutatás.⁴

Mivel az ilyen módon rendelkezésre álló anyag az 1848–1849-es magyar szabadságharc eseményeinek csak egyoldalú megközelítését tette lehetővé, a levéltár vezetősége lépéseket tett az osztrák eredetű források itthoni megismerhetősége céljából. Egyfelől élt a badeni levéltári egyezmény azon pontjával, ami a magyar történelem szempontjából fontos dokumentumok időkorlátozás nélküli kikölcsönzését tette lehetővé. Ennek értelmében 1927. január 12-én kölcsönkérte a KA AFA irategyütteséből a 153–180. fascikulus alatti anyagot, amely zömmel az 1848–1849-ben Magyarországon működő cs. kir. hadsereg hadosztályainak, dandárainak, illetve önálló különítményeinek iratait tartalmazta. Másfelől a bécsi levéltári kirendeltségen működő megbízottak megkezdték Ferenc József Katonai Irodája, a cs. kir. Hadügyminisztérium, a cs. kir. magyarországi, illetve az erdélyi főszereg, valamint az alárendelt hadtestek vonatkozó iratainak a lemásolását. A fenti eredeti osztrák, illetve a (kézzel vagy gépirással készült) másolati anyagok a bécsi levéltári rendszer megtartásával, külön kerültek elhelyezésre; hozzájuk szintén név- és tárgymutatók készültek.⁵

Az 1930-as évek második felére az iratanyag rendezettsége már lehetővé tette, hogy a nagyközönség számára is kutathatóvá tegyék. A korabeli levéltári rend szerint a fenti hadművelleti iratanyag „nyílt jellegűnek” minősült, amelyben különösebb korlátozás nélkül lehetett kutatni. Az ekkor szintén ide sorolt Abszolutizmus kori cs. kir. hadbírószági, illetve vizsgálati anyagok ugyanakkor „zárt jellegűek” lettek, amelyben kutatni csak megindokolt kérelem esetében, a m. kir. Hadilevéltár Parancsnoksága engedélyével lehetett. Ebben az időszakban kezdődött meg a szabadságharc centenáriumára való felkészülés is.⁶

A II. világháború, illetve az azt követő új időszak a 48-as gyűjtemény sorsában is jelentős változásokat hozott. A háborús pusztítást szerencsére az iratanyag döntő többsége jó állapotban vészelte át; „csak” néhány különlegesen értékesnek minősített irat veszett oda a Dunántúlra kitelepített „mozgó levéltár” részeként. Az 1945 közepén ismét a Hadimúzeum részévé váló levéltár 48-as iratcsoportjának korábbi rendje azonban részben a sürgős anyagmentés, főként pedig a következő évek sűrű személyváltozásai, illetve az éppen aktuális dolgozók hozzá nem értése, valamint egyéni szempontú rendezései miatt felbomlott. Ezt tovább súlyosbították a centenárium miatti újabb kutatások, az 1948–1949-es kiállítások lebontása utáni nem megfelelő iratkezelés, valamint az újonnan

⁴ *Böhm* 1998. 10–11. o.

⁵ Uo.

⁶ Az iratanyag levéltári rendjére és hozzáférhetőségére lásd a m. kir. Hadilevéltár 1942-ben készült általános ismertetőjét. VI. 9. 100. doboz. Vegyes iratok. (Lásd a 3. dokumentumot!) A centenáriumra való felkészülésre lásd a m. kir. Hadilevéltár Parancsnokságának 1939. március 2-án Rédvay István századosnak adott utasítását. VI. 9. 60. doboz. 1277/Lt./1939. (Lásd a 2. dokumentumot!)

beérkező anyagok is. (Például az 1950-es évek elején a Magyar Országos Levéltár számos katonai jellegű fondot adott át; ugyanakkor cserébe megkapta a Honvéd Levéltár iratai között lévő OHB-, illetve HM-iratok nagy részét.) Az intézmény parancsnoksága még 1949 második felében (elsősorban ideológiai okokból) javasolta az iratanyag „zárt jellegűvé” való minősítését, amely összel meg is történt. Ezt követően bármilyen külső betekintés, illetve kutatás csak a Honvéd Vezérkar Főnökének engedélyével történhetett.⁷

A már nagyon aktuális rendezésre végül 1954-től került sor. A rendezés tervével együtt merült fel az az elgondolás is, hogy az iratanyag könnyebb áttekinthetősége céljából az elveszett, illetve a meglévő, ám használhatatlannak minősített korábbi segédletek helyett készüljön karton minden egyes iratról. Ezt sikerült is megvalósítani; az így létrehozott nagyjából 25 000-30 000 darab kartont négy sorozatba (számsorrend, időrend, tárgykör, szerek és személyek) rendezték. Ennek, valamint az elkészített név- és tárgymutatóknak köszönhetően (noha a cédlakatalógus utolsó két sorozata korántsem lett tökéletes) az anyag újra kutathatóvá vált, és összességében ez tekinthető a rendezés egyetlen pozitívumának. Ugyanis a korabeli kollégák a 48-as iratok korábbi rendjének helyreállítása helyett az időrendet (ráadásul teljesen mechanikus értelmezésben) tették meg fő rendezési elvnek. Ennek során minden egyes irat új számot kapott, amely a doboz számából, illetve az irat sorszámából állt. Ezen túl semmilyen elv nem érvényesült: az adott napon keltezett iratok teljesen kaotikusan követik egymást. Így eredeti és másolt dokumentumok sorakoznak egymás után, hadműveleti utasítások keverednek ruhaszámlákkal, az okmányok és mellékleteik gyakran távol kerültek egymástól. A helyzetet tovább súlyosbította az iratok dátumának, illetve tartalmának helyenkénti félreolvasása is. Ráadásul az addig külön kezelt bécsi másolati, illetve a kikölcsonzott eredeti osztrák anyagot belerendezték a létrehozott iratsorozatba; ezzel az előbbiektől korábbi levéltári rendje is felbomlott.⁸

A rendezés 1950-es évek második felében való lezárulása után megkezdődött az iratanyag filmezése, amely az 1960-as évek közepén fejeződött be; ekkor készült el a mikrofilmeket az iratanyagnak megfelelő konkordanciajegyzék is. Az akkori filmekről megállapítható, hogy a korabeli „tervutasításos” szemléletnek való merev megfelelés számos homályos, használhatatlan felvételt eredményezett. További problémát jelentett, hogy előbb Jugoszlávia kérelmezte 1958-ban a párizsi békeszerződés értelmében a rá vonatkozó 48-as iratok kiadását, majd 1961-ben Bécs is visszakérte a korábban kikölcson-

⁷ A világháború során történetekre lásd: „Múlt nélkül nincs jövő” 110–116. o.; a 48-as gyűjtemény háború utáni sorsára: *Böhm* 1998. 11. o. (Valószínűleg ekkor került sor a Hadimúzeum kéziratok 48-as anyaga, illetve a Hadilevéltár 48-as iratainak összekeverésére is. Erre lásd példaként Knežich Károly honvéd vezérőrnagy 1849. május 8-i tábornoki kinevező okiratát, amely a cs. kir. aradi hadbírósg anyagából az 1949. május 21-i kiállítás lebontása után a Múzeum kéziratok gyűjteményébe került át. Korábbi jelzete: HL IV. 3. Cs. kir. aradi hadbírósg 113/24. doboz 5/d.; az új: HTM Kéziratok Emlékanyag-gyűjtemény 1.203/Em.) (A MOL és a HL közötti csere sem volt teljesen sikeres: a MOL-ban maradt az Országos Főhadparancsnokság iratainak egy része, két csomónyi irat Görgei Artúr irataiból (mindkettő: H 115), a Kmety-hadosztály iratainak fele (H 116) és a vegyes iratok között tucatnyi katonai hatóság iratai, például a felső-tiszai hadtest 1848–49 fordulóján keletkezett iratanyagának egy csomója (H 147). Ugyanakkor a HL gyűjteményében is maradt még vagy 50-100 OHB- és HM-irat. Hermann Róbert szíves közlése.) Az iratanyag zárolására lásd a Honvéd Levéltár és Múzeum Parancsnokságának 1949. július 26-án kelt felterjesztését a HM-nak, és az arra október 6-án adott választ. XIII. 4. 18. doboz. 339/Kt.-1949. (Lásd a 4. és 5. dokumentumot! Utóbbi következtében a Kossuth Lajos Összes Munkái XIII–XV. kötetében megjelent, a HL 1848–49-es anyagából származó iratok közreadását leszámítva nem volt forráskiadás; az anyagot pedig az 1970-es évek közepéig Borus József és Urbán Aladárón kívül más kutató nem használta. Hermann Róbert szíves közlése.)

⁸ Az iratanyag rendezésére és eredményeire lásd: *Böhm* 1998. 11–14. o.

zött anyagait. Ezeket előbb ki kellett gyűjteni az általános sorozatból, majd eredeti rendjük helyreállítása után mikrofilm készült róluk. A Jugoszláviának szánt iratok átadására 1960-ban került sor; míg az osztrák iratanyag visszaszállítása 1964-ben kezdődött meg, majd egy hosszabb szünet után végül 2001-ben fejeződött be. Az utolsó nagyobb, érintőleges iratanyag-átadásra a Levéltári Szakfelügyelet 2012. évi ellenőrzése után javasolt profiltisztítás keretében került sor, amikor az Abszolutizmus kori iratanyagból a Bach-korszak rendőri megfigyelő lapjai illetékességből a Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltárába kerültek. Az átadás végül 2013-ban történt meg. Az 1970-es, 1980-as években az anyag levéltári rendje már nem változott; gyarapodása elsősorban feljárnások, vásárlások, illetve másolatok bevételezésével történt. A korszak nagy eredményének tekinthető a biztonsági mikrofilmlapok elkészítése, amely 1986-ban fejeződött be, és a korábbi filmeknél eltérően (néhány kivételt leszámítva) általában jó minőségű felvételeket hozott létre. Így (az új konkordanciajegyzékkel együtt) lehetővé vált a kutatások esetében az eredeti iratanyag kiváltása.⁹

Jelenleg a Hadtörténelmi Levéltár fenti gyűjteménye közel hét iratfolyómétert tesz ki, amelyet 62 doboznyi irat, illetve 76 darab segédkönyv alkot. Az 1–48. dobozok tartalmazzák az 1848. január 4-ével kezdődő és 1849. december 31-ével záruló időrendi sorozatot; míg a 49–62. dobozokban az időrendbe be nem illeszthető, illetve később szerzett eredeti és másolt iratok, a nyomtatványok, emlékiratok, naplók, egyes korabeli lapszámok, valamint a Kriegsarchivból kapott másolati anyagok és fordításaik találhatók. A segédkönyvek között 19 hírlap (köztük például a *Közlöny* és a *Pesti Hírlap*) 1848–1849-es sorozata, korabeli nyilvántartások és segédletek (például a honvéd alakulatok tiszti névkönyvei), levelező- és parancskönyvek, valamint a két háború közt készült iratjegyzékek találhatók. A 2000-es évek elejétől sikerült folytatni a bécsi Kriegsarchiv vonatkozó 48-as anyagáról a tervszerű másolatkészítést, amely az 1940-es évek végén lényegében megszűnt. Ennek keretében számos anyag, így az aradi vértanúk, az összes cs. kir. huszárezred, illetve több gyalog-, vértés- és dragonyosezred 1847–1849 között készült tiszti minősítési lapjainak fénymásolatai kerültek haza. 2010-től a KA AFA vonatkozó hadművelési sorozatából kikölcsönzött iratokról a HM HIM Központi Irattárában készült mikrofilm. Ez a szépen induló folyamat az Irattár növekvő más irányú leterheltsége miatt 2013 végén sajnos megszakadt. Így is sikerült a KA AFA Karton 1820–1866 közötti anyagát lemásolni, ami a cs. kir. főserg teljes iratsorozatát, valamint a cs. kir. I. hadtest (Schlik) dokumentumait foglalja magába. Az utóbbi időben a válogatott 48-as iratokból két dokumentumgyűjtemény is megjelent, és számos egyéb kiadványban több száz eredeti okirat került közlésre. A kor igényeinek megfelelően jelenleg is folyik a teljes iratanyag digitalizálása, amely a hozzá készülő adatbázissal együtt a jövőben várhatóan az interneten mindenki számára elérhetővé teszi majd ezt a fontos forráscsoportot. Egyelőre erre csak a levéltár kutatótermében

⁹ Az 1960–1980-as évek történéseire lásd: *Böhm* 1998. 14–15. o., illetve Fond- és állagjegyzék, 219. o. A 2012. évi profiltisztításra, illetve a fenti iratanyag átadására lásd Bonhardt Attila ezredes, a HM HIM Hadtörténelmi Levéltár igazgatójának Mikó Zsuzsának, a Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára főigazgatójának 2012. szeptember 17-én, és 2013. március 25-én írt leveleit. Erre LEV-763-1/2012., illetve LEV-345-1/2013.

van lehetőség, ahol (elsősorban mikrofilmen) szabadon kutatható a 48-as gyűjtemény az új segédlet segítségével.¹⁰

Az alább közölt öt dokumentum a Hadtörténelmi Levéltár közel 90 éve létező 48-as gyűjteményének sorsával kapcsolatban villant fel néhány epizódot. Az első egy ma is meglévő problémát boncolgat, a második a centenáriumra való felkészüléssel kapcsolatos, a harmadik az anyag 1940-es évek eleji állapotát mutatja be. Végül a negyedik és az ötödik a gyűjtemény 1949-es zárolásának indokait, illetve jóváhagyását ismerteti, ami mögött nem nehéz felfedezni azt a szándékot, hogy a közben intézményesített „osztályharcos történelemszemléletet”, illetve a „Görgei-árulómítoszt” cáfoló, avagy a „maku-látlan hősként” bemutatott Perczel Mór, valamint Henryk Dembiński „balfogásait” bizonyító eredeti iratanyagot elzárják az arra „éretlen” társadalomtól...

FORRÁSKÖZLÉS

1. Markó Árpád alezredes, a régi (világháború előtti) levéltári osztály vezetőjének felterjesztése a m. kir. Hadilevéltár Főigazgatóságának az 1848–1849-es levéltári anyag csoportosításával kapcsolatban. Budapest, 1937. május 12.¹¹

Magyar Királyi Hadilevéltár
995/Lt./1937

Tárgy: 1848–49-es történelmi levéltári anyag csoportosítása az állami levéltárakkal összhangban.

Pro domo:

A tapasztalat azt bizonyítja, hogy a magyar történetkutató- és kedvelő közönség az utóbbi években előszeretettel foglalkozik a 48–49-es szabadságharc történeti és hadtörténeti eseményeivel. A nálunk folytatott kutatás pedig azt mutatja, hogy e korszak levéltári anyaga voltaképpen rendszer nélkül található az ország különféle közgyűjteményeiben. Így pl. nálunk a Hadilevéltárban a hadműveletekről csak az a – nem nagyon gazdag – anyag van, amit a bécsi Kriegsarchivból kaptunk. A magyar hadművelési anyag túlnyomó része az Országos Levéltárban¹² található. De van ilyen anyag a Nemzeti Múzeum Széchényi Könyvtárban,¹³ a m. kir. Hadimúzeumban, s bizonyára még egyéb fővárosi közgyűjteményekben is. Ezzel szemben viszont nálunk, a Hadilevéltárban vannak – a Bécsből érkezett anyagban – az akkori magyarországi rendőrigazgatóságok és más politi-

¹⁰ Az iratanyag mostani állapotára és tartalmára lásd: *Böhm* 1998. 14–26. o. A KA AFA 48-as anyaga szisztematikus másolásának újraindítására és elért eredményeire lásd Hermann Róbertnek, a Bécsi Levéltári Kirendeltség vezetőjének 2008. június 17-én kelt tervezetét és mellékleteit a HM HIM Hadtörténelmi Levéltár Igazgatósága számára LEV-672/2008. A mikrofilmezés eredményeire lásd: VII. 237. 1299–1342. mikrofilmdoboz. A két dokumentumgyűjteményre: Saját kezébe, illetve Von der Revolution; a forrásközlésekre: *Hermann* 1998.; *Hermann* 1999a.; *Hermann* 1999b.; *Hermann – Molnár* 2000.; *Hermann – Kucza* 2002.; *Dér – Hajagos* 2002.; *Csikány* 2003.; *Dér – Hajagos – Hermann* 2004.; *Hermann* 2005. Az új segédletre: *Böhm* 1998. (passim)

¹¹ VI. 9. 55. doboz. 995/Lt./1937. Fogalmazvány. Az iratok közlésénél a helyesírás a mai szabályokhoz lett közelítve. (A Hadilevéltár levéltári csoportja ekkor három osztályból (világháború előtti, világháborús, világháború utáni) állt. Markó Árpád az első osztály (az ún. régi levéltári osztály) vezetője volt 1926-tól („papíron” csak 1932. július 1-jétől) egészen a nyugdíjazásáig, 1940. május 1-jéig. Utóbbi osztály harmadik alosztálya foglalkozott az 1848–1849. évi szabadságharc anyagának rendezésével. Ezekre és a korabeli levéltári viszonyokra lásd: „Múlt nélkül nincs jövő” 169. o., ill. Tudós és katona, I. k. 113–124. o.

¹² Jelenleg a Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára (MNL OL).

¹³ Jelenleg Országos Széchényi Könyvtár (OSZK).

kai hatóságok iratai, a haditörvényszéken tárgyalt polgári perek iratai stb., amelyeknek megőrzésére inkább az Országos Levéltár lenne hivatott.

Teljes tudatában annak a levéltári alapelvnek, hogy levéltári egységek szétbontása – még ha az magasabb szempontok érdekében történik is – sokszor több hátránnyal, mint előnnyel jár, tehát elvi szempontok miatt meg nem engedhető, mégis felvetem azt az eszmét, nem volna-e lehetséges, legalábbis a Budapesten lévő állami közgyűjtemények 48–49-es levéltári anyagát oly módon csoportosítani, hogy a kifejezetten hadtörténeti, hadműveleti levéltári anyag Hadilevéltárunk birtokába kerüljön, a politikai és egyéb természetű anyag pedig az Országos Levéltárba? Természetesen csakis olyan iratanyag részéről lehetne szó, amelyek nem alkotják valamelyik más természetű anyag szerves részét. Például, ha a hadműveleti iratokkal kapcsolatban lévő kémkedési ügy vizsgálati iratai a hadműveleti iratok mellékleteit alkotják, azok onnan ki nem vehetők. Viszont, ha a bírósági vizsgálati iratok között van azokkal összefüggő hadműveleti irat – pl. helyzetjelentés, ütköztetleírás –, annak is a helyén kell maradni. Javaslom, hogy mielőtt e kérdésben bármilyen hivatalos lépést tennénk, kérje fel a Hadilevéltár Főigazgatósága az Országos Levéltár, a Nemzeti Múzeum Széchényi Könyvtára és a Hadimúzeum vezetőseit arra, hogy e kérdés előzetes megbeszélésére egy-egy, a 48-as anyagot ismerő szakközegüket egy értekezletre küldjenék a Hadilevéltár Főigazgatóságához. E megbeszélés eredménye szerint lehetne azután a további lépéseket megtenni.

V. 12. Markó alezredes

2. Major Miklós altábornagy, a m. kir. Hadilevéltár Parancsnokának utasítása dr. Rédvay István századosnak, az irodalmi osztály előadójának az 1848–1849-es szabadságharc centenáriumára való felkészüléssel kapcsolatban. Budapest, 1939. március 2.¹⁴

Magyar Kir. Hadilevéltár
1277/Lt./1939

Tárgy: Előkészületek 1848/49 centenáriumára.

Pro domo:

Tekintettel arra, hogy a Hadilevéltárnak a 48/49-es szabadságharcunk centenáriuma alkalmából egy, az akkori katonai eseményeket megörökítő és szakszerűen kidolgozott történelmi kiadvány megjelentetéséről kell gondoskodnia, szükséges, hogy a Hadilevéltár már most, idejében folyamatba tegye az ehhez szükséges előmunkálatokat. Mindenekelőtt azonban szükséges egy bibliográfiai összeállítás, amelyben mindazok a forrásművek és feldolgozások bent foglaltatnak, amelyek úgy polgári részről, mind pedig katonai írók részéről önálló művekben és folyóiratokban, illetve szaklapokban napvilágot láttak.

Ennek az összeállításával Markó ezredes úr útján Gyalókey Jenő ezredes¹⁵ kérte fel a Hadilevéltár, aki azonban a mellékelt levél szerint a munkát nem vállalhatja. Az utóbbival tehát másvalakit kell megbízni. Ebben a tekintetben dr. Rédvay százados úr jöhet tekintetbe, aki hadtörténeti szakképzettségénél és szellemi rátermettségénél fogva erre alkalmasnak is látszik, és szóbeli jelentése szerint a munkát készséggel el is vállalja. Ebből kifolyólag tehát, formai okokból szükséges a következő kiadvány:

¹⁴ VI. 9. 60. doboz. 1277/Lt./1939. Fogalmazvány. (A Hadilevéltár irodalmi csoportjának irodalmi osztálya ekkor az intézmény hadtörténész kutatóit fogta össze, és a későbbi Hadtörténeti Intézet előzményének tekintethető. Major Miklós 1939. március 1. és 1941. július 31. között volt a Hadilevéltár parancsnoka. Utóbbira lásd: „Múlt nélkül nincs jövő” 166. o.)

¹⁵ A két világháború közti időszak ismert hadtörténésze, az MTA tagja. 1923–1944 között a Hadtörténelmi Közlemények főszerkesztője. Utóbbira lásd: „Múlt nélkül nincs jövő” 167. o.

Kiadvány.

Nagyságos Dr. Rédvay István Százados Úrnak,

Budapest.

Szöbéli jelentése alapján megbízom a százados urat azzal, hogy a 48/49-es szabadságharcunk centenáriuma alkalmából kiadásra kerülő hadtörténeti kiadványunk számára oly bibliográfiai összeállítást szerkesszen, amelyben a szabadságharcunkra vonatkozó összes hadtörténeti feldolgozások és forrásanyagok bent foglaltnak. Az összeállításban kifejezésre jusson, hogy ki mely cím alatt írt, és a termék hol, illetve mely szaklapban stb. jelent meg, szóval olyképpen, hogy minden érdeklődő képet kapjon, miszerint szabadságharcunkra vonatkozólag mely művekből, közleményekből stb. meríthet. Az ehhez szükséges kutatásokat mielőbb kezdje meg. Május végéig jelentse, hogy munkájával mennyire jutott, és azt, amit addig összeállított, mutassa be. A befejezést, ha csak lehetséges, október 1-ig eszközölje. Munkáját a terjedelemhez alkalmazkodva külön fogom honorálni.

III. 2. Major altábornagy

Melléklet

Hadtörténelmi Közlemények

Szerkesztősége.

Budapest, I. Böszörményi út 3/B. V. 2.

Kedves Árpád!

Pénteki ígéretemhez képest értesítelek, hogy bármennyire megtisztel is a Hadilevéltár Főigazgatóságának felszólítása, a tervezett munka megírására nem vállalkozhatom. Oka ez:

Részint a szerkesztői állással egybekötött állandó írka-fírka, részint időközben kapott mindenféle megbízatások miatt már igen hosszú idő óta nem dolgozhatom rendszeresen azon, amin akar-nék. Ennélfogva három abbamaradt nagyobb munkám hever az asztalfiában, várva a még sok kutatást kívánó befejezést. Egyikükhöz már vagy 10 év óta nem nyúltam.

Most tehát ezeket óhajtanám betetőzni, még mielőtt kidülök a csatasorból. Ehhez pedig sok idő kell, mert a magamfajta rozzant obsitos bizony már csak piszmogva dolgozik. Amit ezelőtt egy hét alatt elvégeztem, ahhoz most már egy hónap kell.

Ajánlanám magam helyett Rédvay kapitányt. Ő nagyon lelkiismeretes kutató, s azon kívül jó tollú író is. Azt hiszem, teljesen alkalmas erre az éppen nem könnyű feladatra is.

Negatív válaszemért elnézésedet kérve, legszívesebb üdvözlettel vagyok

igaz híved és kollégád:

Gyalókay Jenő

Budapest, 1939. februárius 27.

**3. A m. kir. Hadilevéltár iratanyagának bemutatása a m. kir. Belügyminisztérium közgazgatási továbbképző tanfolyama hallgatóinak látogatása alkalmával.
Budapest, 1942. március 16. (Részlet)¹⁶**

M. kir. Hadilevéltár

Az 1848/49. évi magyar szabadságharc iratanyagának ismertetése.

¹⁶ VI. 9. 100. doboz. Vegyes iratok. Fogalmazvány.

A m. kir. Hadilevéltárban őrzött régi történeti iratanyagnak – a nemzet szempontjából – egyik legbecsesebb és legérdekesebb részét ama iratanyag képezi, amely 48-as szabadságharcunkra vonatkozik. A nagy nemzeti küzdelemnek politikai és hadtörténeti eseményeire, valamint a nyomában járó szomorú és megrázó dráma történetére vonatkozó okmányokat nemcsak mi, céhbeli historikusok és levéltári szakemberek, de a nagyközönség is különös érdeklődéssel, féltő szeretettel, és őszinte kegyelettel veszi kezébe.

Ennek érthető okai vannak. A 48-as magyar szabadságharc ugyanis nemzeti történelmünknek egyik kimagasló eseményét képezi, s leginkább ezzel magyarázható az a szembeötlő jelenség, hogy a Hadilevéltárban évente jelentős számban megforduló kutató felek nagy részének érdeklődése a 48-as szabadságharc iratanyaga felé irányul, amely a magyar katona hősiességének, valamint a legendás hazaszeretetnek örök hirdetője és monumentális kifejezője.

A szabadságharc okmányanyagának nagy része tudvalevően igen viszontagságos utat tett meg, nemcsak az önvédelmi harc folyama alatt, de nagyon sokáig azután is, különösen a Bach-korszak éveiben. Hányatott sorsa gyakran rejtélyessé, sőt bizonytalanná tette lelőhelyét. Számos 48-as iratnak felkutatására és előkerítésére valóságos hajtóvadászatot rendeztek az osztrák császári katonai és rendőri hatóságok, mert a „kompromittálónak” tekintett iratanyagból az osztrák „purifikáló bizottságok” könnyen vádatokat tudhattak emelni a „rebellis magyarok” ellen megindított szigorú hadbírói eljárásokra vonatkozóan.

A 48-as magyar szabadságharc honvédseregének originális hadművelati iratait egészen a világháború végéig a bécsi Kriegsarchivban őrizték, érthető okokból persze gondosan elzárva, sőt elrejtve. Ennek az iratanyagnak nagy részét csak a trianoni kényszerbékével járó Monarchia-felbomlás után létrejött ún. „badeni levéltári egyezmény” alapján kapta meg Csonka-Magyarországnak B[uda] pesten létesült önálló m. kir. Hadilevéltára. A 48-as iratanyagnak csak igen elenyésző részét kaptuk magánsemmélyektől, részben adományozás, és részben vásárlás útján.

A Wienből kapott 48-as iratanyag – tartalmát illetően – minőségileg két jellegzetesen elkülönülő iratcsoportra osztható van itt nálunk tárolva, illetve elhelyezve. Egyik csoportját a kimondottan hadművelati okmányok teszik, a másik részét pedig a Haynau osztrák fővezér jurisdictiója alatt lefolytatott megtorló császári hadbírói perek iratanyaga képezi. Ezt az utóbbit a Hadilevéltár, mint „zárt jellegű” iratanyagot kezeli, és így a benne való kutatásra, illetve tanulmányozásra csak megindokolt kérelem esetében ad a Hadilevéltár Parancsnoksága engedélyt az érdekelt feleknek, mindenkor külön „Kötelezvény” aláírása ellenében.

A 48-as „nyílt jellegű” hadművelati iratanyagunk sajnos nem teljes, de csonkaságában is rendkívül értékes és fontos okmánygyűjteményt képez minden 48-as hadtörténet-kutató számára. A mintegy 8 és ½ ezer darabot számláló hadművelati dokumentum 28 irat-fascikulusba kötve, pontosan leltározott és gondosan rendezett iratanyagot képez, nem ugyan a „proveniencia”, hanem a „chronológia” szempontjából. Ez az iratanyag egykorú segédkönyvekkel (:exhibitumokkal, protokollumokkal, indexekkel, stb.): nem rendelkezik, de ezek helyett viszont az egyes iratok rövid tartalmát, keltét, és sorszámát feltüntető pontos „Iratjegyzékek”-kel rendelkezik, ami nagymértékben megkönnyíti az iratanyag állandó evidenciáját és a bennük való levéltári kutatást.

A 48-as hadművelati iratanyag javarésze a legendás hírű Görgey tábornok vezette ún. „Feldunai honvédsereg” és az Erdélyben kiválóan működött Bem generális harcaira vonatkozik. A vegyesen magyar és német nyelven szerkesztett és kézzel írt eredeti 48-as okmányok nagy részét különféle harcintézkedések (:dispositiók), harcjelentések (:relatiók), hadrendek (:Ordre de bataille-ok), különféle napiparancsok és létszámkimutatók, sokféle fegyver- és lőszergyártási táblázatok, kémjelentések, kormánybiztosi tudósítások és különféle hirdetések teszik.

A Hadilevéltárnak ezen 48-as hadművelati iratgyűjteménye, a maga hézagosságát mellett is, igen becses forrás-, illetve kútforrást képez, és éppen ezért nagyon sok, részben még mindig tisztázatlan /homályos/ fejezethez, illetve problémához szolgálthat érdekes és tanulságos adalékokat.

A nagyközönség köréből nagy számban fordulnak meg olyan kutató felek, akik a 48-as honvédseregben szolgált őseikre vonatkozó adatokat keresnek ebben az iratanyagban. A 48-as honvédseregnek fennmaradt és nálunk őrzött eredeti állománykönyvei (:Standes-Listen); továbbá az egykorú 48/49. évi „Közlöny” /hivatalos lap/ számai, nemkülönben Mikár Zsigmondnak 48-as „Honvéd-Névkönyvei”, amelyek a volt 48-as vármegyei „Honvéd-Egyletek” tagnévsorát tartalmazzák, rengeteg kinevezési, csapatbeosztási, és egyéb személyi vonatkozású adatokat /bejegyzéseket/

tartalmaznak, s így nagyon is érthető, ha ezen kimutatások lapjait különösen a származást kutató felek mostanában nagy előszeretettel lapozgatják.

A 48-as nyílt hadműveleti iratanyagának néhány érdekes, becses és figyelemre méltó eredeti okmánya az érdeklődő közönség számára állandó közszemlére van elhelyezve a Hadilevéltár Kutatótermének egyik irattárlójában.

Tájékoztatásul szolgáljon még az is, hogy a 48-as szabadságharc iratanyagának tekintélyes részét őrzi az Országos Levéltár is, kisebb mennyiséget pedig majd minden vármegyei és városi levéltár is birtokol, ahol szoros értelemben vett hadműveleti iratok is szép számban találhatók, a Hadilevéltár őszinte fájdalma. Mert úgy hiszem, nem szorul bővebb magyarázatra az, hogy a kutató felek ügyét és kényelmét minő nagymértékben előmozdítaná és megkönnyítené ama általánosan is hön óhajtott körülmény, hogy 48-as függetlenségi harcunkra vonatkozóan sokfelé megőrzött valamennyi hadműveleti okmány, központiasan és legilletékesebben a Hadilevéltárban legyen tárolva! Csak példának említem, hogy a 48-as magyar Hadügyminisztériumnak, továbbá a 48-as Országos Honvédelmi Bizottmánynak és Kossuth kormányzóságának eredeti, hatalmas, betűrendes iktató- és névkönyvei az Orsz[ágos] Levéltárban találhatók. Az un. Vörös Antal-féle 48-as iratgyűjteményből pedig mintegy 20 vastos iratköteget őriz ugyancsak az Orsz[ágos] Levéltár.

A Hadilevéltár 48-as másik nagy értékű iratcsoportját az un. „zárt jellegű” császári hadbíró-sági okmánygyűjtemény képezi, amelynek mennyisége egyik raktárhelyiségünket szintülig megtölti. Mint már említettem, ebben az iratanyagban csak külön engedéllyel lehet kutatni.

A világsi fegyverletételt nyomon követő és évekig tartó különböző osztrák hadbíró-sági megtorló pereknek rendkívül érdekes és becses iratanyaga /amelynek levéltári rendezése éppen a jelenben folyik:/ valóságos kincseshányát képez nemcsak a tudományos szakkutatás számára, de a nagyközönség részére is, melynek soraiból különösen mostanában sokan kérnek arra engedélyt, hogy perbe fogott 48-as őseikre vonatkozó származási, illetve családtörténeti adalékokat, avagy más személyi vonatkozású feljegyzéseket kikutathassanak. A Magyarországon működött különböző osztrák katonai hadbíró-ságok által szerkesztett kihallgatási jegyzőkönyvek, a Votum Informativum-ok, és legtöbbször Haynau egyenes parancsára hozott súlyos ítéletek /Kriegsrecht Urtheil-ok:/ nagyon sok kivégzett, avagy börtönnel sújtott katonai és polgári egyénnek fontos személyi adatait is tartalmazzák, amelyekről szinte nap-nap mellett kérnek hiteles kivonatos másolatokat a Hadilevéltárhoz forduló kutató felek. Számos hadbíró-sági iktatókönyv és betűsoros névindex könnyíti meg a kutatást ebben az iratanyagban.

Ezen hadbíró-sági iratanyagának egyik legbecsesebb, de egyúttal legszomorúbb vonatkozású történeti dokumentumát képezi az 1849. okt. 6-án Aradon kivégzett 13 vértanú honvéd tábornoknak eredeti halálos ítélete /amelyen Haynau megerősítő záradéka is látható/, amely szintén közszemlére van elhelyezve Kutatótermünk egyik tárlójában.

Tájékoztatásul szolgáljon, hogy ez az iratanyagunk sem egészen teljes, mert pld. Batthyány Lajos gr. kivégzésére vonatkozó periratokat még nem kaptuk meg Bécsből, illetékesebb további megőrzésre. Más hazai levéltárakban azonban ilyenmű hadbíró-sági iratanyagot hiába keresnénk, és még az Országos Levéltár sem rendelkezik 48-as császári hadbíró-sági iratanyaggal.

(-)

Budapest, 1942. március hó 16-án.

vitéz Szöllősy Sándor ezredes¹⁷

¹⁷ Vitéz Szöllősy Sándor 1941. november 11. – 1942. november 15.; illetve 1943–1944 között volt a Hadilevéltár levéltári csoportjának vezetője. Erre lásd: „Múlt nélkül nincs jövő” 167. o.

4. Dr. Szentneményi Béla ezredes, a Honvéd Levéltár és Múzeum Parancsnokának felterjesztése Farkas Mihály vezérezredes, Honvédelmi Miniszternek az 1848–1849-es szabadságharc iratanyagának zár alá helyezésével kapcsolatban. Budapest, 1949. július 26.¹⁸

HONVÉD LEVÉLTÁR ÉS MÚZEUM
PARANCSNOKSÁG
Budapest, I. Kapisztrán Tér 2. sz.
Telefón: 161-193. – Budapest I. Postafiók 7.

339/Kt.-1949. szám.

Tárgy: 1848/49. szabadságharci iratanyag
zár alá helyezése [tárgyá]ban.

Honvédelmi Miniszter Bajtársnak
/Hvk. 1/b. osztály útján/

Budapest.

Kérem a Honvéd Levéltárnak az 1848/49-iki szabadságharc eseményeit tárgyaló és az azokkal kapcsolatos egész iratanyagát a kutatás szempontjából zár alatt állónak nyilvánítani.

Javaslatom indoklására jelentem, hogy ez az iratanyag a szabadságharcban magában, vagy annak katonai és politikai irányításában részt vett egyénekre vonatkozólag olyan adatokat is tartalmaz, melyeknek megismerése és közzététele sem a politikai irányítás és nevelés érdekei, sem az egységes demokratikus történelemszemlélet kialakításának érdekei szempontjából nem volna kívánatos.

Ilyen levéltári testek volnának – segédkönyveikkel egyetemben –

- 1./ a magyar és az osztrák hadműveleti iratok,
- 2./ a szabadságharcot követő években Magyarország területén működött cs. kir. hadbíróóságok és rögtönítélő bíróságok iratai,
- 3./ az ugyanazon években hazánk területén működött katonai vizsgálóbizottságok (Militär-Untersuchungskommissionen) iratai,
- 4./ az ugyanazon években hazánkban működött katonai és polgári főkormányosok (k. k. Militär- und Civil-Gouvernement) iratai,
- 5./ a központi katonai-politikai bizottságok (Militär-Politische Central-Commission) iratai,
- 6./ a kerületi katonai parancsnokságok (k. k. Militär-Distrikts-Commandos) iratai, és
- 7./ a Bach-korszakbeli rendőrhatalom iratanyagának gyűjteménye.

Jelentem egyben, politikai okok miatt ezek a levéltári testek a volt m. kir. Hadilevéltárban is mindig zárolva voltak. A bennük való kutatást – írásbeli kérelemre – 1926-ig esetként az államfő, később a Honvédelmi Minisztérium engedélyezte politikai szempontból teljesen megbízható egyéneknek, olyan kötelezvény aláírása ellenében, melyben a kutatási engedélyért folyamodó egyén

¹⁸ XIII. 4. 18. doboz. 339/Kt.-1949. Fogalmazvány. Szentneményi Béla 1947. április 1. és 1950. november 1. között volt a Honvéd Levéltár és Múzeum parancsnoka. Erre lásd: „Múlt nélkül nincs jövő” 165–166. o.

kötelezettséget vállalt arra, hogy a levéltári anyagban található adatokat a nemzeti közösség, egyéb közületek, vagy egyes személyek erkölcsi javait sértő módon felhasználni nem fogja.

Javaslom ezért, hogy a fent elsorolt levéltári testek anyagában való kutatás engedélyezésének jogát a Honvédelmi Miniszter Bajtárs magának tartsa fenn, az engedély megadásának feltételeként pedig a mellékletben bemutatott kötelezvény aláírását, s annak a Honvéd Levéltár és Múzeum parancsnokságánál való deponálását jelölje meg.

Javaslom végül, hogy a Honvédelmi Miniszter Bajtárs magának tartsa fenn a kutatás engedélyezésének jogát – és pedig a Honvéd Levéltár minden anyagára vonatkozóan – olyan esetben is, amikor a kérelmező nem magyar állampolgár. Ezt a javaslatomat is a közös nemzeti érdekek védelmével indoklom.

1 db. melléklet.¹⁹

Budapest, 1949. évi július hó 26-án.

/Ozoray Imre ht. ezredes/
ideigl. megb. pol. ti. h.
parancsnok.

/Dr. Szentneményi Béla ht. ezredes/
festőművész–tanár,

5. A Honvédelmi Minisztérium rendelkezése a Honvéd Levéltár és Múzeum Parancsnokságának az 1848–1849-es szabadságharc iratanyagának zár alá helyezésével kapcsolatban. Budapest, 1949. október 6.²⁰

Honvédelmi Minisztérium

29.423/el.n.H.V.K.1.b.-1949. sz.

Tárgy: Az 1848–49-i szabadságharci anyag zár alá helyezése tárgyában.

Előadó: Jászberényi István szds.
Honvéd Levéltár és Múzeum Parancsnokság
Budapest.

F. évi július hó 26-án kelt 339/Kt.-1949.sz. felterjesztésére:

Felterjesztésében megjelölt 1848–49-es levéltári testekben – ezeknek segédkönyveivel együtt – kutatni szándékozók ez irányú kérelmüket a Honvéd Vezérkar Főnökének²¹ terjesszék fel az intézet parancsnokságán keresztül.

Külföldi állampolgár a Levéltár bármely anyagára vonatkozóan szintén a HVKF. bajtárstól kérje a kutatási engedélyt.

A kutatásra engedélyt kapott személyek a fenti számú felterjesztésben javasolt „Kötelezvény”-t az intézet parancsnokságánál adják le.

Budapest, 1949. évi október hó 6-án.

¹⁹ A mellékletben található, fentebb részletezett értelmű „Kötelezvény” szabványszövegének közlésétől itt eltekinttem.

²⁰ XIII. 4. 18. doboz. 339/Kt.-1949. (Eredeti.)

²¹ Ekkor a Honvéd Vezérkar Főnöke Súlyom László altábornagy volt.

A Miniszter rendeletéből:
Kalicza László őrgy. s. k.

A kiadvány hitelélül:
Budapest, 1949. évi október hó 8-án.

Pardy Pál őrm.
irodavezető h.

Lássa..... Előjegyzés és tudomásulvétel végett.
Levt. oszt.

X/11. Dr. Szentneményi Béla ht. ezds.
parancsnok

BIBLIOGRÁFIA

- Böhm* 1998. Az 1848–49. évi forradalom és szabadságharc, az abszolutizmus kora, az 1848–49-es honvédmeház, az 1848–49-es honvédegyletek iratainak ismertető- és raktárjegyzéke. Szerk. *Böhm Jakab*. Budapest, 1998.
- Csikány* 2003. *Csikány Tamás*: A cibakházi híd 1849. A cibakházi hídert 1849 január–márciusában folytatott harcok katonai irataiból. Budapest, 2003.
- Dér – Hajagos* 2002. Az 1848–49-es I. magyar hadtest iratai. I. k. (Megalakulástól az 1849. január 4-i kassai vereségig.) Szerk. *Dér Dezső* és *Hajagos József*. (A Heves Megyei Levéltár forráskiadványai 9.) Eger, 2002.
- Dér – Hajagos – Hermann* 2004. Az 1848–49-es I. magyar hadtest iratai. II. k. (A januári újjászervezés és az első sikerek.) Szerk. *Dér Dezső*, *Hajagos József* és *Hermann Róbert*. (A Heves Megyei Levéltár forráskiadványai 10.) Eger, 2004.
- Fond- és állagjegyzék Fond- és állagjegyzék. A Hadtörténelmi Levéltár őrzésében lévő katonai iratok. Szerk. *Szijj Jolán*. (Második, bővített kiadás.) Budapest, 2002.
- Hermann* 1998. *Hermann Róbert*: Győr város és megye hadtörténete 1848–49-ben. Győr, 1998.
- Hermann* 1999a. *Hermann Róbert*: A csornai ütközet története és okmánytára 1849. június 13. Sopron, 1999.
- Hermann* 1999b. *Hermann Róbert*: Az ihászi ütközet emlékkönyve 1849–1999. Pápa, 1999.
- Hermann* 2005. *Hermann Róbert*: Gáspár András honvéd tábornok. Kecskemétiek a szabadságharcban IV. Kecskemét, 2005.
- Hermann – Molnár* 2000. S. a. r. *Hermann Róbert – Molnár András*: Nagykanizsa és környéke 1848–1849-ben. Okmánytár. I–II. k. Nagykanizsa, 2000.
- Hermann – Kucza* 2002. *Hermann Róbert – Kucza Péter*: 1848–1849. Szabadságharc a Tápióvídéken. A tápióbitskei ütközet. Nyarkáta, 2002.
- „Múlt nélkül nincs jövő” „Múlt nélkül nincs jövő” A Hadtörténelmi Intézet és Múzeum története 1918–2003. Szerk. *Farkas Gyöngyi*, *Jankó Annamária* és *Szijj Jolán*. Budapest, 2003.

Saját kezébe	Saját kezébe, ott, ahol... Az 1848–49-es forradalom és szabadságharc Hadtörténelmi Levéltárban őrzött katonai irataiból. Szerk. <i>Böhm Jakab – Farkas Gyöngyi – Csikány Tamás</i> . Budapest, 1998.
Tudós és katona	Tudós és katona. Markó Árpád visszaemlékezései. S. a. r. <i>Kincses Katalin Mária és Mészáros Kálmán</i> . I–II. k. Budapest, 2014.
Von der Revolution	Von der Revolution zur Reaktion. Quellen zur Militärgeschichte der ungarischen Revolution 1848–49. Bearb. <i>Róbert Hermann, Thomas Kletečka, Elisabeth Gmoser und Ferenc Lenkefi</i> . Hrsg. <i>Christoph Tepperberg und Jolán Szijj mit Unterstützung der Aktion Österreich-Ungarn</i> . Budapest–Wien, 2005.

RÖVIDÍTÉSEK

HL	HM Hadtörténelmi Intézet és Múzeum Hadtörténelmi Levéltár
VI. 9.	A Hadtörténelmi Levéltár és Múzeum iratai, 1918–1945
VII. 237.	Állománygyarapító mikrofilmek, XVI–XX. század
XIII. 4.	A Hadtörténelmi Intézet és Múzeum iratai, 1945–
HM HIM	Honvédelmi Minisztérium Hadtörténelmi Intézet és Múzeum
KA AFA	Kriegsarchiv, Wien, Alte Feldakten

Krisztián Kemény

ON THE DOCUMENTS OF THE "GRAND YEAR"

Military Documents from the Years 1848–1849 at the Military History Archives

(Abstract)

The collection of military documents related to the 1848–1849 Revolution and War of Independence under call number VII. 203. makes up only one thousandth of the more than 7,100 linear meters kept at the Military History Archives of the Hungarian Military History Institute and Museum. But the significance of this group of sources is much greater than its size: the Hungarian and Austrian operation documents safeguarded here, either original or copy papers, are unavoidable sources of the military history of the Independence War. The paper here presents the short history of this archival unit from the beginnings to the present. The military documents of Hungarian origin from the 1848–1849 Independence War were first locked away as looted material at the *Kriegsarchiv* in Vienna, then, after signing the Baden-Baden Archives Convention, they were transferred to the Hungarian Military History Archives early 1927. At the end of the short summary the author publishes some documents from the 1930s and 1940s which exemplify the changing ideas in connection with the organisation and use of the material.

Krisztián Kemény

ÜBER DIE MILITÄRISCHEN SCHRIFTEN DES „GROSSEN JAHRES“

Kurzübersicht und Dokumente im Zusammenhang mit der Sammlung des Archivs
für Militärgeschichte betreffend das Jahr 1848

Resümee

Kaum ein Tausendstel des über 7100 Regalmeter großen Materials des Archivs für Militärgeschichte des Instituts und Museums für Militärgeschichte macht der Fond VII. 203, also die Sammlung der militärischen Schriftstücke der Revolution und des Freiheitskampfes von 1848-1849 aus. Die Bedeutung dieser Quellengruppe übersteigt jedoch ihre Größe beträchtlich: Die hier aufbewahrten ungarischen und österreichischen, im Original oder in Kopie vorhandenen taktischen Schriften sind aus Sicht der Aufarbeitung der Militärgeschichte des Freiheitskampfes unabdingbar. Die vorliegende Studie stellt die wechselvolle Geschichte dieses Fonds vor, nämlich das Schicksal der militärischen Schriften ungarischen Ursprungs, die früher im Kriegsarchiv in Wien verschlossen als Beute verwahrt worden waren, von der Übergabe an das Archiv für Militärgeschichte Anfang 1927, nach Abschluss des Badener Archivabkommens, bis in unsere Tage. Am Ende der kurzen Zusammenfassung werden einige zeitgenössische Dokumente aus den 1930er und 1940er Jahren kundgetan, die exemplarisch für die in den verschiedenen Ären vorherrschenden Überlegungen bezüglich der Organisierung und Verwendung des Aktenmaterials sind.

Krisztián Kemény

AU SUJET DES DOCUMENTS MILITAIRES DE LA « GRANDE ANNÉE »

Documents et aperçu de la collection de 1848 des Archives d'Histoire Militaire

Résumé

La collection des documents militaires de la révolution et de la guerre d'indépendance de 1848–1849 (fond VII. 203) ne constitue qu'un millième des 7 100 mètres linéaires de documents des Archives d'Histoire militaire de l'Institut et Musée d'Histoire militaire du Ministère hongrois de la Défense. Néanmoins, ce groupe de sources est très important : les documents d'origine hongroise ou autrichienne sur les opérations militaires qui sont conservés dans ce fond en original ou en copie sont incontournables pour traiter l'histoire militaire de la guerre d'indépendance. Cette étude retrace l'histoire de ce fond depuis le transfert des documents militaires d'origine hongroise au début de 1927, après la conclusion de l'accord sur les archives à Baden, jusqu'à ce jour. Avant leur transfert, ces documents rédigés au cours de la guerre d'indépendance de 1848–1849 furent enfermés au Kriegsarchiv de Vienne à titre de butin. À la fin de l'aperçu, on trouve quelques écrits datant des années 1930 et 1940 qui reflètent l'évolution des idées selon les époques concernant le classement et l'exploitation des documents.

Кристиан Кемень

О ВОЕННЫХ ДОКУМЕНТАХ «ВЕЛИКОГО ГОДА»

Краткий обзор и официальные документы в связи с собранием Военно-Исторического Архива 1848-ого года

(Резюме)

Коллекция военных документов революции и борьбы за свободу 1848–1849-их годов Исторического Архива НМ НМ МО ВИМ (Военно-Исторический Архив Военно-Исторического Института и Музея Министерства Обороны) составляет едва одну тысячную часть VII. 203. фонда материалов, превышающих 7100 погонных метров. Однако размер группы этих источников намного превышает их значимость: хранимые здесь документы военных операций венгерского и австрийского происхождения, как оригинальные, так и дублированные, неизбежны для переработки истории борьбы за независимость. Нижеследующее исследование представляет собой схематичную историю этого фонда: как сложилась судьба, военных документов венгерского происхождения в ходе борьбы за независимость 1848–1849-ие гг., охраняемых прежде заперто, в качестве военной добычи в венском Кригсархиве, после подписания баденского архивного соглашения, до передачи в начале 1927-ого года во владение Военно-Исторического Архива до самых сегодняшних дней. В кратком заключении, в качестве выводов, публикуются некоторые документы из 1930-х и 1940-х годов, которые хорошо показывают меняющиеся по эпохам представления в связи с систематизацией и использованием материала военных документов.

A LÉGIFOTÓZÁS TÖRTÉNETE ÉS LÉGIFOTÓK A HADTÖRTÉNETI KÉPTÁRBAN

A Hadtörténeti Térképtár fennállása óta rendelkezik légi felvételekkel. Joggal merülhet fel a kérdés: mit keresnek fényképek egy térképtárban? Nos, a repülés kezdetei óta foglalkoztak a gondolattal, hogy fényképfelvételeket készítsenek a magasból. Ezt meg is valósították. Térképészeti és katonai felhasználásuk pedig gyakorlatilag adta magát.

Mielőtt rátérnénk a Hadtörténeti Térképtár gyűjteményére, ejtsünk néhány szót a kezdetekről. Az első légi fényképezési kísérletek az 1850-es években történtek. Az első dokumentált próbálkozás Gaspard Félix Tournachon fotográfus nevéhez fűződik, aki 1858-ban ballonnál sikeresen készített fényképet a Párizs melletti Petit Bicêtre faluról. Még ugyanabban az évben Aimé Laussedat (1819–1907) szintén léggömből készített fényképfelvételeket, melyeket térképezési célra (is) fel kívánt használni, de minőségük – bizonytalan egyensúlyú és helyzetű léggömből, kézi készülékkel exponált felvételek – számos kívánni valót hagyott maga után. Így végül a földi felvételek felhasználása mellett döntött.

A fejlődés azonban nem állt meg, és az 1800-as évek végére elkészültek az első légi felvételek alapján készült geológiai és magashegységi térképek, köztük Theodor Scheimpflug (1865–1911) Alpokban készült fototérképe.

A repülőgép feltalálása – és az első világháború – komoly lökést adott a légi-térképezésnek. Az első igazán nagy léptékű ilyen munka, a Shell-olajtársasághoz fűződik. A '30-as évek közepén Új-Guineában végeztek légifénykép-alapú térképezést, egy több mint 100 000 km²-es, őserdővel borított területről. Ebből vezették le azokat a földtani térképeket, melyek alapján kőolajlelőhelyeket kívántak meghatározni. Az erőfeszítést – mind a térképezést, mind a kőolaj kutatását – siker koronázta.

Ekkortól alakult ki egy új tudományos módszer, a *légifénykép-interpretáció*. A 40-es évektől egymást érték a témával kapcsolatos értekezések és tanulmányok, a kor neves geológusainak és geográfusainak tollából.¹

A második világháború visszavetette ugyan a fejlődést (főként Európában), de utána töretlenül folytatódott, folyamatosan finomodó módszerekkel, egyre inkább alkalmazkodva a speciális helyi igényekhez. Ez a fejlődés a kozmosz „meghódítása” után is folytatódik, a légiek mellett immár űr-felvételek felhasználásával.²

¹ A teljesség igénye és a kihagyottak megsértésének szándéka nélkül C. Trollra, H. Bobekre, J. A. Russelra, McMurray-ra és F. A. Meltonra gondoltunk.

² Idézi vegyesen *Klinghammer István – Papp-Váry Árpád*: Földünk tükre a térkép. Budapest, 1983. 99–100. o.; *Mike Zsuzsa*: Légifénykép interpretálás és a természeti erőforrások feltárása. Budapest, 1976. 7–9. o.

Érdekességként megemlíthető, hogy 1858 egy másik úttörő vállalkozást is magáénak tudhat. Ebben az évben kezdték építeni a francia 'Gloire' páncélos fregattot, melyet már gőzgép (is) hajtott és ezzel elkezdődött a modern hadihajók korszaka.

Az első világháború ideje

A Hadtörténeti Térképtár légi fótó gyűjteménye több ezer darabra rúg, ennek egy kisebb része (néhány száz darab) az első világháború idején készült.³

A Császári és Királyi haderő repülő-alakulatai (K. u. K. Luftfahrtruppen) által készített felvételeket az ellenséges állások felderítésére és térképhelyesbítésre használták. Az így helyesbített térképek jóval pontosabb tűzvezetést tettek lehetővé. A legtöbb ilyen jellegű felvétel érthető módon a döntően hegyvidéki terepen húzódó olasz fronton készült, de vannak az orosz, illetve a balkáni hadszíntéren készültek is. A képeket részben egyszerű kézi kamerával, részben e célra átalakított, repülőgépekbe szerelt gépekkel készítették.

1. kép: Olasz állások az Isonzo-mentén (H IV d 682/1-5_15)

³ Lelőhelye: Hadtörténeti Térképtár, H IV d jelzet alatt.

2. kép: Az iwangorodi (ma: Dęblin, Lengyelország) erőd a Visztula partján

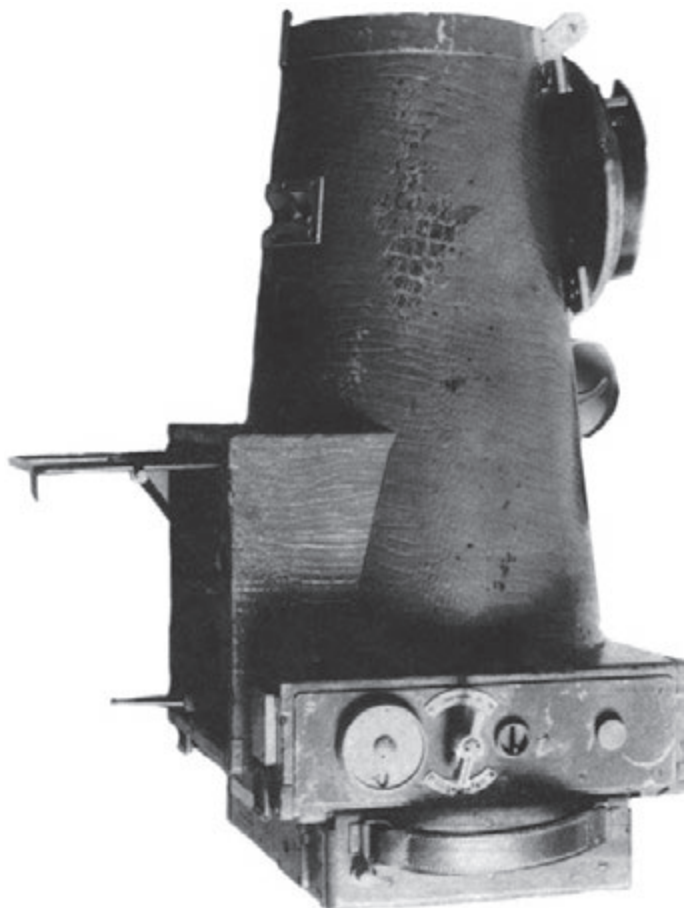
A két világháború között

Az első világháború után, akárcsak az ország, a légi-térképezés/fotózás is nehéz helyzetbe került. Ugyan még a békekötés előtt, a tanácsköztársaság ideje alatt megalakult a Hadügyi Népbiztosság légügyi csoportja, illetve a Magyar Katonai Térképészeti Csoportban Gerő László mérnök százados vezetésével az Aerofotogrammetriai osztály, ezek csak rövid ideig tevékenykedtek. Az első nem hadműveleti, hanem tisztán térképezési célú repülésre 1920 nyarán került sor, a nyugati határ környezetében. Ezután jött a keserű pirula. A Trianoni békediktátum rendelkezései ugyanis kerek-perec megtiltották a katonai repülést és a katonai célra használható repülőgépek birtoklását. Ebbe pedig a légi felderítő – légi fotózásra alkalmas – gépek is beletartoztak. A legszigorúbb tilalom 1922-ig tartott.⁴

A légi fotózás „feltámasztása” 1923. június 29-én kezdődött, amikor Neogrády Sándor légiforgalmi felügyelő és Fejes István pilóta egy házilag átalakított Fokker III. típusú utaszállító repülőgéppel felszállva felvételeket készített a Hármashatár-hegy és Óbuda között. A felvételek 13×18 cm-es üveglemezre – üvegnegatívra – készültek.

⁴ A Magyar Katonai Térképészet Története 1. 137–139. o.; Balla János – Hrenkó Pál: HM Térképész Szolgálat főnökség. Budapest, 1991.

Az üvegnegatívós eljárás – mint nevéből következtethetünk – abban tér el a megszokott fotóeljárásoktól, hogy film helyett üveglemezre készülnek a képek. A módszert az 1800-as évek folyamán kísérletezték ki. 1864-ben jelent meg a kollódium-ezüstbromid bevonatú üveglemez (J. W. Bolton és B. J. Sayce fejlesztése), amely az első valóban jól használható megoldás volt. Ez további finomításokkal az 1800-as évek végére nyerte el legtökéletesebb kialakítását.⁵

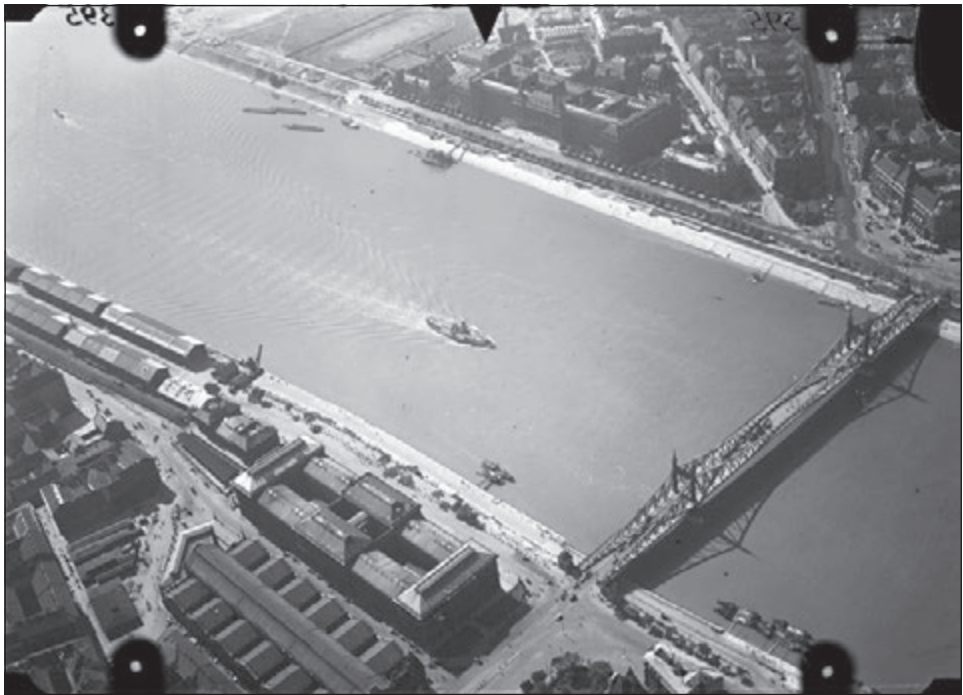
3. kép: Goldmann-féle üveglemezés légifényképező kézikamera, 1920-as évek

Az üvegnegatívós fényképezést használták egyedi – nem térképezési célú – felvételek készítésére is. Ezek a légifotó-gyűjteményben csak „szépségfelvétel”-ként számon tartott képek. Az ország számos pontján készültek ilyenek: várak, fontosabb helyek, illetve városok nevezetességeinek megörökítésére. A gyűjteményben G I h 3198 jelzet alatt, sor-számozva szerepelnek.

⁵ Szilágyi Gábor: A Fotóművészet története. Budapest, 1982. 25–29., 54–55. o.

4. kép: Budai vár, Királyi Palota (G I h 3198 – 402)

5. kép: A Ferenc József (1945 óta: Szabadság) híd (G I h 3198 – 395)

6. kép: A Kelén vagy a Helka befut a siófoki kikötőbe. A hajó felépítménye alapján az 1920-as években készült felvétel (G I h 3198 – 407)

Az előző három kép közül kettőn megfigyelhetjük az üveglemez technológia legfőbb hiányosságait: Az üveg törékenységét (5. kép) és merev mivolta miatt a bevonat fokozott sérülékenységét (6. kép). Ezeket azonban nem méltó felróni eleinknek, hiszen e két problémát azóta sem sikerült orvosolni. – Gondoljunk csak a megvakuló és felette törékeny tükrökre! – A képeken megfigyelhető íves tetejű, fekete alakzatok az üveglemez rögzítésére szolgáló fülek helyét jelzik.

A légi felvételek készítése a III. Katonai felmérés 1:25 000 méretarányú szelvényeinek felújítása során, illetve később a sztereografikus vetületben készült 1:50 000 méretarányú új térképsorozat készítésekor is fontos szerepet kapott. Kezdetben a Kereskedelemügyi Minisztérium Légügyi Hivatala biztosított repülőgépeket, majd 1929 közepén szolgálatba állt egy külön e célra átalakított Fokker utasszállító gép.

7. kép: Fokker F.XI Universal. Lajstromjele: H-MFUB

Ezek a feladatok 1938-tól – amikor a békediktátum kötöttségi érvényüket veszítik – kiegészültek a trianoni határ menti erődrendszerek fotózásával, majd 1938-őszétől a visszatérő területekre is kiterjedtek. A légi fotók alkalmazásával (is) kidolgozott térkép-művek mellett foto-térképek is készültek. Ez gyakorlatilag síkba forgatott, a kívánt térkép méretarányára nagyított (kicsinyített), térképi jelekkel felülnyomott fénykép-alapú térképet jelent.

8. kép: 5264/2 – részlet (méretarány: 1:25 000)

9. kép: 6065/3 – részlet (méretarány: 1:25 000)

A területi revíziók sorával elérkeztünk a második világháború idejébe. 1940-től a fotózás Heinkel HE 70-es gépekkel folyt. A háború során a légi fotózás ismét a hadműveletek szolgálatába lépett. A térképezés mellett légifotó-kiértékelés alapján történő felderítés, majd a hadiszerezence fordulata után az egyre sűrűsödő bombázások dokumentálása is a M. Kir. honvéd légerő feladata lett. A háború előrehaladásával változott a géppark: 1944-től egy Focke-Wulf 189 kéttörzsű közel-felderítő gép állt szolgálatba, amely egyben a M. Kir. Légi Fényképészeti Intézet első saját, minden más szervezettől független repülőgépe volt. Illetve változott a telephely is: Budapesttől Sopronig.

10. kép: Orosz front, Balaschow (HIV f 147)

11. kép: A Ferencvárosi pályaudvar, Budapest, 1944. (4962 – 61 938-as sz. kép)

1945 után

A világháború utáni káosz és a változások az 1950-es évekre tették lehetővé a légi-fotózás újraindítását. Az immáron Honvéd Térképészeti Intézet néven működő szervezet Fotogrammetriai osztálya az 1:25 000-es térképek gyorshelyesbítése (1950-53) idején LI-2-es gépekkel kezdte meg a légi-fényképezést. (A későbbiekben ezeket AN-2-es gépek, 1974-től pedig egy L-410-es csehszlovák gyártmányú gép váltották fel. Ez utóbbi 1977-ben, egy balesetben elpusztult, helyette bérmunkában szovjet AN-30-as gépek repültek egy ideig.) A légi fotózás ezután is valamennyi új térképmű elkészítése során fontos szerepet kapott, egészen az 1990-es évek elejéig. Ez idő alatt számos sorozatban rendkívül sok légi fénykép készült, melyekből a Hadtörténeti Térképtár több mint 100 000 darabot őriz. Érdekes, hogy az idő előrehaladtával a térképtár állományába tartozó képek száma csökken. Nem egy szelvény estében, az 50-es évek akár 100 darabos képszáma a 80-as években csak egy-kettő. Ezekben viszont (főleg fontos objektumok esetében) a korabeli titkosítás ékes példái figyelhetők meg.⁶

⁶ Balla János – Hrenkó Pál: A Magyar Katonai Térképészet Története I. Budapest, 1991. 144–157. o.; 358–364. o.

12. kép: Budai vár, 1951. Jobb felső sarokban a HIM félkész épülete
(L 34-15-A-c; részlet – 30 645-ös sz. kép)

13. kép: Szolnoki reptér. Balra az 1981-es, a fent említett titkosítással ellátott
(egyszerűen kikapart); jobbra az 1991-es, nyílt minősítésű felvétel (68 153., 68 462. sz. felvételek)

E képpárral érkeztünk el a rendszer és módszer-váltás idejébe. A kilencvenes évektől kezdve a légi fotózást – melyet amúgy is földre kényszerített a pénziány – fokozatosan felváltotta a műholdképek alkalmazása, amely már átvezeti a légitérképezést a digitális térképezés korszakába. De ez már egy másik történet...

Kristóf Csákvári

THE HISTORY OF AERIAL PHOTOGRAPHY AND AERIAL PHOTOGRAPHS IN THE
MILITARY HISTORY MAP COLLECTION

(Abstract)

The paper gives a brief overview of the history of aerial-photography and mapping, from the beginnings in 1858 until the dawn of the digital age. The author discusses the topic through the service of the aerial units of the Habsburg Monarchy during World War I, followed by the specific work of the Hungarian Royal Army, and finally by that of the Hungarian People's Army.

Kristóf Csákvári

DIE GESCHICHTE DER LUFTFOTOGRAFIE UND LUFTAUFNAHMEN IN DER
MILITÄRGESCHICHTLICHEN KARTOGRAFIE-SAMMLUNG

(Resümee)

Die Studie gibt einen kurzen Überblick über die Geschichte der Luftfotografie und Luftkartografie von ihrem Beginn im Jahr 1858 bis zum Beginn der digitalen Ära. Sie tut dies über die Luftverbände aus der Zeit der Monarchie, des Ersten Weltkriegs, der Königlich Ungarischen Honved-Armee und der Ungarischen Volksarmee, die eine solche Tätigkeit ausübten.

Kristóf Csákvári

L'HISTOIRE DE LA PHOTOGRAPHIE AÉRIENNE ET PHOTOS AÉRIENNES DANS
LA CARTOTHÈQUE D'HISTOIRE MILITAIRE

(Résumé)

Cette publication donne un aperçu de l'histoire de la photographie et de la cartographie aériennes depuis les débuts en 1858 jusqu'à l'aube de l'époque du numérique. À partir de la Première Guerre mondiale, cette histoire est présentée à travers l'activité des unités aériennes de l'Armée de l'Autriche-Hongrie, puis de l'Armée royale hongroise et de l'Armée populaire hongroise.

Криштоф Чаквари

ИСТОРИЯ ВОЗДУШНОЙ ФОТОГРАФИИ И ВОЗДУШНЫЕ ФОТОГРАФИИ
В ВОЕННО-ИСТОРИЧЕСКОМ АРХИВЕ КАРТ

(Резюме)

Статья дает краткий обзор истории аэрофотосъемки и картографии с начала 1858-ого года до рассвета цифровой дигитальной эры. Все это показано посредством деятельности в этом направлении летающих подразделений летчиков воздушных войск, начиная со времен Первой Мировой Войны, Монархии, затем Королевской Венгерской Армии, в конце Венгерской Народной Армии.

APA ÉS FIÚ, MEG AZ „ORAL HISTORY”

Gyalokay Lajos visszaemlékezései – Gyalókay Jenő lejegyzésében

Szentgyörgyi és gyalókai Gyalokay Lajos 1825. november 13-án a Bihar megyei Szalacson látta meg a napvilágot, egy Vas megyei származású, római katolikus vallású nemesi család sarjaként, Gyalokay Antal földbirtokos, püspöki jószágigazgató és Csák Erzsébet fiaként. Pesten jogi tanulmányokat végzett, 1847-től ügyvédként praktizált, majd Beöthy Ödönnek, a bihari ellenzék vezetőjének titkára lett. Az 1840-es években a *Regélő és Honművész* című lapba több cikket írt.

1848. augusztus közepétől október közepéig Bihar megye mozgósított nemzetőrszázalójában hadnagyként vett részt a bánsági harcokban. November 24-én főhadnagyi kinevezést kapott a Bihar megyében, Nagyvárad központtal szerveződő 55. honvédszázalóhoz. November elején az alakulat két századát Bánffyhyunadra irányították, december közepén majd végén egy-egy újabb század is csatlakozott hozzájuk. December elején a 6. századot, amelyben Gyalokay is szolgált, Beke József őrnagy Zaránd megyében a román felkelők ellen működő hadoszlopához küldték. A 6. század az 1849. február 9-i piski ütközet előtt egyesült az 1–5. századdal; Gyalokay az ütközetben megsebesült, testvére, Károly pedig elesett. Február végétől a háromszéki főparancsnokká kinevezett Beke alezredes, majd a gyulafehérvári ostromsereg parancsnokságának segédtisztje volt, márciustól századosi rangban.

Május 12-én Bem a tábornokához osztotta be, s egyben törzsének parancsnokává nevezte ki. Részt vett a tábornok április-májusi bánsági hadműveleteiben, s vele együtt tért vissza Erdélybe. Bem július 29-én szóban őrnaggyá nevezte ki, de a kinevezést írásba már nem foglalták. Ott volt a július 31-i segesvári ütközetben; visszaemlékezése mindmáig értékes forrás az ütközet és Petőfi utolsó óráinak történetéhez.

Az ütközet után elszakadt Bemtől, s augusztus első napjaiban a Marosvásárhelyről Kolozsvár felé visszainduló Kemény Farkas ezredes hadoszlopához csatlakozott, majd Kolozsvár feladását követően ennek soraiban vonult vissza Bánffyhyunadon át Zsibóig, ahol az odaérkező Kazinczy Lajos ezredes hadosztályához csatlakozott. A hadosztály és az észak-erdélyi magyar csapatok augusztus 24–25-i kapitulációját követően bujdosott, majd érköbölküti birtokán gazdálkodott.

1852-ben feleségül vette Horváth Emmát. 1854-től tíz évig a *Pesti Napló* nemzetgazdászati, kereskedelmi és társadalmi levelezője volt. 1859 januárjában a diószegi árvabizottságot választotta, ezt a tiszteletet 1860. december 19-ig töltötte be. Ekkor, a félalkotmányos periódus idején Bihar megye aljegyzőjévé, 1861-ben főjegyzőjévé választották. Miután a hatóságok a megyei bizottságot 1861. november 5-én fegyveres erővel feloszlatták, ügyvédi pályára lépett. Munkatársa volt az 1862. szeptember 15-én megindított *Bihar* című lapnak; s amikor a hatóságok perbe fogták Győrffy Gyula szerkesztőt, 1863. július 12-én Gyalokay vette át a szerkesztést. A lap a Győrffy 1863. október

28-i hadi törvényszéki elítélését követő napon megszűnt. Később, 1864. május 9-én a lap egy cikkéért Gyalokay is kéthavi fogságot szenvedett.

Az alkotmányosság helyreállítását követően tagja lett a Bihar megyei Honvédegyletnek. Az 1868. március. 16-án megalakult Bihar megyei Deák-párt alelnökének választotta, erről az állásáról 1872. január 1-jén köszönt le. Egy alkalommal képviselőként is indítani akarták, de nem fogadta el a felkérést. 1872 szeptemberében a nagyváradi királyi törvényszék elnökévé nevezték ki. Amikor a Bihar megyei Deák-párt 1868. május 2-án megindította a *Nagyváradi Lapokat*, Gyalokay a lap megszűntéig (1870. december 30.) annak egyik kiadótulajdonosa és főmunkatársa volt.

Indítványozta a Biharvármegyei Történelmi és Régészeti Egylet alakítását s megalakulását követően évekig ő látta el annak elnöki tisztét. Egyik alapítója s több évig alelnöke volt a nagyváradi László Gőzhengermalmi Részvénytársaságnak; egyik kezdeményezője és a szervezésig elnöke volt a nagyváradi tűzoltó-egyletnek.

1873 májusában ismét megnősült, Bisitzky Louise-t vette el feleségül. 1899. február 2-án, Nagyváradon hunyt el. 2018. március 18. óta mellszobor őrzi emlékét szülőfalujában, Szalacson.¹

Gyalokay Lajos második házasságából született 1874. április 28-án, Nagyváradon Gyalokay/Gyalókay² Jenő, a két világháború közötti magyar hadtörténetírás talán legjelentősebb alkotója. Az ifjú Gyalókay Jenőt alighanem az 1848–49-es családi „örökség” indította arra, hogy előbb az 1848–49-es szabadságharc, majd a magyar hadtörténelem egészének kutatója legyen.

Főgimnáziumi tanulmányainak elvégzését követően 1891-től a budapesti a Királyi József Műegyetem gépészmérnöki karának hallgatója volt, de 1893. október 1-jén tanulmányait félbeszakítva, egyévi önkéntesként belépett a cs. és kir. 6. vartüzérezredhez. 1895. január 1-jén tartalékos hadnaggyá nevezték ki, majd ugyanezen év december 1-jével hivatásos tisztként a cs. és kir. 19. hadosztály-tüzérezredhez helyezték át. 1900. május 1-jén főhadnaggyá, 1910. május 1-jén századossá léptették elő. 1913. március 1-jén áthelyezték a cs. és kir. 7. hegyitüzér-ezredhez, majd november 1-jén a m. kir. 8. honvéd ágyúezredhez. 1914-ben a m. kir. 8. honvéd ágyús pótüteg parancsnokaként a hátszágban tevékenykedett. Rövidesen a harctérre vezényelték, ahol előbb a m. kir. 8. honvéd ágyúezred 3. ütegének, majd a 20. honvédhadosztály lövészerterelőparancsnoka volt. 1916. november 1-jén őrnaggyá léptették elő. Később a 20. nehéz honvéd táborigaztartó II. osztályának, majd a 42. honvéd hegyi tüzérosztálynak, végül a 255. nehéz honvéd táborigaztartó tüzérezrednek a parancsnoka lett.

Az 1918. évi összeomlás után az aradi tüzér felszerelőállomás, 1919. január 1-jén pedig a 41. nehéz tüzérezred parancsnokságát kapta meg. 1919-ben a Tanácsköztársaság kikiáltását követően Szegedre menekült, ahol a Horthy Miklós altengernagy által létrehozott Nemzeti Hadsereg fővezérének előbb a hadműveleti, később a szervezési osztályon volt tüzér előadó. 1919. december végén a debreceni körletparancsnokságon dolgozott hasonló minőségben.

¹ *Bona* 2008. I. k. 411. o.; *Szimyei* IV. k. 1896., 5–8. hasáb; D. B. 1897. 114–115. o. A szoborra lásd: <https://biharmegye.ro/index.php?oldal=iras&id=264> (A letöltés időpontja 2018. május 31.)

² Az apa publikációiban és az aláírásoknál egyértelműen a Gyalokay, névalakot használta; fia, Jenő viszont teljes összevisszaságban írta magát Gyalókaynak és Gyalokaynak. Miután a hosszú ó-s a gyakrabban használt névalak, az ő esetében a továbbiakban ezt használok magam is.

1920. március 1-jén alezredessé, július 15-én ezredessé léptették elő. 1920–1921-ben a Debreceni Tudományegyetemen meghívott tanárként tartott magyar hadtörténeti előadásokat. 1921-től a M. kir. Hadtörténeti Levéltárban (később Hadilevéltárban), dolgozott mint csoportigazgató. 1926. január 1-jén átmeneti viszonyba, 1927-ben nyugdíjba helyezték.

Katonai karrierje mellett komoly tudományos pályát futott be. 1911-től a Biharvármegyei Régészeti és Történeti Egylet igazgatóválasztmányi tagjává, illetve a Magyar Tudományos Akadémia hadtörténelmi bizottságának segédtagjává választották. 1912-ben lett a nagyváradi Szigligeti Irodalmi Társaság igazgatóválasztmányi tagja. 1926-ban a Magyar Tudományos Akadémia levelező, 1936-ban rendes tagjává választották. 1933-ban a római Instituto di Architettura Militare tiszteleti tagja lett.

A *Hadtörténelmi Közlemények* című folyóirat az 1920-as évek elején meglehetősen válságos helyzetben volt, s Gyalókeynak komoly érdemei voltak abban, hogy a lap nemcsak megmaradt, de az alatt a két évtized alatt, amíg 1923-tól 1943-ig Gyalókey szerkesztette, egyenletesen magas színvonalat produkált.³ (A lap megjelenése 1944-től szünetelt.) Gyalókey utolsó éveiről egyelőre keveset tudunk. Megérte Budapest felszabadulását, s 1945. március 10-én Budapesten érte a halál.⁴

A kortárs visszaemlékezők közül mind Markó Árpád, mind a Petőfi-kutató Dienes András kiemelik szakmai elkötelezettségét és a fiatalabb kollégák iránt segítőkészségét.⁵ Markó visszaemlékezésében következőképpen jellemzi: „Különösen Gyalókey Jenő volt a magyar írásművészet mestere. Akadémiai előadásait nemcsak a tárgy érdekes feltárlása tette élvezetessé, hanem az is, hogy sohasem papírról olvasta előadásait, hanem szabadon adta elő, de oly tökéletesen, hogy egy perc fennakadás sem zavarta meg előadását, s mindenki érezte, hogy mondataiban minden igekötő, névmás, rag, szórend a maga helyén van, folyamatos, szép, művészién kicsiszolt magyar nyelven.”⁶

Gyalókey fő tevékenysége a XV–XIX. századi magyar hadtörténelem egyes eseményeinek hadtudományi–stratégiai szempontú feldolgozása volt. A két világháború közötti időszak nagy hadtörténész generációjából (Markó Árpád, Pilch Jenő, Berkó István) az ő kutatási és publikációs ténykedése fogta át talán a legnagyobb időkeretet (ide nem számítva az olyan műkedvelőket, mint Erdélyi Gyula, Breit/Bánlaky József vagy Julier Ferenc). Emellett igen termékeny szerző is volt: csak a *Hadtörténelmi Közlemények*ben 43 tanulmánya és forrásközleménye, valamint 27 könyvismertetése jelent meg;⁷ hasonló számú publikációval egyedül Gömörly Gusztáv dicsekedhetett, az ő írásai között azonban többségben vannak a rövid forrásismertetések.

Munkássága tematikai szempontból is igen sokszínűnek volt mondható. Első jelentős munkáját az utolsó nemesi felkelés Bihar megyei vonatkozásairól írta 1902-ben, de később is több tanulmányt írt az 1797–1809 közötti inszurrekciók történetéről. Más területen is szívesen foglalkozott szűkebb páttriája történetével: két tanulmányában is tárgyalta az 1604. évi Bihar megyei hadjárat történetét, írt Nagyvárad 1660-as ostromáról,

³ Ács 1990. 165–187. o.

⁴ Életrajza: A magyar tüzér fényképcarnoka. Tábornokok, törzstisztek, főtisztek és zászlósok. Összeállította Reé László. In: *Felszeghy – Reé* é. n. 4. o.; *Markó* é. n. II. k. 1146–1147. o.

⁵ Dienes 1958. 240–243., 382–384. o.

⁶ *Markó* 2014. I. k. 130–131. o. Vö. még: *Markó* 2014. I. k. 119., 125–126., 155., 173. o.

⁷ *Kovalecsik – Rázsó – Vinczai – Windisch* 1956. 34–37. o.

a várat sikertelenül visszafoglalni akaró Rákóczy Lászlóról, s egyik utolsó tanulmányában a váradi vár történetét írta meg.

1926-ban a *Mohács-émlékkönyv*ben is ő írta meg a csata történetét, amivel elég komoly rendet vágott az addigi szakirodalomban,⁸ ugyanebben az évben foglalkozott a Brodaries István-féle csataleírásban említett Földvár község lokalizálásával, de ő közölte egy cseh krónika részletét is a mohácsi vésről.

A Domanovszky Sándor által szerkesztett *Magyar művelődéstörténet*ben ő írt nagyívű áttekintést a XVI–XVII. századi végvári harcokról.⁹ A *Mátyás-émlékkönyv*ben Mátyás hadvezéri ténykedéséről készített összefoglalót, s úgy tűnik, a két világháború közötti reprezentatív, két különböző cím alatt megjelent hadtörténeti összefoglalóban (*A magyar katona – vitéségünk ezer éve*, illetve *A magyar katona vitéségének ezer éve*) neki jutott a magyar honfoglalás és a középkor története 174 oldal terjedelemben, s talán ő foglalta össze a visszafoglaló háborúk történetét is. De a m. kir. Honvédség történetét bemutató kötetben is helyet kapott a honvédség újrafelállításának előzményeit bemutató összefoglalóval.¹⁰

Ugyanakkor érdekes, hogy az első világháborús súlypontú fegyvernem-történeti összefoglalók szerzői gárdájából (*A magyar huszár; A magyar gyalogság; A magyar tüzér; Magyar műszaki parancsnokságok, csapatok és alakulatok a világháborúban*) kimaradt, csakúgy, mint a Lukinich Imre és Markó Árpád szerkesztette *Sorsdöntő csaták Marathontól a második világháborúig* című kétkötetes reprezentatív munkából is. Ugyanakkor a szintén első világháborús súlypontú hadifogság-történeti reprezentatív kiadványban ő írta meg az 1914 előtti korszak történetét.¹¹

Foglalkozott Bethlen Gábor hadvezéri tevékenységével, illetve Zólyomi Dávid 1631–1632. évi, a Felső-Tisza-vidéki parasztmozgalom leverésében játszott szerepével is. Az inszurrekciós téma mellett írt néhány más tanulmányt és forrásközleményt a francia forradalmi és napóleoni háborúk magyar vonatkozásairól.

Legjelentősebbek azonban kétségkívül az 1848–1849. évi forradalom és szabadságharc hadtörténetéről, azon belül főleg a Bem tevékenységéről, illetve az erdélyi hadjárat történetéről írott tanulmányai és két kismonográfiája. Miután apja, Gyalokay Lajos volt az, aki megmentette az erdélyi hadsereg levéltárának egy nem jelentéktelen töredékét, benne több tucat hadrenddel és létszámkimutatással, Gyalokay Jenő komoly előnyben volt az első világháború témájában is a korszak más kutatóival szemben. A szabadságharc katonai iratanyagának érdemi részét ugyanis ekkortájt még a bécsi császári és királyi Hadilevéltárban (Kriegsarchiv), illetve a Házi, Udvari és Állami Levéltárban (Haus-, Hof- und Staatsarchiv) őrizték hét pecsét alatt. Noha a Nemzeti Múzeum levéltára nem jelentéktelen mennyiségű szabadságharcos katonai iratanyagot őrzött, azonban ez nemigen volt rendezve, s éppen az erdélyi hadjárattal kapcsolatban meglehetősen hiányos volt.

Így Gyalokay Jenő már 1918 előtt több komoly tanulmánnyal jelentkezett e tárgyban. Ilyen volt a délvidéki hadszíntér első jelentős magyar sikeréről, a perlaszi szerb tábor 1848. szeptember 2-i bevételéről a *Századok* hasábjain megjelent tanulmánya, amely-

⁸ Gyalokay 1926. 193–276. o.

⁹ Gyalokay é. n. (a) 214–254. o.

¹⁰ Gyalokay 1928. 13–23. o.

¹¹ Gyalokay é. n. [1931.] 22–39. o.

ben az apja kézírásában fennmaradt hivatalos magyar hadijelentést és annak mellékleteit hasznosította.¹² Szintén Gyalókey tollából jelent meg ugyanitt Görgei hadvezéri tevékenységének egyik első, néhol talán túl kemény, de politikai előítéletektől mentes elemzése is a tábornok halála után.¹³

Szintén apja irathagyatékát hasznosította az 1849. július 31-i segesvári ütközetről szóló tanulmányában, amelyben igyekezett rendet tenni a sokféle, egymásnak ellentmondó csataleírás és a főleg Petőfi halálára vonatkozó visszaemlékezés dzsungelében.¹⁴ A következő évben egy forrásközleményben az aradi Csány-levéltár néhány, az erdélyi hadjárat történetére vonatkozó okmányát publikálta.¹⁵ 1915-ben az erdélyi hadsereg 1849. júniusi létszámviszonyait kísérelte meg rekonstruálni, szintén a családi levéltárakban őrzött hadrendek, illetve az aradi Csány-levéltár anyaga alapján. A tanulmány módszertani szempontból máig is példaszerű, s alapvetően megbízható képet adott az erdélyi hadsereg létszámáról és elosztásáról az orosz betörés előtti időszakban.¹⁶ 1916-ban az 1849 nyári harcok egy újabb részletét, a nagyszebeni hadosztály június végi felbomlását, 1918-ban pedig Bem 1849. július végi moldvai hadjáratát dolgozta fel; mindkettőben nagy hasznára voltak a birtokában lévő hadrendek és iratok.¹⁷

1918-at követően az első között vetette bele magát a bécsi hadilevéltári kutatásokba. Megjelent tanulmányai alapján úgy tűnik, hogy elsősorban az 1848–1849. évi erdélyi hadiesemények, azon belül Bem tevékenységének szisztematikus feldolgozása állhatott szándékában.

Ugyanakkor nem tudott ellenállni a csábításnak, ha más, fontos kérdések rendbe tételének lehetősége került elébe. Így például 1926-ban akadémiai levelező taggá választását követően tartott székfoglaló előadásában mindmáig megnyugtató módon tisztázta az 1849. augusztus 2-i debreceni ütközettel kapcsolatos legfontosabb vitakérdést, tudniillik hogy Görgei utasította-e Nagysándor József vezérőrnagyot, az I. magyar hadtest parancsnokát arra, hogy Debrecennél megütközzön az orosz főerőkkel. E tanulmányában Gyalókey az 1848–49-es történeti irodalomban addig meglévő egyoldalúságokat arra vezette vissza, hogy a Görgei-vádlók bármit állíthattak, hiszen „mindaz, ami az ellenvéleménynek biztos alapot adhatott volna, Bécsben zár alatt volt. A bizonyíték nélküli cáfolatnak pedig nem volt meggyőző ereje, a legképtelenebb állítással szemben se.” A Görgei-kérdéssel kapcsolatban tehát az olvasók hitén múlt a közvélemény ítélete. „Mint hogy azonban a vádlott, közvetve vagy közvetlenül legtöbbször az a Görgey volt, akinek homlokára az árulás bélyegét kellett sütni: természetes, hogy a védőket a sokkal számosabb és hangosabb vádlók rövidesen letorkollták.” Ennek az áldatlan harcnak főleg az igazság adta meg az árát. „A be nem bizonyított, de meg se cáfolt állítások nagy része a valóság látszatával ment át a köztudatba, s onnan később a szakszerű hadtörténelmi irodalomra is visszahatott.” Gyalókey szerint a bécsi levéltári anyag felszabadulása után „az olyan sokáig lap-pangott igazság lassacskán utat tört magának”, de még sokáig fog tartani, „amíg a hosszú

¹² Gyalókey 1915. 274–287. o.

¹³ Gyalókey 1916a. 444–476. o.

¹⁴ Gyalókey 1913. 129–151. o.

¹⁵ Gyalókey 1914. 349–354. o.

¹⁶ Gyalókey 1915b. 71–114. o.

¹⁷ Gyalókey 1916b. 150–187. o.; Gyalókey 1918. 237–253. o.

évtizedeken át megcsontosodott tömérdek balhítt a hivatalos okmányok perdöntő erejével el tudjuk oszlatni.”¹⁸

Tanulmányait általában hosszabb-rövidebb okmánytárral is kiegészítette, de többnyire névtelenül vagy betűjellel megjelent forrásközlemények tucatjait is közzétette a szabadságharc időszakáról.¹⁹

Az 1920-as évektől folyamatosan publikálta két kismonográfia előtanulmányait. Előbb az 1849. február-márciusi erdélyi harcok történetét dolgozta fel az első orosz intervenciótól Erdély felszabadításáig; maga a kismonográfia 1931-ben látott napvilágot.²⁰ A második, sokkal nagyobb ívű munka Bem 1849 nyári hadműveleteinek feldolgozása lett volna. Ennek három részletét már 1918 előtt publikálta, további részeit pedig a két világháború között írt meg. Lelkiismeretességét mutatja, hogy bécsi kutatásai alapján átdolgozta a segesvári ütközettel kapcsolatos tanulmányát.²¹ Láthatólag valósággal tobzódott a megnyílt bécsi levéltári anyagban, ezzel magyarázható, hogy a háromszéki hadjárat kilenc napját közel 60 oldalban dolgozta fel, a segesvári ütközetről közel 50, a beszercei hadosztály harcairól pedig közel száz oldalt írt; ez utóbbi tanulmány volt egyébként akadémiai rendes tagi székfoglalója is.²² Ilyen részletességű és alaposságú feldolgozás mellett nehezen haladt az anyaggal, ezért a tervezett nagy munka helyett csak egy népszerű, jegyzetek nélküli kismonográfiát tett közzé a témáról.²³ Csak sajnálni lehet, hogy nem írta meg szaktanulmányban a háromszéki hadjárat nagyobb részét, a brassói hadosztály megsemmisülésének történetét, vagy Bem utolsó, 1849. augusztusi nagyszebeni támadását, illetve az erdélyi hadjárat befejezését.

Magáról Bemről még 1922-ben tett közzé egy jól sikerült életrajzi vázlatot, de neki köszönhetjük a Magyar Országos Levéltár azóta megsemmisült, Bemre vonatkozó családi és személyi iratainak közzétételét is.²⁴ Az egész erdélyi hadjárat feldolgozásának igényére mutat Puchner Antal altábornagy 1848. novemberi jelentésének közzététele, vagy az 1849. júniusi havasi hadjáratra, illetve Kazinczy-hadosztályra vonatkozó válogatott dokumentumok közzététele is.²⁵

Itt közölt visszaemlékezése nem szaktanulmány, hanem azoknak a történeteknek a feljegyzése, amelyeket apjától, Gyalokay Lajos századostól gyermek- és ifjúkorában hallott a forradalom és szabadságharc egyes szereplőiről és eseményeiről. Mindennek már csak azért is örülnünk kell, mert Gyalokay Lajos a segesvári ütközetről írott visszaemlékezésében meglehetősen röviden intézte el 1848–49-es ténykedésének ismertetését, de a fia

¹⁸ *Gyalókey* 1927. 48–82. o., az idézet: 48–49. o. Később még egy kisebb közleményben visszatért a témához. *Gyalókey* 1943. 202–204. o.

¹⁹ *Gyalókey* 1924a. 165–168. o.; *Gyalókey* 1925a. 179–187. o.; *Gyalókey* 1925b. 367–369. o.; *Gyalókey* 1925c. 534. o.; *Gyalókey* 1931a. 130–131. o.; *Gyalókey* 1933. 103–110. o.; *Gyalókey* 1937a. 265–278. o.; *Gyalókey* 1938. 109–116. o.

²⁰ *Gyalókey* 1921–1922. 625–662. o.; *Gyalókey* 1929. 239–256. o.; *Gyalókey* 1930a. 161–206. o.; *Gyalókey* 1930b. 389–397. o.; *Gyalókey* 1931b.

²¹ *Gyalókey* 1932. 187–235. o.

²² *Gyalókey* 1922. 193–221. o.; *Gyalókey* 1922–1923. 56–114. o.; *Gyalókey* 1924b. 60–89. o.; *Gyalókey* 1934. 214–220. o.; *Gyalókey* 1937b. 1–96. o.

²³ *Gyalókey* é. n. (b)

²⁴ *Gyalókey* 1922b. 485–517. o.; *Gyalókey* 1923a. 187–194. o.

²⁵ *Gyalókey* 1923b. 334–341. o.; *Gyalókey* 1938. 109–116. o.; *Gyalókey* 1939. 258–260. o.; *Gyalókey* 1941. 246–261. o.

által feljegyzett emlékezetekben részletesen szól az 1848 nyári és őszi bányai hadieseményekben játszott szerepéről, vagy például az 1849. február 9-i piski ütközetről.

De nem érdektelenek azok az epizódok sem, amelyeket az 1850-es évektől Biharon élő Gáspár András vezérőrnagyról, Pálffy Móricról, Beóthy Ödönről, Kazinczy Lajosról, az erdélyi hadsereg egyes tisztjeiről vagy magáról Bemről elmondott. A feljegyzések azt mutatják, hogy Gyalokay Jenő tiszttáborban volt azzal, miszerint a forradalom és szabadságharc eseményei a magyar oldalon sokkal rosszabban dokumentáltak, mint a másikon, s a kutatók felelőssége, hogy ne csupán az okmányokat, hanem a még élő szemtanúk beszámolóit is megőrizzék.

Noha a szabadságharc honvédeként még a XIX. század végén is jócskán éltek szellemi frissességüket megőrzött fontos szemtanúk, sajnálatosan kevés történésznek vagy publicistának jutott eszébe, hogy az ő emlékeiket megörökítsék. Gyalokay Jenőn kívül a 3. szegedi honvédtisztjelölt történetét feldolgozó – szintén Bihar megyei – Hegyesi Márton élt azzal a lehetőséggel, hogy még kikérdezhesse a zászlóalj élő tagjait; s ő volt az, aki az írásos és szóbeli beszámoló alapján megbízhatóan tisztázta Vasvári Pál halálának körülményeit.²⁶ Meg kell még említenünk a függetlenségi párti publicista és író Móricz Pált is, aki tucatnyi huszár, honvéd és tüzér szóbeli beszámolóját foglalta írásba.²⁷ De ide sorolhatjuk a pályakezdő történész Marczali Henriket is, aki a XIX. századi magyar történelem megírásához kikérdezte a reformkor és 1848–49 jó néhány élő szereplőjét.²⁸

A szöveget a jelenlegi helyesírási és központozási szabályok szerint közlöm; Gyalokay Lajos tévedéseit a jegyzetanyagban igazítottam ki. A jegyzetekben közölt honvédtiszti életrajzok Bona Gábor életrajzi adattárain alapulnak.²⁹

FORRÁSKÖZLÉS

Gyalokay Jenő: Visszaemlékezések

Gáspár Andrásról

Érdekes, tipikus alakja volt szabadságharcunknak G. A., ki egyszerű csizmadia legényből pusztán saját érdemei és tehetsége révén tábornokságig emelkedett. Igazi mintaképe volt a magyar huszárnak, a minőről manapság legfeljebb meséskönyvekben olvashatunk, óriási testi ereje és vakmerőségig menő bátorsága egyaránt ismertté és félelmetessé tették ellenségeink előtt, „Nem mondta az sohasem, hogy *előre!* hanem: *utánam!*” – mesélték róla huszársai kis vasszigora s ugyancsak huszáros szólásmódjai dacára is, bámulattal és őszinte ragaszkodással voltak eltelve vezérük iránt.

Arcát még fiatalkorában a himlő barázdálta össze, éppen ezért, nem szenvedhette a lányarcú, fehér bőrű legényeket, s kinézésük fölött érzett, megvetésének itt le nem írható kacskaringós mondatokkal szokott, volt kifejezést adni, míg a magához hasonló ragyás arcúakkal „szépen beszélt”, csupán a „komisz dög” ékes titulussal tisztelte meg őket.

Egy roham alkalmával G. A. tüzes paripája jó messzire vitte huszársai elé. („Tudja Lajos öcsém úgy volt, az – mesélte az édesapámnak –, hogy nekem valamivel jobb lovam volt, mint a többieknek, hát elől jártam vele.”) Ennek következtében a szembe rohanó vértések már-már körülfogták,

²⁶ Hegyesi 1898.; Hegyesi 1893a. 41–43., 67–68. o., 84–85. o.; Hegyesi 1893b. 149–152., 158–161. o.

²⁷ Móricz 1900.

²⁸ Marczali 2000.

²⁹ Bona 1998–1999. I–II. k.; Bona 2008–2009. I–II. k.; Bona 2015. I–II. k.

huszárjai vezérüket veszélyben látva, segélyére siettek, s egyikük, egy káplár éppen a vezénylő daliás fiatal vértess kapitányt szemelte ki magának. („Egyszerre csak odadöcög mellém a káplár egy pár emberrel” – beszélt G. „s neki akar vágni egyenes a tisztnek”). „Coki, piszkos! ez az én porcióm!” – rivallt reá G., s a káplárt félrelökve, nekiugratott ellenfelének, kinek sem kardja, sem sisakja nem volt, képes az óriás erővel mért kardcsapást felfogni. Széthasított koponyával, holtan bukott le lováról.³⁰

Közismert dolog, hogy G. az ápril [sic!] 14-iki függetlenségi nyilatkozat után letette a kardot, s nem harcolt többé. Sokan kizárólag ennek a körülménynek tulajdonítják, hogy kegyelmet nyert, holott abban egykori ezredesét Liechtenstein herceg lovassági tábornokot³¹ illeti az oroszlátnársz.

Liechtenstein ugyanis midőn megtudta, hogy a többiekkel együtt G-t is halálra ítélték, személyesen kért ő felségénél számára kegyelmet, mit a császár, dacára annak, hogy Liechtenstein az udvarnál persona gratissima³² volt, kereken megtagadott.

Liechtenstein erre leoldotta kardját, s öfelsége elé az asztalra tette, kijelentvén, hogy nem szolgál tovább egy percig sem, ha Gáspár kegyelmet nem nyer. – Ez végül hatott. „Tartsa meg a kardját, kedves Liechtenstein” – szólott a császár – „az Ön kedvéért megkegyelmezek a G. életének”. – Így történt aztán, hogy a halálos ítélet 10 évi várfogságra lett változtatva, melyet utóbb tetemesen leszállítottak.³³

Gr. Pálffy Móricról³⁴

A bécsi kormány 1861-ben mindenáron magyar mágnást akarván helytartóként, az ország élére állítani, választása jobb hiányában Pálffy M-ra esett, aki máskülönben katona, de úgy képzettségénél, mint modoránál s egész fellépésénél fogva csak amolyan „anyámasszony katonája” volt. Erről a híres férfiről akarok egy kis apróságot elmondani.

Egy reggel valamelyik segédtsíztje kissé későn talált jönni, s a másik segédtsíztet, sejtve a szobában, beszólt az ajtón:

– Itt van már a vén nyafogó számár?

– Igen, igen – szólalt meg Pálffy, egy történetesen ő volt a segédtsízt a szobába. – A vén nyafogó számár itt volna, de maga nem volt itt idején!

Egy társaságban ötletek- és eszmékről folyt a beszéd.

„Nekem is jönnek gyakran jó gondolataim – meséli P. – éjjelenként, ha nem tudok aludni. Olyankor aztán felverem a feleségemet, ki azonnal gyertyát gyújt, és pürit ad élem, hogy gondolataim megörökíthessem, melyeket aztán reggel a szerkesztőségbe küldök. És képzeljék uraim, a szerkesztő azt meri nekem izenni, hogy az én gondolataim ostobák!”

³⁰ Nem azonosítható be egyértelműen, hogy az említett epizód mikor történt. Gáspár 1848. december 30-án Móránál, majd 1849. február 28-án Mezőkövesdnél került szembe cs. kir. vértesszel. Az előbbi ütközetben csupán Rudolf Schaffgotsch vértess százados esett el, de őt Kun Béla, az 1. (Császár) huszárezred hadnagyja vágta le. Mezőkövesdnél a 2. (Sunstenu) és a 8. (Porosz herceg) vértessrezdeknek nem volt tisztí rendfokozatú elesettje.

³¹ Liechtenstein, Franz herceg (1802–1887), Troppau és Jägerndorf hercege, Rietberg grófja, cs. kir. altábornagy, korábban a 9. (Miklós) huszárezred parancsnoka, 1848-ban előbb a cs. kir. főserg lovashadosztályának parancsnoka, majd az 1. hadtest hadosztályparancsnoka, végül a tartalék hadtest parancsnoka, lovassági tábornokként hal meg.

³² Kegyen álló személy.

³³ A történet egyike a Gáspár enyhébb ítéletéhez kapcsolódó legendáknak. A történet már csak azért sem lehet igaz, mert Franz Liechtenstein herceg, altábornagy az ítélethozatal időszakában Budapesten tartózkodott, ő helyettesítette a Komárom alatt tartózkodó Haynaut a hadsereg-parancsnokság élén. (Egy másik verzió szerint Gáspárt azért nem ítélték halálra, mert 1848 előtt ő volt Ferenc József főherceg lovaglótanára.) Gáspárt valójában azért nem ítélték halálra, csupán várfogságra, mert a hadbírótság előtt azt vallotta, miszerint a trónfosztás és a függetlenség 1849. április 14-i kimondását követően politikai okokból hagyta el az aktív szolgálót, s védekezésének a hadbírótság hitelt adott. Lásd erre a periratokat, közli: *Katona* é. n. 378–379., 402–404., 423., 432., 439., 442–443., 445–446. o. Vö.: *Hermann* 2005. 74–79. o.

³⁴ Pálffy Móric (1812–1897), 1848-ban cs. kir. őrnagy, 1849-ben Haynau tábornagyszárnysegéde, majd csendőrségi alezredes, később az 1. huszárezred ezredese, 1861–1865 között Magyarország helytartója. Élete végén cs. (és) kir. altábornagy, a főrendiház tagja, cs. és kir. kamarás.

A harmadik, szintén igen jellemző dolog abból az időből való, mikor P. Bihar megyében Bihar megyében körútja alkalmával Székelyhídra is ellátogatott. Nagyban készült a bevonulás megtekintésére a csokaji bíró is, kis Csokaj akkori földesura Fényes Kálmán megbízott, hogy neki a látótakról híven referáljon.

– Na, mit látott Székelyhídon? – kérdi Fényes a hazatérő bírót.

– Uram! – felel ez nagy kesernyésen – nincs nekem szerencsém a grófokkal!

– Hogy-hogy?

– Három eleven gróft láttam életemben, az egyik volt gróf Pongrácz, a másik gróf Haller, a harmadik meg ez a bolondos helytartó, hanem annyit mondhatok, hogy a háromért összevéve nem adnék egy pipa dohányt!

Bemről (pótlékkal a füzet végén)

Valósággal legendaszerű alakká nőtte ki magát Bem apó, a csúf kis öreg lengyel, de nem is ok nélkül, mert az erdélyi hadjáratban maroknyi seregével a legváltásosabb körülmények között is csodákat tudott művelni, melyekkel úgy magának, mint a magyar honvédségnek soha el nem évülhető hírnevet és becsületet szerzett.

Hogy minő varázsa volt a Bem nevének, s mily készséggel teljesítették mindenütt parancsait, bizonyítja az alábbi történet. Édesapám, ki akkor segédtszjtje volt, Bem valami sürgős ügyben az örmények fő fészkebe, Szamosújvárra küldte, egyszer s mindenkorra írásbeli nyílt parancsralátván el, melynek alapján magának bárhol is előfogatot rekvirálhatott. Szamosújváron szintén előfogatra lévén szüksége, a városházára ment.

– Hol van a főbíró? – kérdi a kapuban unatkozó hajdútól.

– Odafönn! Ülésben van – feleli az amúgy foghegyről. Édesapám felment a tanácsterembe, hol csakugyan az egész kupaktanácsot együtt találta. Bemutatván magát a főbírónak, előadta kérelmét.

– Hm! – szólal meg a főbíró fel sem állva – hát még mi nem kellene? Minden inci-finci tisztcskének előfogat! Hogy is ne! Abból semmi sem lesz! – Édesapám felelet helyett előmutatta a Bem rendeletet. A főbíró kirúgta maga alól a széket.

– Ezer bocsánatot kérek méltóságos kapitány úr!... nem tudtuk kihez van szerencsénk! ... tessék helyet foglalni... lesz... rögtön... a magam kocsiját adom oda!

A székelyek azt tartották Bem apóról, hogy nem fogja a golyó, az öreg, úgy látszik, maga is ebben a hitben leledzett, dacára annak, hogy teste, még a lengyel szabadságharc idejéből, tele volt sebekkel, melyek minduntalan felpattantak, úgyhogy ha csak pár napig is nem vehetett fürdőt, seblázat kapott, mit olyankor arcának szokatlan pirossága azonnal elárult. Hogy sebeit a meghűléstől oltalmazza, a prêmes bekecsen felül köpenyegét balról panyókára vetve, a jobb vállán összegombolva hordta. Ez, valamint a fekete viaszos vászonnal bevont csákó jellemezte öltözetét a téli hadjárat alatt. Így van megörökítve édesapámnak egy – sajnos befejezetlen – rajzán, melyet a piski csatáról készített.³⁵ A szászvárosi ütközetben jobb közép ujját ellőtték az öregnek, s miután a seb üszkösödni kezdett, az ujj két első ízét le kellett vágni. Az erdélyi nők a kötést, melyet Bem csonka kezén hordott, szétdarabolva ereklyeként osztották szét maguk között.

Egy ütközetben édesapám, miután egy golyó nagyon közel füttyült el a füle mellett – akaratlanul is félrekapta a fejét. „Bücken sie sich nicht, mein bester – biztatta Bem mosolyogva, „für uns ist, noch keine Kugel gegossen!”³⁶

³⁵ A kép jelenleg nem ismert, csupán az a Bemről készült befejezetlen portré, amit Gyalókey Jenő egyik munkájának mellékleteként közölt. *Gyalókey* 1931b. 54. o.

³⁶ Ne hajlongjon, kedvesem, számunkra még nem öntöttek golyót! (ném.)

Hogy mily kevésre becsülte az osztrák vezérek képességét, mi sem bizonyítja jobban, mint az, hogy amidőn megtudta, hogy Besztercénél Urban³⁷ és Jablonski³⁸ egyesült ereje áll vele szemben, csupán annyit mondott: „Umso besser, wenigstens sind zwei Eseln beisammen.”³⁹

De azért még a legyőzött ellenséggel szemben is lovagias volt, s nem tartozott azok közé, kik elesett ellenfeleiket sárba tiporva megrugdossák, mert amidőn Nagyszeben bevétele után Puchner⁴⁰ összes rendjelei kezébe kerültek, egy huszártiszt által meleg hangú levél kíséretében utána küldte azokat, kiemelve levelében, hogy csak lovagias kötelességének tesz eleget, midőn egy uralkodója szolgálatában megőszült, érdemes katonának rendjeleit visszaszolgáltatta. Azt mondják, az öreg Puchner sírt, midőn a levelet olvasta.

Bem apó jó szívét különben eléggé igazolja a következő apróság is.

Öreg székely paraszt jelentkezett kihallgatásra, s miután Bem magyarul nem tudott, édesapám vitte a tolmács szerepét.

A paraszt nagy szepelve előadja, hogy azért jött, hogy egyetlen fiát, kit elvittek honvédek bocsátással haza, miután ő már teljesen munkaképtelen. „Na, warum weint der alte?”⁴¹ – kérdezi Bem részvételteljesen, midőn a székely kérése végeztével elpityeredett. Édesapám elmondta a kérelem tárgyát, mire Bem rögtön kiadta a rendeletet, a szóban forgó fiatal honvéd elbocsátására.

Az öreg székely megtudván, hogy kérése meghallgattatott, ismét elérzékenyült.

„Fragen Sie ihn, warum weint er wieder?”⁴² – szölt Bem édesapámhoz, ki erre megmagyarázta, hogy a nem várt jótétemény fölött érzett öröm hatotta meg annyira a székelyt.

A jó öreg Bem apó szeméből kicsordult a könny. „Geben Sie dem armen Teufel zehn Gulden!”⁴³ – szölt aztán, s elbocsátá a parasztot.

Bánáti hadjárat

A forradalom kitörésekor édesapám barátainak tett ígéretét beváltandó, mint közember a bihari önkéntes zászlóaljhoz állott be, mely már 1848. aug. havában Kiss Ernő⁴⁴ támogatására a Bánátba rendeltetett le.

Aug. 20-án délben Perjámoson, este Zsombolyán voltak, honnan édesapámat másnap hajnalban, mint futárt Nagybecskerekbe küldték, hova még aznap este, a lakosság lelkes éljenzésétől kísérve az egész zászlóalj bevonult, mely fölött Kiss Ernő azonnal szemlét is tartott.

21-én reggel éppen midőn a tisztikar Hadik alezredeshez⁴⁵ tisztelegni ment, egyszer csak riadót vertek, mire alig 10 perc alatt az összes századok, teljes hadifelszereléssel jelentek meg a kitűzött helyen – hol még akkor délelőtt kiosztották az éles töltéseket. Délben nagy ebéd volt, melyen édesapám már mint kinevezett hadnagy vett részt. Ekkor történt, hogy tisztitásai édesapámat, ismerve

³⁷ Urban, Karl (1802-1877; 1851-től von, báró), cs. kir. alezredes, a 17. (2. román) határőrezred ideiglenes parancsnoka, 1849-ben ezredes, az észak-erdélyi cs. kir. csapatok parancsnoka, 1849 nyarán a Grotenhjelmhadosztály mellett működő cs. kir. különítmény vezetője. 1850-től vezérőrnagy, 1857-től altábornagy. Öngyilkos lesz.

³⁸ Jablonsky Edler von Wittehohe, Gustav (1796-1873), cs. kir. ezredes, dandárparancsnok az erdélyi cs. kir. hadtestben.

³⁹ Annál jobb, legalább két számár van együtt. (ném.)

⁴⁰ Puchner, Anton von, báró (1779-1852), cs. kir. altábornagy, erdélyi főhadparancsnok, az erdélyi cs. kir. hadtest parancsnoka, 1849. március 13-tól tábornagy, később az Ijász-testőrség parancsnoka.

⁴¹ Na, miért sír az öreg? (ném.)

⁴² Kérdezze meg, miért sír ismét? (ném.)

⁴³ Adjon a szegény ördögnek tíz forintot! (ném.)

⁴⁴ Kiss Ernő (1799-1849), a cs. kir. 2. huszárezred ezredese, a szabadságharcban 1848. október elejétől honvéd vezérőrnagy, majd altábornagy, a bánági csapatok parancsnoka, 1849 januárjától országos főhadparancsnok. A cs. kir. hadbíróóság halálra ítéli, és 1849. október 6-án Aradon kivégzik.

⁴⁵ Hadik Gusztáv (Ágoston), gróf (1801-1873), nyugalmazott cs. kir. alezredes, 1848. június 19-től nemzetőr alezredes, december 1-jétől honvéd ezredes, 1849. január végétől a szegedi hadosztály, májustól a tartalék hadtest egyik hadosztályának parancsnoka. Várfogságot szenved.

a jeles szónoki képességét, felszólították, hogy előbb Bechtold⁴⁶-, Kiss- és Riczkóért⁴⁷ egyszerre, azután pedig Kiss Ernőért külön mondjon pohárköszöntőt. Ez utóbbit főleg a huszártisztek zajos tetszés- és éljenzéssel fogadták.

A zászlóalj még ugyanaznap Zsigmondfalvára menetelt.

Szeptember 1-jén ismét Becskerekre küldték édesapámat, itt értesült a másnapra tervezett támadásról, melyből kifolyólag még aznap este az ernesztházai út eláncolására és védelmére rendelték ki. Másnap hajnalban támadta meg Kiss Ernő a szerbek megerősített táborát Perlasz mellett, s kemény harc után ki is verte őket onnan. Itt nyerte édesapám a tűzkeresztséget, jól emlékszem gyakran mesélte, milyen rémitő látvány volt neki, midőn tőle számítva a harmadik embernek elütötte a fejét egy ágyúgolyó, s a fej nélkül maradt törzs, melyből vastag sugárban szökött ki a vér, ide-oda ingadozott, mielőtt elbukott volna.

Az ütközet után csakhamar főhadnaggyá lón előléptetve, s szept. 5-én Vetter⁴⁸ és Riczkó felszólítása folytán az ütközetről szóló hivatalos jelentéseket ő fogalmazta, 6-án pedig a bihari zászlóalj nevében ő válaszolt Beöthy Ödönnek.⁴⁹ Részt vett továbbá szept. 12-én az aradáci, okt. 8-án a zsigmondfalvai, s október 14-én a nagykikindai ütközetben, s 14 heti táborozás után zászlóaljával Nagyváradra tért vissza.

Dévai támadás

Az 55. honvéd zászlóalj, más csapatokkal egyesülve, Beke ezredes⁵⁰ vezérlete alatt 1849. febr. 5-én Brádról Dévára rendeltetett.⁵¹ Alig tértek nyugodni, midőn az orgyilkosok módjára belopódzott oláhok, felhasználva a magyarok kimerültségét és szétszórt elszállásolását, mindenféle öldöknéi kezdtek a honvédeknek.

Többek között egy Irófi nevű honvédet említett édesapám, kinek úgy döfték a lándzsát szájába, hogy az hátul a tarkóján jött ki. Édesapámat, vele elszállásolt társaival együtt szerencsére

⁴⁶ Bechtold, Philipp von, báró (1786–1862), cs. kir. altábornagy, 1848. június 14-től a délvidéki magyar csapatok parancsnoka. 1848. szeptember elején lemond tisztéről, elhagyja az országot. 1848 telétől a Magyarország ellen felvonuló cs. kir. főszereg soraiban harcol, 1849 nyarán egy lovashadosztály parancsnoka. 1849. augusztus 6-án Haynau elmozdítja beosztásából.

⁴⁷ Riczkó (Ignác) Károly (1816–1849), cs. kir. huszárfőhadnagy, 1848. július 21-étől Bihar megye nemzetőr őrnagya, november végétől honvéd ezredes az erdélyi hadszíntéren, egy ideig az észak-erdélyi csapatok parancsnoka, majd danárparancsnok Bem parancsnoksága alatt. December végétől a beszercei katonai körzet parancsnoka, hősi halált hal 1849. február 18-án a királynémeti ütközetben.

⁴⁸ Vetter Antal (1803–1882), cs. kir. alezredes a 37. (Máriássy) gyalogezredben, szeptember 22-től honvéd alezredes, november 5-től vezérőrnagy, Kiss Ernő távollétében a bányászi csapatok főparancsnoka, majd a honvéd vezérkar szervezője. 1849. március 8-tól altábornagy, március 30-ig a főszereg fővezére, a hónap végén megbetegszik. 1849. június 7-től a déli hadsereg fővezére, augusztus elején lemond. Emigrál, 1867-ben hazatér. Életrajza: *Bona* 1987. 329–330. o.

⁴⁹ Beöthy Ödön (1796–1854), reformpolitikus, 1848–49-ben Bihar vármegye főispánja, szeptembertől délvidéki, majd decembertől 1849 januárjáig erdélyi főköormánybiztos, 1849 júniusától a berettyóújfalusi kerület képviselője, számfelletti huszár ezredes, kiszemelt bukaresti konzul, a hétszemélyes törvényszék első alelnöke. Emigrál.

⁵⁰ Beke József (1791–1878), kilépett cs. kir. főszázados (1810–1848. márc. 1. a 15. határőrezredben szolgált). 1848 nyarán a háromszéki Erdővidék nemzetőrségének parancsnokává választják. Októberben Vay Miklós erdélyi királyi biztos őrnaggyá nevezi ki. Ősszel részt vesz a Székelyföld védelmében. Mozdosított nemzetőrökkel 1849 tavaszán, és az orosz csapatok júniusi betörését követően ismét harcfeleadatokat lát el. 1851 májusában Nagyszébenben halálra, ill. 2 év várfogságra ítélik. Büntetését Josefstadtnban tölti le. A kiegyezés idején baróti birtokán él.

⁵¹ Beke serege január 20-án 3 század (600 fő) honvédből, köztük a bihari 55. honvédzászlóalj 5. (más adat szerint 6.) századából, a 27. honvédzászlóalj 4. századából, a 69 főnyi zarándi mozgó nemzetőrségből, a bihari mozgósított lovas nemzetőrség 400 lovasából, valamint egy gyenge ütegből (5 löveg) állott. Ez az erő Belényesen át Nagyhalomgyra, majd onnan január 20-án Kőrösbányára indult. Január 19-én vonult be Nagyhalomgyra a Gaál Miklós ezredes, az aradi ostromsereg parancsnoka által Gál László őrnagy parancsnoksága alatt kiküldött erősítés, a 14. (1. székely) határőrezred 1. zászlóalja, 2 löveg, valamint a 14. (Lehel) huszárezred ezt fedező osztaga. Gál és Beke csapatainak egyesült létszáma 2150 fő volt, 350 lóval.

még idejekorán felköltötte valaki. Természetesen első dolguk volt, hogy valamiképpen fellármázzák a várost, ennél fogva azonnal az ágyúparkhoz siettek, hogy lövéssel adjanak jelt a veszedelemről. Útjukban egy elrejtőzött oláh csapat rájuk is lőtt, de nem talált, valamennyi golyó fejük felett fűrődött a falba.

– Meg van töltve az ágyú? – kérde édesapám az ágyúparkhoz érve az alarmágyúnál őrt álló tüzértől.

– Meg!

– Süsse el rögtön!

– Nem szabad az ezredes úr parancsa nélkül!

– Én vagyok az ezredes, parancsolom, hogy süsse el!

Látván, hogy a tüzér még mindig habozik, kivette pisztolyát s reá szegezte:

– Főbe lövöm, ha el nem süti! – Ez végre használt. Az ágyúlövésre, s az azt követő általános riadalomra az oláhok az éj sötétsége által fedezve kerekét oldottak.

Piski, 1849. febr. 9.⁵²

Az ütközet kezdetén édesapám századával együtt egy fűzesben állott, hova a szembenálló osztrákok meglehetősen élénken ágyúztak. A honvédek élcelődni kezdtek, látván, hogy az osztrákok golyói fejük felett, jó magasan szállnak tova. De ez a vaktában való lövöldözés nem sokáig tartott, egyszerre csak a fűzfák felső ágait kezdték tördelni az ágyúgolyók, s kisvártatva derékon találva dőlt ki egy fűzfa, mely alól édesapám éppen hogy eltávozott. „Feküdj!” – vezényelte embereinek, kiknek most már elment az élcelődéstől a kedvük, és nem is ok nélkül, mert már a következő pillanatban az édesapám szakasza közé csapott egy ágyúgolyó. A közel levők ijedten ugráltak fel fekvőhelyükről, példájukkal magukkal ragadva a többieket is. Alighogy a rendet helyre állították, s a legénységet ismét lefektették, édesapám is megsebesült, combját találta, szerencsére azonban csak horzsolta egy ágyúgolyó, s bár, ha a sérülés látszólag nem volt valami nagyon jelentékeny, mindamellett huzamosabb ideig tartó bénulást eredményezett. Harcképtelen lévén, szekérrre tették, s kivitték a csatavonalból, s így az ütközet további fázisait csak messziről szemlélhette. (Viaskodás a hídon, lovas harc. Mint viaskodnak a hídon osztrákok és magyarok, s mint taszigálják egymást a korláton keresztül a Marosba. Mint keverednek össze a sűrű füstfellegbe burkolt völgyben a huszárok és chevaulégerek,⁵³ mely utóbbiak közül 93 halott, és sebesült maradt a tusa színhelyén. Ennél a rohamnál hasította be egy közhuszár – a nevét már elfeledem – a sisakon keresztül egész az orráig egy chevauléger koponyáját. Ezután a mestervágás után azonban a derék huszár nem volt többé képes dugóhúzóvá görbült kardját hüvelyébe rejteni.) Pár nap múlva Bem századosá léptette elő.

Nagybátyám, Gyalokay Károly főhadnagy⁵⁴ szintén részt vett a csatában, s ott is esett el, éppen a győzelem pillanatában. Mikor az osztrákok már-már futni kezdtek, századával egy töltés megett állott tartalékban. Hallva, hogy az osztrákok hátrálnak, bántani kezdte a kíváncsiság. „Hadd látom hát, hogy fut a német?” – szölt, s felugrott a töltésre. Abban a pillanatban két puska golyótól mellbe találva holtan esett össze.

A csatára következő éjjel nagy hó esett, mely a csatasíkon hagyott holtakat jóformán teljesen betakarta. Károly bátyámat is csak nagy fekete szakálláról ismerte meg a behavazott hullák között másnap reggel édesapám, kit, mint sebesültet, szekéren szállítottak a sereg után.

⁵² Az 55. honvédszászlóalj 1849. január-februári tevékenységére lásd: *Kemény* 1991. 152–156. o.

⁵³ Könnyűlovasok. Az ütközetben osztrák részről a cs. kir. 3. (Ferdinánd Miksa) könnyűlovasezred századi vettek részt.

⁵⁴ Gyalokay Károly (1808–1849), Gyalokay Lajos testvére, Bihar megye főmérnöke. 1848. november 24-től főhadnagy az 55. honvédszászlóaljban, hősi halált hal az 1849. február 9-i piski ütközetben.

Kétféjű sas a nagyvárad székese gyházon

Majdnem mindenkinek feltűnik, aki Nagyvárad nevezetességeit szemléli, hogy a székesegyház homlokzatán kétféjű sas éktelenkedik, melynek begyében [sic!] minden heraldikai szabály kicsüfölésaképpen Magyarország címere foglal helyet. 1848-ban végre rájöttek, hogy ez a csúnya madár a múlt század kísértete, nem illik sehogyan sem a székesegyházra. Eltávolítása céljából a nagyvárad fiatalság küldöttséget alakított, melybe édesapámat is beválasztották. A küldöttség elment a káptalan fejéhez Tagen nagypréposthoz,⁵⁵ s az ügyet előterjesztvén a sas mielőbbi eltávolítását kérelmezte. A nagyprépost hímezett-hámozott: „Hiszen kérem benne van a magyar címer is” – szólott végre. De a küldöttség nem tárgított, hanem kijelentette, hogy ha szépszerivel el nem távolítják onnan azt a madarat, akkor ők majd erőszakkal szállítják le. A káptalan vére is engedni kényszerült, s a sást levétette, mely azonban az elnyomatás korszakában előbbi helyét elfoglalván, nemzeti önállóságunk hathatós bizonyítékaként mai napig ott dísztelenkedik.⁵⁶

Gyalokay Lajos első beszédje (1847. febr. 12.)

Első beszédje megtartására Beöthy Ödön biztatta fel édesapámat, lelkére kötve úgy neki, mint a többi ifjú szónokoknak, hogy ne valami egérfarknyi mondókával, hanem nagyobb szabású, terjedelmes beszéddel álljanak elő. Mikor édesapámra rákerült a sor, s megkezdé beszédjét, elővette a lámpaláz, ebben a pillanatban saját bevallása szerint legjobban szeretne volna, ha valaki galléron kapja, s kilódítja a gyűlésteremből. De ez a szorult állapot csak másodpercekig tartott. Amint az első egy-két mondaton túl volt, higgadtságát teljesen visszanyerte, s egyvalakinek, aki gúnyolódó hangol közbekiáltott: „Ejnye, de jól betanulta!” Rögtön visszavágta: „En tanulin sohasem szégyenlettem, szégyellje magát az, aki nekem a tanulást szememre hányja!” Zajos tetszés és taps fogadta azt a sikerül replikát, mely után nem is zavarta meg többé senki, s beszédét, mely fényesen sikerült, nyugodtan bevégezhetette.

Deák Ferenc és Gyalokay Lajos (1868)

Abban az időben, midőn Nagyváradon a Deák-párt megalakult, édesapám gróf Haller Sándorral⁵⁷ Budapestre rándult, s egy napon éppen az Angol királynőhöz⁵⁸ tért be ebédre, hol egy hosszú asztalnál nagy társaságtól környezve Deák F. ült. Haller és édesapám egy mellékasztalhoz ültek, de Deák F. Hallert, ki régi ismerőse volt, magához intette:

- Te Sándor, ki az, akivel ülsz?
- Gyalokay L. a nagyvárad Deák-párt alelnöke.
- Hívd ide! – Ekkor Deák Ferenc, a bemutatkozás után amennyire édesapám elbeszélésére viszsza tudok emlékezni, körülbelül a következőket mondta neki:
- Az Isten éltesse édes öcsém! Hírből már ismerlek. Nagy kitartásra és nagy akaratőre lehetett szükséged, hogy a Tiszák városában⁵⁹ pártot tudjál teremteni!

⁵⁵ Tagen Nepomuk János (Nepomuk Johann Tagen, 1777–1838), Nagyváradon végezte a teológiát. 1800-ban pappá szentelték. 1807-től Zilahon esperes-plébános, 1820-tól nagyvárad kanonok, majd szemináriumi rektor, 1830-tól nagyprépost, 1834-től csolti apát, 1836-tól dravasztói püspök. Tagen a nagyvárad káptalan követeként vett részt az 1832–1836. évi országgyűlésen, s a vegyes házasságok ügyében rendszeres vitái voltak Beöthy Ödönnel, Bihar megye követével.

⁵⁶ Miután Tagen ekkor már tíz éve halott volt, a történet aligha az ő személyéhez kapcsolódik. A nagyvárad nagyprépost 1848-ban Hohenlohe Sándor waldenburg-schillingfürsti herceg volt.

⁵⁷ Haller Sándor (1814–1895), gróf, az élesdi kerület országgyűlési képviselője, 1848. szeptember 16-tól Bihar megye nagyvárad járásának nemzetőr őrnagya, mozgósított zászlóaljával az erdélyi hadszíntéren szolgált. Áprilisban Csány László kormánybiztos alezredessé lépteti elő. A kiegyezés után Kraszna, majd Zaránd megye főispánja.

⁵⁸ Ti. az Angol királynőről elnevezett szállodába, ahol Deák lakott.

⁵⁹ Tisza Lajos 1848 előtt Bihar megye konzervatív párti főispáni helytartója (adminisztrátora) volt. Fia, Tisza Kálmán, a későbbi miniszterelnök 1867 után egyike volt a kiegyezést támadó Függetlenségi Párt vezetőinek.

Zaránd vármegye visszakapcsolása (1848)

Midőn 1848-ban a „Partiumot” Magyarországhoz visszacsatolták, Zaránd megyébe a művelet végrehajtására, mint királyi biztos Beöthy Ödön lett kiküldve,⁶⁰ ki mellé mint titkár édesapám volt beosztva. Sokat mesélt erről az ország-világtól elzárt pátriáról, mely minden tekintetben legalább ötven évvel volt az anyaország mögött elmaradva, s hova múlt századbeli ócska csázákon⁶¹ vonultak be, a lakosság osztatlan lelkesedésétől kísérve. A részletek, melyeket édesapám elmesélt, már elmosódtak emlékemben, az egy epizódra mégis emlékszem.

Egy falu népsége, soha még a szolgabírónál nagyobb urat nem látván, a bizottságot szállító nagy kocsisor láttára álmélkodásában az út mentén térdre borult. Beöthy Ödön rögtön felfogta a helyzet komikusságát s főpapok szokása szerint osztogatta rájuk jobbra-balra az áldást.

Szabadulás a katonaságtól

A szabadságharcot követő elnyomatás korszakában nagy előszeretettel sorozták be a volt honvédtiszteket a közös hadseregbe, s olyan formán állott a dolog, hogy ha a jelöltet csak egy bizottsági tag is alkalmasnak találta, kímélet nélkül besorozták. Így volt ez Nagyváradon is, hol a sorozó bizottság legfőfelmetesebb tagja egy vértés alezredes – ha jól emlékszem báró Riesz⁶² – volt.

Édesapámat is csakúgy, mint a többit, sor alá hívták. A sorozást megelőző délután a Szent László téri Orlandi- (ma Müller-) féle cukrászdába tért be, több barátja társaságában, hol már minden hely el volt foglalva, midőn az említett alezredes nejével és leányával benyitott, de helyet nem kapván, már éppen távozni készültek, midőn édesapám társaival együtt felállva, tekintettel a hölgyekre, az asztalt az alezredesnek átengedte.

Riesz még aznap megtudakolta édesapám kilétét, s megtudva, hogy volt honvédtiszt, csodálkozva kiáltott fel: „Ezt nem hittem volna! Én a honvédtiszteket eddig ripókóknak, betyároknak tartottam, de most látom, hogy gavallérok is akadnak köztük!” Másnap a sorozáson ő volt az első, ki édesapám felett kimondta a szentenciát: „untauglich!”⁶³

Erdélyi Vazul

Szintén édesapámtól hallottam a következő apróságot, mely Erdélyi Vazulon,⁶⁴ a hazafiatlan kétkulacos politikája miatt később az abszolút kormány által bárói rangra emelt, váradi görögkatolikus püspökön esett meg.

Nagy ebédet adott a püspök, melyre a helyőrség főbb tisztjei is hivatalosak voltak. Búcsúzáskor Erdélyi vendégeit kikísérte az előszobába, melynek ablakából az udvarra lehetett látni, hol éppen két gyönyörű daru sétált.

– Nemde kegyelmes uram – szólalt meg egy őrnagy – ezek Ibikus darvai?⁶⁵

– Szó sincs róla őrnagy úr, ezek belényesi darvak – igazította ki a vastag tévedést Erdélyi.

⁶⁰ Beöthy az 1848. április 23-án a Wesselényi Miklós vezette, a Részek (Partium) visszacsatolására kiküldött királyi bizottság másodelnöke volt. A bizottság további tagjai voltak: Asztalos Pál, Somossy Ignác és Bay Ferenc. *Szöcs* 1972. 131–137. o.

⁶¹ Helyesen: cséza, könnyű, löcsös kocsitípus.

⁶² Ilyen nevű cs. kir. vértés törzstisztről nem tudunk. A cs. kir. 7. (Hardegg) vértesezredben szolgált egy Joseph Riess (Rieß) nevű főhadnagy.

⁶³ Alkalmatlan! (ném.)

⁶⁴ Erdélyi Vazul (Vasil Ardelan) (1794–1862), 1842-től kinevezett, 1843-tól felszentelt nagyváradi görögkatolikus püspök.

⁶⁵ Ibikosz (Ibikus) darvainak története a klasszikus ókortól irodalmi feldolgozások tárgya is volt, Friedrich Schiller is verset írt róla. A monda szerint a korinthuszi dalnokversenyre érkező Ibikoszt útközben meggyilkolták, s utolsó perceiben a felette elvonuló darvakat kérte, hogy panaszolják el a sorsát. Miután a gyilkosság kiderül, az összegyűlt tömeg elkezd keresni a gyilkosokat, s amikor a tömeg felett darvak vonulnak el, az egyik gyilkos megszólal: „Nézd, ezek Ibikosz darvai.” Ezzel leleplezi magát és társát, s elnyeri méltó büntetését.

Este aztán az őrnagy bizalmas közben elmondván a dolgot, elbeszélését a következő megjegyzéssel rekeszté be: „Sok szamarat láttam már életemben, de olyat, mint ez az oláh excellentiás, még soha sem láttam!”

A lugosi huszárbravúr

Midőn Bem 1849. május havában⁶⁶ tekintélyes haderővel a Vaskapunál betört, osztrákok elé sietett, s őket visszaűzte, Lugost kardcsapás nélkül futva hagyta oda Leiningen⁶⁷ osztrák dandára. Bár, ha a magyarok még messze voltak, oly nagy volt a rémület Lugoson, hogy egy cukrászné több szaladó katonától elszedte a fegyvert, s a magyarok bevonulásakor 9 db puskával számolt be. Visszavonulásuk fedezésére az osztrákok 2 szakasz chevaulégert kaptak a piacon vissza, kik éppen javában unatkoztak, midőn egyszerre, mint a fergeteg száguld elő valamelyik mellékutcából egy huszárkápplár 2, mondd: két szál huszár kíséretében.

A dolog úgy történt, hogy a káplár urat, egy nagy marciális,⁶⁸ veres képű embert – ki előzőleg már alaposan a kancsó fenekére nézett – mint hírszerző járőrt küldték embereivel előre, s ő emelkedett hangulatában, semmivel sem törődve, csak úgy vaktában benyargalt Lugosra, s csak akkor vette észre az osztrákok utóvédjét, mikor a piacra kanyarodva már csaknem belejük ütközött.

– Na, káplár uram! Mit csinálunk most? – kezdi az egyik megszeppent közbíró, kinek az ellenség láttára kellemetlen gondolatai támadtak.

– Mit csinálunk? Aki Istene van! Hát szétverjük! – ordított a káplár, s kardot rántva nekiugratott a meglepetésükből fel sem ocsúdott osztrákoknak, kik azt híven, legalábbis egy huszárezred követi a 3 rész vállalkozót, tanácsosabbnak látták kereket oldani.

Bemről

Midőn Bem, a bánati expedíció sikeres bevégzése után ismét Szebenbe érkezett, egy napon hosszasan nézegetett ki az ablakon. Egyszerre csak hátrafordul édesapához:

– Viele schöne Damen sieht man hier?

– Ja, aber sie haben alle grosse Füsse.

– Sehr gut! Sie haben recht! Die hiesigen Damen haben alle fürchterlich grosse Häxen!⁶⁹

Egy ízben egy osztrák tisztet fogtak el, s miután becsületszavát adta, hogy nem ugrik meg, őrizetlenül hagyták, sőt, az öreg Bem a főparancsnoksági irodában is alkalmazta őt. Jámbor, együgyű német volt a fogoly hadnagy, kivel a vezérkarnál beosztott tisztek mindenféle képtelenségeket elhittettek, így többek között azt is, hogy Bem nem tartván elégségesnek az akkori fegyvereket, ókori mintára csatakoszkat szerkesztett, melyek olthatatlan tüzet szórnak mindenfelé, s ezen felül kétoldalt éles kaszákkal vannak ellátva. Lovas roham helyett ezekkel az újmódi csatakoszkkal fog az öregúr az osztrákokra rontani.

Dacára a becsületszónak, s a jó bánásmódnak, a hadnagy úr a legelső kínálkozó alkalmat felhasználva, búcsúzás nélkül otthagya a magyar sereget.

⁶⁶ Valójában 1849 áprilisában.

⁶⁷ Leiningen-Westerburg-Neuleiningen, Christian Ludwig, gróf (1812–1856) cs. kir. vezérőrnagy, a temesvári várórség mozgó dandárjának parancsnoka, 1850–1855 között diplomáciai küldetéseket teljesít, 1855-től a Krakkóban állomásozó II. gyalogos hadtest parancsnoka.

⁶⁸ Harcias. (lat.)

⁶⁹ „Sok szép hölgyet látni itt?” – „Igen, azonban mindnek nagy lába van.” – „Nagyon jó! Önnek igaza van! Az itteni hölgyek mindegyikének szörnynen nagy csülkei vannak.” (ném.)

*Forró Elek*⁷⁰

Atléai termetű szép férfi volt, de szerfölött flegmatikus és szófukar, Forró Elek ezredes. Gyulafehérvár ostroma alatt, éppen, midőn segédtsíztjével az irodában dolgozott, egy ágyúgolyó a háztetőt, s mennyezetet keresztülszakítva, a szomszéd szobába csapott le.

A segédtsízt ijedten ugrott fel helyéről.

– Na, mi az? – kérdezi Forró, meg sem mozdulva az asztal mellől. – Történt valami baj?

– A másik szobába esett egy ágyúgolyó!

– Úgy! Hát, csak írjon tovább, ne törődjék velem!

Tholdalagiéknál

Abban az időben, midőn az erdélyi hadak főparancsnoksága Marosvásárhelyen volt, gyakran kijártak a tisztok, s így édesapám is, gróf Tholdalagiékhoz Koronkára, hol a fő vonzóerőt a házi kisasszonyok, főleg a szép és szellemes Fanny grófnő⁷¹ képezte, kinek többek között, egy Ördög Vilmos⁷² nevű felvidéki származású, s erősen tótos dialektussal beszélő vadásztiszt is nagyban tette a szépet.

Fanny grófnő felismerve a nevezett udvarlóban lakozó nagy hiúságot, egy napon a következő szavakkal fordult hozzá.

– Kedves Ördög! Én azt hittem eddig, hogy az ördögök mind csúnyák, de mondhatom, ezúttal kellemesen csalódtam! – Ördög V. túl boldog volt, s hazamenet megkérdezte édesapámat, miként nyerhetné meg még jobban a Fanny grófnő tetszését.

– Többet kell adnod az öltözetekre – volt a válasz –, a kalapodon nagyon hitvány a tollbokréta, sokkal nagyobbat kell rá tenned.

Ördög megfogadta a jó tanácsot, s a legközelebbi kirándulásra az egész kalap szélét telerakta kakastollal.

– De hát hol a pokolban vettél ennyi tollat? – kérde édesapám, miután tetszését és megelégedését kifejezte.

– Hol vettem? Hát sorra jártam a házakat, s mindenütt megkérdeztem, van-e kakas? Ahol volt, ott nekiestem minden kakasnak, s megtépáztam.

Koronkára megérkezve, Fanny grófnő hangos kacagásra fakadt, midőn az Ördög díszes kalapját megpillantotta.

– Barátom, ti engemet felültettetek – szólott Ördög szemrehányó hangon.

– Dehogy is, te bolond! Hiszen örömeben kacag a grófnő!

Nem tudom elhítte-e, de azután nem jelent meg többé ebben a csodakalapban.

*Dózsa Demeter*⁷³

Kiss Sándor⁷⁴ után Dózsa Demeter kapitány volt az erdélyi hadsereg legbravúrosabb lovasa. Sok vakmerő tette közül csak egyre emlékezem még vissza, de ennél sem tudom megmondani, hol és kinél történt.

⁷⁰ Forró Elek (1813–1893), cs. kir. huszárszázados a 11. (Székely) huszárezredben, 1848. október 23-tól honvéd százados, december 30-tól őrnagy, 1849. január végétől alezredes, a marosvásárhelyi katonai kerület parancsnoka. Április 18-tól ezredes, a hátszegi és a román-bánsági határőr-kerület területén lévő csapatok (a dévai hadosztály) parancsnoka. A szabadságharcot követően várfogságot szenved.

⁷¹ Tholdalagi Franciska (1830–1905), grófnő, Tholdalagi Ferenc gróf (1803–1864) lánya.

⁷² Helyesen: Eördögh Vilmos, a 4. vadászezred főhadnagya.

⁷³ Dózsa Demeter, az 55. honvédszázalaj főhadnagya.

⁷⁴ Kiss Sándor (1809–1849), cs. kir. alszázados a 11. (Székely) huszárezredben, 1848. novemberből századkapitány, decembertől osztályának parancsnoka Bem tábornok seregében. Az erdélyi hadjáratban előbb őrnagy, 1849 februárjában alezredes és dandárparancsnok, áprilisban ezredes és ezredének parancsnoka lesz. Májustól az erdélyi hadsereg brassói hadosztályának parancsnoka. Június 19-én a Tömösi-szorost védi a többszörös túlerőben levő orosz csapatok ellen, június 20-án megsebesül és fogságba esik, a fogságban öngyilkos lesz.

A házi kisasszonyok, kik a tiszteknek az oláhok pusztításait mutogatták, évődni kezdtek Dózsával:

– No, ha maga olyan híres lovas, hát lovagoljon fel ezen a lépcsőn az emeletre!

Dózsa nem sokat gondolkodott, fellovagolt a lépcsőn, csak midőn már fenn volt, vette észre, hogy egy nagy nehéz szekrény, melyet az oláhok felborítottak, továbbjutását meggátolja.

Felágaskodtatta tehát paripáját, két hátsó lábán megfordította, aztán ismét lelovagolt.

– Hanem pajtás annyit mondhatok –beszélte az édesapámnak –, hogy most az egyszer én benem is felágaskodott a szentlélek, de nem akartam magamat csúffá tenni az asszonyok előtt.

Nagyapa

Nagyapám, Gyalokay Antal⁷⁵ sokáig ellenezte, hogy édesapám a honvédség kötelékébe lépjen. Nem is bízott a forradalom sikerében. „Ugyan, hogy győznének, hiszen még ágyútok sincsen!” – mondogatta többször.

Midőn az első magyar ágyúk Váradra kerültek, édesapám éppen itthon volt, s figyelmeztette a nevezetes dologra nagyapámat.

„Na, most már bízom benne, hogy győzni fogtok” – szolt az öregúr, s a kemény hideg idő dacára úgy, amint volt, egy szál kabátban kiment az ágyúkat megtekinteni. Ez alkalommal szerezte azt a végzetes tüdőgyulladást, mely aztán rövid idő múlva sírba is vitte.

Beöthy Ödönné

Ugyancsak szabadságideje alatt volt főnökét, Beöthy Ödönt is meglátogatta édesapám. Beöthy⁷⁶ meghallván, hogy ki van itt, nem éppen szalonképes öltözetben beszaladt a szomszéd szobából.

„Lajuskám, húzza ki a kardját, itt a papiros sárkány!” – kiáltott B., midőn élete párját megpillantotta.

Beöthy⁷⁶ né sokáig neheztelt ezért a csipős elnevezésért.

Nemzetőrök

Nem valami nagy hősök voltak kezdetben a mi kaszákkal, lándzsákkal felfegyverzett nemzet-
őreink. Csaknem azt lehetne állítani, hogy inkább ártottak, mint használtak, mert rendetlenségükkel s futásukkal a rendes honvédséget is gyakran zavarba hozták.

A kristyóri táborozásnál történt, hogy midőn egy alkalommal riadót fújtak, az egész nemzet-
őség elpárolgott, nem lévén kedve bőrét a vásárra vinni.

Hanem azért, midőn egy parányi falut, Hesdádót, melyet az oláhok puska-
lövés nélkül odahagytak, megszállották a gr. Haller Sándor nemzetőrei, a következő jelentést küldték be: „Nagy győzelem! Hesdádót bevettük!”⁷⁷

Ugyancsak a kristyóri táborozás alatt történt, hogy oláh újonc nemzetőrt állítottak ki elő-
őrsre, s megértették vagy legalábbis meg akarták vele értetni, hogy senkit át ne eresszen az elő-
őrsök vonalán, ki a jelszót („puska”) nem tudja. Miután a jöember váltig bizonykodott, hogy igenis meg-
értette a magyarzatot, a táborőrs parancsnok eltávozott. Utóbb azonban eszébe jutott, hogy jó
volna az atyáfit próbára tenni. Odaküldött hát egy katonát, mire az oláh a következőleg oldotta meg
a problémát:

– Állj, ki vagyok! Jelszó! Puska! Mehet!

Persze, hogy nem hagyták tovább egy percig sem a jámbort a poszton, hanem rögtönösen fel-
váltották.

⁷⁵ Gyalokay Antal, a nagyváradi római katolikus püspökség uradalmainak főfelügyelője és Bihar megye táblabírája.

⁷⁶ Csanády Lujza (Laura), 1837-től Beöthy Ödön felesége.

⁷⁷ Az esetet feljegyezte még: *Pálffy* 2008. 136. o.

Midőn édesapám pár napi szabadsággal hazajött Nagyváradra, a csúcsai szorosban feltartóztatta egy lándzsás vitéz.

– Állj! Hol a paksus?⁷⁸

Édesapám kivett valami magánlevelet a zsebéből, melyet a nemzetőr, ki a betűkkel hadilábon állott, minden oldalra forgatva, lehető alapossággal megvizsgált.

– Jól van! Mehet! – szolt végre visszaadva a levelet. – Hát aztán mondja barátom, meglőtt volna, ha nem tudom a paksust előmutatni? – kérde tréfásan édesapám.

– Meglőni? – szolt a nemzetőr szánakozó mosollyal nézve végig fegyverét – Hiszen, verje meg a csuda, nem sül ez el!

Az öreg Bem sem sokat tartott a nemzetőrségről. Mikor Erdélyben a főparancsnokságot átvette, megkérdezte, van-e a nemzetőröknek puskája. Nincs, csak lándzsájuk van, volt a fejelet. „Kergessék őket a pokolba, nekem nem kellene” – szolt az öregúr, de azért mégis megtartotta őket.

Gyalokay Lajos szereplése a szabadságharcban

1848. júl. havában beállott mint közember a 10. számú önkénytes [sic!] zászlóaljhoz, mely Kiss Ernő bánáti hadtestébe lett beosztva.⁷⁹

Aug. 21-én hadnaggyá lépett elő,

szept. 2-án részt vett a perlaszi ütközetben, mely után nemsokára főhadnagy lett,

részt vett szept. 12-én az aradáci,

okt. 8-án a zsigmondfalvai,

okt. 14-én a nagykikindai ütközetben.

14 heti táborozás után Nagyváradra vonult vissza a zászlóalj, melyből az 55. honvédszászlóalj alakítottán,⁸⁰ abba rangja megtartásával átlépett.

Nov. második felében az oláh lázadás feltartóztatására századával a kristyóri szoros védelemére rendeltetett.

1849. február 5-én részt vett a dévai éjjeli harcban,

febr. 8-án a Piski melletti kis ütközetben,

9-én a piskii csatában, hol megsebesült, s pár nap múlva századossá lépett elő

Febr. 15-én Beke alezredessel az újonc csapatok szervezése céljából Háromszékbe küldetett, hol majdnem öt hétig időzött.

Márc. 21-én részt vett a tömösi ütközetben,

ápril elején segédtiszti minőségben a gyulafehérvári ostromtáborhoz lett beosztva.

Május 12-én Bem magához rendelte a Bánátba, május 21-én Bem vezérkarába lett beosztva, s különböző fontos megbízatások mellett, az erdélyi hadsereg hadrendjére, s létszámára vonatkozó munkálatokkal, s kimutatásokkal bízott meg.

Június 27-én részt vett a jádi ütközetben,

28-án Bem, Papp Vilmos ezredes⁸¹ távozása után az erdélyi főhadparancsnokság vezetésével őt bízta meg.

Július 20-án részt vett a sepsiszentgyörgyi ütközetben.

29-én őrnaggyá lépett elő.

31-én részt vett a segesvári csatában, hol a menekülő székely huszárok csaknem agyongázolták.

Aug. 17-én részt vett a bánffyhungyadi ütközetben.

⁷⁸ Útlevel (helyesen: passus).

⁷⁹ Gyalokay itt téved. Gyalokay Lajos a Bihar megyei mozgósított nemzetőrszászlóalj soraiban érkezett meg a délvidéki táborba.

⁸⁰ Valójában az 55. honvédszászlóaljat a Bihar megye által kiállított számfeletti újoncokból alakították.

⁸¹ Pap Vilmos (1816–1865). 1848 tavaszán az egyik székely határőr ezred alszázadosa, részt vesz 1848 nyaratól a délvidéki, majd ősztől az erdélyi harcokban. 1849. február 15-től őrnagy és zászlóaljparancsnok volt, június 6-tól alezredesként a nagyszebeni hadosztály parancsnoka. A hadosztály veresége után a székelyföldi hadosztályhoz csatlakozott. A szabadságharc leverése után 8 évi várfogságra ítélték, 1854-ben szabadul.

A Gyalokay adatainak hitelessége

Az édesapám által beszolgáltatott adatok hitelességét illetően gróf Haller József huszárörnagy⁸² és Imreh Sándor marosvásárhelyi nyomaigazgató, 1848/49-ben Mátyás huszár⁸³, kik évtizedeken át gyűjtötték a segesvári szerencsétlen csatára, valamint a Petőfi eltűnésére vonatkozó adatokat, következőleg nyilatkoztak:

„Több száz ember emlékezését fogadtam, mérlegeltem a tér, távolság és hadi tapasztalatokkal, de az igazat illetően Petőfi eltűnésének esélyeit, hűséges képekben csakis őrnagy uram becses iratában találtam. Vezércsillagra találtam, mely bonyodalmat okozó hazug vallomásokat, s önző kéréseket elsilányított.” (Gr. Haller levele, 1887. jan. 22.)⁸⁴

„Nagyságod a tiszta közvetlenség jellegének szem előtt tartása mellett nem ír mást, mint amit látott és tapasztalt. Hiszen néhai boldogemlékü gróf Haller József is azt állította, hogy Nagyságodnak minden szava gyémántnál tisztább igazság!” (Imreh Sándor levele, 1894. júl. 9.)⁸⁵

„Segesvár és Petőfi” c. tanulmánya egész terjedelmében megjelent, a „Hazánk” 1887. áprilisi és májusi füzetében,⁸⁶ a Bihar megyei Régészeti és Történelmi Egylet 1887/88. évkönyvében és csaknem valamennyi erdélyi hírlapban. Egyes részletei megjelentek az 1898. kiadott Petőfi-albumban,⁸⁷ az 1848/49. Történelmi Lapok 1897. évi 13. és 14. számában, továbbá a Vasárnapi Ujság 1897. évi 34. számában.

Hivatkoznak e tanulmányra: Fischer („Petőfi”s Leben und Werke”), Ferenczi Zoltán („Petőfi életrajza”), Gracza György („A magyar szabadságharc története” V. k.) és Hentaller Lajos („Görgey mint politikus”).⁸⁸

Kiss Elek esete

Azon névtelen hősök egyike volt Kiss Elek is, kiket általánosságban a „közhonvédek” nevezete alá foglalunk.

Rajta, ki hatalmas termetű, szép magyar ember volt esett meg, most már nem tudom megmondani melyik ütközetben, hogy egy „fáradt” puskagolyó a fülkagylójába csapódott.

Elkezdte piszkálni.

– Mit csinálsz a füleddel? – kérdik a körülötte levők.

– Verje meg az Isten! Egy darázs ment a fülembe – felelt Kiss, s a következő pillanatban a földre pottyant a szerencsésen kivájt puskagolyó.

Talán mondani se kell, hogy másnap az amatőr sebész füle ökölnyi nagyságra dagadt meg.

Kazinczy Lajosról

Midőn az oroszok Magyarországra betörték, az északi megyék védelmére felállított önálló hadosztály parancsnokságát Kazinczy Lajos ezredesre ruházták.⁸⁹ Miután ez a hadosztály az egész orosz hadjáratban egyetlen egy puskalövést sem tett, Bem felszólította Kazinczyt, hogy az erdélyi hadsereggel egyesüljön. Kazinczy először azt izente ugyan, hogy ő magát egy idegen kalandor

⁸² Haller József (1818–1889), jogász, királybíró, részt vesz a szabadságharcban, 1851-ben halálra, majd várfogságra ítéli, 1856-ben szabadul.

⁸³ Imreh Sándor (1830–1895), a szabadságharcban a 15. (Mátyás) huszárezred katonája. Visszaemlékezése az erdélyi hadjárat történetének értékes forrása. *Imreh* 2003.

⁸⁴ Lásd: Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára, P 876. A Gyalokay-család levéltára. 1. csomó, 2. tétel, №. 94.

⁸⁵ Uo. №. 96.

⁸⁶ *Gyalokay* 1887. 243–259., 337–357. o.

⁸⁷ *Bartók – Endrődi – Szana* 1898.

⁸⁸ *Fischer* 1889. (magyarul: *Fischer* 1891.; *Ferenczi* 1896. III. k.; *Gracza* é. n. V. k.; *Hentaller* 1890.

⁸⁹ Kazinczy Lajos (1820–1849), kilépett cs. kir. főhadnagy, 1848 őszén őrnagyi rangban az 1. (majd 2–3.) utászászlóalj szervezője, 1849 januárjától alezredes, dandár-, majd hadosztályparancsnok, végül honvéd ezredes, az Ung és Bereg megyei önálló hadosztály parancsnoka. 1849. október 25-én Aradon kivégzik.

parancsainak alá nem rendeli,⁹⁰ utóbb azonban mégis megindult Nagybányán át Erdély felé, de már késő volt. Zsibón találkozott aug.18-án Gál Sándorral,⁹¹ s itt az oroszok előtt le is tette a fegyvert, kik őt hamarosan átszolgáltatták az osztrákoknak.

Édesapám kevéssel a fegyverletétel után már mint menekült találkozott Kazinczyval Terebes község mellett, kit és hadosztályának tisztikarát egy chevauléger-szakasz kísért Margittáról Nagyváradra.

Többen a tisztek közül megismerték édesapámat, s kérdezősködtek tőle a honvédtisztek kilátásai felől. Édesapám elmondta, hogy minden valószínűség szerint az osztrák hadseregben szolgált tiszteket haditörvényszék elé állítják, a többieket pedig besorozzák, s hogy ezen híreket az osztrák kormány nem is igyekezik megcáfolni.

Endes őrnagy⁹² felszólítására ugyanezt elmondta édesapám Kazinczynak is, ki gúnyosan végigmérve őt, következőleg válaszolt: „Engem az ilyen koholt mesék és rágalmak el nem ijesztenek, én nem félek semmitől, az én rangom biztosítva van. Menjünk tovább!” – Ezzel köszönés nélkül elhajtattott.

Keservesen lakolt elbizakodottságáért. Aradon a haditörvényszék kötél általi halálra ítélte, utóbb azonban a büntetést agyonlövésre változtatta, s ez rajta okt. 20-án végre is hajtattott.⁹³

RÖVIDÍTÉSEK

- Ács 1990. *Ács Tibor: A Hadtörténelmi Közlemények első száz évéről. 1919–1944. Hadtörténelmi Közlemények*, 103. (1990) 3. sz. 165–187. o.
- Bartók – Endrődi – Szana 1898. *Petőfi-Album. A Petőfi-Társaság megbízásából szerk. Bartók Lajos, Endrődi Sándor és Szana Tamás. Budapest, 1898.*
- Bona 1998–1999. I-III. *Bona Gábor: Hadnagyok és főhadnagyok az 1848/49. évi szabadságharcban. I. k. A–Gy. Budapest, 1998., II. k. H–Q. Budapest, 1998., III. k. P–Zs. Budapest, 1999.*
- Bona 2008–2009. *Bona Gábor: Századosok az 1848/49. évi szabadságharcban. I–II. k. Budapest, 2008–2009.*
- Bona 2015. *Bona Gábor: Tábornokok és törzstisztek az 1848/49. évi szabadságharcban. I–II. k. (Negyedik, bővített kiadás.) 2015.*
- D. B. 1897 *D. B.: Id. Gyalokay Lajos. 1848–49. Történelmi Lapok*, 6. (1897) 114–115. o.
- Dienes 1958. *Dienes András: Petőfi a szabadságharcban. (Irodalomtörténeti Könyvtár 3.) Budapest, 1958.*
- Felszeghy – Reé é. n. *A magyar tüzér. A magyar tüzérség története. Szerk. Felszeghy Ferenc – Reé László. Budapest, é. n. [1938.]*
- Ferenczi 1896. *Ferenczi Zoltán: Petőfi életrajza. I–III. k. Budapest, 1896.*
- Fischer 1889. *Alexander Fischer: Petőfi's Leben und Werke. Leipzig, 1889.*

⁹⁰ Az esetet – Gál Sándor jellemrajzában – feljegyezte még Pálffy 2008. 119. o. – Gyalokay egy forrásközleményében megállapította, hogy a vád teljesen alaptalan. *Gyalokay* 1941. 248. o.

⁹¹ Gál Sándor (1817–1866), cs. kir. határőr hadnagy, 1848. június 15-től honvéd százados, októbertől a székelyföldi magyar csapatok vezérkari főnöke. 1849. február 3-tól ezredes. Emigrál, 1852-ben Kossuth megbízta egy függetlenségi szervezkedés vezetésével, 1860-tól az olaszországi Magyar Légiónak tagja.

⁹² Endes József (1811–1906), cs. kir. főhadnagy a 14. határőr gyalogezredben. Ezrede 2. zászlóaljával 1848. október második felétől részt vesz a székelyföld körüli harcokban. 1849. február 21-től százados alakulatánál, április 23-tól őrnagy, a 81. honvédzászlóalj parancsnoka a gyulafehérvári ostromseregnél. Zsibónál kapitulál, a szabadságharc után várfogságot szenved.

⁹³ Valójában 1849. október 25-én.

- Fischer* 1891. *Fischer Sándor*: Petőfi élete és művei. Előszóval ellátta *Jókai Mór*. Németből ford. *Tolnai Lajos*. Budapest, 1891.
- Gracza* é. n. V. k. *Gracza György*: Az 1848–49-iki magyar szabadságharc története V. k. Budapest, é. n.
- Gyalókey* 1887. *Gyalókey Lajos*: Segesvár és Petőfi. Hazánk. Szerk. *Abafi Lajos*. VII. k. (1887) 243–259., 337–357. o.
- Gyalókey* 1913. *Gyalókey Jenő*: A segesvári ütközet (1849. július 31.) *Erdélyi Múzeum (új folyam)*, 8. (30. évf.) (1913) 3. sz. 129–151. o.
- Gyalókey* 1914. *Gyalókey Jenő*: Adalékok az 1849. évi erdélyi hadjárat történetéhez. *Erdélyi Múzeum (új folyam)*, 9. (31. évf.) (1914) 6. sz. 349–354. o.
- Gyalókey* 1915a. *Gyalókey Jenő*: A perlaszi tábor megvétele. (1848. szeptember 2.) *Századok*, 83. (1915) 274–287. o.
- Gyalókey* 1915b. *Gyalókey Jenő*: Az erdélyi hadsereg az oroszok betörése idején. (1849. jún. 19–20.) *Történeti Szemle*, 1. (1915) 71–114. o.
- Gyalókey* 1916a. *Gyalókey Jenő*: Görgey mint hadvezér. *Századok*, 50. (1916) 444–476. o.
- Gyalókey* 1916b. *Gyalókey Jenő*: A nagyszebeni hadosztály felbomlása. *Hadttörténelmi Közlemények*, 17. (1916) 150–187. o.
- Gyalókey* 1918. *Gyalókey Jenő*: Bem moldvaországi hadműveletei. *Történeti Szemle*, 4. (1918) 237–253. o.
- Gyalókey* 1921–1922. *Gyalókey Jenő*: Az első orosz megszállás Erdélyben (1849. jan. 31 – márc. 28.). *Századok*, 55–56. (1921–1922) 625–662. o.
- Gyalókey* 1922a. *Gyalókey Jenő*: Az oroszok hadműveleti terve Erdély megszállására (1849.) *Hadttörténelem*, 2. (1922) 3. sz. 193–221. o.
- Gyalókey* 1922b. *Gyalókey Jenő*: Bem. *Magyar Katonai Közlöny*, 10. (1922) 485–517. o.
- Gyalókey* 1922–1923. *Gyalókey Jenő*: A háromszéki hadjárat 1849. július 16–24. *Hadttörténelmi Közlemények*, 23–24. (1922–1923) 56–114. o.
- Gyalókey* 1923a. *Gyalókey Jenő*: Bem tábornokra vonatkozó külföldi iratok a Nemzeti Múzeum levéltárában. *Levéltári Közlemények*, 1. (1923) 187–194. o.
- Gyalókey* 1923b. *Gyalókey Jenő*: Báró Puchner Antal altábornagy jelentése az erdélyi állapotokról. (1848. november 1.) *Levéltári Közlemények*, 1. (1923) 334–341. o.
- Gyalókey* 1924a. *Gyalókey Jenő*: Magyar vezérkar terve 1848-ból. *Hadttörténelmi Közlemények*, 25. (1924) 165–168. o.
- Gyalókey* 1924b. *Gyalókey Jenő*: Jellachich hadműveleti tervei 1849. május havában. *Hadttörténelmi Közlemények*, 25. (1924) 60–89. o.
- Gyalókey* 1925a. *Gyalókey Jenő*: Gál Sándor terve az erdélyi felkelésről (1851.) *Hadttörténelmi Közlemények*, 26. (1925) 179–187. o.
- Gyalókey* 1925b. *Gyalókey Jenő*: Lahner [!] György tábornok jelentése a nagyváradi hadiszertárról. Nagyvárad, 1849. július 25. *Hadttörténelmi Közlemények*, 26. (1925) 367–369. o.
- Gyalókey* 1925c. *Gyalókey Jenő*: Aulich Lajos tábornok jelentése a cinkotai ütközetről (1849. április 10.) *Hadttörténelmi Közlemények*, 26. (1925.) 534. o.
- Gyalókey* 1926. *Gyalókey Jenő*: A mohácsi csata. In: Mohács Emlékkönyv. Szerk. *Lukinich Imre*. Budapest, 1926. 193–267. o.

- Gyalókey* 1927. *Gyalókey Jenő*: A debreceni ütközetről (1849. augusztus 2.) *Hadtörténelmi Közlemények*, 28. (1927) 48–82. o.
- Gyalókey* 1928. *Gyalókey Jenő*: A honvédség megalakulásának előzményei. In: A magyar királyi honvédség története 1868–1918. Írta *Suhay Imre* tábornok vezetése alatt a M. kir. Hadtörténelmi Levéltár részéről kirendelt bizottság. Szerk. *Berkó István*. Budapest, 1928. 13–23. o.
- Gyalókey* 1929. *Gyalókey Jenő*: A tömösi ütközet 1849. március 21-én. *Századok*, 63. (1929) 239–256. o.
- Gyalókey* 1930a. *Gyalókey Jenő*: A nagyszebeni és vöröstoronyi harcok 1849. március havában. *Hadtörténelmi Közlemények*, 31. (1930) 161–206. o.
- Gyalókey* 1930b. *Gyalókey Jenő*: A nagyszebeni ütközet (1849. március 11.) *Budapesti Szemle*, 219. (1930) 389–397. o.
- Gyalókey* 1931a. *Gyalókey Jenő*: Bem bizonyítványa Gál Sándor tábornok számára, Viddin, 1849. szeptember 13. *Hadtörténelmi Közlemények*, 32. (1931) 130–131. o.
- Gyalókey* 1931b. *Gyalókey Jenő*: Az első orosz megszállás és Erdély felszabadítása (1849. januárius 31. – március 28.) Budapest, 1931.
- Gyalókey* 1932. *Gyalókey Jenő*: A segesvári ütközet (1849. július 31.) *Hadtörténelmi Közlemények*, 33. (1932) 187–235. o.
- Gyalókey* 1933. *Gyalókey Jenő*: A honvéd vadászrezredek állománya és tisztikara 1849. június 12-én. *Hadtörténelmi Közlemények*, 34. (1933) 103–110. o.
- Gyalókey* 1934. *Gyalókey Jenő*: Az erdélyi honvédsereg hadrendje és állománya 1849. július 20-án. *Magyar Katonai Szemle*, 4. (1934) III. k. 7. sz. 214–220. o.
- Gyalókey* 1937a. *Gyalókey Jenő*: Adalék a délmagyarországi hadimozgalmak történetéhez 1849 június-júliusából. *Hadtörténelmi Közlemények*, 38. (1937) 265–278. o. [Adolf Dusensy, Wallmoden-vértes százados, hadbíró levelei, 1849. jún. 19. – dec. 6.]
- Gyalókey* 1937b. *Gyalókey Jenő*: A besztercei hadosztály harcai 1849 nyarán. *Hadtörténelmi Közlemények*, 38. (1937) 1–96. o.
- Gyalókey* 1938. *Gyalókey Jenő*: Adatok az 1849-i erdélyi honvédtüzérség történetéhez. *Hadtörténelmi Közlemények*, 39. (1938) 109–116. o.
- Gyalókey* 1939. *Gyalókey Jenő*: Adalék az 1849-i „havasí” hadjárat történetéhez. *Hadtörténelmi Közlemények*, 40. (1939) 258–260. o.
- Gyalókey* 1941. *Gyalókey Jenő*: Adatok a Kazinczy-hadosztály történetéhez, 1849. június 2 – augusztus 25. *Hadtörténelmi Közlemények*, 42. (1941) 246–261. o.
- Gyalókey* 1943. *Gyalókey Jenő*: Sillye Gábor kormánybiztos jelentése a debreceni ütközetről (1849. augusztus 3.) *Hadtörténelmi Közlemények*, 44. (1943) 202–204. o.
- Gyalókey* é. n. (a) *Gyalókey Jenő*: Végvár és csatatér. In: Magyar művelődéstörténet. A Magyar Történelmi Társulat megbízásából szerkeszti *Domanovszky Sándor, Balanyi György, Mályusz Elemér Szentpétery Imre, Varju Elemér*. 3. k. A kereszténység védőbástyája. [Budapest.] é. n. 214–254. o.
- Gyalókey* é. n. (b) *Gyalókey Jenő*: Az erdélyi hadjárat 1849 nyarán. (A Magyar Történelmi Társulat könyvei.) Budapest, é. n.

- Gyalókey* é. n. [1931.] *Gyalókey Jenő*: A világháború előtti korszakok. In: Hadifogoly magyarok története. Szerk. *Baja Benedek, Lukinich Imre, Pilch Jenő* és *Zilahy Lajos*. Budapest, é. n. [1931.] I. k. 22–39. o.
- Hegyesi* 1893a. *Hegyesi Márton*: Újabb adatok Vasvári Pál halálához. 1848–49. *Történelmi Lapok*, 2. (1893) 41–43., 67–68., 84–85. o.
- Hegyesi* 1893b. *Hegyesi Márton*: Vasvári elestének helye. 1848–49. *Történelmi Lapok*, 2. (1893) 149–152., 158–161. o.
- Hegyesi* 1898. *Hegyesi Márton*: Az 1848-49-iki harmadik honvédszászlóalj története. Budapest, 1898.
- Hentaller* 1890. *Hentaller Lajos*: Görgey mint politikus. Budapest, 1890.2.
- Hermann* 2005. *Hermann Róbert*: Gáspár András honvédtábornok. Kecskemétiak a szabadságharcban IV. Kecskemét, 2005.
- Imreh* 2003. *Imreh Sándor*: Visszaemlékezés az 1848–1849. évi szabadságharcra Erdélyben. S. a. r. *Pászti László*. (Nemzeti Téka.) Budapest, 2003.
- Katona* é. n. Az aradi vértanúk. Összegyűjtötte, a szöveget gondozta, a bevezetőt írta *Katona Tamás*. Budapest, é. n. [2003.]3.
- Kemény* 1991. *Kemény János*: Kiss József levelei, 1847–1849. *Hadtörténelmi Közlemények*, 104. (1991) 4. sz. 152–156. o.
- Kovalcsik – Rázsó – Viniczai – Windisch* 1956. Mutató a *Hadtörténelmi Közlemények* 1888–1943. évfolyamaihoz. 1–44. évfolyam. Összeállította a *Hadtudományi Könyvtár munkaközössége*: *Kovalcsik József, Rázsó Gyula, Viniczai István, Windisch Aladárné*. Budapest, 1956.
- Marczali* 2000. *Marczali Henrik*: Emlékeim. Az utószót írta és az idegen nyelvű szöveget fordította *Gunst Péter*. Budapest, 2000.
- Markó* 2014. I. k. Tudós és katona. *Markó Árpád* visszaemlékezései. I. k. S. a. r. *Kincses Katalin Mária*. Budapest, 2014.
- Markó* é. n. [2001.] Új magyar életrajzi lexikon. II. D–Gy. Főszerkesztő *Markó László*. H. n., é. n. [Budapest, 2001.]
- Móricz* 1900. 1848–49-diki szabadságharczi csatatörténetek. Öregebb honvédek elbeszélései után írta *Móricz Pál*. Szeged, 1900.
- Pálffy* 2008. Magyarországi és erdélyi urak. *Pálffy János* emlékezései. 1939-ben s. a. r. *Szabó T. Attila*. 2007-ben kibővítette *Benkő Samu*. Budapest, 2008.
- Szinnyei* IV. k. 1896. *Szinnyei József*: Magyar írók élete és munkái. IV. k. Budapest, 1896.
- Szőcs* 1972. *Szőcs Sebestyén*: A kormánybiztosi intézmény kialakulása 1848-ban. (Értekezések a történeti tudományok köréből 65.) Budapest, 1972.

Róbert Hermann

FATHER AND SON AND “ORAL HISTORY”

Lajos Gyalokay’s Reminiscences – As Written Down by Jenő Gyalókay

(Abstract)

Lajos Gyalokay (1825–1899) served as a Honvéd officer during the 1848–49 Hungarian War of Independence, and for a while was a commander in Bem’s staff in the ranks of a captain. After the capitulation, it was him who saved a part of the document archives of the Transylvanian Army. At the end of the 19th century he wrote down his reminiscences about the Battle at Segesvár and about Sándor Petőfi’s death. He got married twice, his son from his second marriage, Jenő Gyalókay (1874–1945) served as colonel in the Hungarian Royal Army. Jenő Gyalókay was probably the most eminent military historian of Hungary between the two world wars, and he was also the chief editor of the *Quarterly of Military History* between 1923 and 1943. His reminiscences published here are interesting because he recorded some episodes of historical interest which he had heard from his father, Lajos Gyalokay. He writes about Generals Bem and András Gáspár, about some of the episodes of the Transylvanian Campaign, and also about Government Commissioner Ödön Beöthy and Colonel Lajos Kazinczy. Jenő Gyalókay’s writing is a good supplement to Lajos Gyalokay’s published reminiscences.

Róbert Hermann

VATER UND SOHN, UND DIE „ORAL HISTORY”

Die Erinnerungen von Lajos Gyalokay – aufgezeichnet von Jenő Gyalókay

(Resümee)

Lajos Gyalokay (1825–1899) diente im Jahr 1848–49 als Honved-Offizier im Freiheitskampf und war eine Zeit lang Kommandant des Stabskorps von Józef Bem im Rang eines Hauptmanns. Nach der Waffenniederlegung war er es, der einen Teil des Archivs der Siebenbürgischen Armee rettete. Ende des 19. Jahrhunderts schrieb er seine Erinnerungen über die Schlacht bei Segesvár und den Tod des Dichters Sándor Petőfi nieder. Er heiratete zweimal. Sein Sohn aus zweiter Ehe, Jenő Gyalókay (1874–1945), war Oberst in der Königlich Ungarischen Honved-Armee und womöglich einer der hervorragendsten Militärhistoriker der Zwischenkriegszeit. Zwischen 1923 und 1943 war er auch Chefredakteur der Zeitschrift *Hadtörténelmi Közlemények* (Militärgeschichtliche Mitteilungen). Seine hier veröffentlichten Erinnerungen sind deshalb spannend, weil er historisch interessante Episoden aufzeichnet, die er von seinem Vater, Lajos Gyalokay, gehört hatte. In diesen geht es um General Bem, General András Gáspár, einzelne Episoden des Siebenbürgischen Feldzuges, um Regierungskommissar Ödön Beöthy und Oberst Lajos Kazinczy. Die Aufzeichnungen sind eine gute Ergänzung der im Druck erschienenen Erinnerungen von Lajos Gyalokay.

Róbert Hermann

ПÈRE ET FILS ET L'« ORAL HISTORY »

Les souvenirs de Lajos Gyalokay consignés par Jenő Gyalókey

(Résumé)

Lajos Gyalokay (1825–1899) servit comme officier dans la guerre d'indépendance en 1848–1849. Pendant quelque temps, il fut chef d'état-major de Bem comme capitaine. Après la reddition, c'est lui qui a sauvé une partie des archives de l'armée de Transylvanie. À la fin du 19ème siècle, il a rédigé ses mémoires sur la bataille de Segesvár et la mort de Petőfi. Il s'est marié deux fois. Issu de son deuxième mariage, son fils Jenő Gyalókey (1874–1945) fut colonel dans l'Armée royale hongroise et compte parmi les meilleurs historiens militaires de la période d'entre-deux-guerres. De 1923 à 1943, il fut aussi rédacteur en chef de la Revue d'Histoire militaire. L'intérêt de ses mémoires publiés ici réside dans le fait qu'il a noté des épisodes historiques intéressants qui lui avaient été racontés par son père, Lajos Gyalokay. Ses enregistrements, qui complètent bien les mémoires édités de Lajos Gyalokay, évoquent le général Bem, le général András Gáspár, certains épisodes de la campagne de Transylvanie, le commissaire du gouvernement Ödön Beöthy et le colonel Lajos Kazinczy.

Роберт Германн

ОТЕЦ И СЫН, «УСТНАЯ ИСТОРИЯ» (“ORAL HISTORY”)

Воспоминания Лайош Дялокаи – в записках Енё Дялокаи

(Резюме)

Лайош Дялокаи (1825–1899) в 1848–49-их годах служил офицером армии в борьбе за свободу, и некоторое время был командиром штабполка Bem в звании капитана. После капитуляции он спас некоторую часть военных архивов Трансильвании. В конце XIX. века он написал свои воспоминания о битве у Шегешвар и о смерти Петефи. Он дважды был женат, во втором браке у него родился сын, Енё Дялокаи (1874–1945), который был полковником Венгерской Королевской Армии, и, пожалуй, величайшим венгерским военным историком в период между двумя мировыми войнами. Одновременно он был и главным редактором Военно-Исторического Вестника между 1923–1943-ими годами. Опубликованное здесь воспоминание интересно тем, что он записал эпизоды исторического интереса, слышанные от своего отца, Лайош Дялокаи. В них идёт речь о генерале Bem, о генерале Эндре Гашпар, о некоторых эпизодах военного похода в Трансильвании, об уполномоченном правительством Эдён Беотхи, о полковнике Лайош Казинци. Записки хорошо дополняют мемуары Лайош Дялокаи, появившиеся в печатном виде.

I. VILÁGHÁBORÚS KITÜNTETÉSI JAVASLATOK A BÉCSI HADILEVÉLTÁRBAN ÉS A BUDAPESTI HADTÖRTÉNELMI LEVÉLTÁRBAN

Az utóbbi években a veszteségi iratok mellett egyre nagyobb érdeklődés mutatkozott a világháborús kitüntetési javaslatok iránt is. Sok esetben a kitüntetési javaslat egyben veszteségi dokumentum is, hiszen a hősi cselekedet gyakran került a kitüntetésre felterjesztett életébe. Ezért a kitüntetési javaslat többnyire pontosan leírja a hősi halál körülményeit is. A legénységi állomány esetében többnyire a kitüntetési javaslat az egyetlen fennmaradt dokumentum a világháborús szolgálatról, hiszen – s ez az érdeklődő közönség számára is egyre szélesebb körben ismert – az I. világháború során katonai szolgálatot teljesített magyarországi katonák anyakönyvi lapjai megsemmisültek. A megmaradt kitüntetési javaslatok azonban szerencsés esetekben a hősi cselekedetek leírásán kívül a fontosabb személyi (születési év és hely) és katonai alapadatokat (sorozási év, rendfokozat, beosztás, harctéri szolgálat kezdete) is közlik.

A bécsi Hadilevéltár őrizetében lévő, feldolgozott I. világháborús kitüntetési javaslatok gyűjteménye két állagot foglal magában: a tiszti, valamint a legénységi kitüntetési javaslatokat. Az iratanyag közel 2800 doboznyi. A dobozok közel 2 millió 270 ezer darab kitüntetési javaslatot őriznek. Ebből 2 millió a legénységi állományúakra, 270 ezer a hivatásos és tartalékos tisztikarra vonatkozik. A tiszthelyettesek, valamint a zászlósok dokumentumai a legénységi állomány javaslatai között szerepelnek.

A világháború kitörését követő hetekben világossá vált, hogy az egyre szaporodó javaslatok elhelyezése, dokumentálása idővel a hadsereg közvetlen adminisztrációjában kezelhetetlenné válik. Ezért a Hadsereg-főparancsnokság már 1914. augusztus 20-án¹ arról rendelkezett, hogy a főparancsnokság szervezetében működő kitüntetési osztály az elintézt, pontosabban a hadsereg *Rendeleti Közlönyében* már kihirdetett kitüntetések dokumentumait a bécsi Hadilevéltár őrizetébe helyezze. A háború kezdetén a kitüntetések adományozásának a joga kizárólag az uralkodót illette. Azonban a növekvő számú kitüntetési aktákkal már a közismerten teherbíró, de mégiscsak aggró uralkodó nehezen tudott megbirkózni. A megoldást az 1914. augusztus 8-án² megjelent uralkodói rendelet hozta meg, mely szerint az Arany Vitézségi Érem elbírálása a Hadsereg-főparancsnokság, az Ezüst Vitézségi Érem I. és II. osztályaira vonatkozó kitüntetési javaslatok végső elbírásának joga pedig a hadsereg-parancsnokságokhoz került. Az 1915-től adományozható Bronz Vitézségi Érem elbírálási joga a kezdetektől a hadtestparancsnokságok kezében volt.³ Az 1916. október 1-jén kelt legfelsőbb elhatározás azonban lehetővé tette, hogy a Bronz Vitézségi Érem adományozási joga a hadosztály- és hajóosztályparancsnokságokhoz kerüljön. A gyorsabb ügyintézés reményében 1916

¹ Publikationen I. 1953. 99. o. AOK Erlass Res. Nr. 96

² Uo.

³ HL Levéltár és Múzeum, 107. d./6649/1943. sz.

decemberében az elbírálási jogkörök ismét változtak.⁴ Eztán az Arany Vitézségi Érem adományozásáról a Hadsereg-főparancsnokság mellett a magasabb seregpáncsnokságok is dönthettek. Az Ezüst Vitézségi Érmek elbírálása egyfel alacsonyabb szintre, a hadosztály-parancsnokságokhoz, illetve a hadosztály-parancsnokságokkal azonos jogkörrel bíró parancsnokságokhoz, például az erődparancsnokságokhoz vagy a katonai kormányzóságok parancsnokságaihoz került. A Bronz Vitézségi Éremről pedig a csapatparancsnokságok, például a dandárparancsnokságok mondhatták ki a végső szót.

A kitüntetési javaslatok ügyintézésének, illetve irattározásának menete a következőképpen alakult. Az illetékes csapattest-parancsnokságok, vagyis általában az ezredparancsnokságok kitüntetési javaslataikat eljuttatták az illetékes csapatparancsnoksághoz, vagyis a dandárparancsnoksághoz, majd a dandárparancsnokság a hadosztály-parancsnoksághoz, a hadosztályparancsnokság pedig a hadtestparancsnoksághoz. A felterjesztések szövegezése a cs. és kir. hadsereghez tartozó csapattestek esetében német, míg a m. kir. honvédség kötelékébe tartozók esetében magyar vagy német nyelvű volt. A dokumentumok végül az illetékes hadseregparancsnoksághoz kerültek, ahonnan az iratokat csapattestenként, bizonyos időszakonként külön gyűjtőbe téve a Hadsereg-főparancsnokságon keresztül a cs. és kir. Hadügyminisztériumba juttatták el. A minisztériumban a beérkezett legénységi gyűjtőket eredeti irattári rendjüket megtartva, 1917-től alapvetően két sorozatra osztották: az egyik sorozat a 100-as, a másik a 200-as gyűjtőszámot kapta. Az előbbi szám a Vitézségi Érmeket, utóbbi az 1916-tól adományozható Vas Érdemkereszt és Koronás Vas Érdemkereszt kitüntetések javaslatait gyűjtötte össze. A dokumentumokat végül a bécsi Hadilevéltár vette át. A tisztí kitüntetési javaslatok csoportosítás nélkül, az uralkodó jóváhagyását követően, a Katonai Irodából kerültek a Hadilevéltárba, majd feldolgozásra. 1918 utolsó hónapjai kitüntetési javaslatainak egy része az összeomlás miatt elintézetlen maradt, illetve sem a cs. és kir. hadsereg, sem a m. kir. Honvédség hivatalos *Rendeleli Közlönyében* nem hirdették ki, vagyis a hivatalos elismerés elmaradt. Különösen igaz ez a Hadseregfőparancsnokság által elbírált Koronás Vas Érdemkereszt és Vas Érdemkereszt kitüntetések esetében. A kitüntetési javaslatok ügyintézésének határideje igencsak változó volt, vagyis a javaslat megszületésétől, annak jóváhagyásától a *Rendeleli Közlönyben* történt kihirdetésig rosszabb esetben akár több hónap is eltelhetett. Sőt, a világháborút követő források szerint az elbírált kitüntetések körülbelül 30%-a, főleg a Monarchia összeomlása miatt, nem is jelent meg a közlönyökben.⁵ Az esetek többségében azonban a folyamat néhány hét alatt lezajlott. Persze az is előfordulhatott, hogy az adományozást adminisztrációs hiba folytán egyáltalán nem hirdették ki a *Rendeleli Közlönyben*.

A javaslatok levéltári feldolgozására a bécsi Hadilevéltár 1916-ban külön részleget hozott létre Új kitüntetési osztály elnevezéssel. A munka során különválogatták a tisztí és a legénységi javaslatokat. A javasolt személyekről kartonokat vettek fel: a kartonon feltüntették a nevet, a rendfokozatot, valamint a csapattest megnevezését, illetve az azonosító számot. A kartonokból végül név szerint betűrendbe sorolt kartotékrendszert alkottak. A kutatás még ma is ennek a kartotékrendszernek a segítségével lehetséges. A kartonok nagy hiányossága, hogy sem az alapvető személyi adatokat (születési hely és év), sem

⁴ HL Levéltár és Múzeum, 107. d./6649/1943. sz.

⁵ HL Levéltár és Múzeum, 107. d. /1929. 6. o.

pedig az elnyert kitüntetés megnevezését nem vezették fel rájuk. Emiatt például a gyakori névvel rendelkezők csak a karton alapján azonosíthatatlanok. Az azonosításhoz mindenféleképpen elő kell venni magát az iratot, ami tíz-húsz lehetséges irat esetében igen csak időigényes feladat. Ráadásul az is elég gyakran előfordul, hogy magán az iraton sem szerepelnek a személyi alapadatok, ami azt jelenti, hogy az ilyen javaslatok „tulajdonosainak” azonosítása az iratok alapján sem lehetséges. Az iratokat 50-100-as bontásban iratgyűjtőkbe rakva tárolják. A gyűjtőkhöz általában összesítések is tartoznak, amelyekbe felvették a gyűjtőben szereplő, javasolt személyek neveit, rendfokozatukat, a csapattestüket, valamint a javasolt kitüntetés megnevezését. Külön segítséget jelent, hogy az összesítőben az adott szám mellett azt is megjelölték, ha az irat a két világháború között a budapesti Hadilevéltárba került. A magyar hadilevéltári delegátusoknak ugyanis ekkor még jogukban állt a magyar állampolgárokra vonatkozó javaslatok kiemelése és Budapestre továbbítása. A gyűjtőkben a kiemelés tényét az adott személy neve mellett dátummal és iktatószámmal jelezve tüntették fel. Szerencsére az akkor átadott iratok többsége a Hadtörténelmi Levéltár *I. világháborús kitüntetési javaslatok* gyűjteményében még ma is fellelhető.

A háború során becslések szerint közel 4 millió kitüntetési javaslat⁶ érkezett a Hadilevéltárba, ami persze korántsem az eredetileg keletkezett teljes mennyiség. Mindenesre a fent említett adatok alapján ez azt jelenti, hogy legalább 1 millió 700 ezer legénységi javaslat vár még feldolgozásra. A Hadilevéltárban lévő, említett 270 ezer tiszti javaslat mindegyikét feldolgozták már, kereshetők. Az 1917-ből, illetve 1918-ból származó, feldolgozatlan, meglehetősen nehezen kutatható legénységi anyag mennyisége eléri az 500 dobozt. Az időrendben csoportosított Vitézségi Ermek, illetve a Koronás Vas Érdemkereszt és Vas Érdemkereszt kitüntetések gyűjtött iratanyagához némi segédlet rendelkezésre áll. Nevezetesen az időrendben összerakott és folytatólagosan számozott (például 1/100-1917) gyűjtőkből a bennük lévő katonai alakulatok megnevezéseit kicédulázták. A cédulán feltüntették a folyószámot, valamint az irattározás idejét is (például k. u. k. 35. Infanterietruppendivision 22/7. 1917). Tehát, amennyiben a keresett kitüntetés adományozási idejét (ez a *Rendeleti Közlönyök* segítségével kideríthető), illetve az adományozási joggal rendelkező parancsnokságot is ismerjük, van esély a sikeres kutatásra. A gyűjtők közt számos, csapattestenként nyilvántartott is található, vagyis a cédulák segítségével ezrekre vonatkozóan is tudunk keresni. Mindez azonban nem azt jelenti, hogy 1917-ben, illetve 1918-ban készült javaslatok ne lennének a feldolgozott, kartotékolt anyagban is.

A Monarchia összeomlásakor a becslések szerint 150-200 ezer javaslat várt jóváhagyásra. Jelentős részük a cs. és kir. hadsereg kötelékében szolgáltakra vonatkozott. Sokak javaslatának ügyintézésé hadifogságba jutásuk miatt akadt meg. Az érvényes szabályozás szerint ugyanis a hadifogságra jutottak ügyeit a hazatérésüket követő kivizsgálás után lehetett továbbfolytatni. Természetesen a nagyobb számú elintézetlen akta az 1918. nyári és őszi hónapokból származott. Az ügyek továbbvitelére, illetve az elintézetlen javaslatok elbírálására 1919. október 9-én⁷ Bécsben Wolfgang Heller ezredes vezetésével egy bizott-

⁶ Publikationen I. 1953. 100. o.

⁷ Publikationen I. 1953. 103. o.

ságot (Heller-Kommission) állítottak fel. A bizottság három esztendei munkája során 9500, többségében osztrák állampolgár kitüntetési ügyét dolgozta fel.

Egyes kitüntetésekhez meghatározott összegű pénzbeli juttatás is tartozott. A Monarchia összeomlását követően természetesen az utódállamok saját belátásuk szerint szabályozták a juttatás mértékét. Ausztriában az 1918. október 29. előtti adományozott Vitézségi Érmek esetében fizettek úgynevezett érempótlékot. Igaz, csak azok számára, akiknek jövedelme egy bizonyos határt nem lépett túl. Az Anschlusst követően, 1939 nyarán újraszabályozták a kitüntetési pótlékokra vonatkozó eljárást. Ekkortól a Mária Terézia Katonai Rend, valamint az Arany Vitézségi Érem tulajdonosai az adományozási időponttól függetlenül havi juttatásban részesültek. Az Ezüst Vitézségi Érem I. osztályának tulajdonosai éves juttatást kaptak. Az Ezüst Vitézségi Érem II. osztályával rendelkezők 60. életévük betöltésekor meghatározott összegű, egyszeri kifizetésben részesültek. Az Ezüst Vitézségi Érmek esetében csak az 1918. december 1. előtti adományozás után járt a pótlék. A II. világháborút követően az érempótlékok kifizetése megszűnt. Az 1955-ig tartó négyhatalmi megszállás után 1958-ban ismét utat nyitottak az I. világháborús érempótlékok kifizetése előtt. A kifizetések elbírálása, engedélyezése a Védelmi Minisztériumban történt. Ettől az időponttól kezdődően az osztrák költségvetés egészen az utolsó, érempótdíjra jogosult elhunytáig rendszeresen fizette a járadékot. Egy 1999 májusában közzétett összesítés szerint Ausztriában ekkor még 13 személy számára fizettek félévi gyakorisággal I. világháborús Vitézségi Érmek után járó pótlékot. A legidősebb jogosult 103 esztendő, míg a legfiatalabb 98 éves volt. Az Arany Vitézségi Éremnek ekkor már csak egyetlen élő, az Ezüst Vitézségi Érem I. és II. osztályának még 4, illetve 7 élő tulajdonosa volt, a Bronz Vitézségi Érem után pedig 10 fő kapott félévi járadékot. Többen nem csak egy érem után élvezték az ellátást. Az utolsó ausztriai, I. világháborúban kitüntetett vitézségi éremtulajdonos elhunytának időpontjáról nem sikerült információt találni.

A Vitézségi Érmek után Magyarországon is fizettek úgynevezett érempótdíjat. Már a világháború alatt, 1914 szeptemberében az Arany Vitézségi Érem után havi 30, az I. osztályú Ezüst Vitézségi Érem után 15, míg a II. osztályú Ezüst Vitézségi Érem után 7 korona 50 fillér járt. 1923-ban az ország súlyos anyagi helyzetére hivatkozva az érempótdíjak folyósítását beszüntették. 1934-ben azonban újra bevezették a pótdíj folyósítását, de újraszabályozott formában: az arany érmeseknek havi 20, az I. osztályú Ezüst Vitézségi Éremmel legalább három alkalommal kitüntetetteknek havi 10, a két alkalommal kitüntetetteknek pedig havi 10 5 pengő volt a juttatása.⁸ A II. világháborút követően az érempótdíjak kifizetését beszüntették, és a rendszerváltást követően sem került napirendre a pótdíjfizetés visszaállítása. Igaz, ekkorra már csak néhány tucatnyi I. világháborús veterán lehetett életben. Pontos szám nem áll rendelkezésünkre. Annyi azonban bizonyos, hogy az utolsó magyar Vitézségi Érem-tulajdonos, egyben az I. világháború utolsóként eltávozott magyar katonája a kiskundorozsmai Molnár Gergely volt, aki 2006-ban hunyt el 109 évesen.

A világháború során a magyar állampolgárságú katonák kitüntetési javaslatai is alapvetően a bécsi Hadilevéltárba kerültek, mivel a m. kir. honvédség önálló levéltárat nem tarthatott fenn.

⁸ *Honvédségi Közlöny*, 1935/17. 165. o.

1915 őszén azonban sikerült elérni, hogy a Honvédelmi Minisztérium 1/a. osztályán⁹ belül megalakulhasson egy levéltári csoport,¹⁰ ahol a honvédség harctéri iratai mellett a kitüntetési javaslatok java részéről is másolatot készítettek, pontosabban inkább csak a fegyvertény leírását, vagyis a kitüntetés indokolását másolták le, a katonai szolgálatra vonatkozó adatokat – sajnos – kihagyták. Ezt követően a honvédség tiszti állományának kitüntetési javaslatok a minisztérium 2., legénységi állományának kitüntetési javaslatok a minisztérium, alapvetően legénységi ügyekkel foglalkozó 3. osztályára kerültek, ahol a *Honvédségi Közlöny*be történő közzétételüket készítették elő. Végül a javaslatokat a bécsi Hadilevéltárba szállították. 1918-tól a Honvédelmi Minisztérium az őrzetében lévő javaslatok nagy részét már nem küldte tovább. E javaslatok a lemásolt anyagokkal együtt a Monarchia összeomlását követően az 1918 novemberében felállított budapesti Hadilevéltár I. csoportjához, vagyis a világháborús iratokkal foglalkozó csoporthoz, azon belül pedig a 4. kitüntetési, később személyügyi nyilvántartó osztályhoz kerültek. Ez az osztály csak a világháborús kitüntetési iratokat gyűjtötte, rendszerezte, valamint a kitüntetésekre vonatkozó megkeresések ügyében járt el. A Hadtörténelmi Levéltár 1926. évi évkönyve¹¹ szerint ekkor még – többnyire feldolgozatlanul – a következő felosztásban őrizte a világháborús kitüntetési javaslatokat: 1917 elejéig a *Rendeleti Közlöny*ben kihirdetett tiszti és legénységi állományúak kitüntetési javaslatainak másolatai; a Monarchia összeomlását követően a bécsi Hadilevéltárból Budapestre küldött, a cs. és kir. hadseregben szolgált magyar illetőségű tiszti és legénységi állomány eredeti kitüntetési javaslatok; a Honvédelmi Minisztériumból küldött legénységi állományúakra vonatkozó eredeti kitüntetési javaslatok; olyan eredeti kitüntetési javaslatok, amelyek elbírálása még kétséges.

A legénységi állomány számára adományozott kitüntetések javaslatok, leginkább az Ezüst Vitézségi Érem II. osztálya, valamint a Bronz Vitézségi Érem esetében csupán „egyenszöveget”, például „Hősies helytállás az ellenség előtt” tartalmaznak, és egy-egy dokumentumra, az említett indoklással akár több tucat kitüntetésre javaslatba hozott katona nevét és születési alapadatait is feljegyezheték. A tiszti javaslatok általában egyetlen személyre és bővebb indoklással készültek, viszont a dokumentumokon csak ritkán tüntették fel a születési alapadatokat, vagyis a születési évet és helyet.

A Hadtörténelmi Levéltárban lévő I. világháborús kitüntetési javaslatok számáról az első adatok 1919 októberéből származnak.¹² Egy jelentés szerint ekkor 66 000 kitüntetési javaslat volt a Levéltár állományában. Az irat pontosabb adatot nem közöl, így azt sem tudjuk, hogy tiszti vagy legénységi javaslatokról van-e szó. Az I. világháborús kitüntetési javaslatokról az első részletes leírás a Levéltár 1926. évi évkönyvében található. A Levéltár ekkor 28 500 honvédtiszt és 25 750 legénységi állományú honvéd kitüntetési javaslatának másolatát őrizte. A cs. és kir. hadsereg kötelékében szolgált tiszteknek 2000, a legénységi állománynak pedig 234 000 eredeti kitüntetési javaslatát kezelte. A legénységi állomány javaslatából 1926-ra 133 000 okmányt dolgoztak fel. A Honvédelmi Minisztériumból átvett, feltehetően a honvédséghez tartozott 350 000 legénységi kitüntetési javaslatból feldolgozott állapotban ekkor 28 280 darab volt kutatható. Végül körülbe-

⁹ Az I. világháború idején az osztály alapvetően szervezési, kiegészítési és mozgósítási ügyekkel, valamint hadműveleti és hírszerzési adatok gyűjtésével, feldolgozásával foglalkozott.

¹⁰ Történet 2003. 108. o.

¹¹ Évkönyv 1926. 18–19. o.

¹² HL Levéltár és Múzeum 35. d./LT-400/1919. sz.

lül 700 000 lehetett azon kitüntetési javaslatok száma, amelyek végső elbírálása, vagyis a kitüntetés adományozása kétséges volt.¹³

Az 1929-es jelentés szerint a Levéltár őrizetében mintegy 1 millió kitüntetési javaslat lehetett, amelyből 700 000 még feldolgozatlan állapotban volt. A becslések szerint összesen 1,5 millió kitüntetést adományozhattak magyar állampolgárok számára. A bécsi Hadilevéltárban őrzött, magyar állampolgárokra vonatkozó javaslatok száma 1929-ben még 400 000-500 000 db lehetett.¹⁴ Bár a magyar illetőségűek javaslatait a bécsi Hadilevéltár magyar delegációjának tagjai a II. világháború végéig ugyan nem nagy mennyiségben, de folyamatosan küldték Budapestre, a megküldött javaslatok számára vonatkozóan ennek ellenére nincsenek pontos adataink. A Levéltár csupán egyetlen összesített jelentése – az 1933. esztendőre vonatkozó – említi, hogy abban az évben 3400 db javaslat érkezett a bécsi Hadilevéltárból.¹⁵ A tapasztalatok azonban azt mutatják, hogy még mindig több ezer magyar honos katona kitüntetési javaslata lehet a bécsi Hadilevéltárban.

A feldolgozatlan javaslatok rendezése nehezen haladt. A Levéltár vezetése a munka lassúságát a személyügyi nyilvántartó osztály rendkívüli leterheltségével indokolta, amelyet a kitüntetések igazolása iránti kérelmek nagy száma okozott.¹⁶ Az osztály 1934-ben íródott jelentése 860 000 félig rendezett javaslatot említ, vagyis a dokumentumok a kitüntetésre javaslatba hozottak nevei kezdőbetűinek rendjében már lajstromozva voltak, de azon belül az alfabetikus rend még hiányzott. A jelentés beszámol még 680 000, egyáltalán nem rendezett javaslatról, valamint említést tesz 500 000¹⁷ olyan javaslatról, amelyek a Vas Érdemkereszt kitüntetésre vonatkoznak, ám a dokumentumok „teljesen használhatatlan papírhalmazt képeznek”. A jelentés rendezési tervet is tartalmaz, amely szerint a munkát 1945-ig kívánták befejezni. Sajnos, a rendezési munkálatok további alakulásáról a Levéltár fennmaradt dokumentumai nem tesznek említést. Ezért csupán a mai helyzetről tudunk beszámolni. A Hadtörténelmi Levéltár a kitüntetési javaslatokat – hasonlóan a bécsi Hadilevéltárhoz – alapvetően két állagra osztva, tisztii és legénységi kitüntetési javaslatok bontásban, a VII., gyűjtemények elnevezésű fondfőcsoportjában őrzi. A 178 doboznyi tisztii kitüntetési javaslat 44 695 dokumentumot jelent. A legénységre vonatkozó állag 367 dobozában 853 388 javaslat található. A dokumentumok mutatókartonok segítségével kutathatók, vagyis a fennmaradt összes kitüntetési javaslat kutatásra alkalmas, rendezett állapotban van. A számokból látható, hogy a II. világháború során több százezer kitüntetési irat pusztulhatott el.

¹³ Évkönyv 1926. 20. o.

¹⁴ HL Levéltár és Múzeum 107. d./1929. 3. o.

¹⁵ HL Levéltár és Múzeum 107. d./ 84/1934. sz.

¹⁶ Uo.

¹⁷ Vélhetően inkább 50.000 javaslatról lehet szó.

RÖVIDÍTÉSEK

Évkönyv 1926.	M. Kir. Hadtörténelmi Levéltár 1926. évi évkönyve. Budapest, 1926
HL	Hadtörténelmi Levéltár
Levéltár és Múzeum	Hadtörténelmi Levéltár és Múzeum iratai
Publikationen I. 1953.	Publikationen des Österreichischen Staatsarchivs I. Wien, 1953.
Történet 2003.	„Múlt nélkül nincs jövő.” A Hadtörténelmi Intézet és Múzeum története 1918–2003. Szerk. <i>Farkas Gyöngyi, Jankó Annamária, Szijj Jolán.</i> Budapest, 2003.

Gábor Kiss

RECOMMENDATION DOCUMENTS OF WORLD WAR I AUSTRO–HUNGARIAN
DECORATIONS AT THE KRIEGSARCHIV IN VIENNA AND AT THE MILITARY
HISTORY ARCHIVES IN BUDAPEST

(Abstract)

The recent years showed an increasing interest in World War I decoration recommendations besides the casualty reports. In the case of most of the enlisted soldiers, citations are the only documents bearing witness to one's service in the World War. For – as it is a known fact by an increasing number of the people interested in this topic – the death registration sheets of the Hungarian soldiers serving during WWI have been destroyed. Some of the survived decoration recommendations fortunately record the most important personal data (year and place of birth) and the basic army data (year of enlisting, rank, position, starting date of front service) in addition to the description of the heroic deeds. The present paper aims to describe the collections of the *Kriegsarchiv* in Vienna and the Military History Archives in Budapest which are related to World War I decorations.

Gábor Kiss

ÖSTERREICHISCH-UNGARISCHE AUSZEICHNUNGSVORSCHLÄGE IM
ZUSAMMENHANG MIT DEM ERSTEN WELTKRIEG IM KRIEGSARCHIV IN WIEN UND
IM ARCHIV FÜR MILITÄRGESCHICHTE IN BUDAPEST

(Resümee)

In den vergangenen Jahren verstärkte sich neben den Dokumenten über die Verluste zunehmend auch das Interesse für die Dekorationsvorschläge im Zusammenhang mit dem Ersten Weltkrieg. Im Fall der Mannschaft ist nämlich zumeist der Auszeichnungsvorschlag das einzig erhalten gebliebene Dokument über den Dienst im Weltkrieg, weil die Personenstandsurkunden der Soldaten aus Ungarn, die im Laufe des Ersten Weltkriegs Dienst leisteten, vernichtet wurden, was auch dem interessierten Publikum in einem immer breiteren Kreis bekannt ist. Die erhalten gebliebenen Auszeichnungsvorschläge beinhalten im besten Fall neben der Beschreibung der Heldentaten auch die wichtigsten persönlichen Angaben (Geburtsjahr und Geburtsort) sowie die militärischen Grunddaten (Rekrutierungsjahr, Rang, Dienstgrad, Beginn des Dienstes auf dem Kriegsschauplatz). Ziel der vorliegenden Studie ist es, die Sammlungen in Bezug auf die Auszeichnungen des Ersten Weltkriegs vorzustellen, die im Kriegsarchiv in Wien bzw. im Archiv für Militärgeschichte in Budapest aufbewahrt werden.

Gábor Kiss

PROPOSITIONS D'ATTRIBUTION DE DÉCORATIONS DE LA PREMIÈRE GUERRE
MONDIALE DANS LES ARCHIVES MILITAIRES DE VIENNE ET LES ARCHIVES
D'HISTOIRE MILITAIRE DE BUDAPEST

(Résumé)

Outre les documents des pertes, les propositions d'attribution de décorations de la Première Guerre mondiale ont suscité toujours plus d'intérêt ces dernières années. Pour les simples soldats, la proposition d'attribution d'une décoration est généralement le seul document conservé qui témoigne de leur service, car les fiches d'état-civil des soldats de la Première Guerre mondiale ont été détruites. D'ailleurs, ce fait est de plus en plus connu par les amateurs d'histoire. Si nous avons de la chance, les propositions d'attribution de décoration conservées contiennent, outre la description des exploits, certaines données personnelles (année et lieu de naissance) et militaires importantes (année de recrutement, grade, affectation, date de début du service sur le front). Cette publication a pour but de présenter les collections concernant les décorations de la Première Guerre mondiale qui sont conservées aux Archives militaires de Vienne et aux Archives d'Histoire militaire de Budapest.

Габр Киши

ПРЕДЛОЖЕНИЯ АВСТРО-ВЕНГЕРСКИХ НАГРАЖДЕНИЙ В I. МИРОВОЙ ВОЙНЕ
В ВЕНСКОМ ВОЕННОМ АРХИВЕ И В БУДАПЕШТСКОМ ВОЕННО-ИСТОРИЧЕСКОМ
АРХИВЕ

(Резюме)

В последние годы наряду с документами о потерях всё больший интерес проявляется в отношении предложений по награждениям в Первой Мировой Войне. В случае рядового состава, это предложение по награждению в большей части, единственный сохранившийся документ о военной службе в мировой войне. Ведь – это также становится известно широкому кругу интересующейся публики – бланки метрических свидетельств венгерских солдат, служивших в ходе Первой Мировой Войны были уничтожены. Оставшиеся предложения по награждениям в удачных случаях кроме описания героических поступков сообщают об важных персональных (год и место рождения) и военных базовых данных (год призыва в армию, воинское звание, должность, начало фронтовой службы). Целью настоящей статьи является представление сборников награждений Первой Мировой Войны, которые хранятся в венском Военном Архиве и в будапештском Военно-Историческом Архиве.

LEVÉLTÁRI ÉLETÜNK LAPJAI, 1919–1945

Évfordulóink kapcsán már sok szó esett a levéltár megalapításának körülményeiről, történetéről, őrzött dokumentumairól. Itt és most a levéltár megalakulása utáni időszak mindennapi életéből szeretnék „lapokat” felvillantani.

1. lap: Elhelyezés

Miután a levéltár „kinötte” a Honvédelmi Minisztérium 1/a osztályának adott helyiség kereteket, megindult számára az épületkeresés. 1919-től két nézet alakult ki ezzel kapcsolatban: az egyik szerint a várbeli Nándor laktanya vagy más laktanya – például a Hadik – adhatna otthont az intézetnek. A másik nézetet vallók a Citadellában kívánták elhelyezni. Ezt azonban igen gyorsan elvetették, mert igényként fogalmazódott meg a könnyű hozzáférhetőség, ami a Citadella esetében sikló vagy felvonó és kényelmes utak megépítését tette volna szükségessé, ami azonban nagyon költséges lett volna.

A levéltár létesítésénél bábáskodóknak igen határozott elképzeléseik voltak az elhelyezésről, megfogalmazták: az épületnek olyannak kell lennie, hogy körülötte nagyobb muzeális tárgyak (ágyúk, kocsik) elhelyezhetőek legyenek, valamint a történelmi tradíciót is figyelembe kívánták venni. A Nándor laktanya mellett szóló érvek voltak, hogy az épületet olyan szilárdnak ítélték, hogy a főépületre egy-két emelet is felhúzható lenne, valamint az udvaron lévő konyhák és a patkolókovács műhely helyére másik nagyobb épület is lehetne építeni. Olcsóbb lenne, mint egy teljesen új épület. A ráépítésnek olyannak kellene lennie, hogy a katonai kulturális intézet jellege kidomborodjék. Előnyösnek ítélték a Bécsi kapu tértől a vársétányig való stílszerű kiépítést (a Halászbástyához hasonlóan!). Mindezzel a főváros látképe is gazdagodnék. Amennyiben az ország „sivár” pénzügyi állapota miatt a Pénzügyminisztérium nem tudna pénzt adni az épület megújítására, akkor országos gyűjtési akció keretében lehetne a pénzt előteremteni, „ami valószínűleg már az első napon eredményezné a kérdéses építkezéshez szükséges összeget” (!).

Ekkor a laktanyában a szegedi vadászászlóalj volt elhelyezve, és Honvédelmi Minisztérium egyes osztályai is ide kerültek volna. A Minisztérium tehát elutasította az elképzelést, mivel a Várban mindenképpen katonai és karhatalmi szempontból fontos egységek elhelyezését tartotta fontosnak. Ellenérvként a levéltár vezetése azt hozta fel, hogy „szem előtt tartva, hogy a várban csak úri családok laknak, kizártnak tartható, hogy valamely újabb forradalom a várból induljon ki.” De még ebben az esetben is a laktanyában két gyalogszázad és egy géppuskás szakasz elegendő lenne egy esetleges lázadás megfékezésére és leverésére. A honvédelmi miniszter elutasította az érveket, mondván, a levéltár/múzeum, plusz egy katonai csapatot jelent, „egymás mellett élésük” súrlódásokhoz vezethet; egyébként sem hitt a szükséges anyagiak előteremtésének realitásában. Lehetőségként még felmerült a Vérmezőn vagy a Széna téren üresen álló épületben való

elhelyezés, valamint a Vácra vagy Zircre való település is. – Az ügy 1920 végén lekerült a napirendről.¹

1921-től, amint az már ismert, az Országos Levéltár bécsi kapu téri új épületének III–IV. emeletén lettek elhelyezve a Hadtörténelmi Levéltár anyagai és irodái, a múzeumi gyűjtemény pedig a Mária Terézia laktanya II. emeletére került, ahol a kiutalt helyiségek már akkor sem feleltek meg rendeltetésüknek.²

2. lap: Irodák

Mit is tartottak fontosnak a dolgozószobák berendezésénél? – Az íróasztalokat, például jó karban kellett tartani, a hozzávaló kulcsok megőrzése a használó feladata volt. Ha elvesztette vagy más okból hiányzott, saját költségén kellett újat készíttetnie. A fölösleges asztalokat le kellett adni.³

A parancsnokság minden szobájában ki kellett függeszteni az előjárók képeit (a Legfelsőbb Hadúr, a Honvédelmi Miniszter és a Honvédség Főparancsnoka), mégpedig meghatározott sorrendben: a kormányzó úr közepén, jobbján a miniszter, balján pedig a főparancsnok képével. A volt előjárók képei díszíthették a tisztí étkezde, a hivatali helyiségek falait. Mindezek beszerzési költségeit a Minisztérium biztosította. „Az arcképek házilag egyszerűen keretezendők be.”⁴

Érdekesként lássuk a levéltári kutatóterem bútorzatának leírását: „1 db festett íróasztal, 1 db fényezett kis asztal, 3 db festett, viaszos vászonnal behúzott kutatóasztal, az egyik asztal közepén állványhoz rögzített tintaceruza védővel, 1 db fekete Thonet-karosszék az íróasztalhoz, 19 db piros Thonet-szék a kutatóasztalokhoz, 1 ruhafogas állvány, az oldalfolyosón 2 db festett kutatószekrény, 1 db fali hőmérő, 1 db asztali villanycsengő.”⁵

3. lap: Felhívás a Levéltár és a Múzeum támogatására

A levéltár megalakulása a háború befejezésével egy időben történt, az ország igen nehéz pénzügyi helyzetében. Állami támogatást ekkor alig lehetett remélni. „Hadtörténelmi kincseink, ezer éves küzdelmeink emléktárgyainak megőrzésére... szükség van a hazafias áldozatkészségre.”⁶

Milyen propagandafogásokat javasoltak ennek az anyagi javakban is megnyilvánuló megszerzésére? A bástya-sétányon nyári hónapokban vásár- és ünnepnapokon igen nagy és előkelő közönség sétált. Szórakoztatásukra úgynevezett sétahangversenyeket terveztek. Személyenként 5-10 korona belépődíjjal lehetett volna a bástyasétányra belépni, ahol katonazene, hadtörténelmi népszerű előadások, büfé, öltözeti bemutatók által próbáltak adományt gyűjteni.

¹ Hadtörténelmi Levéltár, saját irattár, 976/el.n.lt-1920. (Mivel a források mind ebből a fondból valók, a továbbiakban csak a számszerű jelzetet adom meg.)

² 66/el.n.lt-1921.

³ 15/kt-1938.

⁴ 811/kt-1937.

⁵ 579/kt.lt-1941.

⁶ Sz. n. (1920).

De pénzügyi támogatást reméltek a főuraktól, a pénzügyi intézetektől, a nagy vállalatoktól is. Az adakozóknak ingyen biztosítottak volna saját kiadványokat, neveiket és az összeget nyilvánosságra hozták volna. „Nem kérünk alamizsnát, hanem csak olyan áldozatkészséget, melynek legragyogóbb példáját a legnagyobb magyar, gr. Széchényi István a MTA megalapításánál mutatta.”⁷

4. lap: Polgári intézetté alakulás

Már ekkor is felmerült időről-időre a dilemma: vajon kell-e, szükséges-e a levéltár katonai alárendeltségének fenntartása? Sokan látták úgy, hogy a Honvédelmi Minisztérium „templomi egerének” egy polgári közgyűjtemény keretei között nagyobb gyarapodási, fejlődési lehetőségei adódnának.

A levéltár önálló intézetként is működhetett volna, mint „M. kir. történelmi gyűjteménytár”, vagy esetleg hadtörténelmi csoportként az Országos Levéltár szervezetében. (A Múzeum esetében inkább csak az önálló intézetté alakulást hozták szóba, mert különben az „aránylag még szegény Hadtörténelmi Múzeum” a Magyar Nemzeti Múzeum érem- és régiségtárához került volna.)

A katonai dokumentumok felett azonban a honvédelmi miniszter meg akarta őrizni a felügyeleti jogot, ezért „félre nem magyarázható és meg nem kerülhető módon szabályozni” kellett volna a honvédelmi miniszter és a belügyminiszter egymáshoz való viszonyát ebben a kérdésben, és minden fontosabb vagy elvi jelentőségű ügyben előzetes véleményt kellett volna kérni illetve tájékoztatni kellett volna a honvédelmi minisztert.⁸

5. lap: Fejlődés

A levéltár „tíz évnyi küzdelmes vajúdása” után elkerülhetetlennek látták az addigi tapasztalatok alapján a három legfontosabb létkérdés „végleges és gyökeres” rendezését. Ezek a személyi, az anyagi és az elhelyezési kérdések voltak. A levéltár vezetése 101 fős létszámot tartott szükségesnek, 64 tényleges tiszttel, valamint 37 nyugállományú és polgári alkalmazottal számoltak. Elengedhetetlennek tartották az egyetemet végzett tisztek felvételét. Az anyagi juttatások keretének felemelésére mindenképpen számítottak, „mert csekély díjazással megfelelő munkatársakat nem kapunk.”

A bécsi felszámolás eredményeként nagyban növekedett az elhelyezésre szánt anyag mennyisége. Célként jelölték meg az úgynevezett nagy könyvtár – amely ekkor a Tiszti Kaszinó épületében működött – mint hadtörténelmi szakkönyvtár visszaszerzését. Ehhez természetesen az elhelyezési gondok megoldása kellett. Ebben a kérdésben alapelveként fogalmazták meg egy teljesen zárt, mástól független épület megszerzését (központi fűtéssel!), amely épület külső megjelenésében is feleljen meg a kulturális intézményi jellegnek. Ideiglenes helyet nem akartak elfogadni, csak teljesen elkészültet, hogy az iratokat rögtön a végleges helyükre lehessen rakni, valamint az épület több évtizedre megfelelő raktár térfogattal rendelkezzen. Ekkor leginkább a Falk Miksa utcai épület, valamint a Mária

⁷ Sz. n. (1920).

⁸ 66/fg.lt-1922.

Terézia laktanya nem napos oldala („máskülönben az okmányok hamar tönkremennek”) merült fel lehetőségként.⁹

Természetesen ezekből a nagy ívű tervekből semmi sem lett. A következő évben az intézet elöljáró szervei a Honvédelmi Minisztérium és a Honvédség Főparancsnoksága átvizsgálta az intézet fejlődését, és kilátásként inkább a leépítést, illetve a „lepasszólást” fogalmazta meg. Három koncepciót vitattak meg: az egyik, hogy maradjon önálló a levéltár, de leválasztva róla a személyügyi osztályt, a könyvtárat, a fényképészetet, és a térképtárat. A Mária Terézia Rend kitüntetési ügyeit sem itt intézték volna és az (első) világháborús kötetek munkálatai sem itt folytak volna. Szervezeti tagozódása mutatja feladatrendszerét: főigazgatóság, főigazgató helyettes (számadótest), levéltár – világháború előtti, világháborús, és világháború utáni iratokat kezelő csoportokkal –, hadrendi osztály, kiadóhivatal, bécsi bizottság, berlini exponens. Összesen 45 fővel működve úgy, hogy a „dologi kiadások még 15-20%-kal csökkenthetők” legyenek.

A másik elképzelés szerint beolvadt volna az Országos Levéltárba katonai alosztályként, összesen 18 fővel. Bizonyos katonai felügyeleti jogosítványok maradnának, például a fegyelmi ellenőrzés, de tudományos és levéltári szempontból az Országos Levéltárnak rendelték volna alá.

A harmadik változat a teljes beolvadás lett volna a polgári levéltárba.¹⁰

6. lap: Hadisírok gondozása

Megalakulása után a levéltár foglalkozott a hősök emlékét megőrkítő kérdésekkel. A Honvédelmi Minisztérium 36. (hadisírgondozó) osztályának felállításával napirendre került a két szerv feladatainak elkülönítése. Ezek szerint az osztály végezte a hadisírok összeírását és az alapmunkálatokat (a sír és a sírkerület gondozását), a költségei fedezésére 5 millió korona állt volna rendelkezésre 1921-ben. A Levéltár pedig a sírok művészi kiviteléért és a kegyeletért lett felelős. Erre hivatkozva részt kért ebből az összegből, mivel, ahogy a levéltár megállapítja, a „mai nehéz viszonyok közepette” gyűjtésre, adakozásra nemigen lehet számítani, tehát ezt a feladatot is az 5 millióból kell megoldani. A HM osztálya erre nem igazán volt hajlandó, lehetőségként inkább azt vette fel, hogy vegyék igénybe a női szervezeteket, „amelyek már hivatásuknál fogva is szinte nemes kötelességüknek vallják a kegyelet ápolását”. Ők vennék át a hadisírok ápolását, „s így e nemes lelkű versengés folytán igazán szép hadisírjaink lennének.”

A hadifogoly temetők fenntartására a trianoni békefeltételek kötelezték az országot, a célra azonban nem lehetett a katonaságot felhasználni. Egyelőre azok gondozása is ebből az összegből történt. A nehéz pénzügyi viszonyok közepette mindezek megoldására igen kevésnek tűnt ez az összeg. Javaslatként felmerült, hogy a temetőben célszerű lenne kertészetet vagy méhészetet (!) létesíteni, amely lényeges bevétellel járna. (A méhészetet később elvetették.)¹¹

⁹ 431/fg.lt-1929.

¹⁰ 409/fg.lt-1930.

¹¹ 96/el.n.lt-1921.

7. lap: Munkaügyek

A levéltár feladatainak túlnyomó részét az első világháborús mű megírása illetve ennek gyorsítása jelentette. „A feldolgozás eddigi üteme mellett azonban évtizedek telhetnek még el addig, amíg az teljesen elkészül, és így hovatovább elveszti időszerűségét és egyben az olvasó közönség érdeklődését is” – áll a levéltár működési jelentésében 1937-ben.¹² A mű elkészítése annyira lekötötte a levéltár munkáját, hogy például a régi magyar hadtörténelem feldolgozását nem is tartotta ekkor feladatának, csupán az érdeklődés felkeltését pályázatok útján, és az okmányi anyagrendelkezésre bocsátását.¹³

A Múzeummal történt szétválás után (1922) is megmaradt a két intézmény közötti együttműködés, ezek között első helyen szerepelt, hogy az olyan értesüléseket, amelyek a testvérintézetet is érdekelhetik, megosszák egymás között, egymás kézikönyvtárait használhassák, bocsássák azt a másik fél részére, illetve a könyvbeszerzéseket hangolják össze.¹⁴

Anyagi eszközök hiányában a levéltár napilapokat valamint a történelem és a hadtudomány területén kívül eső folyóiratokat nem járathatott. Ezért a munkatársakat kérték fel a sajtófigyelésre, kiosztották, hogy ki milyen sajtóterméket fog olvasni.¹⁵

A levéltár szervezeti keretébe tartozó személyügyi osztály 1928 óta állandóan jelentette, hogy az igazolások nagy száma és a munkaerő hiánya miatt a munkájuk feltorlódott (a tűzharcos törvénnyel kapcsolatos igazoló eljárásoknál a kitüntetési javaslatokra volt szükség, ám a bécsi felszámoló osztály kevés alkalmazottja nem volt képes ezt a munkát időben elvégezni, így az osztálynál több mint egy éve leadott kérelmek is várakoztak elintézésre. Ezen ügydarabok megválaszolásának állandó sürgetésén kívül tíz év alatt sem történt ez ügyben semmiféle változás.¹⁶

1939 elejétől Major Miklós ezredes vette át a levéltár főigazgatói/parancsnoki tisztségét, szép reményekkel, nagy tervekkel és nem kellően ismerve a levéltár mindennapos életét, munkáját és gondjait. Markó Árpád, a levéltárban titkárként is dolgozó kiváló hadtörténész reflektált a vezetői programra: „A Hadtörténelmi Levéltár a jelenlegi beosztása és állománya mellett a főigazgató által lefektetett munkatervet zökkenés nélkül végrehajtani nem képes”. Ugyanis a levéltár sok más, a honvédelmi minisztertől jövő munkát is köteles volt végrehajtani, amely nyilván „elkerülhette a főigazgató úr figyelmét”. A levéltári rendezési munkákat szüneteltetni kellett a munkaerőhiány miatt. A levéltár legfontosabb munkája továbbra is az (első) világháborús mű elkészítése volt. A közigazgatási munkával túlterhelt helyi dolgozók helyett önként vállalkozó nyugdíjas tisztek végezték ezt a munkát, akiknek a munkáját segíteni, javítani, illetve pótolni kellett. A kifizetések e tisztek részére megtörténtek, azonban a kéziratok mégsem készültek el, azt mégiscsak az intézetiek írták meg. „Ez az intézet tisztikarában nagyfokú elkeseredést váltott ki”, nem alaptalanul. Sorolva a további nehézségeket: a hadinaptár összeállításához adatokat kell keresgélgni, a nagyszámú kutatót szabályszerűen ki kell szolgálni, s szintén a honvédelmi miniszter megbízásra a fegyvertények gyűjteményének összeállítása is a levél-

¹² 470/kt.lt-1937.

¹³ 716/kt-1936.

¹⁴ 951/kt.lt-1936.

¹⁵ Uo.

¹⁶ 216/1938.

tár feladata lett. „Mennél több erőt vagyunk képesek itt munkába állítani annál hamarabb fejezhető be ez a közigazgatási munka” és kezdődhet el a valóban levéltári feladatok elvégzése. A megoldást Markó Árpád az állástalan diplomások felvételében látta, valamint, hogy a magántermészetű munkákat ne a kincstár által fizetett gépirókkal végeztessék el.¹⁷

A problémák ma is nagyon ismerősek – a főigazgatói reagálás szinte meglepő: „Teljesen egyetértek! Alapos, helyes javaslat!”¹⁸

Sőt mi több, a főigazgató még intézkedést is tett, amelyet egy háziparancsban is rögzítettek. 28 állandó, és 31 kiegészítő dolgozó felvételét kérte. Meghatározott napokra rakták a kutatási időt, és a magánkutatást megszüntették.¹⁹

Sajnos a levéltár a felállítása utáni 25. évben sem érte el azt az állapotot, amelyet hivatása alapján be kellett volna töltenie. Sok magyar iratanyag volt még Bécsben. Ennek oka a kirendeltség személyzeti és technikai-felszerelési hiánya volt. Sőt, idővel a személyi ügyek, az igazolások (hadigondozási ügyek, kitüntetési javaslatok, leszármazási ügyek, volt tartalékos tisztek nyilvántartása) 13 ezer ügydarab hátralékot eredményezett!), teljesen elvitték eredeti feladatától. A dokumentumok hazahozatalának meggyorsítására a másolás tűnt a legalkalmasabbnak. Példaként az Országos Levéltár ekkor már általános gyakorlata állt, hogy a kutatók nem eredeti iratokat, hanem nagyított fotómásolatokat kaptak. Ezzel szemben a Hadtörténelmi Levéltár fényképezési osztálya évek óta nem működött: „a műterem egész éven át zárva volt, mert üzemben tartása nem bizonyult gazdaságosnak”. Ismételten pénzt kértek a megfelelő szakképzettségű emberek felvételére és a fényképezés újraindítására.²⁰

Munkahelyi viták nyilván ugyanúgy léteztek, mint manapság, de ritkán kerültek írásban rögzítésre. – Azért erre is akad példa. Egy altiszt panasza szerint, mivel egy, a szolgálati beosztásával össze nem egyeztethető munkát nem végzett el, munkatársa, egy alezredes „kommunista disznónak” nevezte. Ezzel megsértve nemcsak a becsületét, de „hazafias magyarságát” is, mert, ahogy önérzetesen kifejtette: „a kommunista elv és a hazafiaság nem egyeztethető össze, így aki kommunista az nem lehet jó magyar ember, és közmegevetést érdemel.” A munkahelyi vita eredményeként az alezredes úr visszavonta a kommunista jelzőt, a disznó maradhatott.²¹

8. lap: Alkalmazás és alkalmazottak

A levéltári felvétel fontos követelménye volt, hogy a jelentkező élethivatásának tekintse ezt a munkát. Ezen kívül rátermettséget, szakképzettséget, a német nyelv tökéletes ismeretét, a latin nyelvtudás megfelelő ismeretét várták el. Tudásanyagban ismernie kellett a jelöltnek az (első) világháborús német intézkedéseket, ezeknek magyarra fordítását szótár nélkül, Magyarország hadszervezetét a honfoglalástól napjainkig, az Osztrák–Magyar Monarchia világháborús csapatait, eseményeit. Ezen kívül egy választott nyelvű szöveg helyes lefordítását is kérték.

¹⁷ 15/9.-1939.

¹⁸ Uo.

¹⁹ 15/10.-1939.

²⁰ 643/kt-1943.

²¹ 1050-a/kt-1937.

A felvételnél nem jöhettek számításba, akik a lépcsőkön, létrákon nem tudnak járni (szívbeteg, hátgerinc sorvadásos stb.), a tüdőbetegek (a por miatt), és akiket rokkantságuk gátolt az írásban, rajzolásban.²²

Mivel a Levéltárhoz (és a Múzeumhoz is) véglegesen beosztott tisztek részére az „átlagon jóval felülemelkedő követelményeket állítanak fel” – amint láttuk a felvételi követelményeknél – sőt a továbbiakban az egyéves próbaszolgálat után újra vizsgázni kellett levéltári szakismeretből és írói készségből, s felmerült részükre egy külön állománycsoport létrehozása. Az élethivatásnak tekintést alátámasztandó megkövetelték főiskolai előadások látogatását, tudományos és nyelvtudási ismereteik folyamatos bővítését. Mindezt azonban csak akkor lehet megkövetelni (vélte a levéltár vezetése), ha zavartalan a munkavégzésük és a „szükséges nyugodt lelki egyensúlyt is biztosítottuk”. Elismerésükként megfelelő előléptetésre kellene számítaniuk. Ekkor viszont egy állománycsoportban voltak a nevelő tanárokkal, a műszaki tisztviselőkkel, a gyógyszereszekkel, az erdő és mezőgazdasági, és számvevőségi tisztviselőkkel, akiknek jobbak voltak az előléptetési esélyeik. A kérelmet előterjesztők hivatkoztak az osztrák példára. Ott a tiszteknek két nagy csoportja volt, a katonai állomány mellett, a különleges szolgálatot teljesítők, ezen belül is külön csoport a muzeális szolgálatot teljesítő tisztek.²³

A Minisztérium azonban nem támogatta ezt az elképzelést, sőt, erős ellenérzését fogalmazta meg. Szerintük az állománycsoportok számának gyarapítása még tovább növelné a fennálló különbségeket és nagy lenne az adminisztrációs kihatása is, például a szabályzatok átírásával.²⁴

Legnagyobb hiány ekkor a tisztviselőkből és az altisztekből volt, mert a honvédségnél ekkor az állományviszonyok nem tették lehetővé számuk emelését. A kérdés megoldására a Zrínyi Ilona Leánynevelő Intézetből vettek volna fel németül tökéletesen tudó és a latinban is jártas, a magyar és az általános történelemben jó előmenetelű, tökéletes gép- és gyorsíró tudással rendelkező hölgyeket, akik az egyéves próbaszolgálaton való megfelelés után, az előírt vizsgát letéve, irattári tisztviselővé váltak volna.²⁵ Az elképzelésből nem lett semmi.

A háború kitörésével megszigorodtak többek között az alkalmazás biztonsági előírásai is. Az itt következő példa mutatja, hogy egy felvett gépirónőről milyen előzetes nyomozás folyt. A parancsnok asztalára került lezárt borítékban lévő iratból kiderülnek a személyi adatain kívül a következők: a nagypjánál lakik, három szobás lakásuk van, melyből egyet albérletbe kiadnak. Apjának jól menő ügyvédi irodája, 7 hold szőlője és saját kb. 20 ezer pengő értékű háza van, tehát egyetlen lánya anyagilag teljesen el van látva. Férje tüzérszázados volt, aki vérhasban meghalt. Nagyon unatkozik otthon, az állásra nincs rászorulva, csak szeretne ismét férjhez menni egy katonatiszthez.²⁶

Farkas Ferenc levéltár parancsnok (1942. november 15. – 1945) így jellemezte beosztottjait: „csapatszemmél” nézve nem 100%-os munkaerők. Azonban szellemi munkájuk

²² 1150/kt-1933.

²³ 930/kt.lt-1936.

²⁴ 924/kt-1937.

²⁵ 78/kt.lt-1941.

²⁶ 15/12-1939.

értékes és náluk *jobb nincs*. Ezekkel az urakkal néha nagyon elnézőnek kell lennem. Az eredmény mindamellelt igen jó.²⁷

És még egy érdekesség: mire is lehetett még a levéltárat „használni”?

Vitéz Szöllösy Sándor ezredes, levéltári csoportvezető „gondosan megőrzendő feljegyzés”-e a *levéltári raktárban elhelyezett*, a háborús károktól megóvandó saját holmijainak leírása. Összesen 20 doboz és 10 faláda. Mit tartott a háború alatt feltétlenül megőrzendőnek? Csak néhány kiragadott példa a több oldalas jegyzékből: „finom, új fekete csavaros ceruzám, ruhakefénk, egy csavaros fémkupakos lapos (úti) cognakos üvegünk”, fontos családi okmányok között (például) „villanyrezsónk kifizetett számlája”, egy tekerces erős ruhaszárító köté, „anyunak ezüstlapos puder szelencéje, rum és pálinka (üvegekben) egy *rendes iratdobozba rejtve az egyik polcon (álcázva rátett és közbeékelte irattal)*, kb. 800 db különféle cigarettaim, és kb. 40 db szivar, Médikénk menyasszonyruhája, selyemfátyola és koszorúja, fehérhelyemtaft kombinéja, anyuci orgonaszínű selyemanyagai (hálóingre és bugyira).²⁸

9. lap: Magatartás

Lássuk, milyen magatartást vártak el a tisztí és altisztí alkalmazottaktól!

A titoktartást: a „szószátyárkodás mételeyét a tisztikarból kérlehetetlenül ki kell irtani”, ezért legalább félélvete a tisztteket és altisztteket előadás keretében emlékeztették ennek betartására. Kémkedési ügyek mutatnak rá, hogy az „altiszttek poharazgatás közben mindent elfecsegnek”.²⁹

A legénységi állományúak nőekkel karonfogva nem járhattak.³⁰

A „vadházasságot” tiltották. – Az „erkölcsileg kifogásolható” hölgyekkel való viszonyt megtiltják, mert egy ilyen kapcsolattal vétenének az egész tisztí/altisztí állás tekintélye ellen. Minden előjáró kötelessége volt alárendeltjei magánéletét megfigyelni és amennyiben szükséges volt szigorú eszközökkel befolyást gyakorolni arra. Minderről erkölcsi oktatás keretében felvilágosítást kellett tartani az állománynak.³¹

A mulatságok jó hírnevének megőrzése. Az előjárók úgy vélték, hogy az estélyeken „borközi állapot”-ban előadódó lovagiassági ügyekkel megsértik tisztikar méltóságát. Az egyre inkább elharapódzó modortalansággal, szabadossággal pedig a tisztikar tekintélyét ássák alá. Ennek megóvása érdekében a kilengéseknek véget akartak vetni, akár a mulatságok rendelettel való betiltásával is.³²

A játékkaszinók látogatásának eltiltása. – „Sem erkölcsi, sem hazafias szempontból nem lehet megbízhatónak tekinteni azt a tisztet, aki kellő akaraterő hijján (!) a kártyaszenvedély rabjává válik, mert ez a biztos elzüllésre viszi és a hűtlenség bűnéig minden cselekmény elkövetésére ráveheti.”³³

²⁷ 332/kt-1944.

²⁸ Levéltári Csoport iratai, vegyes iratok 100. doboz, 1944.

²⁹ 1068/kt-1933.

³⁰ Külön kezelt rendeletek, 24/1935.

³¹ 1132/kt-1933.

³² 1081/kt-1936.

³³ 395/kt.lt-1937.

HM épületeibe való belépés megszigorítása a kémkedés veszélye miatt. – Mivel a levéltár nyilvános jellegű tudományos kutatóintézet volt, napi kapcsolata volt a magánügyfelekkel, itt a belépést akadályozni, szigorítani nem lehetett. De mivel a felettes katonai szervektől sokszor titkos és bizalmas jellegű rendeleteket köröztettek, ezért azokat nem az addig szokásos körzőkönyvvel tudatták, hanem péntekenként a titkári irodában 10–11 óra között hirdették ki azokat; aláírással kellett igazolni a részvételt.

A személyügyi osztálynál naponta az ügyfelek „lézengenek, várakoznak, járkálnak a folyosókon, miközben kíváncsian be-benyitogatnak helyiségbe”, ezért egy háziparancsban elrendelték, hogy minden szobában a beosztott munkatársak külön kulccsal rendelkezzenek, „szigorú kötelességükké téve, hogy aki a helyiségből, még ha rövid időre is eltávozik”, és ott nem maradt más kolléga, „a szobákat kulccsal mindig jól le kell zárni.”³⁴

A telefon használata. – A készülék felvételekor a „Halló” szó bemondását megtiltják. A hivatalos mondat: „itt+név+rendfokozat”, a hívónak ugyanígy kellett válaszolnia, a beszélgetés befejezését a „vége” szó jelentette.³⁵

Angol nyelvtanfolyam nem látogatható. – British Council tanfolyamot szervezett a köz-hivatalok alkalmazottjai részére. Bizonyos értesülések alapján azonban a katonai vezetés feltételezte, hogy ez propaganda, és az angol politikai-, gazdasági és katonai hírszerzés céljait szolgálja, ezért megtiltotta a hivatásos állomány részére annak látogatását.³⁶

Eszpresszók látogatásának eltiltása. – A kiadott tiltó rendelkezés szerint a tisztek és hason-állásúak egyenruhában nem mehettek be az eszpresszóba. Olyan presszó látogatása, ahol csak állva lehetett fogyasztani, egyenruhában tilos volt. Az asztaloknál ülve „elvileg megengedhető, de nem kívánatos” az egyenruhás megjelenés.³⁷

10. lap: Öltözködés

Mivel a levéltár munkatársainak nagyobb részét a hivatásos állomány tette ki, szólnunk még néhány szót az egyenruha viselésről.

„Tekintettel arra, hogy az egyenruha viselése a bajtársiasságot és az együvé tartozás érzését fejleszti, növeli a hivatással járó önértetet”, ezért a levéltárban is minden szolgálatot egyenruhában voltak kötelesek teljesíteni a tisztek és a tisztviselők.³⁸

Gyakran hívták fel az előjárók a figyelmet az egyenruha szabályos viselésére: a sapkákat nem lehetett félreacsapva, vagy fejbe húzva hordani, kigombolt köpeny viselését nem engedték, a kesztyűt felhúzva és nem kézben vagy zsebben kellett viselni. Gond volt, hogy a kardot sokan nem kötik fel, hanem a karjukra akasztva hordják. A legénység ruházata pedig elhanyagolt, zsíros, foltos, sötét, sokszor rongyos is.³⁹

Mindig és mindenhol kötelező volt az egyenruha viselése, néhány alkalmat (sportolás, kirándulás, fürdőhely, egyes magánügyek intézése stb.) kivéve. „Nem engedhető meg, hogy a honvédség minden polgári öltözetnél többet jelentő egyenruhája munkaruhává alacsonyodjék le, melyet a szolgálat után azonnal polgári ruhára cserélnek le.” A Honvédség

³⁴ 438/kt.lt-1938.

³⁵ 2/26/kt-1943.

³⁶ 2/18/kt.lt-1940. 18 sz. házi parancs.

³⁷ 2/9/kt-1943.

³⁸ 1283/kt-1932.

³⁹ Külön kezelt rendeletek, 24/1935.

Főparancsnoka olyan szigorúan vette ezt a kérdést, hogy kilátásba helyezte: ha gyökeres változás e téren nem lesz, „úgy a polgári ruha viselésének a belföldön való teljes betiltására a szükséges lépéseket meg fogom tenni.”⁴⁰

A háború alatt további megszorítások születtek az egyenruha, értsd a tisztí rang tekintélyének megőrzésének védelmében. A tisztek például egyenruhában nem állhattak sorban az élelmiszer üzletek előtt. Vagy például a tiszteknek a budapesti helyőrséghez tartozó Margit-szigeti üdülőben is hordani kellett az oldalfegyvereiket.⁴¹

11. lap: Ünnepségek

Természetesen ekkor is megvoltak az ünneplések irányelvei, a történelmi események a kor adott politikai irányvonalának megfelelő értelmezésére vonatkozóan.

Egy 1937-ben kiadott rendeletről például megtudhatjuk, hogy a „március 15-e nem a forradalom napja, hanem a nemzeti és népszabadság, a magyarság élni akarásának hatalmas kinyilatkoztatása... A lelkesedés hevületében ők nem a fegyverek eldobására izgatottak, (mint 1918-ban a) nem akarok katonát látni» örült és gaz kijelentésben tobzódó csöcselék), ellenkezőleg: megragadták a fegyvereket, hogy a magyar szabadságot kivívják és biztosítsák.” Az ünnepen rá kellett mutatni, hogy „a csonka haza megrablói milyen alávalóan próbálták már akkor orgyilokkal hátra döfni a nemzetet (oláh vérfürdők, szerb kegyetlenkedések stb.), de a nyílt harcmezőn mindig megfutottak. Igen jó nevelő hatást érhetünk el, ha 1-2 csatajelenetet elmondunk az egyéni hősiesség példázásával.” A haza visszafoglalását kellett kidomborítani, és hogy ehhez egy mód vezetett „a mindent letipró, ellenállhatatlan új magyar roham”. Egy-két irodalmi és művészeti műsorszám is lehetett a megemlékezési ünnepségen, de a fő elv a „keveset, de jót adjunk!” volt. Legfontosabb volt a rövid, de tartalmas és hatásosan előadott ünnepi beszéd. A „hősi kultusz fejlesztésére” ajánlották például az emlékmű koszorúzását, a múzeumi gyűjtemény vezetéssel történő bemutatását, vagy a régi honvéd sírokat felkeresni és feldiszíteni.

De mindeközben „minden politikai színezetet [el kellett] kerülni”.⁴²

A Levéltár és a Múzeum 20. fennállási ünnepségét együttesen november 16-án 13 órakor a Hadimúzeum könyvtárában tartották meg a két igazgató megemlékezésével, majd 19 órakor a Tiszti Kaszinó Vadász szobájában „bajtársi sörözés” volt, amelyre az Országos Levéltári kollégákat is meghívták.⁴³

Lehetősége volt a munkatársaknak részt venni a kassai bevonulás alkalmából „a magyarság ez örömteljes ünnepén”. A magánszemélyeket, a katona állományúakat, a tisztviselőket családtagjaikkal úgynevezett filléres vonatokkal szállították az ünnepség helyszínére. A levéltárból hat ember vett részt ezen családtagjaikkal együtt.⁴⁴

Október 6-a katonai szünnap volt, a legénységnek Istentiszteleten kellett részt venni, a nap jelentőségét előadás keretében méltatni kellett.⁴⁵

⁴⁰ 14/8/kt.lt-1938.

⁴¹ 2/27/kt-1943.

⁴² 246/kt.lt-1937. (Kiegészítés tőlem – F. Gy.)

⁴³ 15/1938.

⁴⁴ 685/kt.lt-1938.

⁴⁵ 15/36-1939.

Az erdélyi bevonulás alkalmából Horthy Miklós kormányzó szeptember 15-én érkezett Kolozsvárra. A levéltárból két fő vehetett részt az ünnepségen. „A felszabadult területen maradni tilos.” Az öltözet Kolozsváron egyenruha, fehér kesztyűvel, összes kítüntetéssel. A Budapestről induló vonathoz „étkezőkocsit valószínűleg csatolnak, de célszerű élelmezést vinni.” A gépkocsival való utazást a VKF nem engedélyezte.⁴⁶

Természetesen ekkor is voltak hivatalos kirendelések. 1943-ban például temetésekre öt alkalommal összesen 15 személyt, a hadirokkant zászlóavatási ünnepségre három, a kormányzó születésnapjára egy, a Nemzeti Munkaközpont által felállított a „Magyar Munka” szobrának leleplezésére két, a Hősök emlékművének megkoszorúzására egy, a Pápa koronázási évfordulója alkalmából rendezett ünnepi istentiszteletre egy személyt kellett küldeni.⁴⁷

12. lap: Az iratanyag kezelése és közzlése

Nézzük, milyen gondok merültek fel dokumentumaink használatakor!

1848–49 hadbírószági és haditörvényszéki iratanyagát 1920 után zárt anyagként kezelték, mert a levéltár vezetése úgy látta „az akkori felzaklatott politikai helyzetben”, hogy a szabadságharcban szerepet vitt egyénekről nem előnyös, vagy esetleg kegyeletsértő adatok látnának napvilágot. A történeti kutatások tárgyilagossága azonban előrehaladt – vélték 1936-ban, és a kutatás számára szabaddá tették azokat, tekintettel arra, hogy „nemzeti múltunkra előnyös képet fog alkotni”. Egyébként zárt anyagban való kutatás engedélyezése a Honvédelmi Miniszter feladata volt.⁴⁸

A háború előszeleként 1940-től mindenfajta nyilvánosságra kerülő levéltári–irodalmi közlés fokozott óvatosságot és fokozott előzetes elbírálást kapott. A levéltár alkalmazottjai közleményeiket, cikkeiket csak akkor juttathatták el a sajtónak, ha azt a parancsnokság felülbírálta. És arra is felhívták a munkatársak figyelmét, hogy a Levéltár magas szintjének és tekintélyének megfelelő közleményeket jelentessenek meg, nem „akárhogyan, akármit”.⁴⁹

A Levéltár 1926-ban megőrzés céljából nyomtatott könyvanyag formájában megjelenítette a Tisza gyilkosságban megtartott főtárgyalás anyagát. Ugyanis Csáky Károly vezérezredes, akkori honvédelmi miniszternek az volt a nézete, hogy azt a politikusokhoz és más érdekeltekhez el kell juttatni. Ezt azonban később megváltoztatta, „mivel a főtárgyaláson kihallgatott prominens személyiségek kényes szereplésével kapcsolatosan nem akarta szerepüket a nyilvánosság előtt szellőztetni.” Az anyag teljes terjedelmében 700 kg-t nyomott, temérdek helyet foglalt el, és a Levéltárban „a mai napig lomként elhever”. A szűkös tárolási viszonyok miatt Major Miklós parancsnok 1941-ben kérte az anyag (néhány példány kivételével való) megsemmisítését. Ez „tekintettel arra, hogy rég eltemetett és feledésbe ment gyászos dolgok firtatása és szellőztetése, amúgy sem lehet kívánatos” minden további nélkül megtörténhetne elégetéssel.⁵⁰ Ez valószínűleg meg is történt, mert a Tisza István gyilkosság peranyaga nem maradt ránk.

⁴⁶ 378/kt.lt-1941.

⁴⁷ 7/1943.

⁴⁸ 819/1936.

⁴⁹ 1/8/kt.lt-1940.

⁵⁰ 104/kt.lt-1941.

A háború alatt a feldolgozási munka (többek között az akkori háború anyagának feltárása) nem nagyon folyt. Ez az anyag egyébként zárt anyagnak minősült, otthoni munkára kiadni nem lehetett. A tiszteletdíjasként alkalmazott „nyugállományú uraktól (tábornok, ezredes) elvárni nem lehet, hogy bejárjanak, és a levéltárban dolgozzanak, inkább otthon és este.” Ezt viszont csak magasabb honoráriumért tették meg, amit ekkor a levéltár már nehezen tudott kigazdálkodni.

Nagy dilemma volt a levéltár számára a háború alatt az iratok biztonságba helyezésének módja. Hosszas megfontolás után az Országos Levéltár pincéje mellett döntöttek, annak tapasztalata alapján, mely szerint minden olyan kísérletezés, hogy az anyagot vidéken rejtsek el, „szomorú következményekkel járt: az anyag 50-100%-a elpusztult, rothadás, kopás, elhalványulás stb. folytán”. Az Országos Levéltár épülete teherbírás és szilárdság tekintetében egyetlen volt az országban, amelyik vasbetonból épült, a tűzbiztonsága is páratlan volt, mert a tető is vasbetonból volt, teljesen fa nélkül. Az alagsort a padlásig 5 vastag (kb. 40 cm) vasbeton födém védte. Úgy tartották, hogy ha az épület egyik vagy másik része össze is omlik, az egész aligha mehetett volna tönkre, sőt, a törmelék még védte is volna az óvóhelyet. A véleményadásra kirendelt hadmérnökök jegyzőkönyvi megállapítása szerint 250 kg-os bombát is kibír. A személyügyi csoport viszont, a folyó ügyintézés biztosítása miatt az újszászi Orczy kastélyba települt ki, s ide viszik majd ki a térképtár és a levéltár régi anyagát is.⁵¹

13. lap: Segélyezés

1930-ban illetményrendezésre került sor a honvédség állományában. Ezáltal többszörösen is csökkentek és nem emelkedtek a bérek. A megélhetés egyre nehezebb vált. A segélyezés céljaira fordított összegek viszont szintén nem emelkedtek. A helyzetet segítő (!) kidolgozták a segélyezés fő irányelveit: csak a tényleg rászorult és önhibájukon kívül súlyos anyagi helyzetbe kerültek részesülhetnek benne, „a kis bajt pedig mindenki saját erejéből igyekezzék áthidalni”.

Betegsége és halálesetre fizettek, temetésre nem, mert – mint megjegyzi a rendelkezés – „a temetéseknel általában fölösleges fényűzés van, a temetés legyen csak a család anyagi korlátainak megfelelő”.

A betöréses lopás, tűz- vagy vízkárok esetén csak súlyosabb esetekben igényelhettek segítyt a munkatársak. Fogászati eljárásra nem járt, csak összességében súlyosbító körülményként lehetett figyelembe venni. Gyerekszületés esetére segély folyósítását személyre szabottan tervezték megállapítani.

Kategorikusan kizárták a segélyezés köréből a diétás étkezés költségeit, a kiházasítást, vagy a gyerekek taníttatását.⁵²

⁵¹ 332/kt-1944.

⁵² 171/1938.

14. lap: Hangulatjelentés

A háború tartama alatt végig szondázták a hivatásos állomány magatartását, hozzáállását a háborús viszonyokhoz.

1941-ben a felmérés megállapítja, hogy a tiszthelyettesi kar életkörülményei nehezedtek a drágaság miatt. Elégedetlenséget váltott ki a sorban állás, az alapvető közszükségleti cikkekhez való hozzájutás nehézsége. A tiszteknek még biztosítva volt a ruha ellátás, de feleségeiknek és a gyerekeiknek már nem. Kérik, hogy a szolgálati igazolványra a család részére évente egy pár cipő vásárlására vagy készítésére kapjanak engedélyt.

1942-ben már a tisztok ruhaigénylésének megadása is nehézkes, és igényt tartának kenyérpótlásra is. – 1943-ban már csak a burgonyával és a szárazfőzelékkel való ellátás volt biztosítva, a tiszti étkezdében is csökkentették a hús heti fejadagját. A honvédség által adott külön hússzelvényeket azonban az üzletekben nem fogadták el. Egyre elkeserítőbbé vált a családtagok ruha és cipő ellátási helyzete is.⁵³

15. lap: „Bűnügyek” a levéltárban

1918 novemberében zavaros társadalmi helyzetben született a levéltár, így nem nélkülözte a kisebb-nagyobb bűneseteket. Novemberben, amikor a tisztok „bizalmi” gyűlésen voltak, egyikük asztalát feltörték és egy arany órát láncsal együtt elloptak belőle. Egy hölgy alkalmazottnak az értékes boáját tulajdonították el. A tetteseket még csak keresni sem lehetett.⁵⁴

Nem teljesen ebbe a kategóriába tartozik, mégis mint anyagi veszteséget kell elszámolni a román harácsolást. 1919. augusztus 17-én egy század román gyalogság megszállta a Nándor laktanya épületét, az őrséget lefegyverezte és tárgyakat kezdett elvinni. Gabányi János, aki a közelben lakott, híret vette a dolognak, felsietett az intézetbe, ahol románul egy kicsit beszélve tiltakozott az egység parancsnokánál, Radulescu Demeter őrnagynál a történetek miatt. Ezért a már kocsira felrakott írógépeket visszaadták, viszont a fényképezési műterem gépeit és egyéb berendezési tárgyakat is elvittek. Hiába léptek közbe Mardaescu és Painetescu tábornoknál, valamint az antant misszionál, a legalább 20 000 korona értékű tárgyakat nem kapták vissza, „a tettesek kideríthetők nem voltak” címmel.⁵⁵

Koncz Ferenc gazdasági főelőadó, a levéltár gazdasági hivatalának főnöke és Tyószin Vazul főszámvivő a számlák hamisítását, a vizsgálatot végző katonai ügyész szerint, nagy rafinériával végezte. Tyószin főszámvivőt saját felesége vádolta meg a Hadik-laktanya ügyészenél azzal, hogy sikkasztott és közokiratot hamisított. Az 1923-as költségvetési évben a megtakarításként meglévő pénzösszeget a gazdasági hivatal főnöke az intézet számára úgy kívánta megmenteni, hogy Tyószint megbízta: nagyobb mennyiségű papírt vásároljon a Centrum cégnél. A számla összegeként 6 158 160 koronát tüntettek fel, holott a vásárlás értéke csak 200 000 korona volt. Megállapítható volt, hogy a hamisítások legalább egy év óta tartottak. Ehhez hozzájárult Koncz iránti „feltétlen és sziklaszilárd bizalom”, valamint, hogy az általa vezetett számvevőségtől soha egyetlen észrevétel nem érke-

⁵³ 128/kt-1942.

⁵⁴ 1307/lt-1920.

⁵⁵ Uo.

zett a havi számadásokra. Koncz „vétkes gondatlanságból származó hanyagsággal nem vette észre” azokat. Az ebből származó hiányt a rovancsoló bizottság 16 859 572 koronában állapította meg. Ez elsősorban a Centrum cég hamisított számláiból jött össze, valamint egy nem létező budapesti cég bélyegzőjével és aláírásával, amelyet Novotny Albert tiszthelyettes készített. A kár megtérítésére a főelőadó felajánlotta értékpapírjait, melyek értéke 35 és fél millió koronára rúgott, ezért fogva tartásától eltekintettek. Sikkasztás és közokirat hamisítás lett a vád. A bírósági főtárgyalást 1925. szeptember 10/12-re tűzték ki. Sajnos a Hb. 6276-1924. számú nyomozati és perirat hiányzik a Budapesti Hadbíróóság 1924. évi iratai közül.⁵⁶ A büntetésről annyit tudunk, hogy Koncz Ferencet átmeneti illetményel nyugállományba helyezték, Tyószin Vazult az 1. vegyesdandár parancsnokság állományába helyezték át.

Kolkopf József honvéd (aki a m. kir. 4. honvéd kerékpáros zászlóalj állományába tartozott) 1927. szeptember 7-én 19 órakor a Mária Terézia laktanyában elhelyezett Hadtörténelmi Múzeum folyosójára a veranda párkányán való átmászás után behatolt, az ott elhelyezett, bezárt, 3 db szekrényt szuronnal felfeszítette. 99 db éles olasz golyószóró töltényt, 3 db francia fegyvertöltényt, egy tár éles csendőrségi fegyvertöltényt akart eltulajdonítani, összesen 2 pengőt meghaladó értékben – azonban tetten érték és elfogták.⁵⁷ Később a nyomozási eljárás során az eltulajdonítani akart töltények értékét 30,55 pengő értékűnek tartották. Az iratok hiánya miatt a büntetés mértékéről nincs adatunk. (Budapesti törvényszék Hb. 470/1927).⁵⁸

1932-ben egy névtelen feljelentő („jót akaró”) értesítése alapján jutott a levéltár tudomására, hogy egy nyugállományú tábornok folyamatosan „gyűjt” régi iratokat a levéltárból, és azok eladásával üzletszerűen foglalkozik. A feljelentő interpellációval való fenyegetés mellett követelte, hogy ennek a „szokatlan” eljárásnak 24 órán belül vessenek véget. „Bejelentésének félre tétele a tisztikar anyagi érdekeltségének gyanúját ébresztené... A szokatlan hang, gyanúsítás és fenyegetés, valamint a névtelenség ellenére a vád tisztázása... okvetlenül szükségesnek látszik” – vélte a vezetőség. A házi vizsgálat megállapította, hogy bizonyos Generalkommando és Landesgericht anyagok kerültek bizományosi forgalomba. Nem volt azonban feljegyzés arról, hogy kiknek adtak ebben kutatási engedélyt. A levéltár megalakulása utáni években olyannyira nem tartották ezeket a dokumentumokat értékesnek, hogy ki is akarták selejtezni, így a megőrzésére sem fektettek súlyt. Egy megnevezett tábornokra terelődött a gyanú, aki több éven keresztül tulajdonképpen felügyelet nélkül kutatta ezt az amúgy a pincében tárolt iratanyagot. Valószínűleg bélyeget, illetve pecsétes leveleket gyűjtött ki belőlük, valamint a korabeli iratok hátoldalát jegyzetpapírként használta. Mindenesetre a levéltár szigorításokat vezetett be az iratok kutatására.⁵⁹

1940-ben a levéltár állományába tartozó néhány alezredes szolgálati kötelességüket megszegve lehetővé tették, hogy a polgári alkalmazottak kitüntetés igazolási ügyekben soron kívül való elintézésével az ügyfelektől saját hasznukra pénzt fogadjanak el, sőt egyes esetekben közokirat hamisítást is elkövettek.⁶⁰ Mivel a vesztegetési vádat nem tud-

⁵⁶ 15/titkos lt.-1925. és 289/ titkos lt.-1924.

⁵⁷ 1273/ Hmúz-1927.

⁵⁸ 1483/ Hmúz-1927.

⁵⁹ 357/fg-1932.

⁶⁰ 368/kt.lt-1940.

ták hivatalosan igazolni, az átkerült a bűnvádi eljárás keretei közül a fegyelmi eljárásba. Ennek „eredményeképp” az egyik tiszthelyettes 14 napi szabafogságot kapott, de ő is csak azért, mert „az ellene felhozott megvesztegetési vád ellen nem védekezett, hanem nem katonás viselkedéssel öngyilkossági kísérletet követett el, s ezzel magát bűncselekmény gyanújának tette ki”.⁶¹

16. lap: Bécs és Berlin

A békeszerződésben biztosított jog alapján nagy elánnal folyt a munka a több néven is nevezett bécsi kirendeltségen. 1940-re viszont úgy értékelték helyzetüket, hogy úgyszólván csak túrt vendégek a Heeresarchivban. Ennek következtében próbáltak az ott dolgozók minden olyan magyar részről felmerült követelést elhárítani, amelyek a badeni szerződésben nem voltak benne, mint például a magyar ezredek zászlóinak elkérése, vagy a Mária Terézia Rend rendjelei hiányzó példányainak megszerzése az Osztrák Múzeumtól, de Radetzky tábornok rendjeleinek az átengedését (!) is kérték magyar részről, holott a németek számára ő nemzeti hős volt. A kirendeltség úgy ítélte meg, hogy az ilyen jellegű kérések csak a további tárgyalásokat fogják nehezíteni, holott a Heeresmuseum akkori igazgatója nem volt magyarbarátnak mondható. „Igen kicsinyes és nagyon bajos vele tárgyalni” – írták róla, főleg, ha erre még jogalap sincs.⁶²

Nem annyira közismert, de a berlini katonai levéltárban is volt egy magyar kiküldött. Farkas Ferenc levéltár parancsnok 1943-as bécsi és berlini utazása során azt tapasztalta, hogy a németek – nemzetközi szerződés híján – gátolni igyekeznek a magyar kirendelt munkáját azzal is, hogy nem lehetett az exponenst másra lecserelni és a létszámot sem lehetett szaporítani. A bécsi osztrák–német vezetőség 1943-ban tárgytalannak tekintette a badeni megállapodást és nem is kívánt újat kötni.

A német Walter Scherff ezredes – aki az összes német Heeresarchiv előjárója volt – szerint a levéltárak „egyedülálló, különleges feladata elsősorban a Führer hadvezéri működését figyelemmel kísérni és minden fontosabb döntését, intézkedését, kifejezésre juttatott gondolatait, nézeteit megörökíteni.” Erre külön személyzet is volt: a gyorsírók, akik állandóan a Führer közelében voltak. Nézete alapján Potsdam lenne az egyetlen „Kriegsarchiv-város”, ahol mindent egyesítenének. A magyar levéltári vezetőség úgy látta, hogy a berlini kirendeltséget mihamarább a berlini magyar követségnek kellene alárendelni, hogy így a működésének legalább diplomáciai alapja legyen, mert akkor csak Rudolf Kiszling tábornok (a bécsi Kriegsarchiv vezetője) jóakaratából végezhetette a munkáját, de a GESTAPO bármelyik pillanatban, mint tartós engedély nélküli egyéneket, a kollégákat kiutasíthatta volna.⁶³

Bécsi kirendeltségünk sok mindent átvészelve, ma is működik, Berlinbe, illetve a potsdami katonai levéltárba viszont ezután már nem térhettünk vissza.

*

⁶¹ 304/kt.lt-1940.

⁶² 272/kt.lt-1941.

⁶³ 227/kt-1943.

Talán azért „vetemedtem” e lapok leírására, mert nekem, aki jó pár évet eltöltött a levéltárban, szinte mindegyik napi szinten ismerős, és mi – egy későbbi nemzedék – levéltári életéből is visszaköszönő témákról és problémákról adnak hírt. Sokat közülük a megalapítás óta máig „cipelünk magunkkal” kielégítő megoldások nélkül.

De ez a 100 év mutatja, hogy a levéltár volt, van, és remélem, még lesz is.

1920. május hó.

A m. kir. honvédelmi minister ur önmagyméltóságának meghagyásából
A Magyar Királyi Hadtörténelmi Levéltár és Múzeum
 (II. Bécsikapu-tér 4. sz. — Telefon 106—76.)
 a 48-as honvédek országos bizottságával és a polgársággal karöltve
BUDAVÁR BEVÉTELÉNEK 71-ik ÉVFORDULÓJA
 alkalmából

EMLÉKÜNNEPET

rendez, melyre a T. Cimet tisztelettel meghívja
 a Rendezőbizottság.

Megjelenés május 23-án, polgári személyek részéről lehetőleg díszmagyarban vagy feketeben; katonák tábori öltözetben. ○○○○

Kedvezőtlen időjárás esetén a 23-ai ünnepség módosul. Ez erre vonatkozó előzetes értesítéseket a napilapok május 21-én fogják közölni.

E meghívó az ünnepségek mindegyikén igazolványul és a helyőrségi templomba, valamint a Disz-téri szoborünnepéyre belépőjegyül szolgál. A Bátyasétányon 23-án délelőtt tartandó sétahangversenyre csak a helyszínen váltott jeggyel lehet bejutni. Ára 5 K. A jövedelem a 48-as honvédek javára és 48-as ereklyék beszerzésére szolgál.

Budavár bevételének emlékünnep, 1920

Május 23-án délelőtt 11 órakor **SZOBORÜNNEPÉLY.**

MŰSOR:

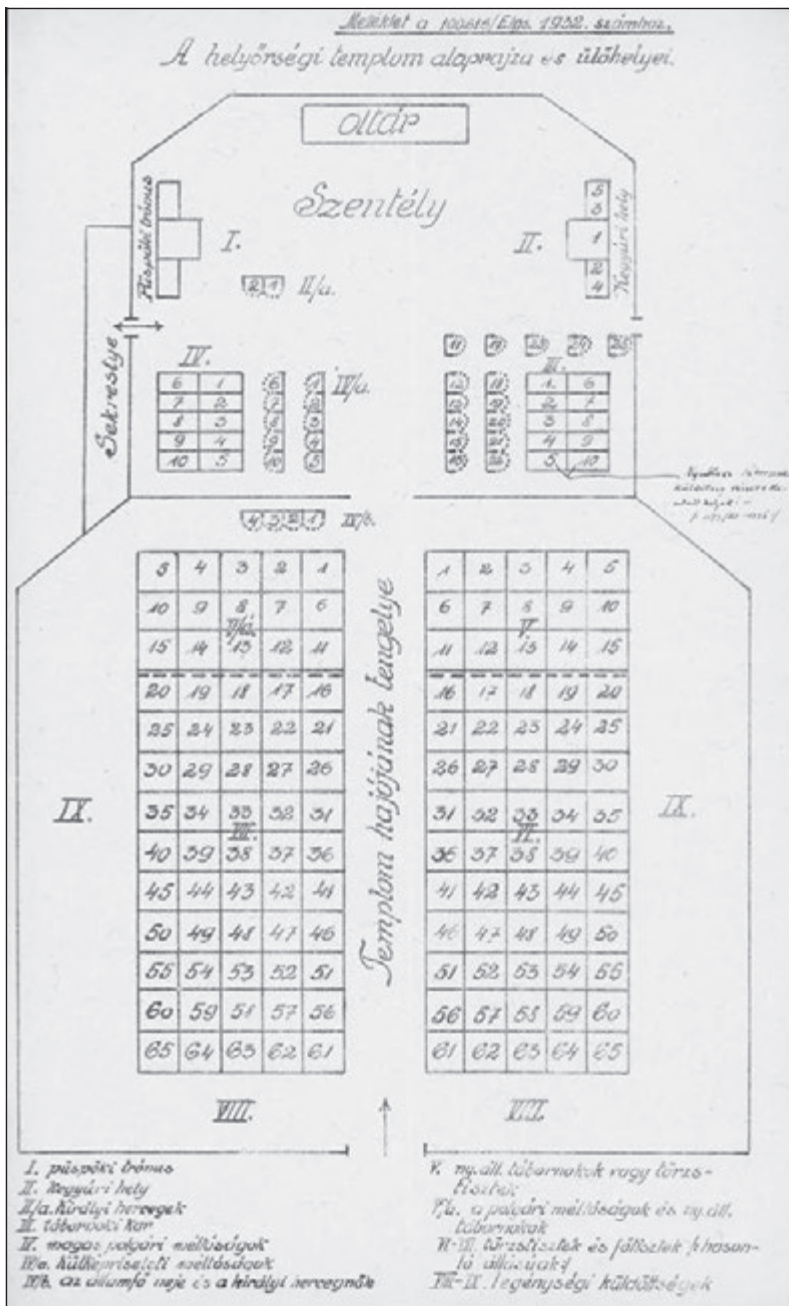
1. *Aggházy Károly* „Ima a hazáért”: Budai Dalárda.
2. **Megnyitó beszéd:** *Béldoki Soós Károly*, honvédelmi minister.
3. **Szavalt:** *Helttyey Aranka* művésznő, a Nemzeti Színház tagja.
4. **Ünnepi beszéd:** *P. Zadravecz István* tábori püspök. A beszéd alatt a szobor megkoszorúzása. **Hymnus:** Budai Dalárda és katonazenekar.
5. **Szavalt:** *Bakó László* művész, a Nemzeti Színház tagja.
6. **Szózat:** Budai Dalárda.

A kivonult csapatok díszmenete.

Az ünnepség után **SÉTAHANGVERSENY** a Bátyasétányon. Közben *Aggházy Kamil* őrnagy előadása Budavár 1849-i ostromáról, az ostromnál használatban volt zászlók, leggyerek stb. bemutatásával.

Balfűt, tózsde stb.

Budavár bevétele szobor ünnepélyének műsora, 1920

A budavári helyőrségi templom alaprajza és ülőhelyei, 1932

2 0. 2 0 4. szám.

Elnökség A. 1937.

Nagyméltóságú

C z i b u r A n d o r
altábornagy urnak,
a m. kir. Hadilevéltár főigazgatója,

Budapest, 1937. évi június hó 3-án.

B u d a p e s t.

Folyó évi június hó 17-én a Hadilevéltárban tett látogatásom alkalmával megelégedéssel állapítottam meg, hogy az általam megtekintett Térképtörténeti kiállítás teljes szakzsérséggel, úgy a szakemberek, mint a művelt közönség részére is igen tanulságosan és érdekesen van összeállítva és elrendezve.

Ugyanakkor örömmel tapasztaltam a helyszínen, hogy a Hadilevéltárban az általam különben is ismert igen magas színvonalu komoly és értékes tudományos munka jó mederben folyik.

Mindzekért teljes elismeréscmet fejezem ki.

M. KIR. HADILEVÉLTÁR FŐIGAZGATÓ	
VETTEM:	
Budapest, 1937. évi június 5.	
50 7/16. H. szim.	
1937	

Röder

*Június 24-én kiküldettem. VTB-kiadás
Június 24-én*

Röder Vilmos honvédelmi miniszter dicsérete, 1937

Tervezet.

1938.november 16.

h
13 -ig gyülekezés a Hadimuzeum könyvtárában

Résztvesznek: a Hadilevéltár és Hadimuzeum tisztikarai,
altisztjei és polgári alkalmazottai.

Sorrend.

Bevezető: Vitéz Aggházy Kamil ezredes, a Hadimuzeum
igazgatója.

Ünnepi megemlékezés: Czibur Andor altábornagy, a Ha-
dilevéltár főigazgatója

A Hadilevéltár és
a Hadimuzeum 20 éves
fennállása alkalmából
kiadott közös parancs
felolvasása: Dr.Timon Béla alezredes, a Ha-
dilevéltár titkára.

Este: bajtársi sörözés a Tisztikaszinó éttermében.

A Levéltár és a Múzeum megalakulása 20. évfordulójának megünneplése

Gyöngyi Farkas

PAGES OF OUR LIVES AT THE ARCHIVES, 1919–1945

(Abstract)

The publication evokes the memory of the everyday life of the Military History Archives from its beginnings until 1945. This is history “from below”. The author gives small details about the difficulties of housing the documents, about the regulations (employment, dress code, behaviour) governing the lives of the fellows, mainly of those part of the military organization; details about document management, about the tasks, the development of the archives, and about the issues in connection with its survival.

Gyöngyi Farkas

DIE BLÄTTER UNSERES LEBENS IM ARCHIV, 1919–1945

(Resümee)

Die Mitteilung stellt eine Erinnerung an den Alltag des Archivs für Militärgeschichte zwischen seiner Gründung und dem Jahr 1945 dar. Geschichte „von unten gesehen“. Kleine Details über die Schwierigkeiten der Unterbringung, die Vorschriften (Einstellung, Bekleidung, Verhalten), die das Leben der Mitarbeiter, vor allem des Soldatenbestandes, regelten, über die Handhabung des Aktenmaterials, die Arbeitsaufgaben und die Fragen der Entwicklung, ja sogar des Erhalten Bleibens des Archivs.

Gyöngyi Farkas

LE QUOTIDIEN AU SEIN DES ARCHIVES, 1919–1945

(Résumé)

Cette publication évoque le quotidien des Archives d'Histoire militaire depuis sa fondation jusqu'en 1945. L'histoire « vue d'en bas ». Quelques détails sur les difficultés d'installation et les règles (emploi, habits, comportement) applicables avant tout aux collaborateurs militaires, sur la gestion des documents, les missions professionnelles et les questions relatives au développement, voire à la sauvegarde des Archives.

Дёнди Фаркаш

СТРАНИЦЫ НАШЕЙ АРХИВНОЙ ЖИЗНИ, 1919–1945-ИЕ ГОДЫ

(Резюме)

Данная публикация воспоминание о повседневной жизни Военно-Исторического Архива начиная от его основания в периоде до 1945-ого года. История с «вида снизу». Небольшие детали о трудностях складирования, о тех правилах (пригодность к работе, одежда, поведение), которые регулировали жизнь сотрудников, в первую очередь военнослужащих, об обработке письменных документов и рабочих заданиях, о вопросах развития и даже сохранении архива.

A HADTÖRTÉNETI KÖNYVTÁR TÖRTÉNETE

A kezdetek, 1920–1923

A Hadtörténeti Könyvtár országos szakkönyvtár. Magyarország legjelentősebb hadtudományi-hadtörténeti dokumentumgyűjteménye. A honvédség egyetlen nyilvános szakkönyvtára, amelyben a hadtörténelem iránt érdeklődő olvasók, kutatók hozzájuthatnak a hazánkban elérhető, szinte összes fontos hadtörténelmi információhoz, legyen az régebbi, vagy akár a legújabb kor szakirodalma.

Gabányi János alezredes, a honvédelmi miniszter fennhatósága alatt 1918-ban megalapított Hadtörténelmi Levéltár és Múzeum első parancsnoka 1919 őszén szorgalmazta a katonai könyvtárak helyzetének mielőbbi rendezését. A koncepció szerint a m. kir. Hadtörténelmi Levéltár és Múzeumban katonai tudományos, a Katonai Tudományos Tiszti Kaszinó Egyletben pedig „tudományos és társadalmi” Katonai Központi Könyvtár létrehozását képzelték el.¹

Az anyaintézmény 1920-as átalakulásával egyidejűleg kiadott *Szervi határozmányok* szabta meg az új működési struktúrát, benne a könyvtárét is. A magyar nemzeti hadsereg katonai könyvtáraival és alakulataival történt egyeztetést követően a központi feladattal létrehozott Hadtörténeti Könyvtár 1920-ban alakult meg mint a Hadilevéltár és Múzeum IV. osztálya. Feladatkörét tekintve ekkor csapatkönyvtárként Budapest helyőrségi könyvtári feladatait is ellátta. A könyvtár szervezésével és vezetésével a kezdetekkor Pilch Jenő alezredes – az MTA rendes tagja – kapott megbízást, aki egészen az évtized végéig annak vezetője, később igazgatója maradt. A könyvtár – akárcsak az intézmény egésze – 1920-ban az Országos Levéltár épületének 3. és 4. emeletén kezdte meg működését.² A berendezkedést, az állomány elhelyezését, és a hivatali munka megindítását követően a könyvtár 1921. április 1-jén nyitotta meg szolgáltatásait az olvasóközönség számára. A könyvtár ekkor kiadott kölcsönzési szabályai szerint közkönyvtárként működött, amelynek szolgáltatásait „az ország fegyveres erejének minden tagja és a tudományok iránt érdeklődő polgári egyének” egyaránt igénybe vehették.³

A gyűjteményt alkotó könyvállományt a levéltári könyvtár, a Honvédelmi Minisztérium elnöki és katonai osztályainak könyvtáraival, továbbá a főparancsnokság könyvtárának összevonásával hozták létre. A rendezést nagyban akadályozta a személyzet csekély létszáma, továbbá az, hogy a háború alatt elvitt könyveket a felszólítások ellenére is nehezen voltak képesek összeszedni. Pilch Jenő 1920-as jelentése összeállításakor kb. 5000 kötetre tette a könyvtár gyűjteményének nagyságát.⁴ Jelentős gyarapítási forrás volt a működés

¹ *Pilch* 1920. 15. o.

² *Évkönyv*, 1924.

³ A Hadtörténelmi Levéltár és Múzeum Könyvtára könyvkölcsönzési szabályai. *Magyar Katonai Szemle*, 9. (1921) 4. sz. 279–281. o.

⁴ *Pilch* 1920. 17. o.

A Magyar Nemzeti Levéltár épülete 1922-ben⁵

első évében az MTA támogatása, ugyanis ekkor minden eddig megjelent kiadványukból átadtak egy-egy példányt.

Az 1848/49-es szabadságharchoz kapcsolódó kiterjedt könyv- és iratgyűjtemény megalapozásául Pap Kálmán nyugállományú hadbíró altábornagy kollekciónak könyvszekrényekkel együtt történt megvásárlása szolgált.⁶ A folyóiratok közül tervszerűen a *Pesti Hírlapot*, a *Rendeleti és Budapesti Közlönyt*, továbbá a *Nemzeti Újságot* vásárolta a könyvtár.⁷ A vételen kívül az alapítást követő években rendszeresen tettek közzé felhívásokat a *Magyar Katonai Közlöny* című folyóiratban könyvek és periodikák adományként történő felajánlása

céljából.⁸ Külön figyelmet fordítottak az állományvédelemre; éveken át komoly, ámde sikertelen erőfeszítéseket tettek egy önálló könyvkötő műhely megteremtésére.⁹

A gyűjtemény robbanásszerű növekedését a hadsereg átszervezésének következtében megszűnő alakulatok könyvállománya hozta, amely az alapítást követő években szinte rázúdult a könyvtárra. Ez után négy könyvtáros mintegy három éven keresztül gyakorlatilag csak a dokumentumok rendezésével és leltározásával foglalkozott.¹⁰

A tudományos tájékoztatást fő feladatul kitűző Gabányi János elvei szerint a *Magyar Katonai Közlöny* oldalain megkezdtek a (sajnos csak két számot megért) *Katonai Irodalmi Értesítő* kiadását, amely egyfajta annotált bibliográfiaként informálta a katona olvasóközöniséget a legújabb beszerzésekről, és tájékoztatott a hadtudomány, történelem akkori állásáról.¹¹

A Hadilevéltár a trianoni békeszerződés végrehajtásának eredményeként 1922-ben kétszer is új alárendeltségbe került:¹² júliustól a Belügy-, majd novembertől a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium lett a fenntartója.¹³ Az átszervezést követően 1923-ban

⁵ Forrás: <http://mnl.gov.hu/images/ups/3731.jpg> (Utolsó megtekintés: 2018. április 29.)

⁶ A korabeli anyagi lehetőségekre jellemző, hogy a 40 000 korona értékűre becsült gyűjteményre kért költségvetési kiegészítést a pénzügyminisztérium elutasította, így Pilch Jenő a Levéltár költségvetéséből előlegezett meg 15 000 koronát, hogy ne magángyűjtők kezébe kerüljön e páratlan kollekción. *Pilch* 1920. 16. o.

⁷ Uo.

⁸ 1921-ben a felajánlások eredményeként 1597 kötettel gyarapodott a gyűjtemény. *Magyar Katonai Közlöny*, 9 (1921) 4. sz. 141. o. és 9. sz. 633–634. o.

⁹ *Pilch* 1920. 18. o. Megjegyzi, hogy „még a Károlyi-kormány idején javaslatot tettem könyvkötő műhely berendezésére... javaslatomat azonban Pethe – akkori államtitkár – úr kerekén elvetette.”

¹⁰ *Viniczai* 1957. 13. o. A későbbi címjegyzékekből rekonstruálható állomány alapján azonban arra következtethetünk, hogy a válogatás során viszonylag kisszámú dokumentumot tarthattak meg a tudományos gyűjtemény számára.

¹¹ Ahogyan az 1920-as jelentés fogalmaz: „... az újonnan megjelent történelmi műveket... azonnal átolvassuk. Abból a célból, hogy a magyar nemzeti hadsereg tisztjei lehetőleg gyorsan tudomást szerezzenek ilyen művekről.”

¹² A valóságos irányítás továbbra is a Honvédelmi Minisztériumnál maradt, azonban a békeszerződés végrehajtása értelmében a katonai rendfokozatokat különböző civil beosztások (ezredes = főtanácsnok, alezredes = tanácsnok stb.) rejtették. *Kincses Katalin Mária*: Levéltár és levéltáros születik, Markó Árpád visszaemlékezése a Hadtörténelmi Levéltár megalakulására és levéltárosi pályájára. *Levéltári Közlemények*, 84. (2013) 1–2. sz. 189. o.

¹³ Évkönyv, 1924. 7. o. Ezzel egyidejűleg a M. kir. Hadtörténelmi Múzeum kivált az intézményből és új helyre, az Üllői úti Mária Terézia lakotyába költözött.

készült el a *Szolgálati utasítás a magyar királyi Hadilevéltár és Múzeum számára*, amelyben az V. § szövege az intézmény könyvtári csoportjáról. E szerint a könyvtár „Mint a m. k. Honvédségnek középponti tudományos könyvtára, a m. k. Honvédelmi Minisztérium irányítása mellett a m. k. Honvédség összes helyőrségi könyvtárainak ügyeit vezetni, irányítani és ellenőrizni tartozik.”¹⁴

Részletesen szabályozta a könyvtár alárendeltségét, gyűjtőkörét, személyi állományát, a nyilvántartási rendet és az olvasói használatot. Ekkor rögzítették a könyvtár szervezeti felosztását is, amely három osztályból állt: Rendelő-, Címjegyzékkészítő és Kölcsönző osztályból, mely utóbbihoz tartozott a könyvkötő műhely is.¹⁵ A Rendelő osztály a könyvek beszerzésével, a Címjegyzékkészítő osztály a címjegyek – vagyis cédulák, nyilvántartó jegyzékek, valamint a könyvek és folyóiratok ismertetésével foglalkozott. A Forgalmi osztály látta el az olvasószolgálatot, végezte a kölcsönzéseket.

A könyvtári anyag nyilvántartása belső és külső felhasználók szerint különült el. Belső használatra betűrendes szak- és helyszín szerinti címjegyzék szolgált; külső használatra nyomtatott címjegyzékek.

Az utasítás a leltározásról és a selejtezésről is rendelkezett. Évente egyszer mindenképpen leltározni kellett, méghozzá olyan időszakban, amikor a könyvtárat a közönség a legkevésbé használta. A leltár eredményéről jegyzőkönyvet kellett készíteni, amihez a veszteségnapló kivonatát is csatolni kellett. A könyvtár munkájáról, használatának és az anyag állapotának kimutatása végett évente adatokkal alátámasztott jelentést kellett előterjeszteni az igazgatósághoz. Az 1923. évi *Szolgálati utasítás* – kisebb formai változtatásokkal – a két világháború közötti időszak egészére érvényes maradt.

A *Szolgálati utasítás*ban felvázoltak azt sugallják, hogy a komoly feladatokhoz kellő létszámú munkaerő is rendelkezésre állt. Nos, ez már akkor sem volt így: az 1921 májusában rögzített *Rang és beosztási táblázat* szerint a IV. csoport (vagyis a Könyvtár) személyzete csupán tizenkét főből állt: csoportvezetőből, beosztott tisztekből, segéd-erőkből és könyvkötőből. Noha 1922-ben valamelyest gyarapodott a létszám, ez csak átmeneti javulást jelentett, hiszen 1923-ban összintézményi létszámcökkentést hajtottak végre, melynek során a Könyvtár személyi állományából három főt létszámfeletti-nek minősítettek.

A Kaszinóban, 1923–1945

Az 1923-as esztendő más tekintetben is vízvonalat jelentett: a könyvtár ez év őszén szervezetileg egyesült az Országos Tiszti Tudományos és Kaszinó Egyesület Könyvtárával és az Országos Levéltár épületéből a Váci utca 38. szám alá költözött.¹⁶ Az összevonás jelentős terheket rótt a Könyvtár dolgozóira, hiszen a Kaszinó Könyvtára több mint 30 ezer, többségében szépirodalmi művet számlált. Az egyesülés dacára a Kaszinó könyvanyaga továbbra is önálló egységet képezett; a leltárakat és az iktatókönyveket ennek megfelelően külön kezelték. Az első emeletre beköltöző Könyvtár ezt követően kapta a Honvéd Központi Könyvtár elnevezést. A Könyvtár az Országos Levéltárban maradt

¹⁴ Szolgálati utasítás, 1923. 44. o.

¹⁵ Uo.

¹⁶ Évkönyv, 1926. 25. o.

munkatársai részére egy kisebb kézikönyvtárat hagyott hátra, amit a Levéltár a későbbiekben tovább gyarapított.¹⁷

A könyvtár állománya 1924-ben¹⁸

A Honvéd Központi Könyvtár munkatársai az új épületben 1924 elején kezdték meg a könyvtári feldolgozó munkát. Tekintettel arra, hogy a Kaszinó könyvtára teljesen feldolgozatlan volt, az egész állományt újra kellett leltározni. E munkával, és a szerző szerinti betűrendes címjegyzék összeállításával 1926-ra végeztek.¹⁹ Ezzel egyidejűleg kezdődött meg a Honvéd Központi Könyvtárban a katalogizálás és szakozás bevezetése. A munkát vezető Szentpalóczy István alezredes előzetesen a Fővárosi Könyvtár decimális rendszerét tanulmányozta, majd az alapján egy sajátos kettős rendszerű szakkatalógust dolgozott ki: a könyvtár anyagát katonai és nem katonai szakcsoportokra osztotta. A katonai szakcsoportok kellően részletesen, körülbelül 1100 alszakcsoportra oszlottak, míg a nem katonai rész 500 alszakcsoportot számlált.²⁰ Minden könyv kartotéklapját annyi szak-, illetve alszakcsoportba osztották be, ahány helyre azt a könyv tartalma alapján célszerűnek látszott megtenni. Ez az úgynevezett egyéni szakrendszer – a nem katonai részt illetően – tulajdonképpen nem volt más, mint az Egyetemes Tizedes Osztályozás egy módosított változata.²¹ Szentpalóczy viszonylag komplikált rendszere járult hozzá ahhoz, hogy a Könyvtár a húszas évek végére valódi szakkönyvtárrá válhasson. A szakkatalógus

¹⁷ E kézikönyvtár állománya 1930-ban az éves 86 műves gyarapodás mellett 1434 mű volt. 1942–43-ra ez a szám 3079-re növekedett. Beszámoló 1930.; *Witauschek Gyula*: Térképtár és kézikönyvtár. In: A mai magyar honvédelmi igazgatás. Szerk. *Mártonffy Károly*. Budapest, 1943. 841. o.

¹⁸ Forrás: Évkönyv, 1924. 33 o.

¹⁹ Évkönyv, 1926. 26. o.

²⁰ *Viniczai* 1957. 14., 24. o.

²¹ Az utókor később erősen bírálta is ezt a könyvtári szakrendet, lásd pl.: *Viniczai* 1957. 21–22 o.

1936-ban nyomtatásban is megjelent, így rekonstruálni lehet a korabeli gyűjtemény struktúráját, a nagyságrendi állományi adatokkal:²² szépirodalmi rész: (körülbelül 11 300 cím): magyar 5000, német 5000, francia 900, angol 330, olasz 100, eszperantó 2; tudományos művek: (1792 cím); katonai tudományos művek (398 cím); általános katonai művek, zsebkönyvek, bibliográfiák 11; hadseregtan 6; hadseregek ismertetése 12; hadművészet 83; kiképzés 9; haditechnika 9; katonai földrajz, tereptan 9; katonai jog 5; katonai egészségügy 3; hadtörténelem 251. Nem katonai tudományos művek (1394 cím); általános művek 17; bölcsélet 77; vallás, egyháztörténet 57; társadalomtudomány 81; politika 3; belpolitika 152; külpolitika 140; jog 18; közigazgatás 4; társadalmi egyesületek 10; közművelődés 18; közgazdaság 41; nyelvtudomány 9; mennyiségtan 5; természettudomány 84; egészségügy, orvostudomány 27; technika 37; művészet 46; irodalom 70; történettudomány 277; földrajz 158; térképek 5; sport, játékok 58.

Szentpálóczy nyugállományba vonulása alkalmából munkájáért dicsérő elismerésben részesült, amely szerint „kítartó szorgalmával megszerzett bibliographiai szaktudásával a Honvéd Központi Könyvtár az ország többi legkiválóbb könyvtáraival egyenlő és a korszerű követelményeknek minden tekintetben megfelelő magas színvonalra emelte”.²³

A címjegyzékből kibontakozó kép alapján kijelenthető, hogy a viszonylag szerény katonai tudományos állomány vonatkozásában óriási minőségi változást hozott a gyűjtemény számára az 1926-ban megkötött Badeni-egyezmény, melynek érvényesítése során a Monarchia közös kulturális hagyatékának bizonyos részei Magyarországra kerülhettek. Ennek révén, a bécsi felszámoló bizottság munkájának eredményeként érkezett a Honvéd Központi Könyvtár gyűjteményébe a bécsi Kriegsarchivtól 2821 kötetnyi, első sorban XVII–XIX. századi hadtudományi, hadtörténelmi és történettudományi munka.²⁴

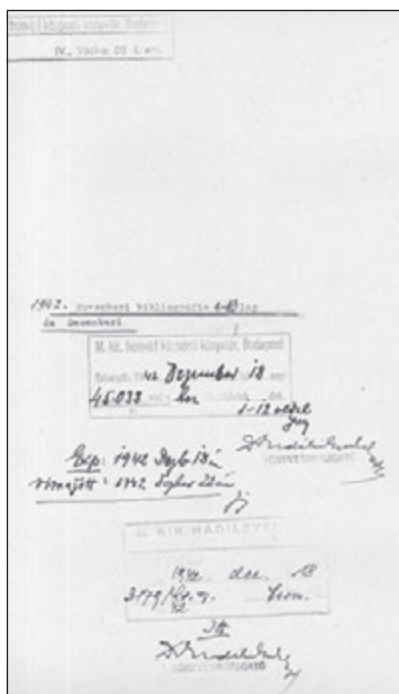
A könyvtári szolgáltatások köre is lassacskán ugyan, de bővült: az 1930-as évek elején megszervezték a referensz szolgálatot és kikülönített tájékoztató könyvtárat állítottak fel. A beérkező folyóiratok fontosabb cikkeiből minden hónapban ajánló bibliográfiát készítettek, amelyben a címeket a sokoldalú visszakereshetőség érdekében tárgykör szerint szakozták.

A kölcsönzést igen szigorú feltételek szabályozták. A Kaszinó és a Honvéd Központi Könyvtár számára külön-külön rendelkezés volt érvényben. Előbbiben egyszerre legfeljebb három, utóbbiban öt művet lehetett kölcsönözni, három heti, illetve egyhavi időtartamra. Hosszabbítást kizárólag a könyvtár vezetője engedélyezhetett. A Kaszinó könyvtárából csak a tagság, utóbbiból a vidéki helyőrségek állománya is kölcsönözhetett. Az úgynevezett külső állomások személyi állományába tartozó olvasók csakis úgy kölcsönözhetek, ha előjáróik által láttamozott kérvényeiket az igazgatóságához előzetesen

²² Címjegyzék 1936. IV–VI. o. A kézirat lezártát követően az újabb gyarapodásokról folyamatosan pótfüzeteket csatoltak a kiadványhoz, amelyből – a címekből rekonstruálhatóan 1943-ig – 48 pótlék ismeretes. Érdekes mennyiségi ellentmondás tapasztalható a korábbi évek beszámolóival szemben, ugyanis az 1924-es évkönyv 10 313 kötetet említ a tudományos könyvtárban, az 1926-os évkönyv pedig 26 000 kötetet a tudományos és 11 005 kötetet a szépirodalmi gyűjteményben.

²³ Hadtörténelmi Levéltár, saját anyag, 81. doboz, 1935/6. sz. tiszti parancs. A szakcsoportok magyarázatául 1939-ben is kiadtak egy áttekintést: A M. Kir. Honvéd Központi Könyvtár Szakcímjegyzéke. Budapest, 1939. A címek felsorolása e kiadványból már sajnos elmaradt az előző tudósítása szerint, mert „Az egyes szakaszok vagy alszakok címanyagának írásbeli közlésére a könyvtár személyzet hiánya miatt nem vállalkozhatik.”

²⁴ Beszámoló, 1930. 10. o. Ezen anyag állományba vétele hosszú évekig eltartott.

*Vitéz Gátföldy Egon által összeállított
cikkbibliográfia az 1941–1942. évből²⁵*

benyújtották a postai költségek csatolása mellett. A hadsereg állományába nem tartozó egyének csak rendkívüli esetekben kölcsönözhetnek könyvet és csupán anyagi biztosíték nyújtása esetén. A kölcsönzésből mindkét könyvtár esetében kizárták a „lexikonokat, enciklopédiákat, folyóiratokat, nagyobb, valamint díszes gyűjteményes munkákat”, valamint az olvasószoza anyagát.²⁶

A Honvéd Központi Könyvtár látogatóinak köre ebben az időszakban rendkívül szűk volt, amelyben a civil szféra szolgáltatásokból történt kizárása is szerepet játszott. A katonai olvasókörzönység számára heti két teljes nap és két délután állt rendelkezésre könyvtárlátogatás céljára.²⁷ Az ösztintézmény dolgozói kívül a körülményes kölcsönzési szabályozás miatt is igen kevés volt a külső olvasó, így a könyvtár munkatársai – csekély létszámuk dacára – szinte minden energiájukat a feldolgozó munkának szentelheték.

Az Országos Tiszti Kaszinó épülete 1945. előtt²⁸

²⁵ Forrás: HM HIM Hadtörténeti Könyvtár gyűjteménye, sz. n.

²⁶ Szolgálati utasítás, 1923. 50. o. Később pedig lásd: Címjegyzék.

²⁷ Címjegyzék, VII. o.

²⁸ Forrás: HM HIM Hadtörténeti Múzeum Könyvgyűjtemény, sz. n.

A második világháború után, 1945–1952

A második világháború időszakában a szövetséges légi támadásokat és Budapest ostromát a gyűjtemény hadtudományi ritkaságai az épület pincéjében beláázva vészelték át. 1945 májusában a könyvtár korábbi vezetőjét, Erdélyi Gyula ezredest a Honvéd Levéltár és Múzeum vezetőjévé nevezték ki, így a Honvéd Központi Könyvtárat – az állomány feletti tulajdonjog fenntartása mellett – néhány évig a Kaszinó működtette.

A háborút megrázkódtatás nélkül túlélő gyűjtemény szomorúan kezdte a békés éveket. 1945 során egy rövidzárlat okozta tűz, majd az azt követő oltás okozott jelentős kárt: elégett a teljes, mintegy 200 000 cédulából álló katalógus, valamint megsemmisült kb. 5 000 kötetnyi könyv.²⁹ A károk felmérése és az állomány ismételt gyarapítása 1946–1947 folyamán indult meg teljes lendülettel. A Hadtörténelmi Levéltár korábbi helyéről történő kiköltöztetése miatt 1946-ban felmérték a korábban hátrahagyott tudományos kézikönyvtár anyagát.

1947-ben a Hadtörténelmi Levéltár és Múzeum parancsot kapott a hadsereg átalakítása során megszünt helyőrségi könyvtári gyűjtemények átvételére. Az összegyűlt, mintegy 60 000 kötetnyi könyvet hely hiányában a Kossuth Katonai Akadémián gyűjtötték össze.³⁰ A Honvéd Központi Könyvtár élére 1948-ban kinevezett Ozoray Imre ezredes feladata lett a beérkező könyvvállomány rendezése, leltározása, valamint a betűrendes katalógus minél előbbi elkészítése. A feladatra – ideiglenesen, egy évre – 15 tisztet, ugyanennyi tiszt helyett és öt gépirónót vezényelt a könyvtárba a Honvédelmi Minisztérium. A létszámmal ezúttal nem is volt baj, a vezényelt szak tudásával annál inkább, mivel könyvtáros egy sem volt köztük. A rendezési koncepció is hibás volt: a szerző szerinti betűrenden belül először a magyar, majd a külföldi szerzőjű anyagokat dolgozták fel. Az így elkészített leltárt követően történt meg az állomány címlírása – a leltárkönyvek alapján. A munka eredményeként egy szabálytalan és több szempontból hiányos katalógus jött létre, valamint egy átláthatatlan leltárkönyv.³¹

1950. szeptembertől a honvédelmi miniszter megszüntette Honvéd Levéltár és Múzeumot, egyidejűleg önálló intézményként létrehozta a Hadtörténelmi Levéltár és Hadtörténelmi Múzeum szervezeti egységeket.³² Ekkor változott a könyvtár neve is Hadtörténelmi Könyvtárra, és még abban az évben, december 27-én, az I. honvéd kerületi parancsnokság épületéből,³³ nagy nehézségekkel járó költöztetés után a Vitézi Rend központi székházának volt épületében, az Üllői út 8. szám alatt nyitotta meg újra kapuit. Az átköltözésre azért volt szükség, mert a megnövekedett mennyiségű könyvanyagot más módon már

²⁹ *Viniczai* 1957. 25. o. A Kaszinó könyvtárának szépirodalmi könyvanyagát az épület kiürítése miatt különböző katonai szervezeteknek adták át. A kerületi katonai parancsnokság épületének pincéjébe visszakerült, mintegy 8 000 kötetnyi állományt egy szennyvízcső törése tette tönkre.

³⁰ *Viniczai* 1957. 26. o.

³¹ *Viniczai* 1957. 28. o.

³² Az 1950–1952 között lezajlott intézményi átszervezés eredményeként kerültek néhányan a Levéltárból a Könyvtárba: Hartay Ernő, Viniczai István, Vértessy József, Windisch Aladárné, Hetényi Ferenc. *Hausner Gábor*: A Hadtörténelmi Levéltár Hadtörténész Osztályának története (1918–1954). *Ad Acta*, 2000. 47–59. o.

³³ A Lobkowitz-laktanya tömbje adott otthont az Országos Tisztai és Tudományos Kaszinó Egyesületnek, valamint a budapesti helyőrségparancsnokságnak – a második világháború után pedig az I. honvéd kerületi parancsnokságnak. Előbbi bejárata a Váci u. 38., utóbbié a tömb másik oldalán, a Veres Pálné utca 1. szám alatt volt.

Az Üllői úti épület, a Vitézi Rend volt központi székháza³⁴

nem lehetett volna megfelelő körülmények között elhelyezni. Noha az említett épület sem könyvtárnak épült, a három szinten kialakított, összesen 19 raktárhelyiség átmenetileg mégis megoldást jelentett a tárolási gondokra.

Ebben az évben készült el a háború előtti törzsanyagról Hetényi Ferenc százados vezetésével a szerző szerinti címjegyzék és egy négykötetes szakmutató – pótlandó az 1946-ban elégett katalógust. E munkákkal párhuzamosan haladt tovább az Ozoray ezredes által 1948-ban megkezdett – immár ténylegesen ETO-rendszerű – szakozás. Az elhúzódó munka eredményeként 1952-ig a könyvtár állományának

csak mintegy 5%-a kapott szakrendi besorolást. A helyzetet nem könnyítette, hogy a Magyar Néphadsereg megszervezésének következtében felszámolt alakulatoktól folyamatosan érkeztek az újabb és újabb könyvszállítmányok, így 1951-ben meg kellett kezdeni a selejtezést. Ekkor indult meg a folyóiratok leltár szerinti rendezése és apasztása is. A háború utáni átszervezés kihatással volt a szolgáltatásokra. A gyűjteményt hozzáférés szempontjából négy sajátos csoportra tagolták:³⁵ népszerű könyvtár (keresettebb könyvek, „nevelő hatású szépirodalom”), katonai állományúak számára; zárt anyag („vasalt szekrényben őrzendők, csak a VIII. Csoportfőnökség³⁶ engedélyével adható ki olvasásra”); olvasásra nem ajánlott könyvek (könyvtárvezetői engedéllyel adhatók ki); katonai és általános tudományok. Katonák és tanulmányokat végző polgári személyek számára a könyvtárvezető engedélyével.

A korábbi két nappal ellentétben az olvasók számára minden hétköznapi délután és már szombaton délelőtt is látogatható volt a könyvtár. Kölcsönzési joggal az aktív katonai állományon kívül már nyugállományúak, a sorállomány és a honvédségi polgári alkalmazottak is rendelkeztek. Az új épületben lett lehetőség külön folyóirat olvasó kialakítására is, a Hadtörténelmi Intézetbe felköltözött Térképtár helyén, így egy régi adósságot sikerült végre rendeznie a könyvtárnak. Az olvasótermi látogatottság növelése érdekében 1952-ben a raktári állományból kézikönyvtárat alakítottak ki, továbbá referenz- és segédkönyvtárat hoztak létre.³⁷

³⁴ Forrás: Fortepan. Budapest Főváros Levéltára. Levéltári jelzet: HU_BFL_XV_19_c_11 <http://www.fortepan.hu/?tags=&x=0&y=0&view=query&lang=hu&q=102486>. (Utolsó letöltés: 2018. április 29.)

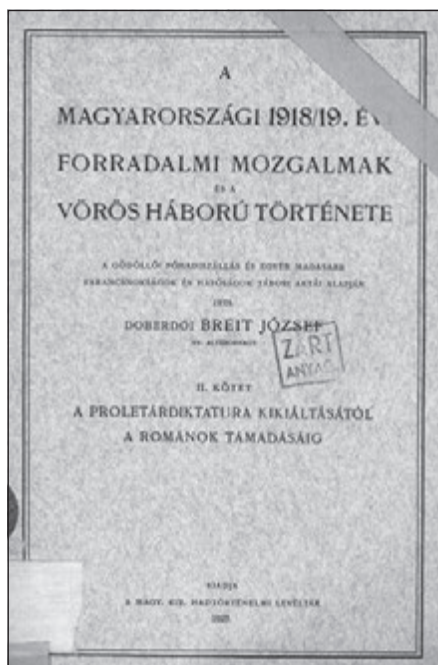
³⁵ A 105/1950. sz. szervei határozvány felterjesztése.

³⁶ Ilyen számú csoportfőnökség nem ismeretes, valószínűleg a Politikai Csoportfőnökség VIII. Ügyviteli Osztálya engedélyével. A zárt minősítésű anyag a rendszerváltásig különgyűjteményt alkotott, melynek számozása „Z” előtaggal kezdődött. A rendes állománytól való, további, jól látható megkülönböztetés érdekében a könyvek jobb felső sarkán és a gerincén sárga ragasztócsíkot helyeztek el.

³⁷ *Viniczai* 1957. 30–31. o.

*A „Zárt” gyűjtemény
Z37 leltári számú tétele³⁸*

A gyűjtőkört is az új idők szavának megfelelően módosították, ahogyan ezzel kapcsolatban az 1950-es szabályozó fogalmaz: „Megrendelésre főképpen a hazánkban, vagy a Szovjetunióban kiadott új könyvek és folyóiratok jönnek tekintetbe, valamint a demokráciák kiadványai és a nyugati haladó irányú kiadványok legkiválóbbjai.”³⁹ A gyűjtőkörbe nem tartozó muzeális anyagot a Hadtörténelmi Múzeumnak adták át. A gyűjtemény további bővülését hozta 1951-ben a Honvéd Vezérkar Szabályzatszerkesztő Csoportfőnökségének körrendelete, amely a teljes Néphadseregben elrendelte a honvédségi kiadványok három, és egyéb sajtótermékek öt példányban történő megküldését a Hadtörténelmi Könyvtár számára.⁴⁰

Úton a szakkönyvtár felé, 1953–1958

Az 1953-as esztendő során hangsúlyozottan kerültek előtérbe a minőségi szempontok. A szakmai problémák megoldása érdekében a Hadtörténelmi Könyvtár vezetése – igen előremutató módon – kérte előljáró parancsnokságát, hogy szakértőkkel vizsgálta meg és elemezze a könyvtár helyzetét, segítsen kidolgozni a korszerű feldolgozás irányelveit. 1953 januárjának első napjaiban az OSZK főigazgatója, dr. Varjas Béla vezetésével egy könyvtári szakemberekből álló bizottság kezdte meg működését a Hadtörténelmi Könyvtárban.⁴¹ A bizottság a következőkben határozta meg a Könyvtár feladatait: a szolgáltatás érdekében a teljes állomány katalogizálása; szakkatalógus elkészítése a tárgy szerinti kereshetőség érdekében; az újonnan érkezett művek haladéktalan feldolgozása; széles rétegek számára is használható bibliográfiák készítése hadtörténelem, hadtudomány tárgykörökben, kiképzés és katonai oktatás bibliográfiai támogatása; közvetlen és szoros kapcsolat létesítése más tudományos könyvtárakkal, és olyan katonai intézményekkel, valamint tanintézetekkel, melyeknek jelentős könyvtárak van; a megszerzett tapasztalatok átadása más katonai könyvtárak számára (szakmai tanácsadás, katalogizá-

³⁸ Forrás: HM HIM Hadtörténelmi Könyvtár gyűjteménye, Z37.

³⁹ A 105/1950. sz. Szervi határozvány, 3. o.

⁴⁰ 542/HVK szab. szerk. csfég. 1951. sz. körrendelet – Honvédségi könyvkiadványok és egyéb (!) sajtótermékek megküldése a Hadtörténelmi Könyvtárnak.

⁴¹ Varjas Bélán túl a bizottság további tagja voltak: Sebestyén Géza könyvtáros, egyetemi tanár, az Országos Könyvtári Központ korábbi osztályvezetője és Szentmihályi János bibliográfus, a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium korábbi főosztályvezetője.

lás, szakozás és könyvtári adminisztráció kérdésében segítségnyújtás); a katonai tudományos intézmények számára központi katalógus készítése, társintézmények bibliográfia munkájának koordinálása.

A bizottság javaslatára ekkor került először (!) könyvtár szakot egyetemen végzett személy az intézmény élére, Viniczai István hadnagy személyében, és további két egyetemi végzettségű munkatárs is érkezett a Könyvtárhoz. A szakfelügyelet véleménye alapján, 1953-tól új küldetésnek megfelelően a Könyvtár neve Hadtudományi Könyvtár lett. Az ekkor végrehajtott változások sorával alapozták meg egy modern szakkönyvtár létrejöttét.

Teljesen megújították a kölcsönzési rendszert. Korábban – vélhetően a Kaszinó-beli kétlakóság hagyományaként – a tudományos és szépirodalmi művek kölcsönzésére külön-külön térítvényt használtak. Szakítva e gyakorlattal, az OSZK rendszerét átvéve egységesítették a nyomtatványokat. Az új módszer szerint a kölcsönzési térítvény két példányos volt, amelyből egyet a kölcsönző neve, egyet pedig a raktári jelzet szerint osztottak be a nyilvántartásba. E módszer lehetőséget adott a kölcsönzések név és lejárat szerinti visszakeresésére, nagyságrendekkel meggyorsítva a szolgáltatás menetét, egyben kizárva a raktáros a fölösleges igénybevételét.⁴² A folyóiratok regisztrációját is új alapokra helyezték. Mivel korábban e dokumentumok leltárkönyvbe történt bevezetése miatt túl hamar beteltek a nyilvántartások és a későbbi saját fejlesztésű, harmonika-szerű papírszalagon történő regisztrálás sem volt kezelhető, ezért beszereztek két, a folyóiratok nyilvántartására kifejlesztett amerikai Kardex-szekerényt, amelyben az OSZK mintájára történt a nyilvántartás. A régebbi folyóirat állomány új rendszerbe történő felvitele 1957-ig tartott.

A raktárak túlterheltségét csökkentendő a nyári hónapok folyamán átfogó selejtezést és átrendezést hajtottak végre. E termékeny 1953-as év folyamán készült el az 1945 után beszerzett kiadványok szabványoknak megfelelő betűrendes és decimális katalógusa is.

1954-től új munkaerő felvételével biztosították a folyamatos feldolgozást, és megkezdhetők a különgyűjtemények feltárását. Ezek közül a legjelentősebb kollekciónak a magyar és külföldi katonai szabályzatok gyűjteménye volt, melynek könyvtári szakszerűséggel végzett feldolgozása több mint 10 ezer címfelvételt jelentett. A Közép-Európa szinten is ritkaságnak számító gyűjtemény hozzáférhetőségét betűrendes, betűszavas, ETO-szakjelzetes és országokon belül kiadási évszám szerinti katalógusokkal tették könnyebbé, amellyel 1956-ra készültek el. További különgyűjtemény volt még ebben az időszakban a hadtudományi ritkaságok kollekciónak és a már említett „zárt anyag”.

A szakfelügyelet iránymutatásának megfelelően a Könyvtár megkezdte a hadtudomány országos tudományos címjegyzékének elkészítését.⁴³ Az OSZK szakkatalógusának hadtudomány és történelem tárgyú céduláinak feldolgozására alapuló munka teljességre törekedve tárta fel a tudományok kapcsolódó irodalmát. Az országos könyvtár leírásai után a következő években sorra vették a legjelentősebb vidéki könyvtárakat is.⁴⁴

⁴² A rendszer 2010-ig, egészen az elektronikus kölcsönzés bevezetéséig működött a könyvtárban.

⁴³ A központi címjegyzékeket felváltó szaccímjegyzékekkel a Hadtudományi Könyvtár az Országos Műszaki Könyvtárral együtt e téren úttörő munkát végzett. Vö.: *Kőhalmi Béla: Könyvtártudományunk feladatai. MTA Nyelv- és Irodalomtudományok Osztályának Közleményei*, VI. (1954) 3–4. sz. 373. o.

⁴⁴ 1957-ig a debreceni Kossuth Lajos Tudományegyetem és a Református Kollégium hadtudományi anyagát dolgozták fel. *Viniczai* 1957. 48. o.

Ebben az időszakban készítette el a könyvtár a *Hadtörténelmi Közlemények* 1888–1943 közti éveinek repertóriumát, továbbá három munkatárs részt vett a *Magyar Enciklopédia*⁴⁵ hadtörténelmi cikkeinek megírásában. E komoly eredményekben nyilvánvaló szerepe volt annak, hogy a könyvtárosok könyvtártudományi és történelmi továbbképzésük érdekében ettől az időszaktól kezdődően kutatónapokkal is rendelkeztek.

A feltárás és szakkönyvtári szolgáltatások újabb lépcsőjét jelentette, hogy a könyvtár 1955-től a beérkező folyóiratokat repertorizálta, és a feldolgozott címekből cikk-katalógus épített. Ezzel a hadtudomány magyar és nemzetközi kurrens szakirodalma is a kutatók igényeinek megfelelően lett feltárva. 1957-től *Hadtudományi Repertórium* címen évente két alkalommal adták közre a legfrissebb szakkikkek címanyagát.

A politikai környezet ellenére meglévő korrekciós szakmai hozzáállást dicséri, hogy közel két évtized harc eredményeként 1953-tól 18, majd 1956-tól már 49 nyugati katonai szakfolyóiratot tudott a könyvtár megrendelni, amelyek feltárása nagyban hozzájárult a kutatók és a katonai döntéshozók szakmai naprakészségéhez.

A kutatói, olvasói bázis jelentős növekedését hozta, hogy az olvasók körét kibővítették azon külsősökkel, akik a könyvtár vezetőjétől látogatási engedélyt kaptak. Meghosszabbították a nyitva tartási időt: hétköznap 9–20 óráig, szombaton 9–13 óráig várták az olvasókat. A kölcsönzést is kiterjesztették a több példányos művekre. Az Üllői úti épület első emeletén berendezett korszerű olvasóterem 18 kutatói hellyel fogadta látogatóit.

A gyarapítás forrásai ebben az időszakban az OSZK által szétosztott „nemzeti tulajdonba került könyvek”-kel is bővültek. Kiemelt figyelmet fordítottak továbbá a vásárlások terén a „burzsoá hadtudománnyal és haditechnikával” foglalkozó új szakirodalom beszerzése⁴⁶ és az antikvár vásárlásokra is, ahogyan ez ebben az időszakban már a gyűjtőkörben is kifejezésre jutott: a marxizmus-leninizmus klasszikusai; általános érdekű munkák (lexikonok, enciklopédiák, bibliográfiák, szótárak); hadtudomány és haditechnika magyar és külföldi művei, folyóiratai; történelmi – elsősorban hadtörténelmi – művek; magyar és külföldi katonai szabályzatok; hadtudomány segédtudományai; hadtudományi és történelmi ritkaságok; katonai és történelmi vonatkozású szépirodalom.⁴⁷

A könyvtár életében ezen időszak során a nehézséget a raktározási lehetőségek szűkössége és a könyvállomány feldolgozottságának növelése, valamint az elégtelen könyvkötő és restaurátor kapacitás jelentette. A töretlen szakmai fejlődésben némi visszaesést eredményezett, hogy az 1956-os forradalmat követően, 1957 áprilisában a Hadtörténelmi Könyvtár élén is vezetőváltás történt: Vinczai százados beosztásába⁴⁸ Forgács Róbert ezredes⁴⁹ nevezték ki.

⁴⁵ Az 1950-es években szerkesztett *Magyar Enciklopédia* hosszas előkészületeket követően végül fiókban maradt.

⁴⁶ Ennek akadályát leginkább a devizakeret elégtelensége jelentette. Vinczai 1957. 48. o.

⁴⁷ Vinczai 1957. 41. o.

⁴⁸ Vinczai százados leváltását és tartalékállományba helyezését hivatalosan átszervezéssel indokolták, valójában előjárója szerint „sem kellő tekintéllyel, sem kellő felkészültséggel nem rendelkezik ahhoz, hogy többségükben zavaros politikai felfogású beosztottait a jelen viszonyok között a proletárdiktatúra szellemének megfelelően nevelje.” Központi Irattár, 79 099 sz. személyi gyűjtő. Leszerelését követően polgári alkalmazottként, mint könyvtárvezető-helyettes dolgozott.

⁴⁹ Forgács Róbert ezredes a Katonai Kiadó parancsnokságából 1956-os ingadozó magatartása miatti büntetésként helyezték alacsonyabb beosztásba – a Hadtudományi Könyvtár élére. Forgács ezredes korábban az Orion Rádió és Villamossági Vállalat rajzolójaként dolgozott. A számára nem megfelelő beosztást három év

A Hadtörténelmi, majd Hadtudományi Intézet égisze alatt, 1959–1975

A *Hadtudományi Könyvtár* életében az 1959-es esztendő újabb változást hozott: a honvédelmi miniszter 1958. október 14-i parancsa megint egyesítette a Levéltárat és a Múzeumot. Az átszervezés eredményeként költözött vissza a könyvtár a Várba, egy fedél alá az 1937-től már a Nándor-laktanyában működő Hadtörténelmi Intézet és Múzeummal.⁵⁰ A Hadtörténelmi Intézet szerves részévé vált, de a továbbra is autonóm könyvtár a múzeumi épület második emeletén, 1959. március elsejétől fogadta az olvasókat.⁵¹

Az 1960-as évek a hadtudományi tájékoztatás megerősödésének és a nyugodtabb fel dolgozó munkának az időszakát jelentette, amelyek mellett tér nyílt a nemzetközi szakmai fórumok meghatározó szervezeteiben való részvételre is. A könyvtár képviselője ebben az időszakban állandó tagként vett részt a FID/C3 szekció⁵² munkájában, továbbá az ETO ekkori modernizációja során a Hadtörténeti Könyvtár munkaközössége, Windisch Aladárné és Rázsó Gyula professzor által kidolgozott koncepció nagyban hozzájárult a hadtudomány tudományszak szabványának újabb kiadásához.

Az ETO nemzetközi kiadásának magyar javaslata a Hadművészet, hadtudomány, honvédelem, haderő szakra, 1968–1969⁵³

A hadtudományi kutatások az évtized második felére mind fontosabb szerepet töltek be a hadsereg felső, tervezési szintjein. E folyamat részeként – a Néphadsereg 1967-ben megtartott III. tudományos konferenciája megállapításainak következtében – átfogó koncepció készült egy központi tudományos szerv felállítására. Az 1968-ban kiadott 025. számú honvédelmi miniszteri parancssal⁵⁴ jött létre a Hadtudományi Intézet, amelynek feladata a hadsereg fejlesztéséhez szükséges döntések meghozatalához kellő tudományos alapok előkészítése és kidolgozása volt. E szervezetten belül a könyvtár a Hadtudományi Intézet alárendeltségében létre hozott Tájékoztató Osztályként lett integrálva.⁵⁵ A gyűjtemény elhelyezése az alárendeltség következtében nem vál-

múltán visszaadva ide is tért vissza a könyvtárból. Központi Irrattár, 17 354 sz. személyi gyűjtő.; Az Oriongyári ötven. *Népakarat*, 3. (1958) 9. sz. 3. o

⁵⁰ Korsós László – Szijj Jolán: Hetvenöt éves a Hadi Múzeum és Levéltár. Budapest, 1993. 30. o.

⁵¹ *Népszava*, 87. (1959) 50. sz. 4. o.

⁵² A Federation Internationale de Documentation Társadalomtudományok szekciója.

⁵³ Forrás: HM HIM Hadtörténeti Könyvtár archívum, sz. n.

⁵⁴ A honvédelmi miniszter 025/1968. sz. parancsa. Idézi: *Móricz – Kiss* 1998. 104. o.

⁵⁵ Az Intézet parancsnoksága és a további két (Tervező-szervező és Kutató) osztály a Zrínyi Miklós Katonai Akadémián került elhelyezésre. *Móricz – Kiss* 1998. 105. o.

tozott, olvasóit továbbra is a megszokott helyen fogadta. Jelentős változás volt azonban, hogy a könyvtár tagja lehetett már minden felnőtt, személyi igazolvánnyal rendelkező állampolgár.⁵⁶ Az új szervezetben a gyűjtemény kiegészítő feladataiként a tudományos munkához szükséges szakkönyvtári hálózat megeremtése és a tájékoztatás biztosítása lett meghatározva.⁵⁷

A szolgáltatások terén ebben az időszakban kiemelkedően fejlődött a tájékoztatási szegmens: a könyvtár kibővült kutatói köre számára igény szerinti szakterületi tájékoztatást, témafigyelést biztosított. 1964-ben újtárra indították a *Hadtudományi Dokumentáció* (később *Hadtudományi Információ*)⁵⁸ című, kéthavi rendszerességgel jelentkező tájékoztató sorozatot, amelyben a könyvtárban elérhető kurrens magyar és nemzetközi szakfolyóiratok hadtudományi cikkeinek kivonatait közölték. E mellett évente két, majd később három alkalommal nyomtatott formában tették közzé a könyvtár legújabb szerzeményeinek (szakkönyvek, folyóiratok, szakcikkkfordítások) címjegyzékét. Az olvasószolgálat hétköznap 10–16 óra és szombaton 9–12 óra között várta az érdeklődőket. A feladatokhoz szükséges háttér biztosítása tette lehetővé, hogy az 1973-ra több, mint 120 000 dokumentumot számláló gyűjtemény már mintegy 240-féle folyóiratot gyarapított.

A Hadtudományi Könyvtár korszerű olvasóterme 1973-ban⁵⁹

⁵⁶ Útmutató, 1973.

⁵⁷ *Móricz – Kiss* 1998. 105. o.

⁵⁸ A Hadtudományi Dokumentáció (1964-1970.), majd később Hadtudományi Információ (1970–1975.) című folyóirat megszüntetésében – bár közvetlen forrás nem támasztja alá – a szerző véleménye szerint komoly szerepe volt a Hadtudományi Intézet átszervezésének és a tudományos információellátási rendszer 1975-ös újra definiálásának.

⁵⁹ Útmutató, 1973. [4.] o.

A gyűjtőkör is természetesen kiegészült az új feladatoknak megfelelően. Az ekkori meghatározás szerint bele tartozott a „Teljes magyar katonai, továbbá a hadtudomány témakörébe tartozó fontosabb külföldi szakirodalom.”⁶⁰

A hadtudományi információellátás érdekében új szolgáltatásként jelent meg ebben az időszakban: a cikkk fordítás-kollekció, amelyben az (elsősorban nyugati) nyelveken megjelent újabb tudományos kutatási eredményeket felsorakoztató cikkek, tanulmányok magyar fordításait gyűjtötték össze. Ekkoriban a könyvtár szakfordítói kapacitása az olvasói megrendelésre történő fordítást is lehetővé tette. A saját kollektióból hiányzó dokumentumokat könyvtárközi szolgáltatással biztosították az olvasók számára. A Hadtudományi Könyvtár és Dokumentációs Központ – e sajnálatosan rövid aranykorban – a Néphadsereg szakkönyvtárainak központjaként működött, biztosítva a döntéshozók szakterületi tudományos információellátását, hadtudományi tájékoztatását.

Az 1970-es évek első felében a Néphadseregben folyó tudományos kutatómunka megszervezésével, átalakításával több fórum is intenzíven foglalkozott.⁶¹ A komplex hadtudományi kutatásokhoz a Hadtudományi Könyvtár a fentiekben felsorolt, folyamatos tájékoztatási és kutatástámogatási tevékenységgel járult hozzá.

A könyvtár presztízsét jelentősen növelte az 5/1973. számú vezérkari főnöki utasítás, amely meghatározta az új hadtudományi könyvtári és dokumentációs hálózat működési kereteit.⁶² Ennek értelmében a MN Hadtudományi Intézet Tájékoztató Osztálya, mint Hadtudományi Könyvtár és Dokumentációs Központ (HKDK) vezetése alá tartozott mind a 13 ekkor működő katonai szakkönyvtár. A HKDK főbb szakirányítási hatásköre lett ekkortól: összehangolni a hálózat könyvtárainak fejlesztéseit, állománygyarapítását, gyűjteni a teljes magyar katonai szakirodalmat, központi katalógusokat készíteni, szervezni a köteles és fölös példány elosztását a hálózatban és azon kívül az OSZK-val, szervezni a sajtófigyelést, fordító szolgálatot, összehangolni a tájékoztató munkát és működtetni a tájékoztatást, tájékoztató kiadványokat megjelentetni, szervezni a könyvtártudományi és informatikai kutatómunkát, szervezni a hálózat könyvtárosainak továbbképzését. A Néphadseregben ekkor érvényes tudományos információs elveknek megfelelően a hálózatba tartozó könyvtárak szakmai tevékenységüket a hadtudományi tájékoztató rendszer részeként, összehangoltan voltak kötelesek végezni.

1974-ben áttekintő jelentés készült a Hadtudományi Intézet első öt éves időszakáról. A kutatásfejlesztéssel kapcsolatos eredményeket elismerve a HM Katonai Tanácsa azokat továbbfejlesztésre érdemesnek tartotta, megjegyezve, hogy a honvéd Vezérkaron belül is érdemes lenne tudományszervező potenciált kiépíteni. Az e tárgyban 1975 júliusában kiadott 015. számú honvédelmi miniszteri parancs azonban az észrevételeket figyelmen kívül hagyva, az előző évek tendenciájával teljesen szembe menve, a vezérkar tudományos osztályának megteremtésével egyidejűleg megszüntette a Hadtudományi Intézetet,⁶³ és ezzel együtt a HKDK-t. A szerepváltás a Hadtudományi Könyvtár életében azt jelen-

⁶⁰ Útmutató, 1973. [2.] o.

⁶¹ Bővebben lásd: *Móricz – Kiss* 1998. 106–107. o.

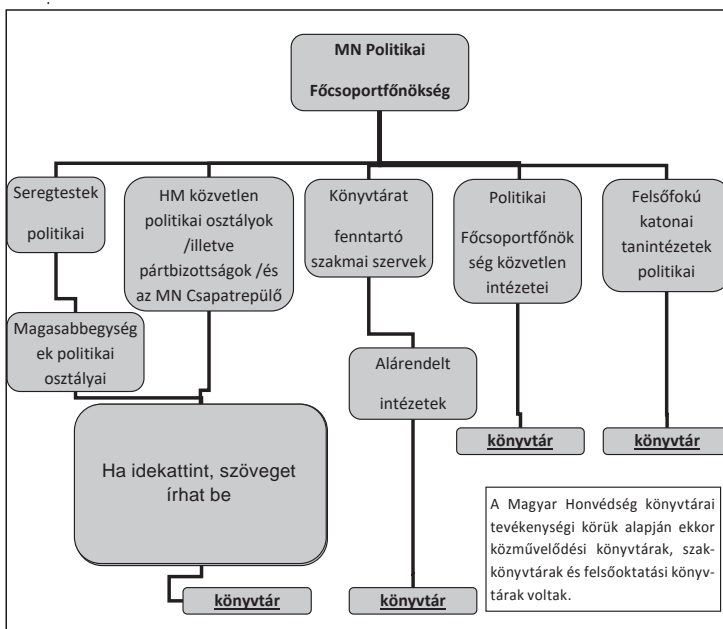
⁶² MN vezérkari főnökének 5/1973. (HK. 12.) utasítása a hadtudományi könyvtári és dokumentációs hálózat Szervezeti és Működési Szabályzatának kiadásáról.

⁶³ *Szabó* 2013. 47. o.

tette, hogy a továbbiakban nem tudta a megfelelő információellátást a hadtudományi kutatások minden ágában biztosítani. E szerepet fokozatosan átvette tőle a Zrínyi Miklós Katonai Akadémia Egyetemi Könyvtára (ZMKA EK).

Újra a Hadtörténeti Intézet és Múzeumban, 1975–1997

A Hadtudományi Intézet 1975. július 15-i megszüntetésével egyidejűleg a könyvtár feladatköre is gyökeresen átalakult, valamint ezzel párhuzamosan a honvédségen belüli tudományos tevékenység egész rendszere. Ahogyan az információellátási rendszer új helyzetét meghatározó, 1977-ben kiadott szabályozó fogalmazott: „...a koordinációs feladatokat könyvtári vonatkozásban a Zrínyi Miklós Katonai Akadémia tudományos könyvtára, a hadtudományi szakirodalom tájékoztatási területén a Honvédelem [című folyóirat] szerkesztőse látja el.”⁶⁴ Az idézett szabályozó életbe lépését követően a Néphadsereg könyvtári struktúrája szakmai irányítás tekintetében tagolttá vált, a rendszer könyvtári ágazatilag eltávolodtak egymástól – ahogyan erre a katonai könyvtári szakmára egyébként korábban nem jellemző, 1980–1981-ben zajló elméleti vita is rávilágított.⁶⁵

A Magyar Néphadsereg könyvtári rendszere 1975-től⁶⁶

⁶⁴ 47/1977. sz. HM utasítás a tudományos munka rendjéről. 32. § (3) E döntés vitatható voltán túl kétségtelen, hogy a Néphadsereg tudományszervezésének hangsúlya ekkortól tevődött át tartósan a Zrínyi Miklós Katonai Akadémiára. Bővebben: Szabó 2013. A Néphadsereg szerkesztőse munkája eredményeként indult útjára 1979-ben a *Magyar katonai folyóiratok repertórium*a című sorozat.

⁶⁵ Vitaindító cikkében Füleki Mihály alezredes, a Hadtudományi Könyvtár helyettes vezetője összefoglalta a korszak főbb problémáit: Füleki 1981.

⁶⁶ Füleki 1981. 123. o. ábrája alapján.

Az új helyzetben – logikus következményként – a Hadtudományi Könyvtár Hadtörténelmi Intézet és Múzeumon belüli státuszával kapcsolatban 1976-ban belső egyeztetést tartottak, melynek során a Múzeumi Könyvgyűjtemény és a Hadtudományi Könyvtár gyűjtőkörét, intézményen belüli funkcióit igyekeztek elhatárolni és a megváltozott helyzetnek megfelelően újra szabályozni. A két hasonló gyűjtőkörű, „egy fedél alatt” lévő könyvtár létjogosultságát ekkor megvizsgáló bizottság végül részeredményekkel zárta a vitát.⁶⁷ A status quo fenntartása mellett elhatárolták a gyűjtőköröket, továbbá megállapodtak abban, hogy a Hadtudományi Könyvtár a számára biztosított honvédségi kötelesepéldányokból a múzeum számára egy-egy példányt átad. A párhuzamosságok felszámolására tett legfontosabb eredményként értékelhetjük, hogy a Könyvgyűjtemény katonai szabályzatait átadta a Hadtudományi Könyvtár sokkal jelentősebb szabályzatgyűjteménye számára. A Hadtudományi Könyvtár gyűjtőkörében ekkortól érhetőek tetten a funkcióváltásból eredő módosítások: „teljességre törekedve gyűjti a magyar katonai szakirodalmat, a fontosabb külföldi hadtudományi szakirodalmat, különös tekintettel a hadtörténelemre.”⁶⁸

A gyűjtemény szempontjából igen tragikus fejlemény volt, hogy 1978-ban minden többes példányból egyet át kellett adni a ZMKA EK számára.⁶⁹ Az egyetemi könyvtárral folyó, a későbbi időszakokban fel-felbukkanó konkurálás is ettől az időszaktól volt datálható.⁷⁰ Az együttműködésre is akadt ugyanakkor példa: a katonai tezaurusz 1980-as évek elején történt kidolgozása a ZMKA EK R-20 típusú számítógépén történt, melyben a Hadtudományi Könyvtár munkatársai is részt vettek. Ez jelentette az alapját a ZMKA EK vezetésével későbbiekben kiépített integrált hadtudományi információs rendszernek.

A Kulturális Minisztérium által kiadott, 1979-től életbe lépő új országos könyvtári rendeletben már az országos feladatkörű könyvtárak sorában találkozhatunk a Hadtudományi Könyvtárral.⁷¹ Az országos feladatkör definiálásán túl, a honvédségi könyvtárak rendszerének konszolidációja jóval lassabban ment végbe. A katonai könyvtárügyön belül 1981-ben a Hadtudományi Könyvtár munkatársai fogalmazták meg a *Néphadsereg* című folyóirat hasábjain – nemzetközi példákkal alátámasztva – a szakmai igényt egy a szakterületért felelős központi katonai könyvtár iránt, amely koordinációs és módszertani irányítást gyakorol az összes katonai könyvtár fölött. Ezzel személyi erőforrásokban és költségekben kimutatható megtakarítást vizionáltak.⁷² Bár tételesen nem mondták ki, de a Hadtudományi Könyvtár vezető szerepe iránti igény körvonalazódott írásaikban.

⁶⁷ Feljegyzés a Hadtörténelmi Múzeum könyvtárának helyzetéről. Budapest, 1976. április 15. (Kézirat.) Az ekkortól datálható problémára, a kollekciónak csak részben feltárt Könyvgyűjtemény integrációjára sem akkor, sem azóta sem sikerült megnyugtató megoldást találni.

⁶⁸ Uo. 1. o.

⁶⁹ Ezzel a kölcsönözhető állomány is jelentősen megcsappant, mert főszabály szerint csak a több példányos műveket kölcsönözte a könyvtár. Az átadott állomány sorsa rendezetlenül alakult, a ZMKA Egyetemi Könyvtár élő gyűjteményének részévé csak töredéke vált, évtizedekkel később.

⁷⁰ Az új, hálózati központi feladatra kijelölt gyűjtemény ugyanis a kellő részletszabályozás és a hatáskörök pontos meghatározása híján nehezen találta bele magát szerepkörébe.

⁷¹ 3/1978. (XII. 12.) KM rendelet Az országos könyvtári rendszer szervezetről és működéséről, 2. sz. melléklet. Figyelemre méltó, hogy a jogszabály 1. sz. mellékletében felsorolt szakkönyvtári hálózatok (pl. Munkaügyi és Vízügyi könyvtári hálózat) között nem említik meg a hadtudományi könyvtári hálózatot.

⁷² *Füleki* 1981.; *Windisch Aladárné*: Meditáció néphadseregünk könyvtárügyéről. *Honvédelem*, 1981. 7. sz. 92–94. o.

A könyvtár presztízse szempontjából komoly szakmai sikert jelentett, amikor 1981-ben a művelődési miniszter – a Zrínyi Akadémia Könyvtárával egyidejűleg – a Hadtudományi Könyvtárat hivatalosan is tudományos könyvtárrá minősítette. Az eseményről Korcsog András, a kultusztárca államtitkára íratban értesítette Czinege Lajos honvédelmi minisztert.

A tudományos könyvtári minősítésről szóló minisztériumi levél⁷³

Az elismerésben ugyanakkor az államtitkár felhívta a miniszter figyelmét, hogy a hadtudományi szakkönyvtári hálózat e két kulcsfontosságú intézményét mindenképpen erőteljesen fejleszteni kell. A Hadtudományi Könyvtár esetében különösen „az archív funk-

⁷³ Forrás: HM HIM Hadtörténeti Könyvtár archívum, sz. n.

ciókat, az állományvédelmet, a történeti források feltárásának igényét kellene előtérbe helyezni.”⁷⁴

Ahogy az 1980-as évek belső dokumentumai láttatják, a korábbi szakmai vezető szerep elvesztése a Hadtörténelmi Intézet és Múzeumon belüli szerepfelfogást erősítették. A könyvtár – mint a hadsereg ekkoriban egyetlen nyilvános könyvtára – tudatosan törekedett az országos feladatkörből adódó funkciók ellátására. A kutatói igények figyelembe vételével vezették be a fénymásolás szolgáltatást.⁷⁵ A szakirodalom feltárása terén fontos kiadványok sora látott ekkor napvilágot. A könyvtár feltáró, tájékoztató szakkiadványaival továbbra is igyekezett a kutatók olvasók, igényeinek magas szinten megfelelni. Ennek jegyében készítette el a Hadtudományi Könyvtár munkaközössége a *Magyar Katonai Folyóiratok repertóriumai* című sorozatban a *Hadtörténelmi Közlemények* repertóriumait, amely két részben tárta fel a nagy múltú szakfolyóirat évfolyamait.⁷⁶ Továbbá több komoly témabibliográfia, és repertórium is készült a Hadtudományi Könyvtár dolgozóinak gondozásában.⁷⁷ A könyvtári publikációs tevékenység igen fontos eredménye volt még ebben az időszakban a Zrínyi Katonai Kiadó által megjelentetett művek bibliográfiája, mely az 1951–1980 és az 1981–1985 közötti éveket ölelte fel.

A könyvtárgépesítés terén is történtek törekvések a modernizáció irányába: a feldolgozás korszerűsítése érdekében az 1980-as évek közepére a katalóguscédulák sokszorosítására használt, jól bevált, de már erősen meghaladott lyukszalagos automata helyére mágneslemez írógépet rendszeresítettek.

A hagyományos nyomtatott dokumentumok mellett terv készült a hadseregben keletkező hangzó dokumentumok (rádiófelvételek, Honvéd Művészegyüttes felvételei stb.) gyűjtésére és szerkesztésére, ami azonban erőforrás és szándék híján végül nem valósult meg.⁷⁸ A hangarchívumon túl a Hadtörténeti Intézet és Múzeum 1985-ben tervezett épületrekonstrukcióján belül természetesen a Hadtudományi Könyvtárnak is megvoltak a saját elképzelései: raktárbővítés, mikrofilmes archiválás bevezetése, könyvkötő műhely bővítése. Ezek azonban – utóbbi kivételével – a modernizálás elmaradásával sorra lekerültek a napirendről.

Az akkora már 160 000 kötetessé vált gyűjtemény személyi állománya nem volt elegendő a feldolgozó munka, a tájékoztatás és az olvasók megfelelő szintű kiszolgálásának fenntartására. Komoly gondot okozott, hogy rendszeresített raktárosa sem volt a gyűjteménynek, továbbá a restaurálásra sem volt megfelelő szakember az intézményben. Első sorban ez utóbbi oknak köszönhetően sem sikerült a még 1946-ban megégett anyag teljes konzerválását, restaurálását végrehajtani.

⁷⁴ 26.796/1981. MM. – 1981. december 16.

⁷⁵ A technikai feltételek javítása érdekében 1985-ben előterjesztésben kérték mikrofilmező berendezés, és a feldolgozás modernizálásához szükséges személyi számítógép beszerzését.

⁷⁶ Az 1979-es első kötet 1954–1978, az 1989-es kiadású második kötet az 1979–1988 közötti éveket tartalmazta.

⁷⁷ Jelentősebb kiadvány volt még ebben az időszakban: A magyar néphadsereg 1945–1980 történeti feldolgozások bibliográfia, és A magyar antifasiszta ellenállás és partizánmozgalom 1939–1945, válogatott bibliográfia.

⁷⁸ 185/85 Nyt. sz. Elgondolás a Hadtudományi Könyvtár fejlesztésére. (Kézirat.)

A rendszerváltás és a Néphadsereg Magyar Honvédséggé történő átalakításának folyamata a könyvtár működési környezetére több szempontból is kedvezőtlenül hatott.⁷⁹ A bevezetett takarékosági szabályok, valamint a Varsói Szerződés megszűnése alapjában írták át a korábban meglévő beszerzési és partnerségi rendszert. A korábbi szakmai és cserekapcsolatok jelentősen redukálódtak, továbbá egyre nehezebbé vált az orosz nyelvű szakirodalom beszerzése. A hidegháborús viszonyok felborulásának hasznos hozadéaként említendő ugyanakkor, hogy az amerikai hadsereg Európából kivonuló alakulatainak könyvtári anyagából jelentős, mintegy 2000 kötetnyi adományt kapott a Hadtudományi Könyvtár az 1990-es évek elején. Ekkor nyíltak meg továbbá olyan, korábban nem elérhető kultúrfinanszírozási források, mint például a német Forschungsgemeinschaft, a Japán Alapítvány, vagy a Soros Alapítvány, amelyek támogatásával a beszerzés és az állományvédelem terén komoly összegeket sikerült a könyvtárnak bevonnia.⁸⁰

A honvédségi információs rendszer kiépítése is új lendületet kapott az 1990-es évek első felében. Az előző évtizedek során a ZMKA EK-hoz delegált hálózati vezető szerep sokáig érdemben nem valósult meg.⁸¹ A közösen létrehozott, de az egyetem által gondozott hadtudományi tezauszon kívül azonban 1993-tól komolyabb törekvések történtek az együttműködés szorosabbra fonása érdekében.⁸² Ebben jelentős szerepe lehetett az 1993-ban történt vezetéváltásnak, amikor Veszprémy László vette át a könyvtár vezetését, aki felvette a kapcsolatot a ZMKA EK-val. Ennek eredményeként kapott a Hadtudományi Könyvtár 1993-ban az Egyetemen működő hadtudományi adatbázis távoli használatához informatikai eszközöket. A következő évben, 1994-ben a két fél között megkötött együttműködési megállapodás értelmében a Hadtudományi Könyvtár a hozzáférés fejében részt vett a ZMKA EK által gondozott hadtudományi adatbázis fejlesztésében. Ennek részeként tíz külföldi és egy magyar hadtörténelmi folyóiratot indexelt és referált a közös adatbázis számára.⁸³

1996-ban a könyvtár újabb nehéz időszakon esett át, amikor a Hadtörténelmi Intézet és Múzeum egésze létszám-racionalizáláson esett át, melynek következtében a könyvtár személyi állománya soha nem látott módon 8 főre csökkent, és szervezetenként a korábbi igazgatóság a Hadtörténelmi Intézet osztályaként lett betagolva. A személyi feltételek adta problémák ellenére technikai, feldolgozási szempontból már az új könyvtár-gépesítési trendeknek felelt meg, hogy 1996. december 31-től a könyvtár lezárta a cédulakatalógust és 1997. január 1-jétől áttért a tisztán elektronikus feldolgozásra, melynek alapját a TinLib könyvtári program jelentette.

⁷⁹ A honvédségi könyvtárak a néphadseregi struktúrában a parancsnok politikai helyettesének hatáskörébe tartoztak, amely beosztás rendszerváltást követő megszűntével a terület lényegében irányítás és képviselés nélkül maradt. (Lásd a 10. képet!) Bővebben: *Füleki Mihály: Gazdátlan területek? Honvédségi Szemle*, 1992. 8. sz. 100–104. o.

⁸⁰ A OSZK–Soros könyvrestaurátor műhely a 2000-es évek közepéig végezte a még 1946-ban égéskárt szenvedett kiadványok restaurálását, konzerválását.

⁸¹ Az 1980-as évektől kezdődő előkészítési szakaszt követően a 126/1992. sz. Honvéd Vezérkarfőnöki intézkedéssel, a ZMNE EK vezetésével jött létre a Hadtudományi Szakirodalmi Integrált Információs Rendszer (HSZIIR).

⁸² Füleki Mihály alezredes 1991-es cikkében még a Magyar Honvédség Központi Könyvtára pozíciót szánta a Hadtudományi Könyvtárnak. *Füleki Mihály: A Magyar Honvédség Hadtudományi információs rendszeréről, a könyvtárakról. Új Honvédségi Szemle*, 1991. 3. sz. 359–363. o. A ZMKA EK-val kötött együttműködési dokumentumokat 1993-tól Veszprémy László, a könyvtár új vezetője írta alá.

⁸³ Ideiglenes együttműködési megállapodás, 1994. április 20. (Kézirat.) HM HIM Hadtörténelmi Könyvtár, archivum.

Hadtörténeti Könyvtár országos szakkönyvtár, 1997–2018

A gyűjtemény nehéz körülményei ellenére elért egyértelmű szakmai sikerének tekinthető, hogy a muzeális intézményekről, a nyilvános könyvtári ellátásról és a közművelődésről szóló 1997. évi CXL. törvény az országos feladatkörű szakkönyvtárak szűk csoportjában vette számba a könyvtárat. Komoly szervezeti változás volt továbbá, hogy a kollekciónak 1998 júliusában visszanyerte önálló igazgatósági formáját, immár mint Hadtörténeti Könyvtár – igaz, a korábban lecsökkentett létszám jottányit sem változott. Az 1998-as év újabb szervezeti módosulásai eredményeként a Hadtörténelmi Térképtár – mint gyűjteményileg önálló intézmény – a Könyvtár igazgatása alá került. Ezzel a név is: Hadtörténeti Könyvtár és Térképtárra módosult, amelyen belül az egységes igazgatóság alatt egy könyvtár- és egy térképtár-vezető irányította szakmailag önálló intézményrészét.

A könyvtár számára adott tágabb működési környezetet a tárgyalt időszak kezdetén a ZMNE EK által létrehozott és vezetett Honvédségi Szakirodalmi Integrált Információs Rendszer (HSZIIR) jelentette. E szervezet hálózati formában az egyetemi könyvtár köré szervezte a honvédség különböző könyvtárait. A Hadtörténeti Könyvtárban 1997-ben bevezetett TinLib egy évvel megelőzte ZMNE EK által 1998-tól használt OLIB rendszert. Később, a 2005-ben NKA pályázati támogatás segítségével megvalósult szoftvercsere során HunTéka integrált könyvtári rendszer került bevezetésre, amely azonban továbbra is különbözött az egyetem rendszerétől, így a Hadtörténeti Könyvtár végig kívül maradt a HSZIIR informatikai struktúráján.⁸⁴

Jogi szabályozók szintjén a 103/2002. HM utasítás a tudományos információellátás rendjéről definiálta az integrált gyűjteményi nyilvántartáson túl a HSZIIR teljes viszonyrendszerét, amely jogforrás a honvédségi könyvtárakon belül rögzítette a ZMNE EK primátusát: meghatározta a tudományos nyilvántartási feladatokat és a könyvtári kötelempéldányok elosztásának rendjét. E szabályozó csekély befolyását a Hadtörténeti Könyvtár működésére az ZMNE Nemzeti Közzolgálati Egyetembe történt integrációját követően vesztette el véglegesen, 2012. január 1-jén.⁸⁵

2008–2010-között a Múzeumi Könyvgyűjtemény a Hadtörténeti Könyvtár alá került, ugyanakkor a két kollekciónak teljes integrációját a múzeumi elkötelezettségű intézményi vezetés miatt, a '70-es évekhez hasonlóan, ekkor sem sikerült tető alá hozni. Az együtt töltött időszak jelentős eredménye volt az első világháború befejeztének 90. évfordulója alkalmából készült vándorkiállítás, amely a papír alapú dokumentumok szemszögéből mutatta be a háborús éveket, és a Nagy Háború katonai emlékezetét.

⁸⁴ A 2005-ös szoftvercsere során az OLIB szoftver beszállítója által adott árajánlat 300%-kal volt magasabb a nyertes HunTékánál. A rendszerek által használt könyvtári adatszabvány Z 3950 kapcsolat lehetővé tette volna ugyan az együttműködést, de erre a ZMNE EKK többszöri megkeresés ellenére sem volt nyitott.

⁸⁵ Az elavult, de még hatályos szabályozó módosítása már csak az abban megnevezett szervezetek elmúlt évtizedekben történt átszervezése, megszüntetése miatt is sürgető feladat.

A Nagy Háború írásban és képen

Az első világháború befejezésének és a HM Hadtörténeti Intézet és Múzeum megalapításának 90. évfordulója alkalmából a HM HIM Hadtörténeti Könyvtár és a Hadtörténeti Múzeum bemutatja a **A Nagy Háború írásban és képen** c. vándorkiállítást

2008.
április 24-től
november 13-ig

IV. 24-V. 09. Budapest, HM Hadtörténeti Intézet és Múzeum

V. 15-V. 28. Debrecen, Debreceni Egyetem, Egyetemi és Nemzeti Könyvtár

X. 27-XI. 13. Szekesfehervár, Vörösmarty Mihály Megyei Könyvtár

V. 30-VI. 18. Miskolc, II. Rákóczi Ferenc Megyei Könyvtár

VI. 20-VII. 02. Gyula, Magyarórási János Városi Könyvtár

VII. 15-VII. 23. Szeged, Somogyi Károly Városi és Megyei Könyvtár

VII. 25-VIII. 13. Pécs, Csorba Gyula Megyei Könyvtár

VIII. 15-VIII. 27. Nagykanizsa, Halás István Városi Könyvtár

VIII. 29-IX. 10. Zalaegerszeg, Dóka Ferenc Megyei Könyvtár

X. 10-X. 21. Vasvár, Eötvös Károly Megyei Könyvtár

IX. 12-IX. 24. Sopron, Széchenyi István Városi Könyvtár

IX. 26-X. 08. Pápa, Jókai Mór Városi Könyvtár

Támogatóink:
Hadimúzeum Alapítvány, HM Kommunikációs és Többrés Főosztály

A Nagy Háború írásban és képen című vándorkiállítás plakátja, 2008⁸⁶

⁸⁶ Forrás: A Nagy Háború írásban és képen – plakát, HM HIM Hadtörténeti Könyvtár, archívum.

A múzeumi gyűjteménnyel való közös évek további hozadéka volt a retrospektív konverzió megvalósítása. A legutóbbi, 2013-ban történt átszervezést követően, a Térképártár Hadtörténelmi Levéltár alá rendelkezésével az országos szakkönyvtár újra a Hadtörténeti Intézet Igazgatóság alá került.

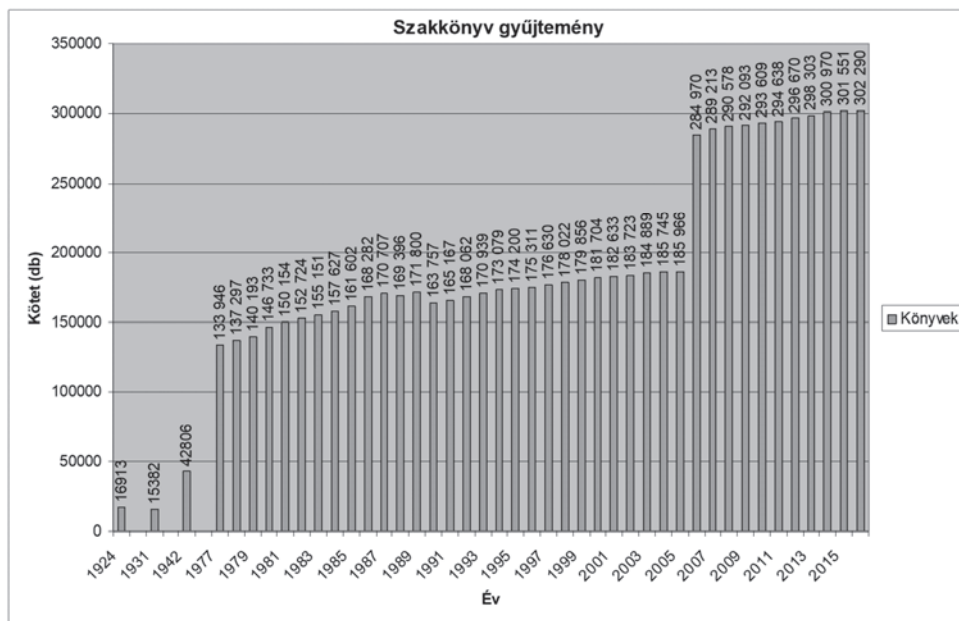
Az elmúlt 20 év intézményi átszervezésein túl a Hadtörténeti Könyvtár az 1993-ban megkezdett modernizációs törekvéseket konzekvensen igyekezett kiteljesíteni, nagyban bevonva az 1990–2000-es évek során hozzáférhető pályázati (NKA, NKÖM, OKM) forrásokat. Így sikerült megvalósítani 2005-ben az integrált könyvtári rendszer, valamint a kiszolgáló szerverek cseréjét, ami lehetővé tette, hogy a könyvtári katalógus már online is elérhetővé váljék. 2010–2015 között a Hadtörténeti Intézet és Múzeum első, és eddig egyetlen EU-finanszírozású pályázatának megvalósításával retrokonverziót hajtott végre a könyvtár a Múzeumi Könyvgyűjtemény katalógusával együtt,⁸⁷ így mára a teljes cédu-lakatalógus online elérhetővé vált az olvasók számára. E pályázat során sikerült ismét lecserélni a könyvtári informatika gerincét adó szervereket, amelyre sem előtte, sem azóta nem biztosított forrást a fenntartó. A retrokonverzióval párhuzamosan megvalósuló elektronikus periodika katalógussal együtt a folyóirat állomány 1957-től működő kardex-alapú nyilvántartása 2010-ben lett lezárva. Az elektronikus nyilvántartásra való áttérés tette lehetővé az állomány megjelenítését Magyar Országos Közös Katalógusban (MOKKA) is. Az országos hadtörténeti gyűjtemény online láthatóvá tétele következtében érezhetően megnőtt a könyvtárközi szolgáltatások iránti igény mind eredeti, mind elektronikus másolat formájában. E katalógus építésének további jelentős lépése volt, amikor 2013-ban kiegészülhetett a könyvtár főként katonai és történelmi tárgyú régi könyv különgyűjteményének rekordjaival.

A könyvtári állomány bővítésének irányelveit jelenleg a 2013-ban életbe lépett gyarapítási szabályzat határozza meg, mely szerint: „A Könyvtár teljességre törekedve gyűjti a Magyarországon megjelent magyar és egyetemes, valamint a külföldön megjelent magyar vonatkozású katonai, különösképp a hadtörténelmi vonatkozású dokumentumokat, katonai szabályzatokat. Továbbá súlyozva gyűjti az egyetemes hadtörténet múltbeli és jelenkori feldolgozásait, az ezzel foglalkozó katonai szakirodalmat.”⁸⁸ A kultusztárca illetékes főosztályának kérésére 2015-ben gyűjtőköri egyeztetés történt az NKE Egyetemi Könyvtárával, melynek során elhatárolásra kerültek a korábbi részleges átfedések.

A Hadtörténeti Könyvtár megjelenési formájuktól függetlenül szerzeményezi a gyűjtőkörbe tartozó periodikákat, monográfiákat, kézikönyveket, szabályzatokat, jegyzeteket, disszertációkat, konferencia-kiadványokat, adatbázis-, illetve multimédiás CD-, DVD-ROM-okat. Utóbbi körhöz kapcsolódóan 2015-től, az MTA által koordinált Elektronikus Információszolgáltatás (EISZ) konzorcium tagjaként több online elektronikus adatbázishoz (EBSCO, ADT, MTA) is hozzáférnek a könyvtár olvasói, amellyel az információforrások nyelvi megoszlása is jelentősen megváltozott. Az állomány nem magyar dokumentumainak arányai a fennállás közel száz esztendeje alatt rendre követték a külön-

⁸⁷ „Múzeumi könyvtárak a digitális korban. A könyvtárhasználói igényeinek hatékonyabb kielégítését célzó szolgáltatás fejlesztések” című, TÁMOP-3.2.4-09/1/KMR-2010-0024 program. <http://www.muzeumikonnyvtarak.hu/web/guest/konyvtarrol>, <http://www.honvedelem.hu/cikk/59790> (Utolsó megtekintés: 2018. március. 26.)

⁸⁸ A HM HIM Hadtörténeti Könyvtár Gyűjtőköri szabályzata és állománygyarapítási stratégiája. Budapest, 2013. 2. o.

A Hadtörténeti Könyvtár könyvtárállománya, 1924–2017

bőző szövetségi rendszerek dinamikáját: míg az 1945 előtti állományrészben a német nyelv, úgy később az orosz dominált, amiket legnagyobb számban angol, francia, olasz, román, szerb-horvát, cseh, szlovák és lengyel dokumentumok egészítenek ki. A rendszer-váltást követően a szerzeményezés természetesen igyekezett kiegyensúlyozottabbá válni; a Hadtörténeti Könyvtár az Országos Dokumentumellátási Rendszertől (ODR) kapott partneri támogatást évek óta célzottan a legfrissebb idegen nyelvű szakirodalom beszerzésére fordítja, továbbá élénk cserkapcsolatokat ápol a környező országok rokon intézményeivel. A külföldi, elsősorban német dokumentumok beszerzési forrásai terén súlyos kárt okozott, hogy Hadtörténelmi Levéltár bécsi kirendeltségén keresztül 1926-tól jól működő könyvbeszerzési tevékenység 2012 óta a Magyar Honvédség pénzügyi, utaltsági viszonyai következtében ellehetetlenült.⁸⁹

A szerzeményezésen túl a meglévő állomány gyarapítása és állagvédelme a könyvtár kiemelt jelentőségű feladata. 2005-ben a kurrens folyóiratokat befogadó földszinti raktárhelyiségből előzetes értesítés nélkül elszállítva az állományt, először szerverszobát hoztak létre, majd később ugyanitt múzeumi ruhatár létesült. Az akut helyhiányt 2007-ben sikerült részben megoldani, amikor a Hadtörténeti Intézet és Múzeum Verseny utcai telephelyén kapott raktárban kerültek elhelyezésre a kurrens folyóiratok. A modern kialakítású raktár az elkövetkező tíz évre biztosítani tudja a megfelelő elhelyezést a folyóirat-gyűjtemény számára, ugyanakkor a könyvek, szabályzatok gyarapításához már régóta hiányzik a szükséges tárolókapacitás. Tekintettel arra, hogy az elhelyezési környezet a Várban nem bővíthet, a helyzetten a meglévő állomány apasztása tudna segíteni, ami azonban kiegészít

⁸⁹ A MH külszolgálatok ellátásáért felelős szervezete 2012-ben vette át a bécsi kirendeltséget, azonban a szakirodalmi beszerzések feladatát adminisztratív okokból azóta sem volt képes megoldani.

szító munkaerő bevonását igényelné, melyre évek óta nem volt lehetőség. A Hadtörténeti Könyvtár gyűjteménye 2014-ben meghaladta a 300 000 dokumentum egységet.

A könyvtár hosszú kihagyást követően⁹⁰ 2009–2010-ben egy HM-rendelkezés következtében teljes körű leltárt hajtott végre, mely feladat akkor 6-8 fő megbízási díjas kisebítő személyzettel valósult meg. A feladat érdekében, a már ekkor is csekély szakmai létszámra tekintettel a könyvtár heti háromra csökkentette nyitva tartási napok számát. Az állomány ellenőrzésével egyidejűleg a teljes könyvmennyiség egyedi vonalkódosítása is megtörtént, megteremtve ezzel az alapot az elektronikus kölcsönzés bevezetéséhez és a papír alapú nyilvántartás lezárásához. 2012-ben készült el az elektronikus állományvédelmi rendszer alapja, a riasztókapu, amely 2014-ben az olvasótermekben kamerás megfigyelőrendszerrel egészült ki.

A Hadtörténeti Könyvtár a rendelkezésre álló szerény eszközök segítségével igyekezett lépést tartani az elektronikus szolgáltatások fejlődésének szakmai trendjével. A 2005-ben bevezetett online katalógus nyújtotta kölcsönzési szolgáltatásokon túl számos tartalomfejlesztési projekt valósult meg az elmúlt másfél évtizedben. 2004-ben NKA pályázati támogatás segítségével indult online szolgáltatásként a *Magyar királyi honvédség és csendőrség névkönyvei 1917–1944* közötti köteteinek adatbázisa, amelyet a hadtörténet iránt érdeklődőkön túl előszeretettel használnak családkutatással foglalkozó történészek és magánszemélyek. A könyvtár 2008–2009-ben – még Hadtörténeti Könyvtár és Térképtárként – részt vett az OSZK által központi szolgáltatásként nyújtott Magyar Digitális Képkönyvtár fejlesztésében.

A Múzeumi Könyvgyűjteménnyel közös rövid időszak során, 2010–2011-ben sikerült együttesen megvalósítani a papír alapú könyvtári katalógusok retrokonverzióját. A cédulakatalógusok digitalizálásának segítségével 2015-től online hozzáférhetővé vált a Hadtörténeti Könyvtár teljes katalógusa.⁹¹ Nem mellesleg e forrás biztosította utoljára a gyűjtemény számára a teljes informatikai rendszer cseréjét; a 2010-ben kiépített vékonykliens rendszer adja ma is a könyvtári informatikai struktúra alapját.

A digitális szolgáltatások bevezetésének fontos mérföldköve volt a Magyar Nemzeti Digitális Filmarchívummal (MANDA) 2012-ben megkötött együttműködés, melynek értelmében a gyűjtemény által biztosított tartalmakat a partner archivátorai digitalizálták. E megállapodás tette lehetővé a tervszerű digitalizálás megindítását azzal, hogy ugyan külső forrásból, de végre a munkaerőn túl a képfeldolgozáshoz szükséges eszközök is rendelkezésre álltak. A könyvtár különleges, mára nehezen hozzáférhető dokumentumainak digitalizálását kezdte meg ekkor. Katonai szabályzatok, ritka kézikönyvek, alakultörténeti összefoglalások elektronikus feldolgozása van ma is folyamatban. A digitalizált gyűjteményi elemekből tematikus adatbázisok is születnek, mint például a Nagy Háború centenáriuma létrehozott www.magzaredek.hu portál, amely több mint 140 első világháborús alakultörténetet, és egyéb kapcsolódó kiadvány tartalmát tette a nagyközönség számára kereshetővé, olvashatóvá.⁹² A tervszerű digitalizálás foly-

⁹⁰ Az előző teljes körű leltárra 1965-ben került sor, azt követően 2009-ig csak egyes állományrészek időszakos ellenőrzése történt.

⁹¹ „Tudásdepó-expressz” Múzeumi Könyvtárak a digitális korban. A könyvtárhasználók igényeinek hatékonyabb kielégítését célzó szolgáltatásfejlesztések. TÁMOP-3.2.4-09/1/KMR-2010-0024 pályázat.

⁹² Virtuális csatatér. *Magyar Honvéd*, 38. (2017) 11. sz. 48–51. o.

A www.magyarezredek.hu portál

tatásának eredményeként a gyűjtemény egyre több ritka dokumentuma válik széles körben hozzáférhetővé.

Az online katalógus és kölcsönzési asszisztencia, valamint az öntevékenyen megkezdett, és az új szakkönyvtári szabályozó által feladatul adott digitalizálás teremtette meg az alapját a Hadtörténeti Könyvtárban az utóbbi években jellemző funkcióváltásnak. Ez elsősorban a digitális szolgáltatások bővítését, 0–24 órás elérhetőségét biztosító portál-szolgáltatást feltételezi, amely részben kompenzálhatja a viszonylag szűkös olvasótermi nyitva tartást. A www.hadtorteneti.net domainen 2013-tól működő saját honlap, valamint az olvasói érdeklődést frissen tartó könyvtári blog jelenthetik a folyamatos rendelkezésre állás alapját. – A hadtorteneti.blog.hu oldalt a folyamatos létszámcsökkenés miatt a könyvtár kénytelen volt 2016-ban felfüggeszteni.

A könyvtári szolgáltatások fejlesztésén túl az országos szakkönyvtárak, így a Hadtörténeti Könyvtár számára is új időszakot nyitott a szakkönyvtárak feladatkörét kibővítő és újra definiáló 30/2014. EMMI rendelet, amely a korábbi fő jogforráson, a 1997. évi CXL. törvényen túl részleteiben is meghatározza a szakkönyvtári feladatrendszert. Az újabb kötelezettségek között a digitalizáláson túl már tételesen szerepel néhány, korábban személyi erőforrások hiányából fakadóan ellátatlan feladat, mint például a közösségi szolgálat támogatása, szervezett továbbképzések rendezése, vagy a felsőoktatási kutatásfejlesztésben való részvétel. Az új szabályozó életbe lépését követően, 2015 novemberében a Hadtörténeti Könyvtárban az EMMI Közgyűjteményi Főosztálya szakfelügyeleti ellenőrzést tartott, a nyilvános könyvtári feladatoknak való megfelelés tárgyában. A vizsgálat megállapítása szerint a Hadtörténeti Könyvtár működésében megfelel a jogszabályi előírásoknak, ugyanakkor megállapításra került, hogy a már egy osztály létszámát sem elérő, mindösszesen 3 fő teljes- és 2 fő részmunkaidős alkalmazottal működő könyvtár létszáma az országos feladatkör ellátásához a meglévő létszám elégtelen. A szakmai előjáró

A Hadtörténeti Könyvtár dolgozói létszáma, 1920–2017

megállapítását figyelmen kívül hagyva, annak ellenére a fenntartó képviselője a könyvtár személyi állományát 2017-ben további 2 fővel csökkentette.

A Hadtörténeti Könyvtár olvasótermében jelenleg elérhető szolgáltatások közül kiemelendő a közel száz idegen nyelvű szakfolyóirat, valamint az EISZ konzorcium keretén belül 2015 óta, dedikált hálózaton biztosított adattárak (EBSCO, Arcanum Digitális Tudásbázis).

Tájékoztatási szolgáltatásként a könyvtár továbbra is évente jelenteti meg a *Hadtörténelmi Közlemények*ben a hazai hadtörténeti szakirodalom válogatott bibliográfiáját, valamint rendszeresen készít téma-bibliográfiákat, ahogyan 2014-ig szerkesztette a Svájcban megjelenő *Bibliographie internationale d'histoire militaire* magyar vonatkozású részét, mely utóbbi tevékenység első sorban a létszámhiány miatt kellett, hogy elmaradjon.

A könyvtár gyűjteménye mára meghaladja a 300 000 dokumentum egységet. Ebből kiemelkedő különgyűjteménye a közel 20 000 címet magában foglaló, Közép-Európa szinten is egyedülálló katonai szabályzat gyűjtemény, valamint az 6000 kötetnyi, főként katonai tárgyú régi könyv kollekción.

A könyvtár számára a napi feladatok ellátásának nehézségeit jelenleg a létszámon túl a vonatkozó szabályozó által kötelezővé tett digitalizáláshoz szükséges infrastruktúra hiánya, valamint a meglévő szolgáltatásokat kiszolgáló informatikai rendszere elöregedettsége okozza. Tekintettel arra, hogy a HM Hadtörténeti Intézet és Múzeum is részt vesz a Zrínyi 2026 Haderőfejlesztési Programban, talán a fenti problémák is végre megoldásra találnak.

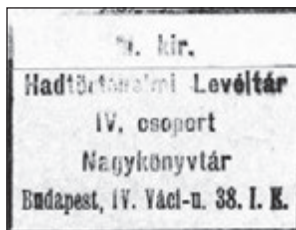
A Hadtörténeti Könyvtár olvasóterme napjainkban⁹³

MELLÉKLETEK

1. A Hadtörténeti Könyvtár és jogelődeinek tulajdonbélyegzői

*1918–1922. M. kir.
Hadilevéltár IV. csoport –
Budapesti helyőrségi könyvtár*

*1922–1923. M. kir.
Hadtörténelmi Levéltár
IV. csoport – a Kaszinóban*

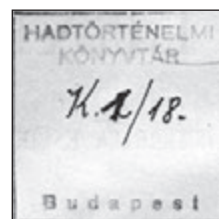
*1923–1950.
Honvéd Központi Könyvtár*

*1923–1945. A M. kir. Hadilevéltár
melletti hagyott kézikönyvtár*

*1953–1973.
Hadtudományi Könyvtár*

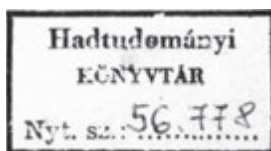

*1950–1953.
Hadtörténelmi Könyvtár*

⁹³ Forrás: HM HIM Hadtörténeti Könyvtár archívum, sz. n.

1973–1975.
Hadtudományi Könyvtár és
Dokumentációs Központ

1975–1997.
Hadtudományi Könyvtár

1998. Hadtörténeti Könyvtár

2. A Hadtörténeti Könyvtár és jogelődjeinek vezetői⁹⁴

1920–1929	Dr. Pilch Jenő ezredes (1921. májusig alezredes)
1929–1935. április 30.	Szentpalóczy István alezredes
1935. május 1. – 1940. december 3.	Ajtay Endre alezredes
1941. január 1. – 1942. november 9.	Gátföldy Egon ezredes
1942. november 10. – 1943. december 31.	Szöllösy Sándor ezredes
1944. január 1. – 1945. május	Dr. Erdélyi Gyula ezredes
1945. május – 1948. november	A Honvéd Kaszinó látta el a könyvtár vezetését
1948. november 14. – 1953. március 8.	Ozoray Imre ezredes
1953. március 9. – 1957. április 15.	Viniczai István százados (hadnagy, főhadnagy)
1957. április 16. – 1960. június 30.	Forgács Róbert ezredes
1960. július 1. – 1963. augusztus 31.	Viniczai István (polgári alkalmazott)
1963. szeptember 1. – 1967. szeptember 15.	Selmeci János alezredes
1967. szeptember 16. – 1975. június 30.	Nádor Tibor alezredes (1984. október 31-ig könyvtárvezető, november 1-től könyvtárigazgató)
1985. július 1. – 1993. szeptember 30.	Füleki Mihály alezredes
1993. október 1. – 1998. december 31.	Dr. Veszprémy László honvédségi közalkalmazott
1999. január 1. – 2005. március 31.	Dr. Veszprémy László alezredes (1999. január 1-jétől századosként)
2005. április 1- 2006. augusztus 30.	Bojtásné Damó Csilla - könyvtárvezetőként (A Múzeum és Könyvtár együttes igazgatás alatt)
2006. szeptember 1. – 2011. április 30.	Dr. Jankó Annamária honvédségi közalkalmazott
2011. május 1. – 2018. február 28.	Dr. Andaházi Szeghy Viktor őrnagy (2006. szeptember 1-jétől könyvtárvezető, 2010. augusztus 1-jéig közalkalmazott)
2018. március 1-jétől	Havasné Berek Tünde őrnagy

⁹⁴ Horváth András gyűjtése nyomán.

3. A Hadtudományi Könyvtárral kapcsolatos válogatott irodalom

- Andaházi Szeghy Viktor*: A Hadtörténeti Könyvtár története, a Hadtörténeti Könyvtár gyűjteményei. In: *Múlt nélkül nincs jövő. A Hadtörténelmi Intézet és Múzeum története*. Petit Real, Budapest, 2003. 140–149. o.
- Beszámoló a m. kir. Hadtörténelmi levéltár működéséről 1930. január 1-étől december 31-éig. Budapest, [1931.] 11 o.
- Füleki Mihály*: „Eretnek” gondolatok a néphadsereg szakkönyvtáiról, *Honvédelem*, 1981. 2. sz. 119–126. o.
- Füleki Mihály*: A hadtudomány könyvtára. *Új Honvédségi Szemle*, 45. (1991) 149–157. o.
- Gabányi János*: Jelentés a m. kir. Hadtörténelmi Levéltár és Múzeum eddigi működéséről. Budapest, 1920. (Kézirat.)
- A hadtörténet szolgálatában. HM Hadtörténeti Intézet és Múzeum. = Service of Hungarian Military History. MoD Military History Institute and Museum. Összeállította: *Markó György*. Zrínyi Kiadó, Budapest, [2008]
- A m. kir. Hadtörténelmi Levéltár 1924. évi évkönyve. *A Magyar Katonai Közlöny*, 1924. 3–4. sz. melléklete.
- A m. kir. Hadtörténelmi Levéltár 1926. évi évkönyve. *A Magyar Katonai Közlöny*, 1926. 11–12. sz. melléklete.
- Hadtörténeti Intézet és Múzeum Hadtörténeti Könyvtár. Összeállította: *Andaházi Szeghy Viktor* HM-HIM, Budapest, 2004.
- Heltay Ágnes*: A Hadtudományi Könyvtár régi könyveinek katalógusa. Budapest, 1994. (Kézirat.) Szolgálati utasítás A m. kir. Hadtörténelmi Levéltár számára 1923. (Kézirat.)
- Veszprémy László*: A Hadtörténeti (Hadtudományi) Könyvtár, a Honvédség legrégibb működő könyvtára. *Könyv, Könyvtár, Könyvtáros*, 1998. 4. sz. 40–44. o.
- Veszprémy László*: Vojensko-historická Kniznica. *Vojenská história*, 1999. 3. sz. 68–70. o.
- Viniczai István*: A hadtudományi Könyvtár a tudományos kutatómunka szolgálatában, *Honvédelem*, 1966. 1. sz. 95–96. o.
- Viniczai István*: A Hadtudományi Könyvtár a tudományos kutatómunka szolgálatában. *Honvédelem*, 1966. 1. sz. 95–96. o.
- Viniczai István*: A Hadtudományi Könyvtár története, jelenlegi helyzete és feladatai. A Hadtörténeti Intézet Értesítője, 1. Budapest, 1957. 12–62. o.

IRODALOM, RÖVIDÍTÉSEK

- Beszámoló, 1930. Beszámoló a m. kir. Hadtörténelmi levéltár működéséről 1930. január 1-étől december 31-éig. Budapest, [1931.]
- Címjegyzék, 1936. Szépirodalmi és tudományos címjegyzék. Országos Tiszti kaszinó Egyesület Könyvtára, Budapest, 1936.
- Évkönyv, 1924. A m. kir. Hadtörténelmi Levéltár 1924. évi évkönyve. A Magyar Katonai Közlöny 1924. évi 3–4. számának melléklete. Budapest, 1924.
- Évkönyv, 1926. A m. kir. Hadtörténelmi Levéltár 1926. évi évkönyve. A Magyar Katonai Közlöny 1926. évi 11–12. számának melléklete. Budapest, 1926.
- Fond- és állagjegyzék A Hadtörténelmi Levéltár őrzésében levő katonai iratok. Budapest, 2002.
- Füleki* 1981. *Füleki Mihály*: „Eretnek gondolatok a néphadsereg szakkönyvtáiról. *Néphadsereg*, 1981. 2. sz. 119–126. o.
- Markó György*: A Honvédelmi Minisztérium szervezete 1945–1956. Budapest, 2011. 240 o.
- Móricz – Kiss* 1998. *Móricz Lajos – Kiss Jenő*: Az Önkéntes Tudományos Köröktől a Hadtudományi Intézetig. *Hadtudomány*, 1998. 1. sz. 103–110. o
- Olvasóinkhoz! Olvasóinkhoz! *Honvédségi Szemle*, XXIII. (1969) 1. sz. 114. o.
- Pilch* 1920. *Pilch Jenő*: A m. kir. Hadtörténelmi Levéltár és Múzeum eddigi működéséről. Budapest, 1920. (Kézirat, lelőhelye: HM HIM Hadtörténeti Könyvtár, 6006 sz.)
- Szabó* 2013. *Szabó Miklós*: A hadtudományi tevékenység a Magyar Néphadseregben es a Zrínyi Miklós Katonai Akadémián az 1970-es évek második felében. *Hadtudomány*, 2013. 3–4. sz. 45–58. o.
- Szakály* 1983. *Szakály Sándor*: A Hadtörténelmi Közlemények 1954–1978. évfolyamainak mutatója (Magyar Katonai Folyóiratok Repertóriumai II. k.) Zrínyi Katonai Kiadó, Budapest, 1979. és *Századok*, 117. (1983) 1. sz. 485–486. o.
- Szolgálati utasítás, 1923. Szolgálati utasítás a magyar királyi Hadilevéltár és Múzeum számára, Budapest, 1923.
- Útmutató, 1973. Magyar Néphadsereg Hadtudományi Könyvtár és Dokumentációs Központ – Könyvtári Útmutató. Budapest, 1973. (Kézirat, lelőhelye: HM HIM Hadtörténeti Könyvtár, K703 sz.)
- Viniczai* 1957. *Viniczai István*: A Hadtudományi Könyvtár története, jelenlegi helyzet és feladatai. In: A Hadtörténelmi Intézet Értesítője, 1. (1957) 12–62. o. (Kézirat gyanánt, lelőhelye: HM HIM Hadtörténeti Könyvtár, F109/1957 sz.)

Viktor Andaházi-Szeghy

THE HISTORY OF THE MILITARY HISTORY LIBRARY

(Abstract)

The Military History Library is a national specialized library, the most significant document collection in the fields of military science and military history. It is the only public specialized library of the Hungarian Army where readers and researchers interested in military history can access almost all of the important pieces of information that are available in Hungary in connection with military history, be they in old or contemporary publications. The predecessor of the Military History Library began its work as the Fourth Department of the Military History Archives and Museum in 1920, and in the course of the twists of the 20th century it went through many reorganisations under the supervision of first the Hungarian Royal Army, then the People's Army and finally the Honvéd Army, and still serves the readers as the number one library of the military field. During its history, the library's tasks have constantly been changing, naturally as a reaction to the changing reading habits of the visitors. The changing levels of the supervisor's attention, too, has provided sometimes better, sometimes worse conditions for its work. The collection, keeping today more than 300,000 volumes, has become unavoidable for researchers and readers interested in military history during the 98 years since its foundation. The library with its many old and rare items is a unique collection in Central European terms as well. The rarities become accessible in an ever increasing pace through the digital technologies of the 21st century. The publication here gives the hitherto most detailed overview of the history of the Military History Library.

Viktor Andaházi-Szeghy

DIE GESCHICHTE DER BIBLIOTHEK FÜR MILITÄRGESCHICHTE

(Resümee)

Die Bibliothek für Militärgeschichte ist eine nationale Fachbibliothek, die bedeutendste Sammlung militärwissenschaftlicher und militärgeschichtlicher Werke Ungarns. Es handelt sich um die einzige öffentliche Fachbibliothek der Armee, wo die sich für Militärgeschichte interessierenden Leser und Forscher Zugriff auf fast alle wichtigen, in Ungarn zur Verfügung stehenden militärgeschichtlichen Informationen haben, sei es die Fachliteratur der älteren oder gar der neuesten Zeit. Der Rechtsvorgänger der Bibliothek für Militärgeschichte begann seine Tätigkeit im Jahr 1920 als IV. Abteilung des Kriegsarchivs und -Museums und dient dem Lesepublikum bis heute als wichtigste Bibliothek der Königlich Ungarischen Honved-Armee, der Volksarmee und der heutigen Ungarischen Armee. Dabei machte sie im 20. Jahrhundert eine Vielzahl von Umorganisationen mit, und ihre Funktionen änderten sich – quasi als eine Art Spiegel der Nutzungsgewohnheiten der Leser – fortlaufend, so wie auch die Aufmerksamkeit des Trägers manchmal bessere, manchmal schlechtere Bedingungen für ihre Tätigkeit schafft. Die Sammlung, die heute bereits über 300 000 Bände zählt, ist in den seit ihrer Gründung verstrichenen 98 Jahren für die Forscher und die sich für Militärgeschichte interessierenden Leser unabdingbar geworden. Zahlreiche alte Schätze und Raritäten machen sie sogar in Mitteleuropa einzigartig, wobei diese Raritäten dank der verstärkten Digitalisierung im 21. Jahrhundert einem immer breiteren Kreis zugänglich werden. Die vorliegende Mitteilung gewährt den bislang detailliertesten Überblick über die Geschichte der Bibliothek für Militärgeschichte.

Viktor Andaházi-Szeghy

L'HISTOIRE DE LA BIBLIOTHÈQUE D'HISTOIRE MILITAIRE

(Résumé)

La Bibliothèque d'Histoire militaire est une bibliothèque nationale spécialisée qui possède la plus importante collection de documents de science et d'histoire militaires de la Hongrie. Elle est la seule bibliothèque de l'armée ouverte au grand public. Dans ses ouvrages spécialisés anciens et contemporains, les amateurs d'histoire militaire et les chercheurs peuvent trouver pratiquement toutes les informations importantes qui sont disponibles en Hongrie en matière d'histoire militaire. Le prédécesseur en droit de la Bibliothèque d'Histoire militaire fut créé en 1920 en tant que 4ème Département du Musée et Archives militaires. Au cours du 20ème siècle, la plus grande bibliothèque de l'armée royale hongroise, puis de l'armée populaire hongroise et ensuite de l'armée hongroise a survécu à de nombreuses réorganisations et elle est toujours au service de ses lecteurs. Naturellement, les fonctions de la bibliothèque ont évolué au fil du temps selon les habitudes d'usage des lecteurs. Elle exerce ses activités dans des conditions plus ou moins bonnes en fonction de l'attention que lui porte l'organisme public dont elle dépend. Depuis la fondation de la bibliothèque il y a 98 ans, cette collection qui compte actuellement plus de 300 000 volumes est devenue incontournable pour les chercheurs et les lecteurs amateurs d'histoire militaire. Ses nombreux ouvrages anciens et rares la rendent unique en Europe centrale. Grâce à la numérisation qui va en s'accélération au 21ème siècle, les raretés deviennent accessibles pour le grand public. Cette publication présente l'histoire de la Bibliothèque d'Histoire militaire de façon plus détaillée que les études précédentes.

Виктор Андахазы-Сегу

ИСТОРИЯ ВОЕННО-ИСТОРИЧЕСКОЙ БИБЛИОТЕКИ

(Резюме)

Военно-Историческая Библиотека является государственной отраслевой библиотекой. Это самое значительное собрание военно-научных военно-исторических документов Венгрии. Это единственная публичная отраслевая библиотека военной обороны, где читатели и исследователи, интересующиеся военной историей, могут получить доступ ко всей важной военной исторической информации, доступной в нашей стране, будь то специализированная литература более ранней или новейшей эпохи. Правопредшественник Военно-Исторической Библиотеки был отдел IV. Военно-Исторического Музея и Архива, который начал свою деятельность в 1920-ом году, так что в изменчивом XX. веке пережил много реорганизаций во время Венгерской Королевской Армии, Венгерской Народной Армии и Венгерской Армии и в качестве библиотеки номер один обслуживает читателей до сих пор. Функции библиотеки со временем постоянно менялись, отражая привычки читателей, как и внимание владельца также обеспечивает где лучшие где худшие условия для работы. За 98 лет со дня её основания собрание, состоящее из более чем 300 000 томов, стала неотъемлемой частью для исследователей и читателей, интересующихся военной историей. Многочисленные старинные документы и редкости делают библиотеку уникальной и на уровне Восточной Европы и учитывая ускорённый темп дигитализации эти редкости становятся доступными для более широкого круга. Эта статья дает наиболее подробный обзор истории Военно-Исторической Библиотеки.

LUCICH KÁROLY ALTENGERNAGY, AZ ÖNÁLLÓ HADTÖRTÉNELMI MÚZEUM ELSŐ IGAZGATÓJA (1922–1923)

E rövid írásban a Hadtörténeti Intézet és Múzeum fennállásának századik évfordulóján, az 1922. november 1-jén önállóvá vált, ahogy akkor nevezték Hadtörténelmi Múzeum első igazgatójáról, Lucich Károly altengernagyról, a császári és királyi Duna-flottilla egykori parancsnokáról emlékezünk meg. Lucich 1922. november 1-jétől 1923 nyaráig állt a múzeum élén.

Lucich Károly István Viktor 1868. március 10-én született Pozsonyban. Édesapja Lucich Géza főreáliskolai kémia tanár és gyógyszerész tulajdonos, édesanyja Mőzer Karolina. Anyja korán, 1872-ben meghalt, ezután apja újranősült. A második házasságból Károlynak két féltestvére született. Ugyanazon anyától való testvére, Margit Debrecenbe ment férjhez Csanak Józsefhez. Egyik gyermeküket, Csanak Margitot egy Ollinger Béla nevű katonatiszt vette feleségül. Ollinger százados az első világháborúban halt meg, a megözvegyült Margit később József főherceg udvari titkára lett. Mindezt csak azért idéztük fel ilyen részletesen, mert azokahúga pozíciójának lényeges szerepe lesz Lucich Károly két világháború közötti karrierjében.¹

Lucich Károly 1883-ban Pozsonyban végezte el a főgimnázium 4. évfolyamát. Apja a m. kir. Honvédelmi Minisztériumban kérvényezte, hogy fia a fiumei cs. kir. Haditengerészeti Akadémián az egyik magyar állami alapítványi helyen tanulhasson. 1883-ban már nem kezdhetette meg ott a tanulmányait, a kérelem elfogadását követően 1884 októberétől lett az Akadémia tanulója. Lucich 1884–1888 között járt az intézménybe, két évfolyammal a szintén 1868-as születésű Horthy Miklós alatt. 1888. július 1-jén, az évfolyamból 19-ként végezte el azt.² Az Akadémián a következő jellemzést írták róla: „Nagyon illedelmes, jó modorú és keresi a jó társaságot... nagyon szorgalmas és törekszik a minél jobb képzettség megszerzésére... jó elméleti képzettséggel rendelkezik és a gyakorlatokon is igen rátermett... megfigyelésben és számolásban még bizonytalan... a némettel szóban és írásban nehézségei vannak, olaszul és horvátul a szolgálati követelményeknek megfelelően beszél. Francia és magyar nyelvből a tudása csekély mind írásban mind szóban.”³

Az Akadémia elvégzését követően tengerészkadétként részt vett egy ilyenkor szokásos hosszabb külföldi kiképzőúton a SAIDA gőzös-vitorlás korvetten. Sikeres tiszti vizsgáját követően 1891. május 1-jén lett sorhajózáslós (hadnagy). A továbbiakban kortársaihoz hasonló, szokványos haditengerészeti karriert fut be, felváltva különböző hajókon

¹ *Margitay-Becht* 2007. 325. o.

² *Schmidt-Brentano* 2005. 272. o.

³ *Schmidt-Brentano* 2005. 275. o. A Haditengerészeti Akadémia több ideiglenes helyszín után 1869-ben Fiumében nyitotta meg kapuját. 1882-ben magyar politikai nyomásra az Akadémián a magyar állampolgárok számára kötelezővé tették a magyar nyelvoktatást. A nem magyar nemzetiségű magyar állampolgárok azt a könnyítést kapták, hogy az angol és a francia közül csak az egyiket kellett tanulniuk. Az ilyen jellemzések a valóságnál mindenkit jobb színben feltüntető gyakorlatát ismerve valószínűleg Lucich egy szót sem tudott magyarul, amikor megkezdte tanulmányait az Akadémián.

és szárazföldi beosztásokban. A későbbi karrierjében oly meghatározó szerepet játszó Dunára először 1896 májusában került, amikor a két új monitor egyikének, a SZAMOS-nak lett az őrtisztje. A rákövetkező év nyarán a dunai „a” őrnaszád parancsnoka volt. 1898 májusában másodosztályú sorhajóhadnaggyá (főhadnaggy) léptetik elő, a következő két évet a tengerészeti osztály⁴ elnöki irodáján adminisztratív pozícióban töltötte. 1898-ban Pozsonyban feleségül vette Brauner Sárát. A házasságból két fiú és egy leány született.⁵

1900. július 21-én behajózott a ZENTA-osztály két hónappal korábban szolgálatba állított második tagjára, az ASPERN cirkálóra. A cirkáló három nap múlva indult Kínába erősítésként a bokszerlázadás leverésében részt vevő testvérhajója, a ZENTA mellé. A MARIA THERESIA páncélos cirkáló és a KAISERIN ELISABETH cirkáló szintén Kínába hajózott. Mire az erősítésnek szánt három hajó szeptemberben megérkezett és csatlakozott a Taku előtt álló nemzetközi flottakötelékhez, a harcok java része már lejáratott. Az osztrák–magyar flottakötelék parancsnoka Rudolf von Montecuccoli ellentengernagy lett, a haditengerészet későbbi parancsnoka. A MARIA THERESIA parancsnokságát 1901-ben Anton Haus sorhajókapitány vette át, aki 1913-ban Montecuccoli utódja lett a haditengerészet élén. Lucich 1901-től első osztályú sorhajóhadnaggy (százados). A MARIA THERESIA és az ASPERN 1902-ben tért vissza Kínából.

Kínából való hazatérése után három esztendő a Dunán töltött. A hajózási szezonon kívül a budapesti haditengerészeti különítmény parancsnoka, szezonban pedig a KÖRÖS, a SZAMOS, majd a TEMES, végül ismét a SZAMOS monitor parancsnoka volt. 1905 októberében ismét a tengerre került, a BABENBERG csatahajó őrtisztjeként. 1906-ban tartósan Bécsbe, a tengerészeti osztály elnöki irodájára rendelik, feladata a haditengerészet éves költségvetéseinek előkészítésében és a delegációkkal való tárgyalásokban való részvétel. 1912-ig ez a fő feladata, amit néhány rövidebb tengeri szolgálat szakított meg. 1909-ben korvettkapitánnyá (őrnagy) léptetik elő. 1912 decemberétől, immár fregattkapitányként (alezredes) a LACROMA tengernagyi jacht parancsnoka 1913 májusáig, ami egy bizalmi állás volt. Ezt követően kilenc napig a BABENBERG csatahajó parancsnoka, majd három hónapot az Arzenálban tölt. 1913 augusztusában annak az ASPERN cirkálónak a parancsnoka lett, melynek fedélzetén 1900–1902 között megjárta a Távols-Keletet. Az ASPERN részt vett a Scutari-válság idején Montenegró nemzetközi blokádjában. 1913 decemberében Lucich a polai Kikötő-Admiralitásra került, a hadkiegészítő iroda parancsnokaként. 1914 májusában előléptették sorhajókapitánnyá (ezredes). 1914 júliusában, a mozgósításkor innen a tengerészeti osztály elnöki irodájára rendelték.

Lucich Károly a Duna-flottilla élén

Lucich haditengerészeti karrierjének kétségkívül a csúcspontját, legeredményesebb, egyben az utókor számára legismertebb részét a Duna-flottilla parancsnokaként 1914–1917 között eltöltött több mint három esztendő jelenti. A Duna-flottillát 1914. július 26-án moz-

⁴ A közös Hadügyminisztérium tengerészeti osztálya (Marinesektion) volt a haditengerészeti adminisztráció legfőbb szerve. Más hatalmak gyakorlatától eltérően, ahol a hadsereg és a haditengerészet, valamint az adminisztráció egymástól teljesen független volt, a Monarchiában az 1868-ban létrejött kompromisszumos rendszer szerint a haditengerészet nagyfokú önállóságot élvezett, de adminisztrációja a közös Hadügyminisztériumba tagozódott be, és a közös hadügyminiszter volt felelős a haditengerészetért is.

⁵ *Margitay-Becht* 2007. 326. o. Tibor, Géza és Aliz.

gósították,⁶ parancsnoka ekkor Friedrich Grund fregattkapitány volt. Grund szeptemberben távozott a flottillától, és a hónap közepén a parancsnokságot ideiglenesen Wulff Olaf sorhajóhadnagy vette át. Október 1-jével a haditengerészet Lucichot nevezte ki a flottilla parancsnokának, Wulff a TEMES monitor parancsnoka lett.

Lucich és Wulff háború utáni karrierjén végigtekintve Margitay-Becht András 2007-es könyvében felteszi a kérdést: „Feltűnő, hogy míg Wulff későbbi nyugdíjazása után számtalan jól fizető, hajózással kapcsolatos sine cura állást és címet kapott, addig Lucich a kormányzótól és a volt magas rangú tengerésztisztek köreitől távol, kifejezetten szárazföldi, Habsburg környezetben működött. Mi lehetett ennek az oka? Lehet, hogy volt egy Lucich – Horthy, vagy/és egy Lucich – Wulff ellentét?”⁷ – Ennek egyrészt az lehetett az oka, hogy Lucich feltehetően nem rejtette véka alá legitimista szimpátiáját. Ami a Wulffal való viszonyát illeti, már néhány 1914 őszén keletkezett dokumentum felveti annak a gyanúját, hogy kettejük kapcsolata nem volt a legjobb. Wulff, aki magáénak érezte a flottillát, hiszen a harcselekmények mellett folyton különféle javaslatokat és beadványokat gyártott, illetve két könyvben is megírta annak háborús történetét, szemmel láthatóan már azon megsértődött, hogy Lucich „elvette” tőle tizenöt napig tartó ideiglenes flottillaparancsnokságát. Október 19-én kelt beadványában Wulff a sorok közé bújtatva Lucichot is kritizálta.⁸

Lucich parancsnokságának idejére estek a Duna-flottilla legjelentősebb harcai. 1914-ben a Száván és a Dunán küzdöttek a flottilla egységei, melyek Belgrád elfoglalásakor a szerb főváros előtt egyesültek december 7-én. Néhány nappal később ugyanezek a hajók segítették az osztrák–magyar csapatok visszavonulását. 1915 októberében és novemberében a flottilla egységei mind a Száván, mind a Dunán eredményesen vettek részt a Szerbia elleni győztes hadjáratban. Belgrád elfoglalása és a szávai, valamint a dunai harcok végeztével a flottilla elvégezte az adott folyószakaszok aknamentesítését. Az 1915-ös szerbiai hadjáratban való részvételért Lucich többek között a német Vaskereszt Másodosztályát.

Szerbia elfoglalását követően a Duna-flottilla a bulgáriai Ruszébe települt át. A flottilla fő feladata a román gabona Dunán való behozatalának biztosítása, és a semleges, de ingadozó Romániának a központi hatalmak felé billentése volt. 1916 augusztusában, amikor már a központi hatalmak tisztában voltak vele, hogy Románia hamarosan az antant oldalán lép be a háborúba, Ferenc József engedélyezte, hogy a Duna-flottilla a Bulgáriában állomásozó német csapatok alárendeltségébe kerüljön. 1916. augusztus 27-én az Erdély elleni támadással egy időben a románok meglepetésszerű torpedótámadást hajtottak végre a flottilla Rusze előtt álló egységei ellen, de csak egy uszályt sikerült elsüllyeszteniük.

A Duna-flottilla a jobban védett Belene-csatornába vonult vissza. 1916 őszén a flottilla két jelentős műveletben vett részt. A román csapatok Rjahovói átkelésének megghiúsítása október 1–4. között kétségkívül a flottilla világháborús szereplésének egyik csúcspontja, egy igen komoly (vagy legalábbis ott akkor annak látszó) vészhelyzet elhárítása. Alexandru Averescu román tábornok csapatai Rjahovónál átkeltek a Dunán és egy hídfőt kialakítva a központi hatalmak dobrudzsai csapatainak hátába kerültek. Az átkelés

⁶ HL I. VH 4500. d. Eredeti jelzet OK/MS (Operationskanzlei/Marinesektion) Nr. 3174/1914 (másolat).

⁷ Margitay-Becht 2007. 328. o.

⁸ HL I. VH 4500. d. Eredeti jelzet OK/MS Nr. 6049/1914 (másolat).

akadályozására, illetve a románok által létesített pontonhíd megsemmisítésére a Duna-flottilla kapott parancsot. Először két őrnaszád, majd két monitor támadta a hidat, melyek a koncentrált román tüzérségi tűzben több sérülést szenvedtek. A hidat végül sodoraknákkal és egy ráuszátott uszályval sikerült megsemmisíteni.

Lucich sorhajókapitány jelentésében a következő szavakkal foglalta össze a Duna-flottilla teljesítményét és szerepét a román átkelés megghiúsításában: „A feladatot megoldottuk október 2-án 6 órától a további csapatátkelések megakadályozásával azon a napon, az összes rendelkezésre álló ellenséges tüzérségnek a parton való lekötésével, melyek a monitorok elleni harccal voltak lefoglalva és nem a frontvonalon bevetve, a visszavonulási útvonal veszélyeztetésével, amely valószínűleg a fő oka volt, hogy az ellenség a tervéről lemondott, végül a híd szétrombolásával.”⁹ Az eredményes beavatkozásért a flottilla személyzetéből 55-en kaptak német kitüntetést, melyet Mackensen adott át novemberben. Lucichot első osztályú német vaskeresztel tüntették ki.

1916. november 23-án a Duna-flottilla biztosította Mackensen csapatainak sistovi átkelését a Dunán. 1916 decemberében megtisztította az aknáktól a Bräiláig terjedő folyamszakaszt. Románia részleges megszállását követően 1917-ben jelentősebb akciókban nem vett részt. 1917 szeptemberében II. Vilmos Csernavodára látogatott, a folyón a biztosítást a Duna-flottilla egységei végezték. Szeptember 22-én a visszatérő monitorok egyike, az INN aknára futott és elsüllyedt. Fedélzetén tartózkodott Lucich is, akinek azon kívül, hogy robbanáskor a fedélzetre esett, más baja nem történt.

Több mint három év dunai parancsnokság után 1917 decemberében Lucich újra tengeri beosztást kapott, a HABSBURG csatahajó, egyben a negyedik csatahajóosztály parancsnoka lett. Utóda a Duna-flottilla élén Viktor Wickerhauser ellentengernagy lett. 1918. februártól májusig a polai Kikötőadmiralitás hadkiegészítő irodájának parancsnoka, majd egy hónapig az Arzenál parancsnokának helyettese. 1918 júniusában kinevezték utolsó szolgálati helyére, a Fiumei körzet parancsnokának. Az összeomlással haditengerész-tiszti karrierje lényegében véget ért. 1918. november 1-jén az uralkodó, több más sorhajókapitánnyal együtt előléptette ellentengernaggyá. Az előléptetettek között volt Wickerhausert követő utódja a Duna-flottilla élén, Marius Ratković, illetve a SZENT ISTVÁN csatahajó utolsó parancsnoka, Heinrich Seitz. A Magyarországra hazatért Lucichot 1919. január 1-jével, számos magas rangú tiszttel egyetemben, a Károlyi-kormány nyugdíjazta.

A két világháború között

Lucich további pályafutásának ismertetése előtt néhány mondatban szükséges annak az intézménynek a megalapításáról megemlékezni, melynek első éveiben jelentős szerepet játszott. A „Hadi Levéltárról” az első említés 1918. november 11-én esik a Hadügyminisztérium anyagában. A Levéltáron belüli csoportok sorában ugyanezen év december 19-én jelenik meg a „muzeális csoport”. A minisztérium 1919. januári átszervezését követően „A magyar hadügyminisztérium hadtörténelmi levéltára és múzeuma” néven szerepel az intézmény. Az intézmény szervezete 1920-tól kezdve szinte minden évben változott. 1921 márciusában a minisztérium keretéből kiválva önálló intézménnyé alakult. A rejtés miatt 1922-ben színleg a Belügyminisztérium, majd a Vallás- és

⁹ HL I. VH 4501 d. Donauflottillenkommando Res. Nr. 1450 1916.

Közoktatásügyi Minisztérium alá került. A múzeum Hadtörténelmi Múzeum néven 1922. november 1-jén alakult önálló intézménnyé.

Lucichot 1919. januári nyugdíjazását követően 1921. augusztus 26-án mint a Magyar Nemzeti Hadsereg szervezésénél nélkülözhetetlen személyt ténylegesítették és beosztott tábornokként a Hadtörténelmi Levéltár és Múzeumba nevezték ki. A rejtés miatt rangosztályba sorolt közigazgatási alkalmazottként (roska) polgári rangot kapott, Lucich Károly így lett vezértanácsnok, ami a vezérőrnagynak, illetve az ellentengernagynak felelt meg. Az 1922. október 30-án kelt 14. sz. múzeum igazgatósági parancs ismertette a belügyminiszter október 12-én kelt 7262/Eln. 1922. rendeletét, miszerint a múzeum november 1-jével önálló intézménnyé alakul át. Élére a belügyminiszter Lucich Károlyt nevezte ki, aki ekkor már vezérőtanácsnok (altengernagy) volt.¹⁰ Ez a kinevezés és előléptetés némi gyógyír lehetett az ebben az esztendőben elszenvedett kudarcra, ugyanis kérvényezte a felvételét a Katonai Mária Terézia Rendbe, de elutasították. Ez már csak azért is igen fájdalmas lehetett a számára, mivel egykori beosztottja, Wulff Olaf az 1914-es szávai áttörésért kérvénye alapján megkapta a Katonai Mária Terézia Rendet, ráadásul 1922-ben már ő is vezértanácsnok, azaz ellentengernagy volt.

Sajnos Lucich Károlynak az intézményben végzett tevékenységéről, majd múzeum-igazgatói időszakáról igen kevés dokumentum maradt fenn. Egy dokumentumból tudjuk, hogy Lucich referatúrája értelemesen elsősorban a hajózásra, valamint a Duna-flottillára terjedt ki. Egyik legnagyobb jelentőségű kezdeményezése, hogy elrendelte az egykori osztrák–magyar haditengerészet Bécsben található első világháborús dokumentumainak másolását. Természetesen az összes vonatkozó dokumentum lemásolása képtelenség lett volna, így a fontosabb tengeri hadműveletek anyagából készült egy válogatás. A Duna-flottilla esetében Lucich a teljes anyag másolását elrendelte. Az anyagi feltételek megromlása miatt ezek a munkák úgy tűnik, félbeszakadtak.¹¹

A m. kir. hovádelmi miniszternek a m. kir. vallás- és közoktatásügyi miniszterhez írott 1923. július 24-i keltezésű átiratából tudjuk, hogy „...a Kormányzó Úr Ő Főméltósága folyó év július 7-én kelt 967/K. I. számú magas elhatározásával Lucich Károly vezérőtanácsnokot, – a Nagyméltóságod vezetése alatt álló minisztérium hadtörténelmi museum igazgatóját, – tekintettel arra, hogy ez évben 35 effektív szolgálati idejét betölti s a fennálló rendelkezések értelmében nyugállományba helyezendő, – az igazgatóság alól felmentette és ezzel egyidejűleg szentkereszthegyi Kratochwill Károly vezérőtanácsnokot a hadtörténelmi museum igazgatójává kinevezte. Kratochwill vezérőtanácsnok előreláthatólag folyó évi augusztus hó végével vonul be a hadtörténelmi museumhoz. Lucich vezérőtanácsnok ez év végéig a hadtörténelmi museumnál megghagyott.”¹²

1924. január 1-jén 56 éves korában végleg nyugdíjazták. Ettől kezdve a különféle iratokon már mindig mint altengernagy jelent meg. Volt beosztottja, Wulff Olaf 1921 januárjától a Magyar Királyi Folyamórség parancsnoka, majd főfelügyelője volt, 1926-ban szintén

¹⁰ HL VI. 9. 2. d. 14. sz. múzeumi igazgatósági parancs. A szöveg így folytatódik: „A múzeum november 1-jén megindul azon az úton, amely a legmegfelelőbb azon magasztos cél eléréséhez, hogy a magyar katonai erények méltó bemutatója legyen. Ez az út az önállóság útja... A Hadtörténelmi Múzeum az ország kincse s a nemzet büszke lesz rá, ha ezt a kincset minél ragyogóbbá tesszük.”

¹¹ HL I. VH 4502. d. A tengeri hadműveletek másolt anyagai közt található egy levelezés-töredék e tárgyban.

¹² HL VI. 9. 2. d. M. Kir. Honvédelmi Minister. 14.704 – szám eln.8.-1923.

elérte az altengernagyi rangot. Wulffot 1933-ban, 56 évesen nyugdíjazták, de a következő években a m. kir. Folyam- és Tengerhajózási Rt., és a m. kir. Duna-tengerhajózási Rt. alelnöke, a Nemzetközi Duna Bizottság szakértője, a m. kir. Hajózási- és Kikötőügyi Tanács elnöke volt, s emellett még több felügyelőbizottsági tagsággal rendelkezett. Lucichnak nyugdíjazása után ilyenek nem jutottak. 1928-ban József Ágost osztrák főherceg, magyar királyi herceg főudvarmester-helyettesévé nevezték ki. Ebben minden bizonnyal fontos szerepe volt unokahúgának, özv. Ollinger Béláné Csanak Margitnak, a főhercegi titkári hivatal vezetőjének. Lucich ezt a hivatalát 1940-ig viselte. 1932-ben kormányzói engedéllyel felvették a Máltai Lovagrendbe, a magisztrális lovagkereszttel.

1949-ben megszüntették nyugdíjának a folyósítását és az annál jóval kevesebb nyugdíjat kapta ezután. Nem sokkal később feleségével és leányával Budapestről kitelepítették Erdőbényére. Itt nyomorúságos körülmények között, egy kicsiny melléképületben éltek. Lucich Károly altengernagy 1952. március 13-án, 84 éves korában Erdőbényén halt meg, és sírja ma is az ottani katolikus temetőben található. 1998-ban emlékére Erdőbényén emlékoszlopot állítottak.

FÜGGELÉK

1. Lucich Károly haditengerészeti pályafutása¹³

1884. október 1.	Megkezdni tanulmányait a fiumei Haditengerészeti Akadémián
1888. július 1.	Elvégzi a Haditengerészeti Akadémiát és belép a haditengerészetbe mint másodosztályú tengerészcadét
1891. május 1.	Sorhajózáslós
1898. május 1.	Másodosztályú sorhajóhadnagy
1901. január 1.	Első osztályú sorhajóhadnagy
1909. november 1.	Korvettkapitány
1912. november 1.	Fregattkapitány
1914. május 1.	Sorhajókapitány
1918. november 1.	Ellentengernagy

¹³ Schmidt-Brentano 2005. 272–275. o.; Margitay-Becht 2007. 325–327. o.

2. Lucich Károly fontosabb beosztásai

1888–1890	Őrkadét a SAIDA gőzös-vitorlás korvetten, transzatlanti utazás (Nyugat-India, Észak-Amerika)
1890–1891	KAISER FRANZ JOSEPH I cirkálón, majd a polai hadikikötő parancsnokságán szolgál
1892–1893	Torpedótiszti tanfolyam az ALPHA torpedó-iskolahajón
1893–1896	Torpedónaszádokon és torpedóhajókon őrtiszt, két alkalommal az ALPHA-n oktatótisztt
1896	Őrtiszt a SZAMOS monitoron
1897	A dunai „a” őrnaszád parancsnoka
1898–1900	A tengerészeti osztály elnöki irodáján
1900–1902	ASPERN cirkáló, részvétel a bokszerlázadás leverését követő kínai misszióban
1902–1905	A hajózási idényeken kívül a budapesti tengerész-különítmény parancsnoka, idényekben a KÖRÖS, a SZAMOS, a TEMES majd ismét a SZAMOS monitorok parancsnoka
1905–1906	Őrtiszt a BABENBERG standard csatahajón
1906–1912	A tengerészeti osztályon, feladata a haditengerészeti költségvetések előkészítése és a delegációkkal való tárgyalás, az alábbi megszakításokkal:
1910	A HABSBURG standard csatahajó első tisztje (GDO)
1911	A SATELLIT torpedóhajó (romboló) parancsnoka
1912–1913	A LACROMA jacht parancsnoka, 1913 februárjától a haditengerészet új parancsnokának, Anton Haus altengernagynak a közvetlen rendelkezésében
1913	A polai Kikötőadmiralitás, majd az Arzenál különböző beosztásaiban
1913	Az ASPERN cirkáló parancsnoka
1913–1914	Kikötőadmiralitás, hadkiegészítő iroda parancsnoka
1914. július–szeptember	Tengerészeti osztály elnöki irodáján
1914. október–1917. december	A Duna-flottilla parancsnoka
1917. december–1918. február	A HABSBURG standard csatahajó parancsnoka
1918. február–május	Kikötőadmiralitás, hadkiegészítő iroda parancsnoka
1918. május–június	Az Arzenál parancsnokának a helyettese
1918. június–október	Fiumei körzetparancsnok
1919. január 1.	Nyugállományba kerül

3. Lucich Károly hazai kitüntetései

1901	Hadi Érdemrend
1908	Katonai Jubileumi Kereszt
1909.	Hadiszolgálati Érem
1913.	1912/1913 Emlékkereszt
1914.	3. oszt. Vaskorona Rend hadiékítményekkel és kardokkal, az ellenséggel szembeni bátor helytállásért
1915.	A Lipót Rend Lovagkeresztje hadiékítményekkel és kardokkal, az ellenséggel szembeni eredményes helytállásért
1916.	2. oszt. Katona Érdemkereszt hadiékítményekkel és kardokkal, az ellenséggel szembeni kiemelkedő szolgálatteljesítésért
1917.	Károly Csapatkereszt
1918. január	2. oszt. Vaskorona Rend hadiékítményekkel és kardokkal
1918. február	Legfelsőbb elismerés az ellenséggel szembeni eredményes helytállásért

4. Lucich Károly külföldi kitüntetései

1900	tuniszi 3. oszt. Nisan-Iftihair Rend
1905	orosz 3. oszt. Szent Anna Rend
1915	szász 2. oszt. Albrecht Rend Parancsnoki Keresztje kardokkal
1915	német 2. oszt. Vaskereszt
1916	török ezüst Liakat Érem és Vas Félhold
1916	német 1. oszt. Vaskereszt
1917	bolgár Szent Sándor Rend Nagykeresztje csillaggal és kardokkal
1917	török ezüst Iftihair Hadiérem kardokkal
1924	spanyol 3. oszt. Katonai Érdemkereszt

RÖVIDÍTÉSEK

HL	Hadtörténelmi Levéltár
I. VH	I. világháborús gyűjtemény
VI. 9. 2.	Hadtörténelmi Múzeum iratanyaga
<i>Margitay-Becht</i> 2007.	<i>Margitay-Becht András</i> : A Leitha monitor... és a többiek. Budapest, 2007.
<i>Schmidt-Brentano</i> 2005.	<i>Antonio Schmidt-Brentano</i> : Die österreichischen Admirale. Band III: 1915–1924. Bissendorf, 2005.

Mihály Krámlí

VICE-ADMIRAL KÁROLY LUCICH, FIRST DIRECTOR OF THE INDEPENDENT
MILITARY HISTORY MUSEUM

(Abstract)

Born in Pozsony in 1868, Károly Lucich graduated at the Imperial-Royal Naval Academy in Fiume in 1888. He served at different positions of the Austro–Hungarian Navy and reached the commodore rank in 1914. With the commandship of the Danube Fleet between 1914 and 1917 he reached the peak of his career at the navy. He was promoted rear-admiral in November 1918, and pensioned off in January 1919, after the dissolution of the Monarchy.

Lucich was reactivated in August 1921, and was positioned at the Hungarian Military History Archives and Museum. On 1st November 1922 the museum became independent, and Lucich, already promoted to vice-admiral, was appointed its director. He was the head of the institution until summer 1923, and was permanently pensioned off in January 1924. Lucich was Archduke Joseph August's deputy major-domo in 1928–1940. He was deprived of his pension in 1949, and was forced to move to Erdőbénye, where he died in 1952.

Mihály Krámlí

VIZEADMIRAL KÁROLY LUCICH, ERSTER DIREKTOR DES SELBSTÄNDIGEN
MUSEUMS FÜR MILITÄRGESCHICHTE

(Resümee)

Károly Lucich wurde im Jahr 1868 in Pozsony (Preßburg) geboren. Im Jahr 1888 war er Absolvent der k. u. k. Marineakademie in Fiume und begann anschließend seine Laufbahn als Offizier der Kriegsmarine. Lucich diente in zahlreichen Dienstgraden in der österreichisch-ungarischen Kriegsmarine und erreichte im Jahr 1914 den Rang eines Linienschiffskapitäns. Die Spitze seiner Laufbahn in der Kriegsmarine stellte das Kommando über die Donauflottille zwischen 1914 und 1917 dar. Am 1. November 1918 wurde er zum Konteradmiral befördert und nach Auflösung der Monarchie, im Januar 1919 pensioniert.

Im August 1921 wurde Lucich reaktiviert: er erhielt eine Position in dem im Jahr 1918 gegründeten ungarischen Militärgeschichtlichen Archiv und Museum. Am 1. November 1922 wurde das Museum selbständig und an die Spitze wurde der zu diesem Zeitpunkt bereits zum Vizeadmiral beförderte Lucich ernannt. Er war bis Sommer 1923 Leiter des Museums, bevor er im Januar 1924 endgültig pensioniert wurde. Lucich war zwischen 1928 und 1940 stellvertretender Obersthofmeister von Erzherzog Joseph August. Im Jahr 1949 wurde ihm seine Rente entzogen und er wurde nach Erdőbénye ausgesiedelt, wo er schließlich im Jahr 1952 verstarb.

Mihály Krámlí

LE VICE-AMIRAL KÁROLY LUCICH, PREMIER DIRECTEUR DU MUSÉE D'HISTOIRE
MILITAIRE INDÉPENDANT

(Résumé)

Károly Lucich est né en 1868 à Presbourg. Après l'obtention de son diplôme à l'Académie navale impériale et royale de Rijeka en 1888, il a commencé sa carrière d'officier de la marine militaire. Lucich a eu de nombreuses affectations au sein de la marine militaire austro-hongroise. En 1914, il a atteint le grade de capitaine de vaisseau. Au sommet de sa carrière maritime, il fut le commandant de la flottille danubienne entre 1914 et 1917. Le 1er novembre 1918, il fut promu contre-amiral. Il fut mis à la retraite en janvier 1919, après la dissolution de la Monarchie.

En août 1921, Lucich fut réactivé et affecté au Musée et Archives d'Histoire militaires de Hongrie fondé en 1918. Le 1er novembre 1922, le musée est devenu indépendant et sa direction fut confiée à Lucich qui était déjà vice-amiral à l'époque. Il est resté directeur du musée jusqu'en été 1923. En janvier 1924, il fut définitivement mis à la retraite. Entre 1928 et 1940, Lucich était adjoint au grand maître de l'archiduc Joseph-Auguste. En 1949, sa pension fut supprimée et Lucich a été déporté à Erdőbénye où il est décédé en 1952.

Михай Крамли

ВИЦЕ-АДМИРАЛ КАРОЙ ЛУКИЧ, ПЕРВЫЙ ДИРЕКТОР САМОСТОЯТЕЛЬНОГО
ВОЕННО-ИСТОРИЧЕСКОГО МУЗЕЯ

(Резюме)

Карой Лукич родился в Братиславе в 1868-ом году. В 1888-ом году он закончил Императорскую Королевскую Военно-Морскую Академию в Фиуме и начал свою военно-морскую офицерскую карьеру. Лукич служил в различных должностях в австро-венгерском военно-морском флоте, дойдя в 1914-ом году до ранга капитана линейных кораблей. Пик его военно-морской карьеры означал ранг командования Дунайской флотилией между 1914 и 1917-ими годами. 1-ого ноября 1918-ого года его выдвинули на ранг вице-адмирала. После распада Монархии он ушел в отставку в январе 1919-ого года.

В августе 1921-ого года Лукич был вновь активирован и направлен в Венгерский Военно-Исторический Архив и Музей, основанный в 1918-ом году. 1-ого ноября 1922-ого года музей стал независимым, и во главе музея был назначен - в это время уже выдвинутый в ранг вице-адмирала - Лукич. Он был во главе музея до лета 1923-ого года и, затем в январе 1924-ого года он ушел на пенсию. В период между 1928 и 1940-ими годами Лукич был заместителем гофмейстера эрцгерцога Иосиф Август. В 1949-ом году его лишили пенсии, а затем его перевели в Эрдебене, где он умер в 1952-ом году.

A MAGYAR KIRÁLYI HONVÉDSÉG SPECIÁLIS TÉRKÉPMŰVEI A HADTÖRTÉNELMI TÉRKÉPTÁRBAN

Az 1919-ben önállóvá vált magyar katonai térképészet öröksége a Monarchiából származott. A térképművek méretarány sorozata is megegyezett a Monarchia hadserege által használtakkal: 1:25 000, 1:75 000, 1:200 000 és 1:750 000 méretarányú térképek voltak.¹ Ezeket nyomták felül speciális tartalommal, illetve ezek képezték alapját különböző átalakításokkal a többi térképnek. A Honvédség sokféle térképet és ezek alapján készült vázlatokat használt. A térképművek (tehát nem szelvényes térképek) közül mutatunk be néhányat. A válogatás természetesen szubjektív, a felsorolásnak nincs fontossági sorrendje, hiszen 1938-tól kezdve a tematika kiszélesedik és a rendszeresített méretarányok száma (új térképekkel) is megnő. Nyomon lehet követni a tematikus térképek fejlődését, letisztulását, a tartalmi és jelkulesi elemek gazdagodását.

Erődnyilvántartó térképek

Az 1930-as évek második felében a kisantant országokban (Csehszlovákiában, Romániában és Jugoszláviában) erődépítési munkálatok kezdődtek, jórészt országunk trianoni határai mentén. Ez aggodalmat keltett a magyar politikai és katonai vezetésben.² Az erődépítés új elemet vitt az akkori magyar katonapolitikába és új tényezőként jelentkezett hazánk és a szomszédok erőviszonyában. Ez annyival inkább igaz, mert hasonló magyar lépés nem történt. A magyar katonai vezetést nyugtalanította az erődítések oka, mértéke, célja. Ezért mindent megtett, hogy a határaink mentén épülő erődvonalakat felderítse. Ennek egyik eszköze volt a felderített erődlemek térképi nyilvántartása és naprakész vezetése. Rendszeresített 1:25 000, 1:75 000 méretarányú térképeken tartották nyilván a csehszlovák, román és a jugoszláv erődrendszer azon elemeit, amit bemértek, illetve felderítettek.

Ennek a speciális térképnek a munkafolyamatait leginkább az a parancs világítja meg amelyet Medvey altábornagy, a Honvéd Térképészeti Intézet parancsnoka adott ki 1938. március 31-én. Az Intézet által „fölsőbb intézkedésre végrehajtandó felmérési és térképezési munkálatok” a következőkre terjedtek ki: a trianoni határ mentén telepített, a földről látható ellenséges erődítések számszerű bemérésére, a határon innen kijelölt sáv háromszögelésére és a bemért pontokról összrendező³ jegyzékek készítésére. A földről bemért és a légi fényképekből kiértékelt adatoknak a 25 000-es és a 75 000-es méretarányú térképeken való rögzítése, és az így előkészített térképek sokszorosítása. Ezért a Geodéziai

¹ Suba 2004a.

² Suba 2004b; 2008a; 2012a.

³ Az összerendezős alappontok a koordináta hálózatban szereplő objektumok koordinátáinak régebbi magyar kifejezése. Bármilyen objektum sík- vagy térbeli elhelyezését, elhelyezkedésének definiálását koordinátarendszerek teszik lehetővé. A koordinátarendszerekben az objektum koordinátái (régebben használt magyar szakkifejezéssel: összerendezői) a helyet egyértelműen azonosítják.

csoport szerkesztő osztálya a geodéziai munkálatokhoz, előkészíti a határon inneni pontjegyzékeket, a határon inneni pontok helyszínrajzi leírásait, a határon túli pontjegyzékeket, a trianoni határra vonatkozó pontjegyzékeket. A HM-től átvett 25 000-es térképekről typon-másolatokat⁴ készít, a HM-től átvett körfényképekről egy-egy másolatot készít. A harcmező berendezések (hadszintér) jelkulsát sokszorosítja.

A légi fényképek kiértékeléséhez az 1937-ben készült légi fényképekről másolatokat készít egy-egy példányban. E másolatokra rászervezi a háromszögelési pontokat és a kilométer-hálózatot. A kijelölt területekről a légi fényképek kiértékeléséhez szerkesztési alaplapokat készít a fényképekéhez közel álló méretarányban és ezeket a fényképmásolatokkal együtt átadja a topográfiai csoportnak. A határon túli 25 000-es térképszelvényekhez négyzetmutatót és a mágneses elhajlás adatait megszerkeszti. A térképeket sokszorosítás előtt, a kiértékelt adatok alapján helyesbíti. A geodéziától beérkező mérési adatokat a munkarészekre felrakja és az erőd pontjegyzékek sokszorosítható eredetijét elkészíti.

A háromszögelő csoport feladata volt a saját területen alappontok bemérése a trianoni határtól számított 5 km-es sávban. A ellenség területén 20 km-es mélységig kellett bemérni a 25 000-es térképen már megadott erődítéseket, továbbá a 25 000-es térképen meg nem adott, de (vizuálisan) látható és bemérhető erődítéseket, az ezen a határon túl megállapítható gúlákat és előkészített figyelőhelyeket. Külön utasítás szerint kellett bemérni a fotogrammetriai kiértékeléshez szükséges alappontokat is.

A munkálatok végrehajtása a szokásos gyakorlat szerint történt. Az erődöket a már megadott számozás közé betűkkel (például 11a, 11b stb.) iktatott megjelöléssel látták el. A többi pont számozását az osztályvezetők szabályozták. Minden állásponttól tájképszerű irányvázlatot kellett készíteni, az álláspont megjelölésével.

A Topográfiai csoport parancsa a következő volt: az 1937. évi légi fényképekről készített másolatokat és a szerkesztési alaplapokat átveszi a szerkesztő osztálytól és ezek alapján felülvizsgálja a 25 000-es térképre már átszerkesztett erődöket abból a szempontból, hogy a térkép rajzához viszonyítva megfelelő helyen vannak-e, szükség esetén helyesbíti a másolaton és a végleges helyzetet pirossal kirajzolja. Felülvizsgálja a határon túli 25 000-es térképek tartalmát és amennyiben szükséges a légi fényképekből kiegészíti; legfontosabbak az épített utak és a különálló katonai szempontból fontos tereptárgyak. A szerkesztési lapokat a térképbe való beillesztés végett átadja a szerkesztő osztálynak.

A Kartográfiai csoport feladata volt a szerkesztő osztálytól átveendő adatok alapján elkészíteni a színrányomáshoz szükséges rajzokat 25 000-es és 75 000-es méretarányban és elvégezni az egyéb, esetenként felmerülő kartográfiai munkákat.

„A műszaki csoport előkészül... közötti határrészre eső 25 000-es és 75 000-es térképek sokszorosítására. Sokszorosítás előtt a határon túli 75 000-es térképekhez a négyzetmutató és mágneses elhajlás feltüntetéséhez szükséges adatokat a szerkesztő osztálytól beszerzi. Ezek az adatok piros színben is nyomhatók. Sokszorosítja a szerkesztő osztály által átadott pontjegyzékeket. Erre előreláthatólag 1938. június folyamán kerül sor.”⁵

⁴ Typon-papírosra készített másolat, amely egyoldalú lapok offset-nyomatáshoz való átmásolására szükséges. Olcsó megoldás, melynek során tipográfiai sajtó helyett offset-gépet használnak. A klórezüst-réteggel fényérzővé tett „Typon-papíros”-t a másolandó könyvre, térképre ráborítják, megvilágítják, s aztán az oldal képét metil-hidrochinonnal előhívva rögzítik. *Biró* 1936. 488. o.

⁵ 210/III. Kt.-1938. Különleges munkálatok, 1938. március 31. HL HTI 19 doboz.

A csehszlovák erődrendszert nyilvántartó 1:25 000 méretarányú térképek

A csehszlovák erődrendszerrel a Térképtárban 25 térképszelvény fedőterületéről van 56 darab szelvény.⁶ Ez azt bizonyítja, hogy a Térképészeti Intézetben lévő munkapéldányok maradtak meg, valamilyen ismeretlen okból (valószínűleg munkában voltak) elkerülték a megsemmisítést. Valószínű, hogy a többi szelvényt, mint munkapéldányt, a feladat teljesítése után megsemmisítették.

A térképészek 1938. március 31-én kezdték meg munkájukat. Az elkészített térképek a magyar határ melletti erődrendszer 1938. augusztus 1-jei állapotát tükrözték.

Az alaptérkép a III. katonai felmérés 1: 25 000 méretarányú, részben eredeti, részben javított, magyar és csehszlovák másolatai voltak. A térképszelvények méretei 78,5×56 centiméter. Ezen térképeken történt meg az ellenséges erőelemek piros színnel történő felülnyomása. A jelkulcs nyolcféle erőelemet és 25 egyéb jelet tartalmaz.⁷

A „Csehszlovák erődrendszert” nyilvántartó térképek fedőterülete a Hadtörténeti Térképtárban

⁶ Jelzete: HT B XIV c 299.

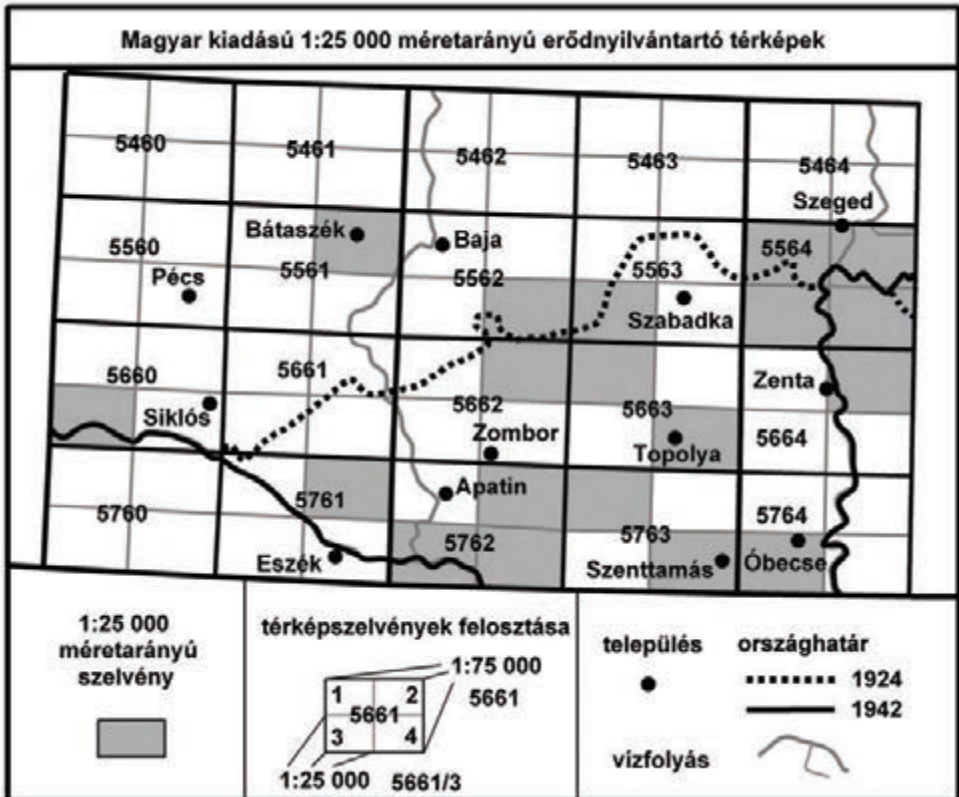
⁷ Suba 2018a.

A jugoszláv erődrendszert nyilvántartó térképek

A Jugoszláv erődrendszert nyilvántartó 1:25 000 méretarányú térképek⁸

A Honvéd Térképészeti Intézet 1940-ben, a jugoszláv határ mentén végrehajtotta az 1:25 000 méretarányú térképszelvények helyesbítését. A szelvények határon túli részét légi fényképek alapján helyesbítették.⁹ Jugoszlávia azon részéről, ahol az erődrendszer épült, csak a régi, bécsi eredetű huszonötzres szelvények voltak meg, amelyek poliéder vetületben készültek, ezekre rászerezgették a Budapesti sztereografikus rendszer kilométer-hálózatát is. A térképek utánnomásánál a sztereografikus felvételi szelvény „sarokpontjait” is feltüntették.

A bécsi eredetű térképszelvényeken a domborzat ábrázolása geometriai csíkozással történt, 20 méteres alap-, síkvidékeken 10 méteres felező szintvonalakkal kiegészítve, melyek a magasság érzékeltetésére szolgáltak. A domborzatábrázolásnál a fő hangsúly a plasztikusságon és az idomok szemléltetésén volt.

Az 1:25 000 méretarányú jugoszláv erődrendszert nyilvántartó térképszelvények fedőterülete

⁸ A térképek jelzete: HT B III c 257.

⁹ Hofhauser 1940.

Nagyon sok adat található a térképszelvények keretén kívül, amelyek megkönnyítik a térképszelvények használatát. Fent szerepel a vetületi rendszer felirata: annak a parancsnak a száma és kiadója, amely elrendelte e térképek kiadását.¹⁰

Egy figyelmeztetés is szerepel a térképen: „Mérésszaki célokra csak korlátozott pontossággal használható. Pontos mérési adatokat csak a tűzér síkmérő-terv nyújt.” Ennek magyarázatát a térkép baloldalán találhatjuk meg. Ugyanis grafikus mérésekre (tűzér vagy mérésszaki célokra) a honvédtisztek elvileg a tűzér síkmérőtervet használták, mert a térképszelvények átlagos hibája +–10–20 méter, helyenként még az 50 métert is eléri. Ezért a térképek alapján a távolságok és a szögek keresésére a földrajzi koordináta-hálózatot használták. A háromszögelési pontok koordinátáinak jegyzékét a Honvéd Térképészeti Intézetnél lehetett megkapni.

Középen található a térképszelvény megnevezése (például: Bajmok); de több esetben nem szerepel a név. Jobb oldalon a térkép címe és minősítése: „Jugoszlávia béke-erődítési helyzete 1941. II. 15-én. TITKOS!” Mellette a térképszelvény száma, például: 5663/1. Baloldalt fent szerepel az 1:75 000 méretarányú térképszelvény felosztása huszonötézes szelvényekre és felmérési szelvény-negyedekre. Ez alatt a mágneses deklináció értéke szerepel, az adatok 1940. június 1-jére vannak megadva. Alatta a magyarázat, amely a térkép használatát megkönnyítette, illetve befolyásolta. Utána az erődvonal jelmagyarázata következett, átlagban 22 jelkulcsi elemmel. A jugoszláv objektumokat piros színnel, a magyar objektumokat kék színnel jelölték. Ez után szerepel a négyzetmutató és annak használata. Alul, a lejtő alpmértékek 2,5-5-10-50 méterre; a kiadást végző szerv megnevezése, aránymérték, a sztereografikus felvételi szelvény sarokpontjainak jele és a megjegyzés: „A volt bécsi kat. földr. intézet 1872–1887 évi felvételének részben javított másolata 1940.” Majd: a megújítás éve: 1940. Az 1930. évi jelkulcs és az erdő egyezményes jele külön szerepel.¹¹

Légifotó-térképek a jugoszláv erődrendszerről

A fotótérképek készítését általában akkor rendelik el, ha az ellenséges területekről gyorsan kell pontos információt szerezni; másrészt a térképek gyors helyesbítéséhez használják fel a légi fotókat, amelyekből méretarányra való transzformálás után „térképszerűen” jelkulcsilag kirajzolják. A fotótérképeknél nem csak a jugoszláv területről fennmaradtakat, hanem a magyar határ menti területekről elkészült térképeket is ismertetjük. Ezek egy esetleges hadművelet szempontjából – a felvonulás, szétbontakozás biztosításában – nagy szerepet játszottak.

A fotótérképek leírásánál azt el kell mondani, hogy idő hiányában nagyon sokszor nem a szabályoknak megfelelően írták meg azokat, vagy nem írták meg a térképkereten kívül található információkat. Például sokszor elhagyták a térképszelvény nevét (csak szelvény-számot adtak meg), a repülést végző és fényképkidolgozó szerv nevét, nem tüntették fel a jelkulcsi elemeket stb. Ezek mind arra utalnak, hogy sietve készültek és esetleg más térképészeti anyagok kiegészítésére is szolgáltak.

¹⁰ A M. Kir. Honvéd Vezérkar Főnöke 7. m[űszaki] osztály 200/M. 7. m. vkf.-1941.

¹¹ Suba 2008b.

Az 1: 25 000 méretarányú fotótérképek fedőterülete

A foto-térképek leírása: a bal felső sarokban a vetületi rendszer – Budapesti, vagy az Ivanici rendszer – van feltüntetve. Mellette a fényképezést végrehajtó szerv – éppen akkor aktuális – megnevezése vagy pecsételve, vagy kiírva. Például: „a M. kir. Honvéd légi fényképező és kiértékelő csoport,” mellette pecsét: M. kir. Honvédpülő fényképészeti Intézet. (Más térképeknél a M. kir. 1/3. honvéd Távolfelderítő repülő század van feltüntetve, például: az 5558/1 (Gyékényes), 5761/3 (Cerin) fedőterületű szelvényeken.) Mellette fent a kereten szerepel a térképminősítő bélyegző felirata: „Bizalmas.” Mellette szintén bélyegezve: „Ez a fénykép az 1930. II. tc. értelmében katonai titok, visszaéléséért törvényszabta büntetés jár.” Jobb felső sarokban a térképszelvény száma.

Alul szerepel a négyzetmutató. Néhány térképnél van egy szöveges magyarázat, például az 5357/3 Alsólendva fedőterületű térképen így szól: „A térképnyomatra utólagosan felszerkesztett km hálózat a térképen szereplő háromszögelési pontok össz-rendezőivel szemben 70 méteres eltérést mutathat. Ennek oka lehet az eredeti térképnyomat hibája, a térképen az adott katonai és kilométer hálózat szerkesztésére felhasznált kataszteri ponthelyszín nem azonos volta, a szomszédos lapok azonos km-vonalainak csatlakoztatása céljából szükséges eltolódás, végül, a térkép poliéder vetületének és a kilométer hálózat sztereografikus vetületének eltérése.”

Alul középen van az aránymérték, jobb oldalon (a térképek kétharmadán) a fénykép-készítés dátuma, esetleg a térkép megújítási éve, az alkalmazott jelkulcs éve és majdnem minden esetben a Honvéd Térképészeti Intézet címere szerepel. A térképek minden esetben kilométer-hálózattal vannak ellátva, a folyók, települések megírva. A jugoszláv erőd-

elemek jelkulcsszerűen fehéren kirajzolva. Nagyságuk a térképek méretarányának megfelelő. 87 térképszelvény fedőterületéről maradt fent légi fotó.

A fotótérképek kapcsán meg kell említeni a térképkészítés egyik munkafázisát, amikor a térképeket – a könnyebb kezelhetőség miatt eredeti nagyságuk helyett – negyedelve adták ki. Ezek az úgynevezett szelvény-negyedek, amelyeket papíron vagy keménypapírra felkasírozva adták ki. Ez azért fontos, mert nagyon sok területről csak ilyen szelvény-negyedek maradtak fent, egy-egy munkafolyamat fázisaként. A 33 szelvény-negyedet a Térképtár őrzi.

Összességében elmondható, hogy a magyar katonai vezetés utasítására a honvéd légi-erő lerepülte, lefényképezte és fotótérképekkel lefedte Jugoszlávia horvátországi és vajdasági részét (a folyók vonalát követve: a Duna–Dráva, Tisza–Száva közötti területeket), a déli határt, (valószínűsíthetően) a Száva folyását, egészen Belgrádig és a Duna folyását, vagyis a történelmi Magyarország területének egy részét.¹² A magyar területek északi határa – a térképtárban megtalálható fotótérképek alapján – Szentgotthárd–Mencsér–Szekszárd–Hódmezővásárhely vonala.

A M. Kir. Honvéd Térképészeti Intézet és Honvéd Légierő jugoszláv erődrendszert nyilvántartó térképeiből és a légi felderítések adataiból a háborús pusztítások nyomán csak néhány maradt meg. Az elvégzett munkák, munkarészek, a kor katonai-technikai színvonalán álló eredményekről tanúskodnak.

Az 1:75 000 méretarányú erődnyilvántartó térképek

A határ menti és a határon túli területeket fedő 1:75 000 méretarányú térképsorozat nagyobb része elavult, és nem volt helyesbítve. A hazai szelvényeket – az erőforrások figyelembevételével – folyamatosan helyesbítették. Az újabb kiadásokra 1939-től tűzér-mérésszaki és jelentőhálózati célból sztereografikus síkkoordináta-hálózatot szerkesztettek. A rendszeresített 1:75 000 méretarányú csapattérképeken háromféle sztereografikus kilométer-hálózatot alkalmaztak. A csatlakozó sávokban mindkét rendszerbeli adatokat felszerkesztették. Az erdélyi szelvényeknél eleinte kétoldali nyomást alkalmaztak, a lap egyik oldalára a budapesti, a másikkra a marosvásárhelyi rendszer koordináta-rendszerében nyomták a térképet. Az új katonai rendszert a térképeken a keret bal felső részén feltüntették: Budapesti rendszer, Marosvásárhelyi rendszer stb.

A jugoszláv erődrendszert nyilvántartó térképek szabvány 1:75 000 méretarányú egy színű fekete térképek.¹³ A tükörméret 52×37,5 cm. kilométerhálójával ellátva, és felülnyomva a jugoszláv erődjelek jeleivel. A térképkereten kívüli megírások piros színűek. A bal felső sarokban a M. kir. Honvéd Vezérkar Főnöke 7. m[űszaki] osztály 200./M.-7m. vkf.-1941. felirat. Középen a térkép megnevezése, mellette „Jugoszlávia béke-erődítési helyzete 1941. II. 15-én”, mellette: TITKOS felirat. Jobb szélén a térképszelvény száma, baloldalt a jelmagyarázat 22 db jelkulcsi elemmel. Alul baloldalon négyzetmutató, középen méretarány és aránymérték, a bal alsó sarokban a helyesbítés évszáma.

¹² Suba 2010.

¹³ A térképek a saját méretarányosorozatuk jelzetét viselik: HT B IX a 33.

Hadműveleti segédletek – a hadszíntérismeret „lexikonjai”

A XIX. század végén egyre nagyobb szerepet kapott a hadszíntérismeret, amely mint a katonaföldrajz alkalmazott tudománya, a tisztek és vezérkarok kiképzésének ismeretanyaga. Itt ismerték meg a saját és az környező országok politikai, gazdasági, természetföldrajzi viszonyait, ezekre kifejtett hatást. Tanulmányozták a potenciális hadszínteret, azaz azt a szárazföldi, vízi, és (a XX. században) légi kiterjedésű földrajzi térséget, amelyben a hadviselő felek haderőiket összevonják és egységes hadászati elgondolás és terv alapján haditevékenységet folytatnak.

A földrajzi környezet változó adatainak nyilvántartását és katonai célú feldolgozását az I. világháború előtt a vezérkarok Országleíró irodái végezték.¹⁴ Az önállóvá vált ország M. Kir. Honvédségénél a Térképészeti Intézet keretében „művelték” a hadszíntérismeret „leírását” párhuzamban a térképek helyesbítésével, hiszen a térképhelyesbítés során jóval több adatot gyűjtöttek be, mint amennyit a térképen ábrázolni tudtak.¹⁵

A hadszínterek felosztása

A leírandó területeket, mint lehetséges hadszínterek határait, a következőképpen határolták el és osztották be Magyarország területén kívül:

- a Morva-völgyig bezárólag a régi Károly Lajos vasútvonal Wien (Bécs)–Mhr. Ostrau (Oderberg, Ostrava)–Krakkó–Lemberg (Lvov) mentén – a Dnyeszter felső folyása–Prut;
- a Duna–Száva–Mura középfolyása – a déli vasút (Trieszt–Laibach (Ljubjana)–Marburg (Maribor)–Graz–osztrák fővonal (Marburg–Graz) Bécsig.

A történelmi Magyarország területén kívül fekvő területek csak akkor kerülhettek feldolgozásra, ha „Nagy Magyarország” területének leírása már befejeződött. A történelmi Magyarország területén:

- az „északi rész” déli határa: Dévény–a Duna folyása Budapestig, Budapest–Debrecen–Máramarossziget vonala;
- a „keleti rész”: a fenti vonaltól délre és a Tiszától keletre;
- A „déli rész”: az előző két vonaltól délre és nyugatra.

A hadszínterek lehatárolásánál a kétszázézes térképek szelvényezését vették alapul. A lehetséges hadszíntereket összesen 46 darab kétszázézes szelvény fedi le. A katonai vezetés három hadszínteret különböztetett meg:

- északi hadszíntér (É) (C) (C= Csehszlovákia), ami 25 db 1:200 000 méretarányú térképszelvény fedőterületét jelentette,
- keleti hadszíntér (K) (R) (R= Románia), ami 17 db 1:200 000 méretarányú térképszelvény fedőterületét jelentette.
- déli hadszíntér (D) (J) (J=Jugoszlávia), ami 19 db 1:200 000 méretarányú térképszelvény fedőterületét jelentette.

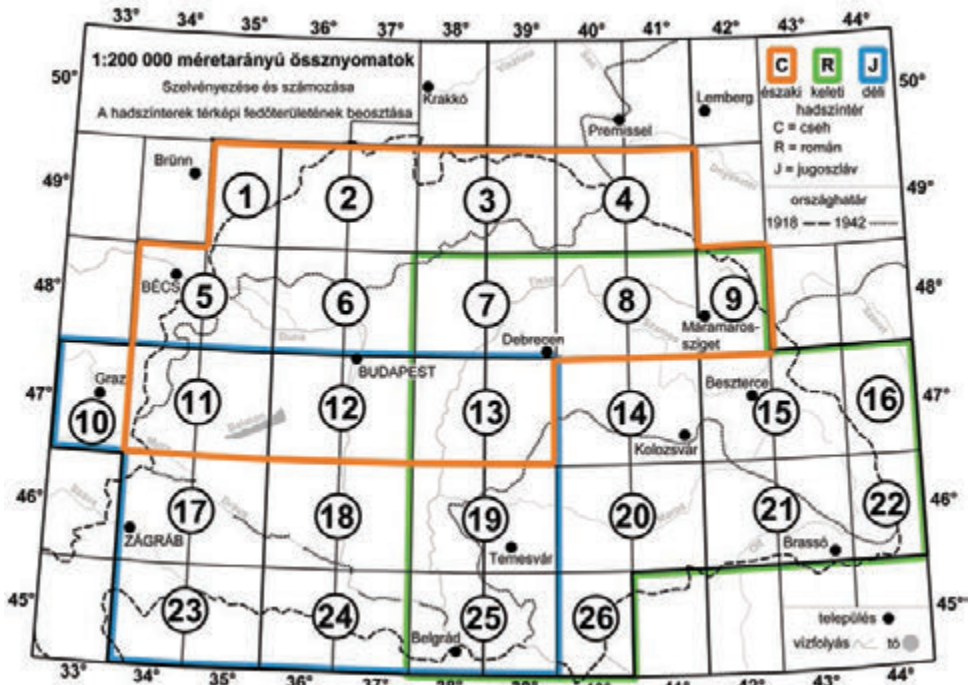
A hadszínterek között a térképszelvények alapján jelentős átfedés volt. Az északi és keleti között ez 7 db kétszázézes szelvény volt. Az északi és a déli között 7 darab, a déli és a keleti hadszíntér között 6 kétszázézes szelvény volt az átfedés. A viszonylag sok

¹⁴ Suba 1995.

¹⁵ Suba 2017.

térképszelvényt úgy csökkentették le, hogy két-két darabból össznyomatokat készítettek. A segédletek térképeit külön számozták. 20 darab kettős össznyomatból és 6 darab egyes szelvényből állt a lefedendő terület.¹⁶

A hadművelleti segédletek egységcsomagjaiba később már ezeket tették. Például a déli hadszíntér 1941. évi kiadásában, a borítófedélben 9 db kettős és 1 db egyes lap szerepel mint 200 000-es hadművelleti térkép.

A hadszínterek térképi fedőterületének beosztása

¹⁶ Suba 2018b.

*A lehetséges hadszíntér területét lefedő 1:200 000 méretarányú „hadműveleti”
térképek szelvényezése*

	A térkép száma	A térképszelvény			A térkép száma	A térképszelvény	
		száma	neve			száma	neve
1.	1.	35-49.	Lundenburg	24.		40-47.	Nagyvárad
2.		36-49.	Trencsén	25.	14.	41-47.	Kolozsvár
3.	2.	37-49.	Besztercebánya	26.		42-47.	Beszterce
4.		38-49.	Lőcse	27.	15.	43-47.	Gyergyószentmiklós
5.	3.	39-49.	Kassa	28.	16.	44-47.	Piatra
6.		40-49.	Ungvár	29.		34-46.	Zágráb és Letenye
7.	4.	41-49.	Turka	30.	17.	35-46.	Bjelovár
8.		34-48.	Wien, Sopron	31.		36-46.	Pécs
9.	5.	35-48.	Pozsony	32.	18.	37-46.	Szabaka
10.		36-48.	Komárom	33.		38-46.	Szeged
11.	6.	37-48.	Budapest, Losonc	34.	19.	39-46.	Temesvár
12.		38-48.	Miskolc	35.		40-46.	Lugos
13.	7.	39-48.	Debrecen	36.	20.	41-46.	Gyulafehérvár
14.		40-48.	Munkács	37.		42-46.	Nagyszeben
15.	8.	41-48.	Szatmárnémeti	38.	21.	43-46.	Brassó
16.	9.	42-48.	Máramarossziget	39.	22.	44-46.	Kézdivásárhely
17.	10.	33-47.	Graz	40.		34-45.	Kostajnica
18.		34-47.	Szombathely	41.	23.	35-45.	Banja Luka
19.	11.	35-47.	Pápa	42.		36-45.	Brodna
20.		36-47.	Székesfehérvár	43.	24.	37-45.	Mitrovica
21.	12.	37-47.	Budapest, Kecskemét	44.		38-45.	Belgrád
22.		38-47.	Szolnok	45.	25.	39-45.	Versec
23.	13.	39-47.	Békéscsaba	46.	26.	40-45.	Orsava

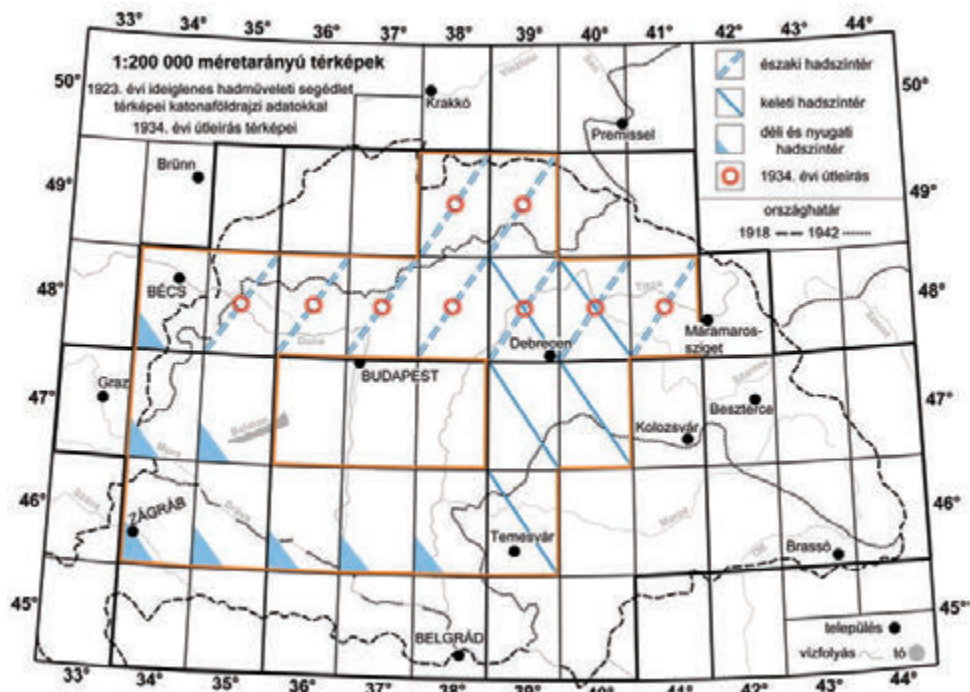
A hadműveleti segédletek 1:200 000 méretarányú tematikus térképei

Az 1:200 000 méretarányú térképek hadműveleti-harcászati feladatokat szolgáltak, a gyorscsapatok (páncélosok) igényelték a mozgóharchoz. Tematikus tartalommal is felülnyomták hadműveleti célból, a vezérkar, a légierő, a híradó, szállító és ellátó szolgálat különleges igényei szerinti tartalommal. Sokszor össznyomatként (két szelvény) adták ki.

A térkép az utak és a települések részletes és jól áttekinthető képét nyújtotta, ám domborzatrajza csak a felszín jellegét adta vissza. A topográfiai viszonyokról nyújtott jó áttekinthetése miatt továbbra is sokoldalú tudományos és gyakorlati használhatóságot biztosított.

Az 1923. évi hadműveleti segédlet térképei

Az első hadműveleti segédlet 1923-ban készült el. A benne szereplő tematikus térképek hadszínterenként vannak csoportosítva. Összesen 20 szelvény készült el 1923-ig.¹⁷ Ezekon a térképeken mindent megpróbáltak ábrázolni, amit fontosnak ítélték. Ezen térképek még nem össznyomatok voltak.¹⁸

1923. évi hadműveleti segédlet térképeinek áttekintőszelvénye

Külön jelkulcsot mellékeltek a hadműveleti segédlet 1:200 000 méretarányú hadműveleti térképéhez. A jelkulcs felosztása vasutak, utak, hidak, terepfedezet, növényzet, vízrajz, határok és erődítések szerint történt. A jelkulcs hat szín szerint van felosztva: fekete, piros, kék, lila, világosbarna, ezen belül pedig jelkulcsi elemekként csoportosítva.

Fekete színnel a vasutak, négyes felosztásban: 1. kettős vágányú, 2. egyvágányú, 3. keskeny (ipari) vasút, 4. közúti vasút. Itt jelölték a sodronykötélpályát is. A fekete szín-nél szerepel a sziklás talaj jelölése.

Piros színnel a közúti hálózat hét felosztásban, kimondottan katonai szempontok alapján szerepel. 1. Nehéz tüzérséggel és nehéz autókkal mindenkor járható út. 2. Középhez tüzérséggel és középhez autókkal mindenkor járható út. 3. Táborig tüzérséggel minden-

¹⁷ Jelzete: HT B II a 39-c.

¹⁸ Suba 2018c.

kor járható út. 4. Országos járművekkel (fogatolt jármű= lovas kocsi) járható út, melyen a tábori tüzérség csak előzetes javítások és kibővítések után közlekedhet. 5. Csak igen könnyen megrakott országos járművekkel (hegyekben teherrel csak lefelé), továbbá hegyi vagy szétszedett tábori tüzérséggel járható út. 6. Járművekkel nem használható út. 7. Javítást igénylő, elhanyagolt állapotban lévő útrészlet, mely az út használhatóságát hátráltatja. Itt jelölték a „Meredély”-t, melynél „több erő beavatkozás szükséges” piros színnel.

Az átkelőhelyek szintén piros színnel három felosztásban szerepelnek. 1. Hidak melyeknek részletes ismertetése az illető folyó leírásánál, avagy, ha nem jelentősebb vízi akadályon vezet keresztül, az útvonal leírásánál megtalálható. 2. Bűrű, melynek részletes leírása a folyó leírásánál megtalálható. 3. Az út minőségének meg nem felelő műtárgy, melynél elővigyázat, illetve használat előtt javítás vagy megerősítés szükséges. Ezen kívül szerepel az út száma, amely alatt az útvonal részletes leírása az „Útleírásban” megtalálható. Ugyancsak piros színnel ábrázolták az elkarsztosodott területet. A kilátópontok felosztása hármas tagolásban jelent meg: minden irányban (körkilátó) kedvező kilátópont, két irányvonal közti területre kedvező kilátópont, vonal irányában kedvező kilátópont.

Zöld színnel történt a növényzet ábrázolása: Fa jelleggel jelölték a lombos és a tűlevelű erdőt, zöld vékony vonalkázással a sűrű aljfas erdőt, melyben a mozgás a gyalogság számára is nagyon nehéz. A szórványosan előforduló fanemeket is jelölték, az első fa jel az uralgó jellegű fa jele volt. Vegyes erdőnél is az első fanem volt az uralgó jelölés. Az uralgó fanemtől eltérő, de összefüggő és elhatárolható erdőrézletet vékony szaggatott vonallal jelölték.

Kék színnel történt az ivóvíz és minőségének jelölése: nyomtatott nagy kék betűs megírással jelölték a vízhiányos területeket „Vízben szegény terület” megnevezéssel. Vastag folytonos kék vonallal húzták alá azon települések nevét, ahol a rendesen több kúttal rendelkezett a település és környéke. Szaggatott kék vonallal húzták alá azon települések nevét, melyek kevés, gyérvízű kúttal rendelkeztek. Az egészségre káros vizeket külön jelölték a községeknél, illetve a kutaknál és a forrásoknál.

A vízrajz jelölésénél hat jelkulcsi elemet használtak: ahol a folyó szegélye sötétkék, a kitöltés zöldes színű volt. 1. Gázolható folyó. 2. Át nem gázolható folyó, az átkelést megnehezítő partalakulással. 3. Nagyobb akadályt képező folyó, melyen az átkelés csak hídon, tutajon, vagy kompon lehetséges. 4. Árterület. 5. Mindig járhatatlan mocsár. 6. Hajózható (szabályozott) fő folyamág.

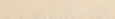

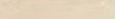

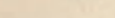
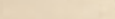

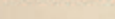
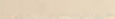

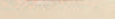

Az átkelést megkönnyítő adatok négy formában kerültek megírásra. Megírták a folyóknál a szélesség/mélység- és sebességadatokat méterben, közepes vízállásnál. Kék nyíllal jelölték a kedvező átkelési helyet és irányt, a mellette lévő kék szám közepes vízállásnál jelzi az átkeléshez szükséges hadihíd hosszát méterekben. Jelölték a gázlót és a kompátkelés helyét.

Halványlila színnel történt a határok jelölése. A trianoni határ vastag lila sávval, a megyehatárt középvastag, a szomszédos országok közigazgatási belső határát (Csehszlovákiánál a Zsupánság) körökkel jelölték. Külön jelölték „a trianoni határon innen, az utódállamoknak oda ítélt szigetek”-et is.

Barna színnel jelölték a tábori erődítési elemeket, ezek katonai egyezményes jelek voltak: tüzérségi állás, géppuskaállás. Vastag folyamatos barna vonallal jelölték azon védelmi vonalakat, amelyeket a szomszédos államok 1919–1920-ban (akkor tábori erődítésszerűen) kiépítettek, azóta elhagyva álltak, részben bedőlve voltak. Külön középvastag, szaggatott

J E L K U L C S

az Ideiglenes hadműveleti segédlet 1:200000 hadműveleti térképéhez.

<p> Kétszínű / vágányú vasút.</p> <p> egy / vasút.</p> <p> Kereknyelű / vasút.</p> <p> Közvetlen vasút.</p> <p> Sodronyosított pálya.</p> <p> Sziklás talaj.</p> <p> Nehéz tüzérség és nehéz autókkal mindenkor járható út.</p> <p> Közepnehéz tüzérség és közepnehéz autókkal mindenkor járható út.</p> <p> Tábori tüzérséggel mindenkor járható út.</p> <p> Országos járművekkel járható út, melyen tábori tüzérség csak előzetes javítások és kibovítések után közlekedhetik.</p> <p> Csak igen könnyen megrakott országos járművekkel (hegyekben teherrel csak lefelé) továbbá hegyi vagy szűtszedett tábori tüzérséggel járható út.</p> <p> Járművekkel nem használható út. Javítás igényel, ehanyagot állapotban lévő úrszerűt mely az út használhatóságát hárthatja.</p> <p> Mérővonal, melynél több erő beavatkozása szükséges.</p> <p> Mérővonal, melynek részletes leírása az út leírásában van. avagy, ha nem jelentős vizakadályon vezet keresztül, az útleírásban az útvonal leírásánál feltalálható.</p> <p> Műrő, részletesen a folyó leírásánál.</p> <p> Az út minőségének meg nem felelő műtárgy, melynél elővigyázat, használhat előtt javítás, v. megerősítés szükséges.</p> <p> Szám, mely alatt az útvonal részletes leírása az „Útleírásban” feltalálható.</p> <p> Elkarakozódott terület.</p> <p> Minden irányban (körkíllató) - kedvező</p> <p> Két irányvonal közötti területre - kilátó</p> <p> Vonalka irányában - pont.</p> <p> Lombos erdő.</p> <p> Sűrű alfás erdő, melyben a mozgás gyalogság számára is nagyon nehéz.</p> <p> Tülevelű erdő.</p> <p> Szórányosan előforduló fánemek (Első két fajtától eltérően azonos erdőben).</p> <p> Uralgó fáneműl eltérő, de összefüggő és elhatárolható erdőrésztlet.</p> <p> Vegyes erdő. (Ez a fajták az uralgó fánem.)</p>	<p> Kiszáradt / egészére káros víz.</p> <p> Gázolható folyó.</p> <p> Át nem gázolható folyó, az átkelést megnehezítő partalakulással.</p> <p> Nagyobb akadályt képező folyó, melyen átkelés csak híd, tutajon, vagy kompon lehetséges.</p> <p> Folyókna / sebesség méterekben közepes vízjárásnál.</p> <p> Áterület.</p> <p> 512</p> <p> Kedvező átkelési hely és irány, a kétszám közepes vízjárásnál jelzi az átkeléshez szükséges hadihíd hosszát méterekben.</p> <p> Gázló.</p> <p> Komp átkelés.</p> <p> Mindig járhatatlan mocsár.</p> <p> Hajózható (szabályozott) fő folyomág.</p> <p> Trianoni határ.</p> <p> Zsupán határ.</p> <p> Megye határ.</p> <p> A trianoni határon innen, az utódállamok oda itelt szigetek.</p> <p style="text-align: center;">ERŐDÍTÉSEK:</p> <p> Tüzérségi állás.</p> <p> Géppuska állás.</p> <p> Védelmi vonal, melyet a szomszédos állam 1918/20-ban tábori erődítészerűen kiépített, azóta felhagyva, részben bedőlvé.</p> <p> Tervezett védelmi vonal, melyet legfeljebb egyes részeiben építettek ki.</p> <p> Drótakadály.</p> <p> Többesoros drótakadály.</p>
---	---

314

Melyből: Csak a folyó eredője vöröskék, mint folyók. Zsupán határ.

VIZBEN-SZEGÉNY

Jánosháza

Pálfa

Vizben szegény vidékek.

A rendszerint több köztal bíró község / és kör- / Kevés, gyérvízű köztal bíró község / nyeké

Az 1923. hadműveleti térkép jelkulcsa

barna vonallal jelölték a tervbe vett védelmi vonalakat, melyeket legfeljebb részben építettek ki. A drótakadályoknál az egyes és a többsoros drótakadályt külön jelölték.

A fontosabb talajfelszíni formák felsorolása a színeknél történt. Így a sziklás talajt fekete színnel, a meredélyt, „melynél több erő beavatkozás szükséges” szintén feketével és az elkarsztosodott területet piros színnel jelölték.

Az északi hadszíntér 1934. évi útleírás térképei

Az északi hadszíntér 1934. évi *Útleírásához* 9 darab 1:200 000 méretarányú úttérképeket csatoltak, amelyek domborzat (sikrajz) nélkül, fehér alapszínben (szürke), az utak vörös színben és az útleírással megegyező útszámozással készültek.¹⁹ (A térképek fedőterületét az 5. sz. térképen ábrázoltuk.)

Az 1:200 000 méretarányú „hadművelti térkép” össznyomatai

A vezérkar főnöke 1938-ban, a 42.337/el. n. 4. vkf. rendeletével egy kétszázézeres méretarányú hadművelti térkép szerkesztését rendelte el, amelyet a Térképészeti Intézet földrajzi osztálya végzett el. A mintapéldányok két-két darab kétszázézeres méretarányú térképszelvény össznyomatából álltak. Ezek az össznyomatok a szakértők szerint célszerűnek bizonyultak.

A földrajzi osztály 1938. december 10-i értekezletén a hadművelti térkép hétféle változatát mutatta be, amelyeken különböző színű alapnyomáson szerepeltek a vezérkar különböző osztályai által kért adatok, különböző kivitelben és színfokozatban. Melyek voltak ezek a kívánságok? Például a 7/ö. vkf. osztály (híradás) által adott összekötő vonalak (telefon, távíró) és központok sötétlila színt kaptak, ami eddig a határok régi színe volt. Ezért a határok színét világoslilára változtatták. A hadművelti jelkulcsot – amelybe a többi osztály újabb kívánságait is belefoglalták – megváltoztatták és kiegészítették. Ezek az utak minősítése, ivóvíz jelzése, erdő jelzése, országhatár keresztezés, vasúti átjárók és alagút stb. jelzések voltak.

Az elkészült próbanyomatokat a vezérkari tisztok saját szempontjaik alapján értékelték. Kérték, hogy szempontjaikat vegyék figyelembe, és ezek alapján dolgozzák át a térképszelvényeket. Milyen kifogások és vélemények merültek fel a próbanyomatokkal szemben? – A vkf. 1. (elvi hadművelti) osztálya szerint a felvett adatok a térképet túlszűfoltta teszik, és így az nem áttekinthető. Az utak rányomása lehetne vékonyabb, az útszámozás számjegyei ritkábbak és kisebbek. A piros átnyomású utak alatt a fekete alapnyomás elmaradhat. Helyeselték a jelkulcs új elemeit. Kérték a figyelőhelyek jelzését kisebbre és vékonyabbra venni, hozzájárultak az országhatár keskenyebb és halványabb lila színű jelöléséhez. Egyetértettek abban, hogy az új jelkulcsban a kevés ivóvíz az eddigi helység aláhúzás helyett kék körrel, a rossz ivóvíz kék körben kék kereszttel lesz ábrázolva. Kérték a köröket kisebbre és vékonyabbra venni. A vkf. 2. (hírszerzés és kémelhárítás) osztálya kérte a titkosság megóvása végett – mivel a térképek a felülnyomások miatt bizalmas információkat fognak tartalmazni – békében titkosan kell kezelni. Ezért számo-

¹⁹ Jelzete: HT B II a 39-d.

zott példányúak kell, hogy legyenek. Háborúban pedig csak a hátrább elhelyezett parancsnokságokat kell ellátni ilyen térképekkel.

A vkf. 7/m. (műszaki) osztálya kérte, hogy a nyomás színe az eddigi piros helyett fekete színű legyen. (A térképen így is sok piros jelzés van: utak, kilátók repülő jelek, erődök stb.) Az erősítési jelek maradhatnak, de más szöveggel: a homorú négyszög az állandó erősítés, a kereszt (szorzó) jelek az állandó jellegű akadályok jele legyen. Vkf. 7/ö. (híradó) osztálya kisebb nyomással a jeleket kétszeres vastagságra akarta felemelni, így például a főhálózat és a földkábel jelét 0,8 mm-re a mellékálózat jelét 0,4 mm-re és a számokat kövérebb betűkkel, feltűnőbben akarta látni a térképen. A híradó jeleket együttes nyomásban kérte a térképszelvényeken. Erre vonatkozólag az 1. osztály véleménye szerint ez még áttekinthetlenebbé teszi a térképet. Ezért, ha a híradó jelzésekre okvetlenül szükség van, akkor a híradó részt előreláthatólag el kell hagyni és külön híradó segédletet kell kiadni, amely az általános hadművelleti segédlet híradó részének rányomása és kiegészítése révén készülne.

A vkf. 7/k. (közlekedési) osztálya a földutat sokkal kisebb, de kövérebb számokkal akarta látni. Az útjelzések (műutak) kivitelezését vékonyabbra kérték, mivel erősnek, a régi jelkulcsbelit pedig durvának találták. A Légügyi hivatal véleménye az volt, hogy a bemutatott térkép navigációs célra egyáltalán nem alkalmas, még a normál 1:200 000 méretarányú térképnél is rosszabb, mert a repülés szempontjából fontos részek elvesznek. Navigációs térképként kérte az 1:400 000 méretarányú térkép néhány kisebb kiegészítéssel történő bevezetését. A vkf. 1. osztálya azt javasolta, hogy az 1:400 000 méretarányú térkép egyúttal hadászati térkép is legyen.

A véleményekből kiderült, hogy a hadművelleti térképszelvények – a sok felülnyomással (az információk összezsúfolásával) – tervezési és nyilvántartási célokra nem feleltek meg, hadművelleti szaktérképekként nem használhatók. A katonai vezetés szempontjából csak az elavult 1:200 000 méretarányú térképszelvények ellenőrzésére és a lényeges eltérések megállapítására alkalmasak azért, mert a lényeges változásokat rányomással helyesbítették.

A Térképészeti Intézet a vélemények alapján a hadművelleti térképekből újabb próbanyomatokat készített. Kétféle (normális és halványabb barna) alapnyomással, a kért és kívánt felülnyomások figyelembevételével.

A térképet végül is a teljes erősségű alapnyomással, sötét vörösbarna síkrajzzal, szürke szépia alapnyomással és a teljes erősségűnél valamivel gyengébb zöld és kék alapnyomással fogadták el. A térképek oldalára a jelkulcsot helyezték el, a jelek pusztá megnevezésével. Az országhatár keskenyebb rasztersávú, halványlila színű lett. A térkép jobb felső sarkában a „Bizalmas” vagy a „Titkos” felirat szerepelt. A hadművelleti térképek elkészítésének sorrendje is megváltozott:

1. „Keleti hadszíntér” „K” (Románia) „R”,
2. „Déli hadszíntér” „D” (Jugoszlávia) „J”,
3. „Északi hadszíntér” „É” (Csehszlovákia) „C”.²⁰

A legfontosabb feladat a Romániát magában foglaló Keleti hadszíntér térképszelvényeinek elkészítése volt. A vezérkar a következő sorrendben kérte elkészíteni a hadműve-

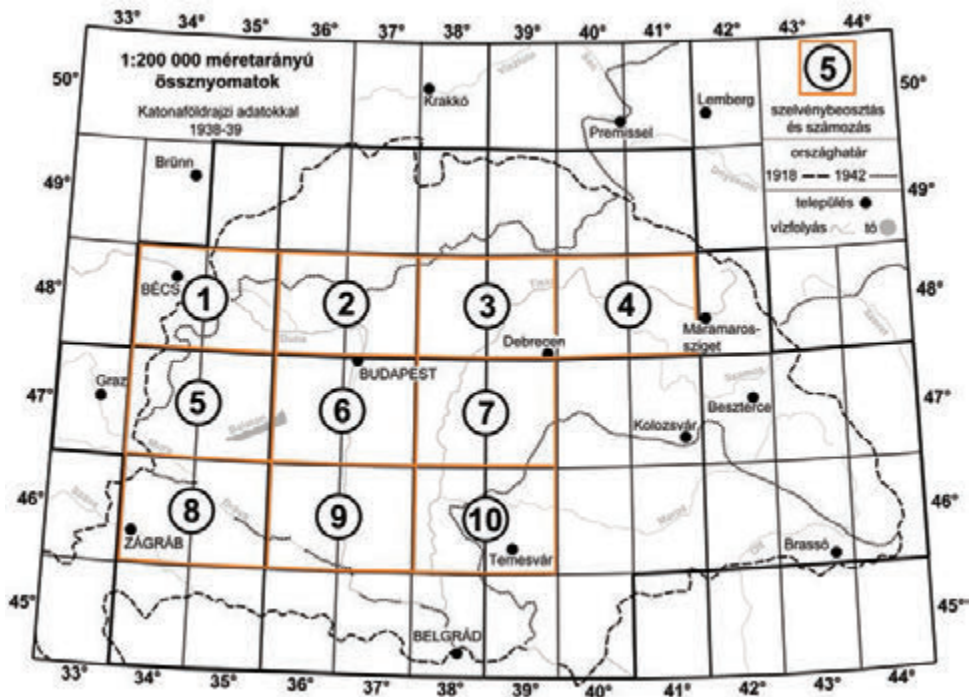
²⁰ A levéltári dokumentumokban felváltva szerepel a megnevezés. Egyetlen megnevezést sem használtak következetesen.

leti térképszelvényeket: a keleti hadszíntér páros térképszelvényei közül az elkészítési sorrendje: 7, 8, 13, 14, 19, 20., később a 9, 25, 26 és legutoljára a 15., 16., 21., 22-es számú térképszelvények. Természetesen az idők során ez a sorrend módosult.

Az 1:200 000 méretarányú hadműveleti térkép-össznyomatok katonaföldrajzi adatokkal

A Térképtárban a trianoni Magyarország területéről 1938-ból vannak az első össznyomatok katonaföldrajzi adatokkal.²¹ A térképek számozása 1–10-ig tart, ezen számozott térképek fedik le az ország akkori területét; amely számozás természetesen nem azonos a hadműveleti segédletek térképeinek sorszámával. Ezek kimondottan közlekedési szempontú térképművek.

Az alaptérkép halványított szürke, három színnyomású: szürke a síkrajz, a névrajz, a domborzatábrázolás barna, a vízrajz kék és zöld az erdőszínezés. A térképek bal felső sarkában a sorszám, jobb felső sarokban a minősítés: „SZIGORÚAN BIZALMAS”, mellette a nyilvántartási szám pecsétje, jobb oldalon a jelkulcs található. A felülnyomás három színnel történt: feketével, pirossal és kékkel.

Az 1:200 000 méretarányú, Magyarországot ábrázoló „hadműveleti” térképek (össznyomatok) fedőterülete

²¹ Jelzete: HT B II a 39.

Az 1:200 000 méretarányú Magyarországot ábrázoló „hadművelési” térképek (össznyomatok) számozása

	A térkép száma	A térképszelvény			A térkép száma	A térképszelvény	
		száma	neve			száma	neve
1.		34-48.	Wien, Sopron	11.		36-47.	Székesfehérvár
2.	1.	35-48.	Pozsony	12.	6.	37-47.	Budapest, Kecskemét
3.		36-48.	Komárom	13.		38-47.	Szolnok
4.	2.	37-48.	Budapest, Losonc	14.	7.	39-47.	Békéscsaba
5.		38-48.	Miskolc	15.		34-46.	Zágráb és Letenye
6.	3.	39-48.	Debrecen	16.	8.	35-46.	Bjelovár
7.		40-48.	Munkács	17.		36-46.	Pécs
8.	4.	41-48.	Szatmárnémeti	18.	9.	37-46.	Szabadka
9.		34-47.	Szombathely	19.		38-46.	Szeged
10.	5.	35-47.	Pápa	20.	10.	39-46.	Temesvár

A jelkulcsi elemekben látható a fejlődés az összevonások és egyszerűsítések terén. Ez esetben már kimondottan katonaföldrajzi adatokkal van felülnyomva, a tematika leszűkült a közlekedésre, műtárgyakra (hidak, kompok, benzinkutak), kilométer távolságok megírására és a kőbányák helyének bemutatására.

Az első az utak jelölése fekete, piros, kék színben. Az utak hármas besorolásban: kétirányú közlekedés (fekete színben), vegyes közlekedés (piros színben) és egyirányú közlekedés (kék színnel) lebonyolítására és hármas beosztásban: I., II., és III. rendű út, mind más – más színben láthatók. Az utak építési anyaga is jelölve van. 5 féle megírás szerepel. Az elsőrendű utaknál kő, beton, aszfalt, felületi bevonás. A második- és harmadrendű utaknál a makadám megírás szerepel. A kék színű egyirányú közlekedésnél a földút is szerepel.

A második kategóriába a műtárgyak tartoznak. A hidak jelölése kétféle méretben történik: az egyik a 4-10-ig, a másik 10-20 méterig tartó hosszúságúakat jelöli. A 20 m-nél hosszabb hidak jelölésénél fekete körben a hidak nyilvántartási száma is szerepel. Téglalap alakú mezőben szerepel a híd megnevezése, mellette törtszám: számlálójában a hossza, nevezőjében a szélessége, mellette a szerkezeti magassága és római számmal jelölve a híd szabályzat szerinti teherbírása (I. = 20 tonna, II. = 12 tonna, III. = 6 tonna). Alatta a híd szerkezeti rajza van, ábrázolva és jelölve a már leírtakat. Külön fekete színnel kiemelték a már békében rombolásra előkészített (aknakamrával ellátott) pilléereket. Érdekességként megemlítjük, hogy a 10 darab szelvényen az úthálózat legfontosabb 398 hidrajza van a hátoldalon feltüntetve.

A harmadik kategória a kompok osztályozása: gőz és motoros kompok jele, mellettük megírva a rakterület négyzetméterben és a terhelési osztályzat. [I. = nehéz (19 tonna) terhelés, II. = középnehéz (8,5 tonna) terhelések, III. = könnyű B. (4 tonna) terhelések, IV. = könnyű A. (1 tonna) terhelések. A tonna a járművek maximális önsúlyára vonatkozik.²²

²² Berger 1930. I. k. 236. o.

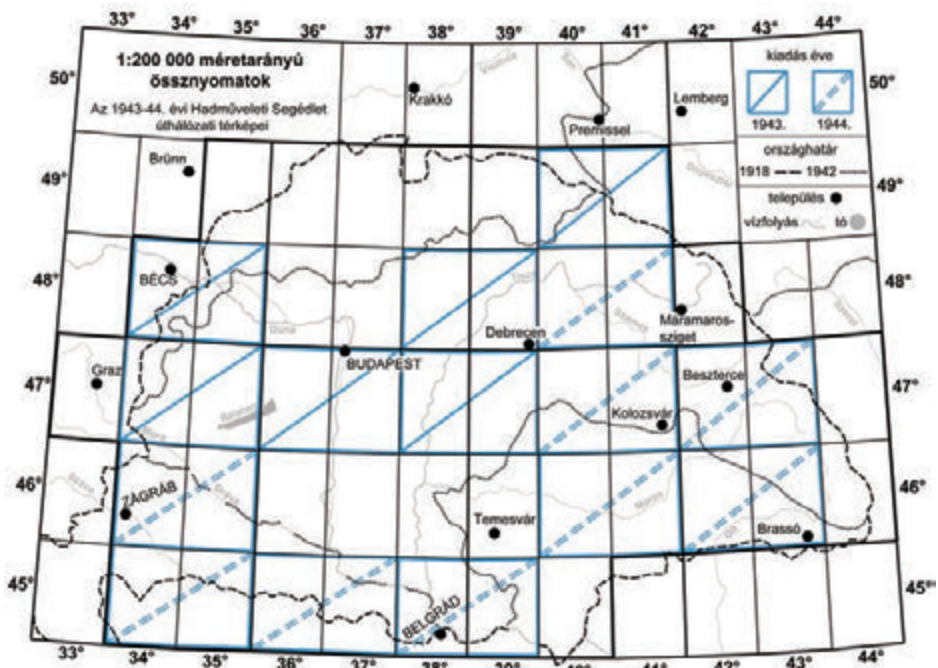
A negyedik a kilométer távolságok jelölése volt, ami feketével, háromféle módon történt: vékony fekete vonallal és két vékony fekete vonal által határolt üres és szaggatott vastag fekete vonallal.

Ötödikként a benzinkutakat jelölték (egy fekete színű telt körrel), mellette azok befogadóképessége tonnákban. Külön betűvel jelölték az üzemanyagfajtát: B = benzin, illetve M = motorkő. Ha egy községben több kút volt, a kutak száma a számlálóban, az összes befogadóképesség a nevezőben került feltüntetésre.

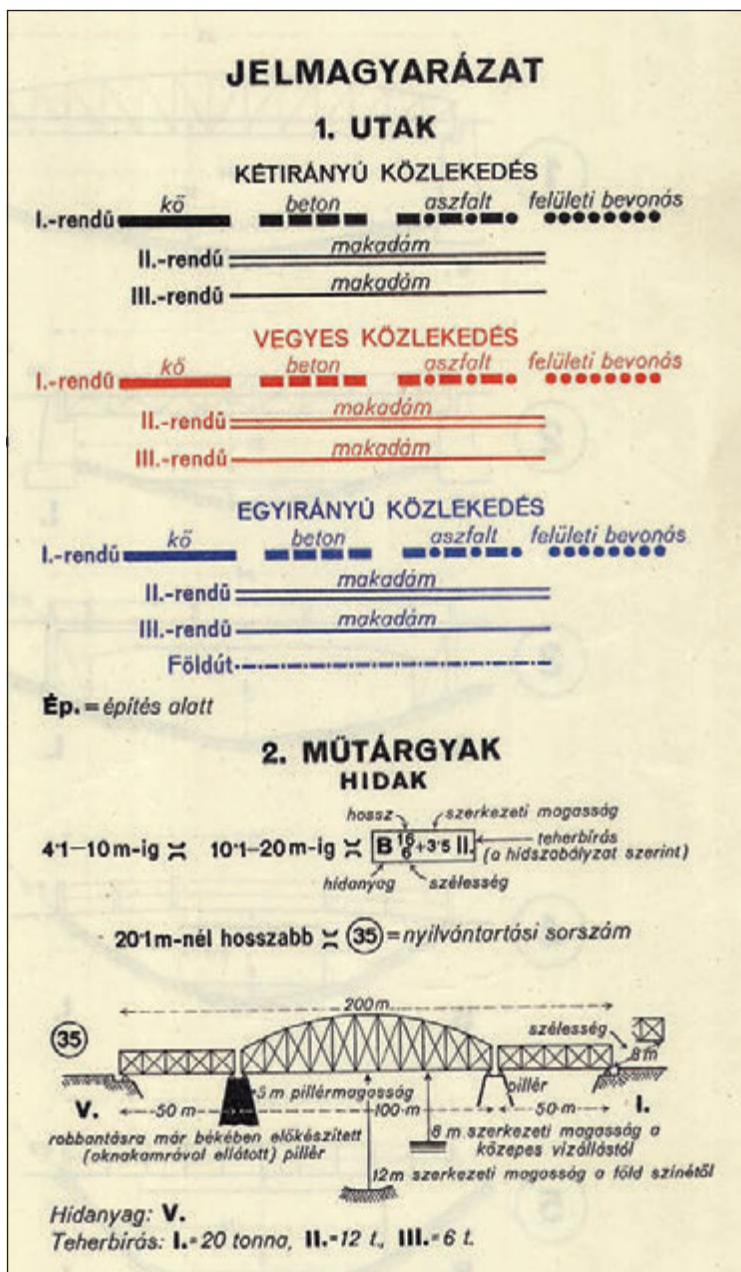
A hatodik osztályozás a jelkulcsban a kőbányáké, amelyek üzemén kívüli vagy feltárt, vagy szükségszerű kitermelésre alkalmas kőbányák lehettek, illetve kőbánya üzemek. A kőbánya jel háromszínű lehetett, ami egyben jelölte a kőzetek minőségét, ezt erősítette meg a jel mellé írt betű: fekete színű jel és K betű = kemény kőzet, piros színű jel és F = félkemény kőzet, kék színű jel és P = puha kőzet. Nagyobb kőbánya üzemeknél a kapacitás megírása is szerepel: a számlálóban a napi teljesítőképesség vagonokban, a nevezőben az átlagos készlet vagonokban. Utolsónak az egyéb jelek ábrázolása történt. Például fekete körben az A = Államépítészeti hivatal jele. Itt jelölték az egyvágányú és kétvágányú szabványos vasutat és a kisvasutat is.

Az 1943–1944. évi hadműveleti segédlet úttérképei

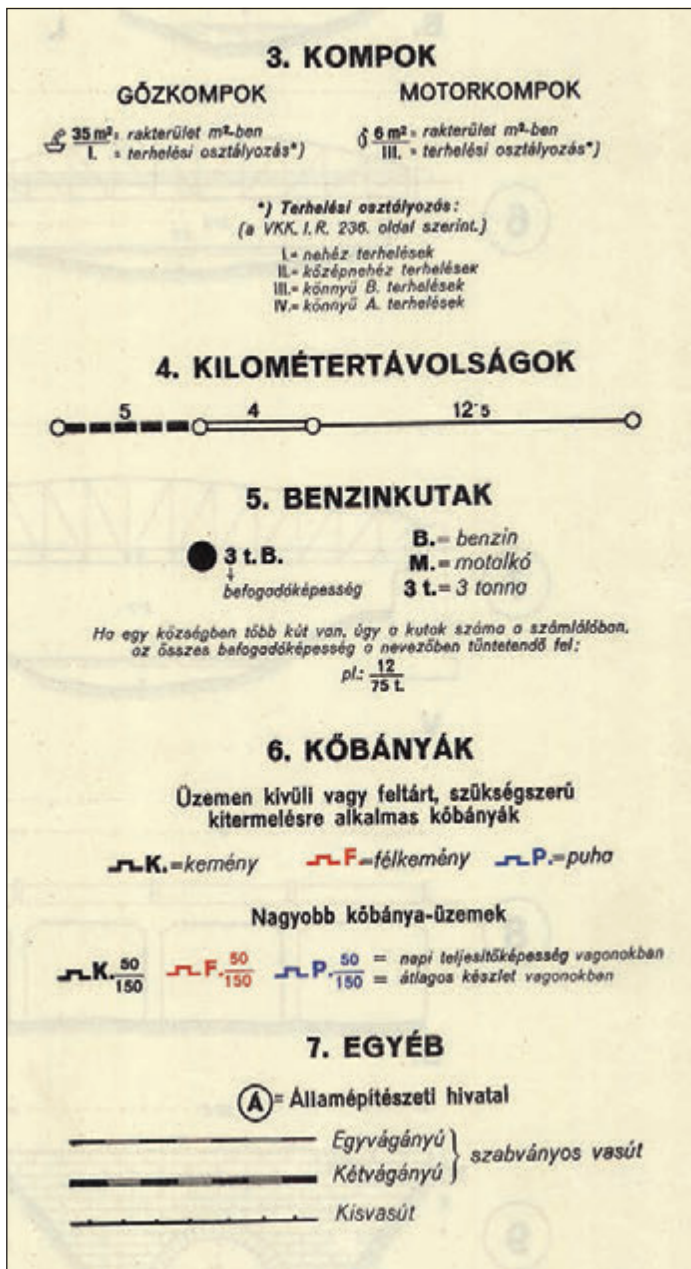
A háború alatt értelemszerűen a térképek fedőterülete is megnövekedett. Elkészültek az Erdélyi és a Délvidéki szelvények. A kiadásra kerülő hadműveleti segédletek úttérképei barna alapnyomatúak, a bal felső sarokban szerepel a felirat: Hadműveleti Segédlet

Az 1943–44. évi hadműveleti segédletek úttérképeinek áttekintője

Az 1:200 000 méretarányú „hadműveleti” térképek jelkulcsa

Az 1:200 000 méretarányú „hadműveleti” térképek jelkulcsa (folytatás)

(Ideiglenes kiadás 1943). Középen a szelvények megnevezése, a jobb felső sarokban nyilvántartási szám és a TITKOS minősítés. A térképek háromszínűk: az alapnyomat (síkrajz, névrajz és a domborzat) barna, a vízrajz kék és zöld az erdőszínezés. 1943-ból 6 darab, 1944-ből 9 darab szelvényt őriz a Térképtár. Az 1944. évi felülnyomásúakon szerepel a megjegyzés: „Utak, vasutak, határok, táviró és távb.-vonalak 1944. április 30-ig helyesbítve.” Az úthálózat piros színnel lett felülnyomva. Összesen tehát 15 szelvényt őriz a Térképtár, amelyből 12 darab nyilvántartási célokat szolgált (azért is maradhatott meg).

A Térképészeti Intézet Nyilvántartó osztálya használta a már említett kétszázszáz, barna alapszínű, össznyomatú szelvényeket nyilvántartás céljaira is. Külön-külön felülnyomással szerepeltek az erdők (zöld), a vizek (kék), az úthálózat (piros), a vasutak a repülőterekkel (fekete), a határok (lila) színnel. Minden nyilvántartás ebben a méretarányban történt: vagy össznyomatokon, mert ebből sokat nyomtak, vagy a rendelkezésre álló szülő kettőszázszáz szelvényeken.

Az 1:200 000 méretarányú úthálózat-nyilvántartó térképek

A vezérkar 7. k. (közlekedési) osztálya az úthelyzet nyilvántartására ezt a méretarányt használta. A topográfiai térképet a kópályával rendelkező úthálózat jelkulcsával nyomták felül. Vékony piros vonal a 2,5-3,5 méter széles utat, a vastag piros vonal 4-5 méter széles utat, és a narancssárga vastag vonal az 5,5,-6 méter és ennél szélesebb utat jelölt. Azon a területeken, ahol útfejlesztések voltak, a jelkulcs kibővült: piros pontsor: építés alatt, sárga pontsor: szélesítés 7,5 méterre; mellette szerepelt az időpont, például 1939. V. 1., úthelyzet alapján (vkf.7.k.). Ezek az információk a térkép bal felső oldalán voltak táblázatba nyomtatva. Az északi határ menti szelvényeken a határvonal vékony piros vonalal felülnyomva, megjegyezve: jelenlegi országhatár: a végleges határ megállapítás alatt.

A határvonal jelölése a térképeken

A magyar politika fő gondolata a revízió volt. Ez megmutatkozott az országot ábrázoló térképek határmegjelölésében is. A trianoni határvonalat jelkulcsszerűen kirajzolták, de a színezést, amely erőteljesebbé tette volna, elhagyták a rendszeresített topográfiai térképeken.

Az 1:75 000 méretarányú térképek határ felülnyomással

A hetvenötezes térképek előállítására zömmel fekete színben történt. Az állandóan javított térképeket folyamatosan adták ki, többségük színes volt. E térképművet nagy részletgazdagság, jó olvashatóság jellemezte. A határ menti szelvények zöme azonban egyszínű, fekete volt. Az 1926–27 évi kiadásba piros vonalal és 0,5 cm szélességű piros csíkozásal rárajzolták a trianoni határvonalat. Ezt a térképet csak a határ menti katonai, rendvédelmi és közigazgatási szervek kaphatták meg. Az előző és a későbbi kiadásokban már csak a diszkrét fekete színű (állam) határjel tudatta a felhasználóval a határvonal menetét.

1938-tól, a terület-visszacsatolások idején, az ideiglenes demarkációs vonalat ezen méretarányú térképeken felülnyomták.²³ A térképek első sorozatán szerepel a következő felirat: A MAGYAR-CSEH KATONAI BIZOTTSÁGOK ÁLTAL 1938. NOV. 5-ÉN MEGÁLLAPÍTOTT „DEMARKÁCIÓS VONAL” „IDEIGLENES ÉRVÉNYŰ”.²⁴

A térképek e csoportján a három felirat szerepel:

1. „A magyar–cseh-szlovák határmegállapító bizottságok által rögzített határ. Kisebb változások még lehetségesek.” (A cseh szótag még nincs törölve.) Jelmagyarázatban fel van tüntetve: „Az országhatár egyezik a kataszteri határral”, vékony piros folytonos vonal és 2 mm széles piros ferde csíkozás. Valamint „Az országhatár eltér a kataszteri határtól”, vékony piros szaggatott (vonás-pont) vonal, és 2 mm széles piros ferde csíkozás.

2. „A magyar–cseh-szlovák határmegállapító bizottságok által rögzített határ. Kisebb változások még lehetségesek.” A cseh szótag pirossal törölve, a jelmagyarázat ugyanaz.

3. „A magyar–szlovák határmegállapító bizottságok által rögzített határ. Kisebb változások még lehetségesek.” A jelmagyarázat ugyanaz.

A feliratok a nyomtatás, illetve a felhasználás idejére nyújtanak támpontot. A 4368-as számú szelvényen még szerepel a magyar–lengyel határ: vékony piros szaggatott (vonás) vonallal és 2 mm széles piros ferde csíkozással. Kárpátalja területén a 4568. Ungvár szelvényen, az egyik térképen a határ az Ung folyóig, a másik szelvényen már északra van bejelölve.

A II. Bécsi döntés nyomán birtokba vett területek térképein 33 darab hetvenötzres szelvényen szerepel a felirat: „Az 1940. évi bécsi döntés alapján megállapított határvonal.” Ezen térképeket elsősorban a határvadász alakulatoknak utalták ki.

Az 1:200 000 méretarányú térképek határ felülnyomással

A kettőszázezresekén is folytonos piros vonallal nyomták felül a határt.²⁵ A II. Bécsi Döntés értelmében megállapított határvonalat vagy a demarkációs vonalat tíz szelvényre jelölték be. Érdekeség, hogy a délvidéki szelvényeken a román–(volt) jugoszláv határvonalat is felülnyomták.

A magyar–román határ felülnyomása kapcsán igen érdekes látvány a térképen, ahogy Kőtegyántól kiindul egy piros vonal, mert a régi (trianoni) határszakaszt színnel nem nyomták felül.

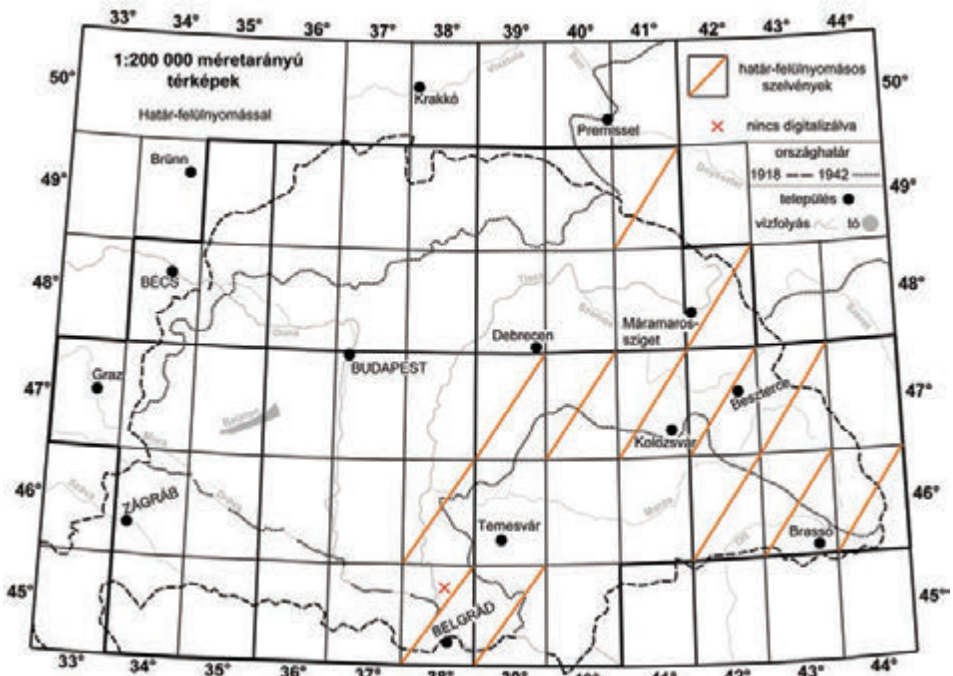
A keleti hadszínteret ábrázoló 1:600 000 méretarányú úttérkép

A magyar királyi Honvédség keleti fronton használt térképeit különböző méretarányú, eltérő tartalmú, egyeletlen színvonalú különböző nemzeti térképművek használata jellemezte. A német–magyar katonai együttműködés alapján a német vezérkar vállalta a magyar alakulatok térképekkel való ellátását a hadművelési területekről.

²³ Suba 2012b.

²⁴ A Demarkációs vonal két szelvényen van ábrázolva: a 4760 Sellye und Nagysurány és a 4761 Léva szelvények fedőterületén. Ezek maradtak meg, mint munkapéldányok.

²⁵ A magyar–szlovák határjelölés is így történt. A Hadtörténelmi Térképtárban az első sorozat egy, a 35° 38' Pozsony szelvénye maradt meg mint munkapéldány. Jelzete: HT B.II. a 39.

Az 1:200 000 méretarányú térképek áttekintője „határvonal” felünyomással

Az 1:600 000 méretarányú úttérkép szelvényezése

A háború elhúzóásával a magyar részvétel is egyre nagyobb mérvű lett. Ez maga után vonta azt, hogy a hatalmas kiterjedésű keleti fronton egyre nagyobb területen működtek magyar biztosító és harcoló alakulatok. Az alakulatok elhelyezéshez, vezetéséhez, az összeköttetés fenntartáshoz szükség volt egy olyan speciális jellegű térképre, amely a területbiztosító alakulatok, illetve az ezeket irányító törzsek igényeit kielégíti.

A katonai vezetés lehetőségei a térképészeti biztosítás szempontjából korlátozottak voltak. Legnagyobb ellenségük az időhiány volt. A Honvéd Térképészeti Intézet kapacitása le volt kötve a visszatért területek térképezésével. Az időből és az eszközökből csak az 1:600 000 méretarányú úttérkép megszerkesztésére futotta.

Az áttekintő lap alapján valószínűsíthető, hogy 19-20 szelvény volt tervezve.²⁶ Ezek szerint északon Észtországtól keletre Pszkovtól Permig, délen Várnától Ogyesszán át, a Kaszpi-tenger keleti partjáig terjedt. A szelvényezés a nemzetközi 1 milliós és félmilliósi világtérképekkel mutat hasonlóságot. Ez azért fontos, mert az egyik alapanyaga a milliós világtérkép volt.

A térkép leírása: a bal felső sarokban a vetület megnevezése: Gauss-Lambert szög-tartó vetület, középen fent a térképszelvény neve, például TULA (a térképen található legnagyobb település neve), jobb sarokban a szelvény szám: B5. A térképtükör alatt bal oldalon a tervezés és névírás készítői, középen a készítés dátuma, jobb oldalon a rajzoló neve. Alul baloldalon a fontosabb (jelkulcsi) jelek, rövidítések, közigazgatási határok, aránymérték, a szelvényezés (lapbeosztás), domborzat. Jobb oldalon az orosz betűk átírása táblázatban. Fel vannak tüntetve a kezdő meridiánok: a ferrói, a greenwichi és az orosz pulkovói délkör és azok értékei, valamint a felhasznált alapanyagok.

Három színnyomással készültek: fekete színnel készült a síkrajz, a hozzá tartozó névrajz, valamint a térkép kerete és hálózati vonalai. Kék színnel készült a vízrajz. Piros színt kaptak az utak és közigazgatási határok. Egy szelvény nagy területet ölel fel: hat földrajzi hosszúsági, négy földrajzi szélességi fokot. A térképszelvények tükörmérete 73×75,5 cm, a papírnagyság átlagosan 74,5×98 cm. Ezen nagyság alapján valószínűsíthető, hogy síknyomógépen nyomták a térképeket.

Az út- és a vasúthálózat minőségét négy-négy jelkulcsi elemmel jelölték. A vasútvonalakat fekete szín jelölte, két vagy többvágányú, egyvágányú (itt feltüntetve azt, hogy az európai szabvány nyomtáv 1,435 méter, míg az orosz nyomtáv 1,524 méter), illetve szerepel még a keskeny vágányú és az iparvasút, valamint a drótkötélpálya és az olajvezeték jele. Az utaknál szintén négy jelkulcsi elem van rendszeresítve: piros színnel jelölve az I., II., III. rendű műút és szaggatott vonallal a földút. Az utak minősítése inkább tájékoztató jellegű volt. A térképekből látható, hogy azok tartalma igen szellős, valószínű, hogy az egyrészt a felhasznált alapanyag, másrészt a rendelkezésre álló idő befolyásolta.

A térképen a következő adatok vannak feltüntetve mint alapanyag: a Szovjetunió közigazgatási térképe 1934; a Munkás-Paraszt Vörös Hadsereg parancsnoki atlasza, 1938, méretaránya: 1:5 millió; az egymilliósi méretarányú Nemzetközi világtérkép (Internationale Weltkarte) 1940, 1941. évi különkiadás; az Európai Oroszország 1:300 000 méretarányú térképe (Karte des europäischen Russlands 1:300 000) ideiglenes kiadás és az 1:420 000 méretarányú orosz katonai térkép a Szovjetunió európai részéről.

A legfontosabb alapanyagok az 1:300 000 méretarányú térképek voltak, mint a német hadsereg harcászati-hadműveleti alaptérképei, illetve ezek különböző, helyesbített, egyre részletgazdagabb kiadásai. Például először az 1939-es ideiglenes kiadás, melyet az 1:420 000 méretarányú térképek 1:300 000-re való nagyítása, a névrajz átírása, illetve

²⁶ A Hadtörténelmi Térképtárban az Oroszországot ábrázoló térképeknél (B XI c) van 5 db térképszelvény, (B5 Tula; B6 Voronyezs; B7 Kujbisev; C6 Rosztov; C7 Kamisin), melyek külön leltári szám alatt vannak nyilvántartva.

latin betűkkel való felülnyomása jellemzett. Ezek későbbi kiadása a félmillió orosz térképek felhasználásával pontosabbá vált. (Ezeket használták fel a síkrajz elkészítésénél.) A magyarok számára a legfontosabb alapanyagok az egy millió világtérkép különböző német kiadásai voltak, az úthálózat szempontjából és a névrajz megírásánál. A névrajzot az eredeti orosz térképek segítségével egészítették ki. Nem használták fel időhiány miatt a félmillió szelvények különböző kiadásait.

Összefoglalóan, feltételezhetjük, hogy az 1:300 000 méretarány volt az alapanyag a síkrajzi elemek, vízrajz, úthálózat, domborzati áttekintők megrajzolásánál, a millió térkép pedig az úthálózatnál és legfőképpen a névrajz megírásánál. Az orosz 1:420 000 méretarányú térképekből szintén a névrajzot, a többiből pedig a települések aktuális neveit, illetve a közigazgatási beosztást pontosították.

Valószínűsíthető, hogy a méretarány a felhasznált alapanyaggal van összefüggésben. A térképek elemzéséből és főként a szelvényezésből látható, hogy az a nemzetközi szelvényezéssel parallel. Az a véleményünk, hogy a millió világtérképet felnagyították és tematikusan átdolgozták.

A térképen az orosz neveket (cirill betűs eredeti alakjuknak megfelelő) magyar betűs átírásban tünteti fel a térképmű. Az orosz betűs neveket úgy kell olvasni, mintha magyar szavak volnának. A települések szovjet nevei után zárójelben szerepel a régi orosz neve, illetve más nyelvű (ukrán) elnevezése is. A táblázatban az orosz dőlt és álló betűknek, a magyar megközelítő átírása és a német átírása szerepel.

A Vezérkari Főnökség utasítása szerint a hadművelleti területről készülő térképek elsőbbséget élveztek. Ezért ezek tervezését és rajzolását a Térképrajzoló szakosztály leggyakorlottabb szakemberei végezték. Ezt támasztja alá az a tény is, hogy a térképek tervezése és rajzolása öt ember munkáját nevesíti meg. A térképek tervezését Maác Endre és Takács József II. szertári századosok végezték. Rajzolásukat három fő: Jäger Károly és Vadász Vilmos műszaki főtisztviselők, illetve Illés József polgári alkalmazott végezte. Ez annál is meglepőbb, mert a Térképészeti Intézeti kiadványokon, térképeken az Intézet munkatársainak (tervezők és térképrajzolók) nevét nem volt szokás feltüntetni. Az, hogy a térképeken szerepel a nevük, arra enged következtetni, hogy azokat valószínűleg munkaidő után csinálták, „önkéntes felajánlással”. Az Intézetnél a hivatalos munkaidő 8–14-ig tartott. Utána mindenki az Intézeti szerződéses magánmunkáját végezte, amit tisztességesen megfizettek. Például magánmunkában készült el az Intézetben a kor leghíresebb ATI kisatlasza is. Valószínűsíthető, hogy nem minden szelvénye készült el ennek a háborús szükség-térképműnek, amely nagy szerepet játszik a keleti front területén lévő földrajzi nevek és települések beazonosításában.

Repülő és repülőnavigációs térképek

Az 1:400 000 méretarányú hadászati és repülőnavigációs térképmű²⁷

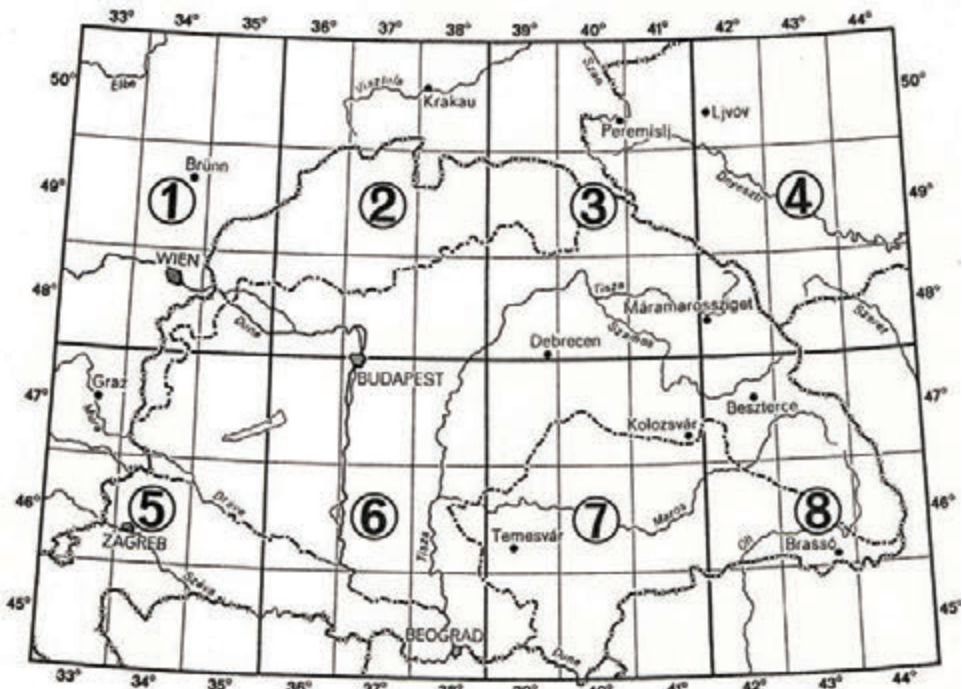
1939-ben a Légügyi Hivatal kérte a vezérkart, hogy a légiőr részére külön repülőterképet rendszeresítsenek. Így a hadművelleti térkép egyik változatát, az 1:400 000 méretarányú térképet a repülőcsapatok megkapták. Egyben a hadászati megnevezést is meg-

²⁷ Jelzete: HT B XV c 1263.

kapták, így már eleve két funkciót kellett ellátniuk. Egy térképszelvény 9 darab kettőszázszázres térkép fedőterületét foglalja magában.

Az alap a hadműveleti térkép volt, amit tovább finomítottak. Így például az állomásjeleket fel kellett tüntetni, az állomásneveket nem. A háromszögelési jel és egyéb magassági adat minél több, a nagyfeszültségű vezeték ábrázolása mindenekfölött, és annyi község-jellet használjanak, amennyit a térkép elbírt. Ezért az új jelkulcs alapján több változatot is felterjesztettek. Ezek nem nagyon tértek el egymástól. A megbeszélések után újabb próbanyomatok készültek. Így már a helységek, utak, vizek rajzterületét a domborzat árnyékolásánál kihagyták. A domborzatot erőteljesebb árnyékolással jellegzetesebben kiemelték. A gerincvonulatok felső megvilágítás alapján olyan feltűnőek, mint szükség szerint a völgytalpak. A kettőszázszázres térkép összes települését alaprajz szerint fekete szegélyvonallal és fekete színnel kitöltve, az erdőket teli vékony zöld vonal közötti raszterrel ábrázolták.

Ezek a térképek a hadműveleti segédletek egységcsomagjaiban is szerepeltek. Például a keleti hadszíntér 1940-ben, az északi hadszíntér 1941-ben, a déli hadszíntér 1941-ben, az északi hadszíntér 1944. évi hadműveleti segédleteiben. Az egységcsomagokban lévő térképek az előírt felülnyomással a hadszínterek színében: É= piros, D= kék, és K=zöld színben. A fejléc minden szelvényénél piros színű és TITKOS felírással szerepelt. Ebből a térképműből mindig a teljes sorozatot adták ki, tekintet nélkül arra, hogy melyik szelvényt igényelték. A központ szervek a Honvédelmi Minisztérium, a vezérkar osztályai és magasabb parancsnokságok igényelheték térítés nélkül.

Az 1:400 000 méretarányú hadászati és légi navigációs térképmű szelvényezése

Az 1:400 000 méretarányú hadászati és légi navigációs térképmű megnevezése			
A térkép száma	A térképszelvény neve	A térkép száma	A térképszelvény neve
1.	Wien és Brünn	5.	Zagreb és Graz
2.	Budapest és Krakau	6.	Budapest és Beograd
3.	Debrecen és Peremislj	7.	Kolozsvár és Temesvár
4.	Máramarossziget és Ljvov	8.	Brassó és Beszterce

JELKULCS

a 400-ezres hadászati és repülőnavigációs térképekhez

A. SÍKRAJZ:

- Kettős-vasútvágány
- Egy-vasútvágány
- Keskeny-vasútvágány
- Drehtürelpálya
- Nagyobb (10 m-től) vasúti híd és viadukt
- Alagút
- Nagyfeszültségű villanyvezeték
- I. rendű műút
- II. rendű műút
- III. rendű műút
- Nagyobb (10 m-től) közúti híd
- Folyóvíz és csatorna
- Át nem gázolható / nagyobb tavak / kisebb tavak
- Át gázolható folyóvíz és át nem gázolható folytatása
- Nagyobb mocsaras vagy nedves terület
- Árterület
- Kedvező átkelési hely és irány
- Komp
- Géphajózás (keresztpontra és lapzártékra)
- Erdő
- Országhatár

BUDAPEST Fővárosok

MAROSVÁSÁRHELY Városok 10.000-nél több lakossal

SZÉKELYUDVARHELY Városok 10.000-nél kevesebb lakossal

Maroshévíz Nagy- és kisközségek 5000-nél több lakossal

Csikszenttamás Nagy- és kisközségek 2000–5000 lakossal

Karcsiszentgyörgy Nagy- és kisközségek 2000-nél kevesebb lakossal

A helységnevek mellett itt szám a lélekszámot jelölő két sorában

- Uralgó magassági pont
- Egyéb magassági pont
- Róm
- menedékház
- kilátótorony
- kolostor, templom
- Repülőtér
- Rádióállomás és az antennatorony viszonylagos magassága
- Állandó jellegű erődítés
- Állandó jellegű akadályok
- A mágneses elhajlás görbéje

B. HEGYRAJZ:

- Buckák, lyukak
- KARSZT** Karsztos terület

Az 1:400 000 méretarányú hadászati és léginavigációs térkép jelkulcsa

A jelkulcs két részből áll: A: síkrajz és B: hegyrajz. A síkrajzi elemeknél a következő színeket használták: feketével a közlekedési hálózat jeleit (7); a vasútvonalak és állomások három minőségben (kettős- egy és keskeny (ipar-) vágányú vasút és állomás), drótkötélpálya külön jelölve. Szintén feketével a10 méternél nagyobb vasúti híd és viadukt, a közlekedési vonalak áthidalásánál kisebb híd is; valamint alagút és a nagyfeszültségű villanyvezeték. Piros színnel (4) az I., II., III. rendű műút, a10 méternél nagyobb közúti híd, a közlekedési vonalak áthidalásánál kisebb híd is.

Kék színnel (9) az át nem gázolható folyóvíz és csatorna, nagyobb és kisebb tavak, valamint átgázolható folyóvíz és át nem gázolható folytatása, nagyobb mocsaras vagy nedves terület és árterület, kedvező átkelési hely és irány, árterület, komp és géphajózás jelölése (a géphajózás a kezdőpontokon és a lapszélein is jelölték). Zöld színnel (1) az erdők kiterjedését jelölték. Az országhatár fekete egy ponttal szaggatott vonal +0,5 cm lila csíkozás.

A fekete színű névrajz megírásnál hat osztályozást használtak: fővárosok, városok 10 000-nél több lakossal, városok 10 000-nél kevesebb lakossal, nagy- és kisközségek 5000-nél több lakossal, nagy- és kisközségek 2000-5000 lakossal és nagy- és kisközségek 2000-nél kevesebb lakossal. A helységnevek mellé írt szám a lélekszámot tünteti fel ezekben. Szerepel még az uralgó magassági pont (fekete háromszög) és egyéb magassági pontok (körrel).

Lila színnel (9) az egyéb fontos jelek láthatók például kiváló tájékoztatást nyújtó rom, menedékház, kilátótorony, templom (kolostor), a fontosabb katonai objektumok: repülőtér, rádióállomás (az antennatorony viszonylagos magasságának megírásával), állandó jellegű erődítések és akadályok, valamint a mágneses elhajlás görbéje. A jelkulcs B hegyrajzi részénél a buckák és lyukak ábrázolása; illetve a karszt megírás szerepel, mint fontos terepábrázolás.

Leírása: a szelvény felső részén középen a megnevezés, a jobb felső sarokban a szelvény száma és TITKOS felirat. Alul a jelkulcs elemei 6 oszlopban, illetve a két szelvény-nél (5. Zagreb és Graz és a 6. Budapest és Beograd szelvényeknél 12-19 rövidítés és azok feloldása; a bal alsó sarokban az intézet címere és a kiadási évszám. Jobb oldalon szerepel a fontosabb repülőterek neve és az azoktól elérhető repülőterek irányszögeinek értékei. (15 magyar repülőtér.) Végül egy megjegyzés: „Az irányszög mérése szöghű térképen történt. A ponttal ellátott nyíl kurzusán repülve a jelenlegi határviszonyok mellett, határsértést követ el a gép.” Alul a deklináció változásainak táblázata az 1938., 1943., 1948. évre.

A térképeket folyamatosan frissítették. 1939–40-ben készült el a 3., 4., 7. és a 8. szelvény, amelyeket 1943-ban újjászerveztettek, mert az úthálózatba fel kellett venni az 1943. december 15-ig befejezett út- és vasútépítési munkálatok eredményeit. Ezeket a helyesbített szelvényeket 1944 júliusában újra kiadták, és elkezdtek a négy nyugati szelvény helyesbítési munkálatait. A Térképtárban található térképmű kiadási évszámait: a nyugati (1., 2., 5., és a 6.) szelvények 1942., a keleti (3., 4., 7. és 8.) szelvények 1940. éviéi.

Az 1:500 000 méretarányú léginavigációs (repülő-)térképek

A légierő számára 1943-ban szög tartó Gauss–Lambert kúpvetületben 1:500 000 méretarányban is adtak ki térképet, amely a Kárpát-medence területét ábrázolta.²⁸ A szelvényezés és a megnevezés ugyanaz, mint a négyszázezres szelvényeknél.

A térképmű egy kisebb méretű változatát – amely a történeti Magyarország területét ábrázolta – két nagy alakú szelvényben is kiadták.²⁹ Mérete 166×110 cm. Itt a repülőadatok hiányoznak, csak a deklináció van feltüntetve. Topográfiai térképeként a háború során a Kárpát-medencei harcok idején helyzetnyilvántartó térképeként használta a vezérkar. A szelvény méretet az a papírnagyság határozta meg, amit még be tudtak tenni a nyomdagépbe. A térképet repülési célokra, kisebb méretben, 111×78 cm nagyságban még 1950-ben is használták.³⁰

Az 1:1 000 000 méretarányú léginavigációs (repülő-)térképek

Ebből a méretarányból kettő, az 1. Budapest és a 2. Lemberg szelvény készült el 1942-ben,³¹ ami lefedte a magyar légierőnek kiutalt hadműveleti területet. Összméretük 117×80 cm.

A térképek Mercator-féle egyenes tengelyű hengervetületben készültek, minőségük titkos volt. A szerkesztés és hipszometrikus ábrázolás különleges igények szerint történt. A jelkulcsi elemeknél a közlekedési hálózat (8), a vízrajz (3) maradt; a településeknél 10 kategóriát különítettek el. A rövidítések száma 44. A légi közlekedés lila színű jelei tovább bővültek: 11 darabot jelöltek, például repülőterek típusa (katonai, közforgalmi, vízi, leszállóhely), be- és kirepülési kapu, tiltott, vakrepülő és veszélyes terület, jelfény, előírt légiforgalmi irány, rádióállomás stb. A domborzatábrázolás hipszometriával történt, szürke, fehér és a négyféle barna színnel. A négyszázezres repülő-térkép szelvénybeosztása is szerepel rajta, és a különböző földrajzi szélességekre a mérték. Már a hosszú távú repülési igényeket is kielégítette.

BIBLIOGRÁFIA

- Berger* 1930. *Berger Károly*: A vezetés kézikönyve. 1–2. k. Budapest, 1930.
- Biró* 1936. *Biró Miklós*: Nyomdászati lexikon. Budapest, 1936.
- Hofhauser* 1940. *Dr. Hofhauser Jenő*: A térképezés korszerű végrehajtása. *Magyar katonai Szemle*, 11. (1940) 4. sz. 388–406. o.
- Jankó* 2007. *Jankó Annamária*: Magyarország katonai felmérései 1763–1950. Budapest, 2007
- Suba* 1995. *Suba János*: A Császári és Királyi hadügyminisztérium országleíró irodájának működése *Hadtörténelmi Közlemények*, 111. (1995) 3. sz. 150–159.o.

²⁸ 1949-ben a Honvéd Térképészeti Intézet az 1:400 000 méretarányú sorozat alapján egy nyolcszelvényes, 500 000 méretarányra kicsinyített repülő-térkép-változatot jelentetett meg, az új határok feltüntetésével. Jelzete: HT B XV a 370.

²⁹ Jelzete: HT B XV a 365.

³⁰ Jelzete: HT B XV a 367.

³¹ Jelzete: HT B XV c 412.

- Suba* 2004a. *Suba János*: Osztrák–magyar Monarchia katonai térképei. (A tiszt legfontosabb segédeszköze.) In: „Boldogtalan hadiidők...” avagy: ami a „boldog békeidők” után következett 1914–1918. Szerk. *Ravasz István*. Budapest, 2004. 248–252 o.
- Suba* 2004b. *Suba János*: A kisantant államok határmenti erővonalai (hatalmi–politikai katonai összefüggései). In: Gyepük, várak, erődítmények és egyéb honvédelmi létesítmények a Kárpát-medencében (895–1920). A Nyíregyházán 2004. november 26–27-én megtartott tudományos konferencia előadásai. Szerk. *Frisnyák Sándor* – *Csihák György*. Nyíregyháza–Zürich, 2004. 205–215. o.
- Suba* 2008a. *Suba János*: Erődök védelmi rendszerek a Dráván innen és túl, 1938–1955 között. In: A Baranyai államhatár a XX. században. A Pécsi Tudományegyetemen 2008. február 15-én megtartott nemzetközi konferencia előadásai. Szerk. *Horváth István* – *Kis Jenő*. Budapest, 2008. 59–68. o.
- Suba* 2008b. *Suba János*: A jugoszláv erődrendszert nyilvántartó térképek a Hadtörténelmi Térképtárban. *A Hadtörténelmi Múzeum Értesítője*, 10. (2008) 121–132. o.
- Suba* 2010. *Suba János*: A II világháborúban készült kiértékelt légifényképek a Román királyság területéről a Hadtörténelmi Térképtárban. *A Hadtörténelmi Múzeum Értesítője*, 11. (2010) 319–331. o.
- Suba* 2012a. *Suba János*: A Román királyság nyugati erődrendszere (történelmi–földrajzi vázlat). *Közép-Európai Közlemények*, V. (2012) 3–4. sz. 5–14 o.
- Suba* 2012b. *Suba János*: Az első magyar–szlovák határ (1939–1945) munkatérképei. In: A tudás szolgálatában. Földrajzi tanulmányok Pál Ágnes tiszteletére. Szerk. *Győri Ferenc*. (Közép-Európai monográfiák 5.) Szeged, 2012. 237–248. o.
- Suba* 2017. *Suba János*: A Térképészeti Intézet Országleíró osztályának működése 1919–1945. *Történelmi Földrajzi Közlemények*, 5. (2017) 1. sz. 131–142. o.
- Suba* 2018a. *Suba János*: A csehszlovák erődrendszert nyilvántartó térképek a Hadtörténelmi Térképtárban. *Közép-Európai Közlemények*, 11. (2018) 4. sz. (Megjelenés előtt.)
- Suba* 2018b. *Suba János*: A M. Kir. Honvédség hadszíntereinek felosztása és térképei. *Történelmi Földrajzi Közlemények*, 6. (2018) 2. sz. (Megjelenés előtt.)
- Suba* 2018c. *Suba János*: A leíró katonaföldrajz művelése a M. Kir. Honvédségnél. *Történelmi Földrajzi Közlemények*, 6. (2018) 3. sz. (Megjelenés előtt.)

János Suba

SPECIAL MAPWORKS OF THE HUNGARIAN ROYAL ARMY

(Abstract)

The basis of the thematic maps of the period under discussion are the topographic maps, which were reprinted from time to time according to the content prescribed by army leadership. Relying on the items of the map collection, the author presents the most important thematic maps used by the army. One of the problems of the map collection is that many of the seemingly uniform map series released between the two World Wars keep turning out to have been made with different contents at different dates. Thus organizing them is a very difficult, sometimes hopeless work. The present paper endeavours to give guidance in this respect.

János Suba

DIE SPEZIELLEN KARTENWERKE DER KÖNIGLICH UNGARISCHEN HONVED-
ARMEE

(Resümee)

Grundlage der thematischen Karten im untersuchten Zeitraum ist die topografische Karte, die aufgrund der Bedürfnisse der Militärführung mit einem festgelegten Inhalt überdruckt wird. Der Verfasser stellt auf Grundlage der Sammlung des Kartenarchivs die von der Honved-Armee verwendeten wichtigsten thematischen Karten vor. Ein Problem von Kartensammlungen ist, dass sich über die auf den ersten Blick einheitlichen Kartenserien, die in der Zwischenkriegszeit herausgegeben wurden, nach und nach herausstellt, dass sie in unterschiedlichen Zeitabschnitten und mit unterschiedlichem Inhalt erstellt wurden. Dadurch gestaltet sich die Organisierung dieser als äußerst schwierig und oftmals sogar hoffnungslos. Auch dabei leistet die vorliegende Studie eine Hilfe.

János Suba

LES CARTES SPÉCIALES DE L'ARMÉE HONGROISE ROYALE

(Résumé)

Dans la période traitée, les cartes thématiques sont basées sur des cartes topographiques sur lesquelles on imprime des contenus en fonction de la demande du commandement. L'auteur présente, sur la base de la collection de la cartothèque, les cartes thématiques les plus importantes utilisées par l'armée hongroise. L'une des problématiques des collections de cartes est que les séries de cartes d'entre-deux-guerres apparemment cohérentes ont été faites avec des contenus différents dans des périodes différentes. Par conséquent, leur classification est extrêmement difficile, voire quasi impossible. L'étude contribue à la résolution de ce problème.

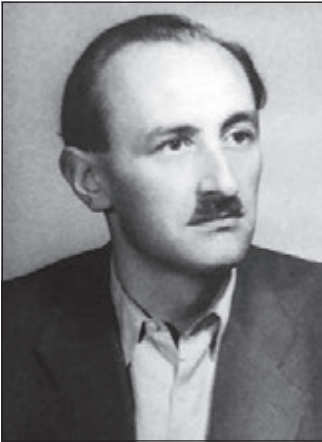
Янош Шуба

СПЕЦИАЛЬНЫЕ КАРТОГРАФИЧЕСКИЕ ПРОИЗВЕДЕНИЯ ВЕНГЕРСКОЙ
КОРОЛЕВСКОЙ АРМИИ

(Резюме)

В обсуждаемом периоде времени основой тематических карт являлась топографическая карта, которую на основе требований военного руководства напечатали поверх другого с определенным содержанием. Автор основываясь на коллекции атласного архива представляет наиболее важные тематические карты, используемые армией. Одной из проблем картографических собраний является то, что из серий карт, внешне единых изданных между двумя мировыми войнами, постоянно оказываются, что они составлялись в разные времена и с различными содержаниями, поэтому их систематизация чрезвычайно трудна, часто безнадёжна. Исследование оказывает помощь и в этом.

**A KÁDÁR-KORI MAGYAR HADTÖRTÉNETÍRÓK:
FARKAS MÁRTON (1926–2000)**

Farkas Márton

Farkas Márton a Békés megyei Mezőberényben született 1926. október 8-án.¹ 1938 és 1946 között a szarvasi Ágostai Hitvallású Evangélikus Vajda Péter Gimnáziumban tanult, mindvégig kitűnően. 1946-ban kitüntetéssel érettségizett,² majd a budapesti Pázmány Péter Tudományegyetem bölcsészkarán folytatta tanulmányait magyar-történelem szakon. 1951-ben végzett, majd ezt követően 1959-ig általános, illetve középiskolákban tanított: leghosszabb ideig (1954–1958) a II. Rákóczi Ferenc Katonai Középközpontban. 1959-től 1961-ig a Központi Pedagógus Továbbképző Intézetben (az Országos Pedagógiai Intézet egyik elődjében) dolgozott, majd 1961 őszétől a Magyar Tudományos Akadémia II. (társadalmi-történelmi tudományok) osztályára került főelőadóként. 1968-ban történelem-tudományból kandidált. 1969 októberétől kereken egy évig az MTA Történettudományi Intézetének tudományos munkatársaként dolgozott. Ezt követően 1970-től 1989. decemberi nyugdíjba vonulásáig a Magyar Néphadsereg Hadtörténelmi Intézet és Múzeum Hadtörténelmi Intézete volt a munkahelye. Már nyugdíjasként védte meg 1991-ben nagydoktori disszertációját és kapta meg az MTA doktora tudományos fokozatot. 2000. július 2-án hunyt el, sírja az Óbudai temetőben található.³

A Hadtörténelmi Intézet előtti évek

Különös véletlen, hogy Farkas Márton pályafutását, amely az egyetem elvégzésétől (1951) nyugdíjazásáig (1989) számítva 38 esztendő telt ki, szinte hajszálpontosan két egyforma időszakra osztja áthelyezése a Hadtörténelmi Intézet állományába. A két 19 éves szakasz azonban szakmai szempontból nem különíthető el egymástól: Farkas Márton a Kapisztrán téri intézményben gyakorlatilag ugyanazt a munkát folytatta, mint amit azt megelőzően már egy évtizede: az első világháború történetének kutatását. Az elválasztás inkább technikai jellegű, mégis rendelkezhet relevanciával: mivel a közvélekedés joggal tartotta (és tartja azóta is) a hadtörténet művelésének legfontosabb centrumaként számon

¹ Orlai Petrics Soma Kulturális Központ Könyvtára (Mezőberény). Helyismereti adatbázis. <http://konyvtar.mezobereny.hu/index.fcgi?rx=&nyelv=hu&stype=1&stype2=&menuparam5=125&heaAdat=1246> (A letöltés ideje: 2018. március 18.)

²A szarvasi Ágostai Hitvallású Evangélikus Vajda Péter Gimnázium Évkönyve az 1945–46-i iskolai évről. Közlétesíti: Dr. Nádor Jenő igazgató. Szarvas, 1946. 14. o.

³ *Népszabadság*, 2000. július 15. 16. o.

a Hadtörténeti Intézetet, Farkas Márton 1970 őszén voltaképpen eljutott oda, ahol választott korszakának kutatásához a legideálisabb feltételeket találhatta, s akár úgy is érezhette, hogy bizonyos szempontból révbé ért. Érdeemes tehát mindenekelőtt megvizsgálni, miként szerepelt abban az időben, amikor *még nem volt* az Intézet tudományos főmunkatársa.

Arról a két évről, amikor előbb tanárjelöltként, majd tanárként általános, illetve középiskolában tanított, nincs különösebben mit mondani. 1954-ben azonban bekerült a II. Rákóczi Ferenc katonai középiskolába, és egészen az iskola megszűnéséig az intézmény történelemtanára volt. Pályafutásának erről a korszakáról érdekes színfoltot árul el a *Szabad Nép* egyik 1956 őszi riportja, amelyben az újságíró éppen abba a belvárosi, Alkotmány utcai házba téved be, ahol másokkal együtt Farkas Márton is él a családjával. A cikkíró szerint a házban lakó, tudásra vágyó gyerekek számíthatnak „a tudós tanár Farkas Márton” segítségére, aki még azt is megígérte nekik, hogy elviszi őket a Parlamentbe, amit ők még soha sem láttak.⁴ A cikkben az is szerepel, hogy „a Rákóczi iskolában” történelmet tanít. Az abban az időben Mátyásföldön működő tanintézmény az 1956-os forradalom idején nehéz napokat élt át: a szovjet csapatok november 4-én körülvették az objektumot, a hallgatókat és az oktatói állományt az iskola elhagyására kényszerítették. Bár később a Hűvösvölgyben újraindult a tanítás, 1958 júniusában az intézményt végleg megszüntették.⁵

Farkas Márton a Rákócziból előbb a Trefort utcai ELTE gyakorló gimnáziumba került, majd 1961-ig a Központi Pedagógus Továbbképző Intézetben helyettes tanszékvezetőként a középiskolai történelemtanárok országos továbbképzésének egyik országos irányítója lett. Ebben az időben a történelemtanítás szakmódszertana és a történelmi oktatófilmek didaktikai alkalmazásának problémái érdekelték,⁶ több szaktanulmányt is publikált ezekről a kérdésekről.⁷

1961-ben azután átkerült Farkas Márton az MTA II. osztályára főelőadóként.⁸ A rendelkezésre álló források alapján mindeddig nem mutatható ki, hogy tudományos érdeklődése a korábbi pedagógiai szakmódszertani kérdésekről hogyan és mikor terelődött át az első világháború történetére. Utólag azonban visszakövetkeztethető, hogy valamikor az '50-es és a '60-as évek fordulóján kellett megtörténni ennek a fordulatnak. Ekkortól lett ugyanis a Tudományos Minősítő Bizottság aspiránusa és ekkortól kezdett el dolgozni a *Katonai összeomlás és forradalom. A hadsereg szerepe a Monarchia 1918-as összeomlásában* című kandidátusi disszertációján. Ezzel a munkával párhuzamosan Farkas Márton aktívan bekapcsolódott a hazai és a nemzetközi tudományos életbe is. Noha – papíron legalább is – adminisztratív beosztásban volt, gyakorlatilag az intézeti kutatókkal azonos feltételeket élvezett mind a külföldi ösztöndíjak, tanulmányutak, mind a konferenciákon való részvétel tekintetében. Ennek illusztrálására álljon itt a következő (valószínűleg

⁴ *Szabad Nép*, 1956. szeptember 30. 3. o. A cikk címe: Négyemeletes lexikon.

⁵ Dr. Kiss Géza ezredes: A „II. Rákóczi Ferenc”, katonai Középiskola története a tisztképzés szolgálatában. <http://scharekf.hu/dotroll/neveles/KissRakoczi.htm> (A letöltés ideje: 2018. március 18.)

⁶ *Magyar Nemzet*, 1961. február 5. 3. o. „Nemzetközi együttműködést az oktatófilmek készítésében”; *Századok*, 1961. 3. sz. 435. o.

⁷ Tanulmányok a középiskolai történelemtanítás módszertana köréből. 1. Szerk. Farkas Márton. Központi Pedagógus Továbbképző Intézet. Budapest, 1962.

⁸ Konkrét feladatait nem ismerjük közelebbről. Annyi bizonyos, hogy a 14. kötet (1964–65) 3. számától a 18. kötet (1969) 2–3. számáig technikai szerkesztőként működött közre Az MTA Társadalmi-történeti Tudományok Osztályának Közleményei (MTA Közl.) szerkesztésében.

nem teljes) felsorolás: 1962 júliusában tíz napig Drezdában járt.⁹ 1963 utolsó két hónapját ösztöndíjjal Bécsben¹⁰ töltötte, rögtön utána egy hétre Münchenbe utazott kutatni.¹¹ 1964 júniusában két hétig az NDK-ban (Greifswaldban és Berlinben) volt.¹² 1966. október 17. és 24. között Varsóba is elmehetett a lengyel–magyar történész vegyes bizottság ülésére.¹³ 1967. március 27. és 31. között Moszkvában a *Nagy Októberi Szocialista Forradalom jelentősége* elnevezésű rendezvényen szintén ott volt a magyar delegáció tagjaként.¹⁴ 1967. augusztus 27. és szeptember 2. között Pozsonyban járt történészkonferencián – az MTA Történettudományi Intézetének illusztris kutatóival együtt.¹⁵ 1968 júniusában két hétre az NDK-ba ment, majd október 22–28. között Bécsben vett részt a Monarchia felbomlásáról rendezett konferencián.¹⁶ 1970. február 9-én ismét az NDK-ba indult kutatni – ezúttal hat hónapra.¹⁷ A felsorolás nem terjed ki a hazai rendezvényekre, melyeken szintén meglehetősen nagy aktivitást kifejtve szerepelt.

Ettől az időszaktól kezdve találkozunk nevével a történeti folyóiratokban is. Az ilyen alkalmak közül talán az első, amelyik konkrétan kötődik az első világháború témaköréhez, az 1964. május 25–27. közötti szolnoki történész vándorgyűlésről a *Századok* hasábjain megjelent beszámoló. A rendezvénynek az adott különleges jelentőséget, hogy itt hangzott el Balázs József, a Hadtörténelmi Intézet munkatársának előadása *Az első világháború* címmel, amely már a hazai történettudomány fokozódó érdeklődését jelezte e fontos történelmi korszak iránt.¹⁸ Az előadáshoz Farkas Márton is hozzászólt, ám lényegében teljes értékű korreferátum formájában, amit azután a *Hadtörténelmi Közlemények* teljes terjedelmében le is közölt.¹⁹ (Nem nehéz felismerni a hozzászólásban a készülő kandidátusi disszertáció egyik részletkérdését.) Ugyancsak részt vett – külső meghívottként – a Hadtörténelmi Intézet és Múzeum tudományos tanácsának azon az 1965. szeptember 24-i nagy jelentőségű ülésén, amelyen Horváth Miklós²⁰ kandidátus *A magyar hadtörténetírás fejlődése és feladatai* című *tervtanulmányát*, illetve – a korabeli beszámoló

⁹ MTA Közl. 1963/1–2. 230. o.

¹⁰ Valószínűleg már a bécsi Collegium Hungaricum új, Hollandstrasse 4. alatti épületének vendége volt. Az intézményt ugyan csak november 12-én avatták fel hivatalosan, ám már szeptemberben kiállítás nyílt benne, vagyis akár fogadhatott is kutatókat november 1-jétől, amikor Farkas Márton Bécsbe érkezett. *Népszabadság*, 1963. szeptember 4. 10. o., illetve november 13. 8. o.

¹¹ MTA Közl. 1964/1–2. 139. o.

¹² MTA Közl. 402. o.

¹³ A delegációt rajta kívül Székely György, Kovács Endre és Ruzsás Lajos alkotta. Érthetetlen, mit kérészt Farkas Márton ezen az úton, mivel „...a varsói ülészakra a bizottság módszertani jelentőségű és összehasonlító történeti kérdéskört választott, a megbeszélés tárgya a közép-európai városfejlődés problematikája volt a középkorban, jelesen a XII–XVII. században.” *Századok*, 1967. 6 sz. 1464. o.

¹⁴ Magyarországot Pach Zsigmond Pál akadémiai tag vezetésével a következő delegáció képviselte: Farkas Márton, Hajdu Tibor, Józsa Antal, L. Nagy Zsuzsa, Pamlényi Ervin, Siklós András és Zsilák András. *Történelmi Szemle*, 1967. 393. o.

¹⁵ Ránki György, Kovács Endre, Gonda Imre, Hanák Péter, Katus László, Kolossa Tibor, Somogyi Éva, Spira György, Vörös Antal voltak rajta kívül a magyar résztvevők. MTA Közl. 1968/2. 291. o.

¹⁶ Ránki Györggyel, Muksi Ferencsel és Gonda Imrével a Történettudományi Intézetből, továbbá Berend T. Ivánnal, Siklós Andrással, Hetés Tiborral, Galántai Józseffel és Gábor Sándornéval más intézményekből. *Történelmi Szemle*, 1968. 463. o.

¹⁷ MTA Közl. 1970/1. 140. o.

¹⁸ Lásd: *Pollmann Ferenc: A Nagy Háború magyarországi historiográfiája. Múltunk*, 2015/1. 98–99. o.

¹⁹ *Farkas Márton: Az osztrák–magyar katonai vezetés kísérletei a hadsereg forradalmasodásának megakadályozására a háború utolsó évében. Hadtörténelmi Közlemények*, 11. (1964) 3. sz. 401–421. o.

²⁰ Nem azonos az 1956-os forradalom és szabadságharc legismertebb hazai hadtörténész kutatójával!

szerint – „ennek kapcsán a magyar hadtörténetírás kibontakozásának és fejlődésének jellemző vonásait, eredményeit, főbb sajátosságait, valamint a magyar társadalmi haladás ügyét szolgáló marxista hadtörténetírás előtt álló fő feladatokat” vitatták meg.²¹ Farkas Márton hozzászólásában, miután felsorolta a magyar történettudomány előtt álló feladatokat (köztük a tervezett 10 kötetes *Magyarország története* című sorozatot), finoman megrótta a Hadtörténeti Intézet és Múzeum munkatársait, mert szerinte az intézmény „annak ellenére, hogy komoly tudományos kapacitást képvisel, távol esik ezektől a nagy országos tudományos tervektől. Pedig véleménye szerint ezek megvalósításából az intézmény tudományos kollektívája nem maradhat ki.”²²

Az időközben folyamatosan készülő kandidátusi disszertáció egy újabb fejezetét a *Századok* 1967. évi 5. száma – melynek központi témája a Nagy Októberi Szocialista Forradalom 50. évfordulója volt – közölte le *Forradalmi erjedés az osztrák–magyar hadseregben a Nagy Októberi Szocialista Forradalom győzelme után* címmel.²³ Ugyancsak a disszertáció tematikájába illeszkedett Farkas Mártonnak a *Hadtörténelmi Közlemények* következő évfolyamában publikált *Katonai felkelés Pécsen 1918 májusában* című tanulmánya.²⁴ Az 1968-as esztendő számára legfontosabb eseménye azonban kétség kívül a kandidátusi disszertáció megvédése volt.

Az eseményre a Hadtörténeti Intézet és Múzeum *tanácsstermében* került sor 1968. március 28-án. A védésről Szász Zoltán számolt be a *Századok* 1970/5–6. számában.²⁵ A disszertációnak Gonda Imre és Józsa Antal volt a két opponense. A *katonai összeomlás és forradalom 1918-ban* címen később az Akadémiai Kiadónál könyv formájában is megjelentetett munka²⁶ kétség kívül Farkas Márton legjelentősebb hozzájárulása a magyarországi (had)történetíráshoz. (Nyilván az MTA doktori fokozat elnyeréséért elkészített nagydoktori disszertáció lehetne a legjelentősebb *contributio* – csakhogy az kéziratban maradt és soha sem jelent meg nyomtatásban. Erről a későbbiekben még lesz szó.)

Nézzük, hogyan foglalta össze a szerző a *Katonai összeomlás* fő mondanóját: „Ez a munka azzal a céllal készült, hogy – korántsem a teljesség igényével, de a történelmi hűségre törekedve (sokszor az események órára és percre történő regisztrálásával is) – a hadseregben bekövetkező politikai fejlődés: a forradalmi erjedés, az azt követő forradalmi válság és a válságnak a forradalomba való átcsapása folyamatának felvázolásával bemutassa a forradalmi katonatömegek effektív részvételét egyrészt a Monarchia államrendszerét megdőntő polgári demokratikus forradalmakban, másrészt a forradalmak győzelmét indirekt módon elősegítő forradalmi jellegű katonai felbomlásban, kifejezésre juttatva, hogy a katonatömegeknek a Monarchia megsemmisítésében kifejtett harca és elért győzelme a munkásosztály és a többi dolgozó osztály és réteg harcának és győzelmének részeként, történelmileg haladó, igazságos és jogos volt, – jöllehet ez a harc és győzelem sajátos okok és ellentmondások következtében nem vezetett el a Monarchia elnyomott népeinek társadalmi felszabadulásához. Fontos feladatnak tekintettük továbbá,

²¹ *Hadtörténelmi Közlemények*, 12. (1965) 4. sz. 749–750. o.

²² *Hadtörténelmi Közlemények*, 13. (1966) 1. sz. 98. o.

²³ *Századok*, 1967. 5. sz. 1026–1035. o. Később még egy fejezetet sikerült elhelyeznie a *Századokban* (1969. 320–358. o.) „Az Osztrák–Magyar Monarchia megmentésének kísérletei és a páduai fegyverszünet” címmel.

²⁴ *Hadtörténelmi Közlemények*, 15. (1968) 3. sz. 417–427. o.

²⁵ *Századok*, 1970. 5–6. sz. 1311–1314. o.

²⁶ *Farkas Márton: Katonai összeomlás és forradalom 1918-ban*. Budapest, 1969. (Farkas 1969.)

hogy a fegyveres erőben bekövetkezett politikai fejlődéssel párhuzamosan bemutassuk a Monarchia vezető köreinek s mindenekelőtt a politikáját reprezentáló és végrehajtó hadvezetőségnek kétségbeesett erőfeszítéseit és egyre fokozódó, kudarccal végződő harcát a hadsereg, s vele a Monarchia megmentéséért, valamint az imperialista célok adott lehetőségeiért eléréséért.”²⁷

Az opponensek közül Gonda Imre volt az, aki – miután elismerően szólt a szerző munkájának színvonaláról –, felfigyelt rá, hogy míg az utóbbi évek kutatásai egyre nagyobb mértékben igazolják a Habsburg Monarchia viszonylag pozitív szerepét a *határai* között élő népek gazdasági fejlődésének előmozdításában, addig Farkas Márton disszertációja a felbomlás nézőpontjából éppen arra világít rá, hogy e gazdasági erők nem voltak elegendők a nyomokban kibontakozó feszítőerők ellensúlyozására.²⁸ Gonda szerint a birodalom felbomlását a háború legfeljebb siettette, és ezt támasztja alá Farkas Márton azzal, hogy kimutatja: a frontbarátkozások már 1915-től megkezdődtek. Ugyanakkor hiányolja a disszertánstól, hogy az nem ábrázolja „a szerves összefüggést a háború előtti nemzeti-ségi és a háború alatti függetlenedési mozgalmak között.”²⁹ Ami a másik opponens, Józsa Antal véleményét illeti, ő – alapvetően szintén pozitív véleménye mellett – „hiányolta a katonapolitikai válság és az általános politikai válság fogalmainak gondos körülhatárolását, javasolta a katonai terminológia további egységesítését, a hadifogoly-légiók létszámadatainak felülvizsgálatát, a Magyarországon másolatban található orosz levéltári anyag felhasználását. Javasolta továbbá a németországi forradalom és a Monarchia hadserege közötti párhuzam megvonását, a szociáldemokraták egyes áramlatainak a hadsereg felbomlásában és a forradalomban vitt szerepének bemutatását.”³⁰

Mint a fentiek alapján várható volt, mindkét opponens és ezt követően a bizottság is javasolta a kandidátusi fokozat odaítélését, és ez meg is történt. Ezt követően az Akadémia főtitkára „lehetővé tette számomra, hogy teljes erőmmel történettudományi kutatásokat végezzek és átkerüljek az MTA Történettudományi Intézetébe 1969. október 1-én” – olvashatjuk Farkas Márton saját szavait önéletrajzában. Így megszűnt az eddigi visszás helyzet: immár nem főelőadóként, hanem egy kutatóintézet tudományos munkatársaként folytathatta munkáját. Valójában azonban sok időt nem töltött az intézetben: 1970 februárjától – mint arról már említés történt – féléves NDK-beli kutatóútra ment. November 1-jén pedig már el is búcsúzott az Úri utcától. Igaz, nem ment messzire, csupán a Kapisztrán tér túloldalára: a Hadtörténeti Intézet és Múzeum lett az új munkahelye.

A Hadtörténeti Intézetben

Az átköltözés után némileg nyugalmasabb időszak következett – már amennyire a publikációk számából erre következtetni lehet. 1971-ben Farkas Márton ugyan letett az asztalra egy érdekes forrásközleményt a száműzetésben élő német császár, II. Vilmos és Hitler kapcsolatáról³¹ (egyik ritka eset, amikor elhagyta az 1914 és 1918 közötti idő-

²⁷ Farkas 1969. 9. o. (Kiemelés nem az eredetiben.)

²⁸ *Századok*, 1970. 5–6. sz. 1312. o.

²⁹ Uo.

³⁰ *Századok*, 1970. 5–6. sz. 1313. o.

³¹ Farkas Márton: Hohenzollern restaurációs remények és a hitleri fasizmus. *Hadtörténelmi Közlemények*, 18. (1971) 1. sz. 129–152. o.

szakot!), ám úgy tűnik, ekkor már a következő tudományos fokozat: az MTA doktori cím megszerzésére készült. A következő évben még megmaradt a német tematikánál: hosszabb tanulmányt publikált a császári Németország fegyverszüneti kérelmének történetéről³² (később majd tudományos ismeretterjesztő formában is megírja ugyanezt.³³) Időközben beválasztják a *Hadtörténelmi Közlemények* szerkesztőbizottságába.³⁴

1976-ban napvilágot lát Hindenburgról írott életrajza.³⁵ A Magyar Történelmi Társulat – melyben Farkas Márton évtizedeken át aktív szerepet játszott – sajátos módon úgy próbálta *Életek és korok* címmel újjára indított életrajzi sorozatára felhívni a figyelmet, hogy *minikönyvekként* adta ki a sorozat részeit. Talán a szokatlan, kisméretű publikációt ellensúlyozandó, 1977-ben egy átlagosnál nagyobb kötettel jelentkezik: az Intézetbeli kollégájával, Józsa Antallal közösen jegyzett *Az első világháború és a forradalmak képei* című munka alapvetően képgyűjtemény, ám minden fotó részletes képaláírással rendelkezik.³⁶ A barnított fotók mindazonáltal nem nyerték el a recenzens Gonda Imre tetszését.³⁷

A hetvenes évek „terméséből” fontos lehet kiemelni Farkas Márton néhány könyvismertetését. Így mindenekelőtt az osztrák Plaschka – Haselsteiner – Suppan szerzőtrío által jegyzett *Innere Front*³⁸-ról alkotott véleménye érdemel figyelmet, minthogy hasonló témát dolgoz fel, mint az ő *Katonai összeomlása*. Bevallom nem tudtam rájönni, miért fordította Farkas Márton az *Innere Frontot* „Hátsó front”-nak: miért nem volt neki jó a „belső front”? Mindenesetre az nem okozhat meglepetést, hogy – bár elismeri a mű érdemeit – korántsem maradéktalanul elégedett. Mint írja, „a szerzők anyagfeltáró munkája, alkotókészsége és ábrázolási módja mindenképpen elismerésre méltó, még akkor is, ha ítéleteikkel, következtetéseikkel vitatkoznunk kell.” Farkas Márton szerint „[a]mi a lázadások és felkelések okait illeti, a szerzők sem elégedtek meg az ún. Waldstättenféle jelentésben foglaltakkal, hanem önálló ítéletet alkottak. Az ítélet, amely a forradalmi mozgalmak jelszavai, kirobbanása, menete és eredménye alapján megfogalmazódik, általában figyelembe veszi a gazdasági, társadalmi, politikai és szociális okokat, indítékokat. A marxista történészek azonban ennél tovább lépnek: a mozgalmak történelmi érdemét nemcsak igazságos voltukban látják, hanem bukásuk ellenére is kétségkívül nagy jelentőségű hatásukban, amely a reakciós-imperialista, pusztulásra érett Habsburg állam legnagyobb erőszakszervezetének, a hadseregnek a bomlását elindította.”³⁹

Szintén érdekes lehet, amit az osztrák újságíró, Friedrich Würthle 1975-ben a szarajevói merényletről publikált könyve⁴⁰ kapcsán érdemesnek tart leírni. Würthle azok közé a szerzők közé tartozik, akik teljes mértékben meg vannak győződve Szerbia alapvető és gyakorlatilag egyedüli felelősségéről az első világháború kirobbanásában. Mi erről a véle-

³² A császári Németország fegyverszüneti kérelmének történetéhez. *Hadtörténelmi Közlemények*, 19. (1972) 4. sz. 685–723. o.

³³ *Farkas Márton: A császári sas lehell.* (Népszerű történelem.) Budapest, 1982.

³⁴ Az 1972/1. számtól az 1990/2. számig töltötte be ezt a pozíciót.

³⁵ *Farkas Márton: Hindenburg.* (Életek és korok.) Budapest, 1976.

³⁶ *Az első világháború és a forradalmak képei.* Szerk. *Farkas Márton és Józsa Antal.* Budapest, 1977.

³⁷ *Hadtörténelmi Közlemények*, 25. (1978) 2. sz. 268–270. o.

³⁸ *Richard Plaschka – Horst haselsteiner – Arnold Suppan: Innere Front. Militärassistentz, Widerstand und Umsturz in der Donaumonarchie 1918.* I–II. Bd. Wien, 1974.

³⁹ *Hadtörténelmi Közlemények*, 22. (1975) 3. sz. 581–585. o.

⁴⁰ *Friedrich Würthle: Die Spur führt nach Belgrad. Die Hintergründe des Dramas von Sarajevo 1914.* Wien–München–Zürich, 1975.

ménye Farkas Mártonnak? Íme: „Würthle műve nagyon tanulságos és nagy publicisztikai erővel megírt alkotás. A mű alapkoncepciója és mondanivalója azonban erőteljes kritikát von maga után: a marxista történetírás – az elmúlt évtizedek elmélyült kutatására támaszkodva – nem fogadja el az első világháború kitöréséért egyetlen államot, vagy terrorista csoportot felelőssé tevő álláspontot. Az imperialista háború kirobantásáért valamennyi imperialista nagyhatalmat felelősség terheli. Nem hanyagolható el, hogy a kezdeményező szerepet az agresszív német és osztrák–magyar imperializmus vállalta magára.”⁴¹

A nyolcvanas évek elejétől azután Farkas Márton elkezdí közreadni a készülő nagydoktori részleteit. 1981-ben publikálja az 1914-es lemergi csatákról szóló részt,⁴² ezt követi 1982-ben a kárpáti téli csata feldolgozása,⁴³ majd a következő esztendőben az 1914. évi Szerbia elleni első hadjárat története.⁴⁴ Már ezekből a részekből is sejthető, hogy a disszertáció tárgya az Osztrák–Magyar Monarchia első világháború alatti katonai szereplése, azaz: Farkas Márton célja a mindeddig hiányzó magyar első világháború-történet megírása. Az, amit mindenki hiányol.

Előbb még azonban meg kell írni ezt a narratívát – rövidített formában... A már évtizedek óta készülő *Magyarország hadtörténete*,⁴⁵ amely már Horváth Miklós *tervtanulmányában* is szerepelt, 1985-ben végre elkészült. Az első világháborúról szóló részt természetesen Farkas Márton írja. Az alapvetően a nagyközönségnek szánt kiadvány nem tartalmaz jegyzeteket, ennél fogva visszakereshetetlen, honnan vesz a szerző valamely állítást...

Ebből az időszakból feltétlenül szólni kell Farkas Mártonnak egy olyan tanulmányáról, amely a magyarországi olvasóközönség számára talán a legkevésbé ismert, mivel csupán egy, az akkori NSZK-ban publikált tematikus kötetben jelent meg német nyelven, ráadásul e kiadvány a hazai könyvtárak közül egyedül a Hadtörténeti Könyvtárban hozzáférhető.⁴⁶ Külön érdekessége a tanulmánynak, hogy benne a szerző az első világháború hadtörténetének magyarországi historiográfiáját foglalja össze 1918-tól a nyolcvanas évek közepéig.⁴⁷ A hazai történetírás történetét tárgyaló dolgozatok általában ritkák, mint a fehér holló, és különösen azok a *hadtörténetírás* teljesítményét áttekintő vállalkozások. Farkas Márton munkája azért is érdekes, mert rávilágít, miképpen látta a marxista hadtörténész a két világháború közötti korszakban tevékenykedő egykori kollégák teljesítményét, ugyanakkor saját kortársainak publikációit is számba veszi (beleértve a szerzők közé természetesen önmagát is).

A szerző már az elején leszögezi, hogy a Horthy-korszak politikai-ideológiai elvárásai eleve elzárták az utat a világháború objektív tudományos vizsgálata előtt és a sorra születő

⁴¹ *Hadtörténelmi Közlemények*, 23. (1976) 3. sz. 585–587. o.

⁴² *Farkas Márton*: Lemberg. Az Osztrák–Magyar Monarchia hadműveletei 1914 kora őszén Galiciában. Augusztus 15–szeptember 25. *Hadtörténelmi Közlemények*, 28. (1981) 2. sz. 167–206. o.

⁴³ *Farkas Márton*: Téli hadjárat a Kárpátokban. (1915. január 23 – március 22.) *Hadtörténelmi Közlemények*, 5. (1958) 2–3. sz. 393–430. o.

⁴⁴ *Farkas Márton*: Az első tűzpróba. Az Osztrák–Magyar Monarchia hadseregének veresége a Drina–Száva mentén 1914 augusztusában. *Hadtörténelmi Közlemények*, 31. (1984) 3. sz. 439–473. o.

⁴⁵ Magyarország hadtörténete I–II. k. Főszerk. *Liptai Ervin*. Budapest, 1985. Farkas Márton jegyzi az első világháborúról szóló részt: II. k. 41–129. o.

⁴⁶ Neue Forschungen zum Ersten Weltkrieg: Literaturberichte u. Bibliographie von 30 Mitgliedstaaten der „Commission International D’Histoire Militaire Comparée”. Hrsg. von *Jürgen Rohwer, Bernard*. Koblenz, 1985. (*Rohwer* 1985.)

⁴⁷ *Márton Farkas*: Die ungarische kriegsgeschichtliche Forschung zum Ersten Weltkrieg. In: *Rohwer* 1985. 345–362. o.

publikációk a területi revízióra törekvő külpolitika pusztá eszközeivé váltak. Véleménye szerint a Horthy-korszak történetírásának alapkonceptiója egyfajta magyar *tördőfés-elmélet* volt. Eszerint az alattomos háterszági elemek aknamunkája kényszerítette térdre az ellenségei által soha le nem győzött hadsereget. Ezek után sorra veszi a két világháború között megjelent legfontosabb első világháborús szakirodalmat, melyről nincs egyöntetűen elítélő véleménnyel: a kétség kívül szakmailag legigényesebb vállalkozásról, a magyar Királyi hadilevéltár eredetileg 24 kötetesre tervezett, de végül a 10. kötet után félbemaradt sorozatáról⁴⁸ például azt írja, hogy bár hungarocentrikus koncepciója alapvetően hibás, ám a felhasznált nagyszámú korabeli dokumentum miatt mégis értékes információkat tartalmaz.

Ami az 1945 utáni időszakot és különösen az 1956 utáni szakaszt illeti, Farkas Márton meglehetősen ügyességgel próbálja meg elleplezni azt a tényt, hogy hosszú évtizedeken keresztül tudatosan háttérbe szorították az első világháború történetének kutatását. Mindenesetre a kortárs szaktudomány első világháborús publikációi közül majdnem sikerül neki bravúros módon teljességgel említetlenül hagyni Galántai József tevékenységét, miközben a korszak gazdaság- vagy politikatörténéseit rendre megemlíti. Tény, hogy Galántai könyveit a hadtörténeteszek nem tartják sokra: főleg a szakterminológia pongyola használatát, valamint a levéltári források mellőzését szokták felhánytorgatni neki. Farkas Márton sem említi Galántai monográfiáit szubjektív mustrája során: kizárólag a *Magyarország története* 7. kötetében az első világháborúról írott fejezetét veszi figyelembe, ám sajnálkozva állapítja meg, hogy az adott keretek „mélyebb hadtörténeti elemzést” nem tettek lehetővé, ám az olvasó még így is „sok hadtörténeti ismerettel gyarapodhat.”

Szintén a nyolcvanas évek termése két idegen nyelvű publikáció is. Mindkettő a Király Béla által alapított *Atlantic Studies in Society and Change* című sorozatban jelent meg. Az első a Doberdó birtoklásáért 1915–1916-ban folytatott osztrák–magyar–olasz küzdelmet tárgyalja,⁴⁹ a másik a Monarchia 1918 őszi katonai összeomlásáról szól.⁵⁰

A Hadtörténeti Intézet után

A rendszerváltás körüli zavaros átmenet alapvetően befolyásolta Farkas Márton kARRIERJÉT, amennyiben átszervezésre hivatkozva az intézmény vezetője 1989 végével nyugdíjba küldte őt. Mivel már ténylegesen betöltötte a nyugdíjkorhatárt, a döntés ellen nem volt alapja panasszal élni. Így azután 1990. január 1-jével hivatalosan is nyugdíjba vonult. S bár az MTA doktori pályázatát még 1989 decemberében benyújtotta, az eljárás során már végig nyugdíjasként szerepelt.⁵¹

1989. november 13-án került sor a disszertáció – melynek címe *A császári és királyi hadsereg az első világháborúban volt* – munkahelyi vitájára. A nagyszámú résztvevő

⁴⁸ A világháború 1914–1918. Különös tekintettel Magyarországra és a magyar csapatok szereplésére. Kiadja a Magyar Királyi Hadilevéltár. 1–10. k. Budapest, 1928–1942.

⁴⁹ Doberdo. The Habsburg Army on the Italian Front, 1915–16. In: East Central European Society in World War I. Eds. Béla K. Király and Nándor F. Dreisziger. War and Society in East Central Europe. Vol. XIX. (Atlantic Studies on Society in Change №. 38.) New York, 1985. 313–337. o.

⁵⁰ The Military Collapse of the Austro–Hungarian Monarchy, October 24 to November 3, 1918. In: Revolutions and Interventions Hungary and Its Neighbor States 1918–1919. Ed. Peter Pastor. War and Society in East Central Europe, Vol. XX. (Atlantic Studies on Society in Change №. 39.) New York, 1988. 11–23. o.

⁵¹ A doktori eljárásra vonatkozó adatok forrása: MTA Levéltár, 200 TMB 51029/89.

között a Hadtörténet Intézet történészein kívül a Zalka Máté Katonai Műszaki Főiskola parancsnoka és egyik tanára is jelen volt. Figyelemre méltó, hogy az egyik opponensként a doktori eljárásban szerepet vállaló Galántai József alapvetően pozitív álláspontot foglalt el a vitában. Farkas Márton egykori kollégái már sokkal kritikusabban fogalmaztak: többen kifogásolták, hogy a disszertáció szerzője elítélően ír az egykori Osztrák–Magyar Monarchiáról, az osztrák–magyar haderőről és személy szerint Conrad von Hötzendorfról. Mindennel együtt azonban mindenki kiemelte a levéltári források használatának széles körű voltát, és általános volt a vélemény, hogy a dolgozat messze meghaladja a doktori cím elnyeréséhez szükséges színvonalat és szintet. Különös, hogy viszonylag kevés kritikát kapott a disszertáns a dolgozat terjedelme miatt, pedig a 600 oldalas felső határt alaposan túllépte.

A hosszadalmas eljárás miatt végül a védésre csak 1991. június 11-én került sor. Az Erényi Tibor elnökele alatt összeülő bizottság meghallgatta a három opponens: Hajdu Tibor, Szabó Miklós és Galántai József írásos véleményét. A legszelidebb értékelést ezúttal is Galántai Józseftől kapta a disszertáns, aki szinte nem is talált kifogásolnivalót a munkában. A másik két opponens már jóval kritikusabb volt. Szabó Miklós vezérőrnagy (aki Farkas Mártont még a Rákóczi iskolából ismerhette)⁵² szóvá tette a terjedelmi korlát körülbelül 50%-os túllépését, a tisztikarral és főleg a vezérkari tisztekkel szembeni szerinte egyoldalúan elítélő szemléletet, a jelöltnek a katonai szakterminológia használatával kapcsolatos bizonytalankodásait stb. Hajdu Tibor úgy vélekedett, hogy egy ilyen volumenű vállalkozás egyetlen ember képességeit meghaladja, különösen, ha a levéltári kutatástól a narratíva megalkotásáig mindent egymaga akar csinálni. Ehhez rendszerint hiányzik a megfelelő idegennyelvtudás: Farkas Márton a német mellett gyakorlatilag nem olvasott idegen irodalmat vagy forrásokat. De ezért az opponens szerint nem lehet hibáztatni. A megoldás az, amit a Plaschka–Haselsteiner–Suppan-kutatócsoport alkalmazott: úgy választották meg munkatársaikat, hogy együtt gyakorlatilag minden szükséges nyelven hozzáfértek a forrásokhoz. Az ilyen jellegű vállalkozásokat csakis csapatmunkában lehet kellő hatékonysággal megvalósítani. Ettől függetlenül szerinte Farkas Márton bebizonyította, hogy érdemes a tudomány doktora cím elnyerésére.

Az egybehangzóan pozitív értékelések alapján a bizottság természetesen támogató döntést hozott, és ennek eredményeképpen Farkas Márton megkapta az MTA doktora címet. Vélhetőleg azonban már nem sok öröme tellett benne, mivel nyugdíjasként a továbbiakban már nem volt jelen a hazai tudományos életben. Egykori munkahelyére, a Hadtörténeti Intézetbe nem járt be. Nyilván neheztelt az intézményre, amiért annak idején nyugdíjba kellett vonulnia. Publikációt a későbbiekben már nem találunk tőle a nyilvános adatbázisokban. Disszertációját sem jelentették meg, annak ellenére, hogy korábban erre a Zrínyi Kiadó ígéretet tett. A megváltozott körülmények miatt azonban más kiadó érdeklődését sem sikerült felkelteni a csaknem ezer oldalas, alapvetően a klasszikus hadtörténetírás mércéjével is száraz, katonás stílusban íródott kézirat kiadására. Így az továbbra is a Hadtörténeti Könyvtár raktárában várja a ritka érdeklődőket...

⁵² Farkas Márton azonban őt nem tanította (Szabó Miklós szíves közlése).

Farkas Mártont – mit szépítsük – elfelejtette a szakma és elfelejtették az olvasók. Halálhírét ugyan közölte a *Népszabadság*,⁵³ ám a szakmai folyóiratokban hiába keressenék nekrológiát: sem a *Hadtörténelmi Közlemények*, sem a *Századok*, vagy a *Történelmi Szemle* nem búcsúzott el tőle. Ez az írás egyebek mellett azért is született, hogy Farkas Mártonra olyan történészként emlékezzünk, aki a maga idejében sokat tett a magyar hadtörténetírás műveléséért.

Ferenc Pollmann

HUNGARIAN MILITARY HISTORIANS OF THE KÁDÁR ERA: MÁRTON FARKAS
(1926–2000)

(Abstract)

This paper discusses the professional career of Márton Farkas, one of the most significant Hungarian military historians of the decades before the change of the regime, who was also a fellow of the Military History Institute from 1971 until his retirement in 1990. Márton Farkas's most important research area was World War I, similarly to the author of this paper, who thus sees his lines here as a late tribute to Farkas. Focusing strongly on the historian's achievements, the author acquaints the readers with Márton Farkas's most important publications, and speaks about his accepted but never published dissertation, too

Ferenc Pollmann

UNGARISCHE KRIEGSGESCHICHTSSCHREIBER AUS DER KÁDÁR-ÄRA:
MÁRTON FARKAS (1926–2000)

(Resümee)

Die vorliegende Mitteilung behandelt die berufliche Laufbahn eines herausragenden Vertreters der Militärgeschichtsschreibung Ungarns in den Jahrzehnten vor der Wende, nämlich Márton Farkas, der zwischen 1971 und 1990 (bis zu seiner Pensionierung) Mitarbeiter des Instituts für Militärgeschichte war. Der Verfasser, der sich selbst mit dem wichtigsten Forschungsthema von Márton Farkas, der Untersuchung des Ersten Weltkriegs beschäftigt, möchte gegenüber diesem mit dieser Arbeit seine verspätete Ehre zum Ausdruck bringen. Dabei konzentriert er sich betontermaßen auf seine Leistung in der Geschichtsschreibung und stellt dem Leser dabei die wichtigsten Publikationen von Márton Farkas vor. In diesem Kreis kommt er auch auf die Dissertation des Letzteren zu sprechen, die Farkas an der Ungarischen Akademie der Wissenschaften eingereicht hatte, die jedoch nie erschienen ist.

⁵³ Lásd a 3. jegyzetet!

Ferenc Pollmann

HISTORIOGRAPHES HONGROIS DE LA PÉRIODE KÁDÁR : MÁRTON FARKAS
(1926–2000)

(Résumé)

Cette communication traite du parcours professionnel de Márton Farkas, un des historiographes les plus marquants de Hongrie dans les décennies précédant le changement de régime politique. À partir de 1971 jusqu'à sa prise de retraite en 1990, Farkas a travaillé à l'Institut d'Histoire militaire. Puisque l'auteur étudie la Première Guerre mondiale qui fut aussi l'objet principal des recherches de Márton Farkas, cet écrit se veut aussi un hommage tardif. L'auteur met au centre la qualité du travail de l'historiographe en présentant les publications majeures de Márton Farkas et en évoquant aussi sa thèse de doctorat soutenue à l'Académie hongroise des Sciences qui n'a cependant jamais été publiée.

Ференс Поллманн

ВЕНГЕРСКИЕ ВОЕННО-ИСТОРИЧЕСКИЕ ПИСАТЕЛИ ЭПОХИ КАДАР:
МАРТОН ФАРКАШ (1926–2000)

(Резюме)

В этой публикации говорится о профессиональной карьере одного из выдающихся значительных представителей военной истории Венгрии за несколько десятилетий до смены режима: Мартон Фаркаш, который был сотрудником Военно-Исторического Института с 1971 по 1990-ие годы (до его выхода на пенсию). Автор публикации, так как и сам занимается самой важной темой Мартона Фаркаш, исследованием Первой Мировой Войны, предназначает свою работу своего рода поздним отданием почести. Он подчеркнуто сосредотачивается на достижениях историописца, в то время как знакомит читателя с наиболее важными публикациями Мартона Фаркаш, особо уделяя внимание к его защищенной, но никогда не опубликованной докторской диссертации Венгерской Академии Наук.

A KOSSUTH TÉRI SORTÚZ AZ ÚJABB FORRÁSOK TÜKRÉBEN*

1956. október 25-e, a „*legvéresebb nap*”¹ meghatározó eseménye Budapesten a Parlament előtt következett be.² Az ezen a napon történtek fontos előzménye, hogy a szovjet és magyar politikai vezetés – a Poznańban bekövetkezett események³ hatására is – készen állt arra, hogy minden, a kommunista párt hatalmát, így a szovjet befolyás akadálytalan érvényesítését veszélyeztető megmozdulást az erőszak bármely formájának alkalmazásával elfojtsa és megtorolja.

Nyikita Szergejevics Hruscsov, a Szovjetunió Kommunista Pártja (SZKP) első titkára – 1956-ig több ízben kifejtette, hogy Magyarországon adott esetben készek minden eszközt felhasználni, így a Magyarországon állomásozó szovjet Különleges Hadtest parancsnoka már 1956 júliusában parancsot kapott: készítsen tervet a szovjet csapatoknak⁴ „*a szocialista társadalmi rend fenntartása, védelme, adott esetben helyreállítás*” érdekében történő alkalmazására.

Karhatalmi alkalmazásra vonatkozó tervekkel rendelkeztek a magyar erőszakszervezetek is. A Magyar Népköztársaság Karhatalmi Intézkedéseinek Tervét a Honvédelmi Tanács Elnöke, Nagy Imre 1954. január 18-án hagyta jóvá.⁵

* A tanulmány az Országház Felsőházi üléstermében, az 1956. október 25-i sortűz emlékére „A Kossuth téri sortűz – vérengzés, tömeggyilkosság az ország szívében” címmel, 2016. október 25-én rendezett tudományos konferencián elhangzott előadásom anyaga. A konferenciát rendező intézmények: Az Országgyűlés Hivatala Közgyűteményi és Közművelődési Igazgatósága és a Nemzeti Emlékezet Bizottsága.

¹ Ötvenhat októbere és a hatalom, 37. o.

² A Kossuth téren történtek vizsgálatát Kő András és Nagy J. Lambert (*Kő – Nagy* 2001.) Eörsi László, Varga László e témakörben megjelent munkái figyelembe vételével és saját kutatási eredményeimre építve végeztem el. A témakör korábbi feldolgozásait lásd: *Horváth M.* 2003. 75–84. o.; *Horváth – Tulipán* 2006. 40–41. o.

³ 1956. június 28-án a lengyelországi Poznańban mintegy ötvízezer munkás vonult az utcára kenyert és szabad választásokat követelve. A biztonsági erők fegyverrel verték szét a tüntetést, melynek következtében hetvenöt fő meghalt, háromszázan megsebesültek és több mint háromszáz fői letartóztattak. 1958. október 8-án és 12-én a poznańi zavargások több résztvevőjét börtönbüntetésre ítélték.

⁴ Az 1955 szeptemberében Magyarországon felállított szovjet Különleges Hadtest állományába kettő – a 2. és 17. – gépesített gárdahadosztály, a 195. vadászrepülő, a 177. bombázórepülő hadosztály, a 20. pontonos hídászrezd, valamint légvédelmi, fegyvernemi és más szakcsapatok kerültek. A hadtest parancsnoksága Székesfehérvárra települt, főerői Szombathely, Kecskemét, Pápa, Debrecen, Szolnok, Cegléd, Sárbogárd, Veszprém, Hajmáskér, Győr, Körmen és Komárom helyőrségekben állomásoztak.

⁵ Hadtörténelmi Levéltár, Magyar Néphadsereg Vezérkara Hadművelési Csoportfőnökség iratai, 1954/T. 8. doboz. I. csomó. – Elvi előterjesztés a Magyar Néphadsereg csapatainál, az állami és társadalmi rend fenntartása, illetve elemi csapás bekövetkezése esetén elrendelésre kerülő biztonsági (karhatalmi) szolgálat megszervezésével kapcsolatban. A dokumentumot Okváth Imre bocsátotta a rendelkezésemre.; Uo. Hadművelési Csoportfőnökség iratai, 1967/260. doboz. – Ezeket terveket 1998-ban kutatásai során Zsitnyányi Ildikó találta meg. A tervről lásd még: *Zsitnyányi* 1999.; *Horváth M.* 2003. 45–53. o.

Marosán György, a Magyar Dolgozók Pártja (MDP) Politikai Bizottságának (PB) tagja október 21–22-én a szegedi eseményekkel⁶ – összefüggésben élni akart a tűzparancs kiadásának lehetőségével. Marosán és Révai József az MDP PB ülésén nyíltan kimondták: „Ha kell lövetni fogunk!”⁷

Egyértelmű, hogy a Szovjetunió mindenkori politikai vezetése által vezetõ funkcióba helyezett, a szovjet vezetés Magyarországgal kapcsolatos politikai elhatározásait feltétel nélkül megvalósító magyar vezetõk az így „megszolgált” hatalmuk megvédése érdekében – a következményekkel nem számolva – szinte reflexszerûen fordultak a Szovjetunióhoz segítségért. A szovjet csapatok október 23-ai bevetésével – függetlenül attól, hogy azt kérték, vagy a bevetés tényét tudomásul vették – a magyar politikai vezetés meghatározó része egyet értett. Elfogadták a szovjet vezetõknek a válság kezelésével kapcsolatban adott „tanácsait”, és azok végrehajtását magukra nézve kötelezőnek tekintették. Bizonyítható, hogy a szovjet vezetõk által kijelölt, majd az események hatására többször módosított mozgáster határait október 23–28. között a magyar vezetés egyetlen lényeges kérdésben sem lépte át. Ez természetesen nem azt jelenti, hogy részkérdésekben ne lettek volna viták, de a menetközben bekövetkezett sûrlódások, félreértések, félrehallások sem eredményezték október 31-ig azt, hogy a szovjet vezetés megvonta volna a támogatást a magyar vezetéstõl. A szovjet vezetés alapján véve alkalmasnak tartotta a Kádár János vezette párt- és a Nagy Imre nevével fémjelzett, valójában formálisan október 28-ig nem létező kormányt a kialakult válság szovjet érdekeknek megfelelõ kezelésére.

Nem kerülhetõ meg annak kimondása sem, hogy a politikai vezetés – a válság kezelésével kapcsolatos alapdöntések meghozatalában – egységes volt, így egységesen felelõs mindazokért a következményekért, amelyek e döntések hatására Magyarországon bekövetkeztek.

A tüntetõk és az erõszakszervezetek közötti összetûzések során az elsõ lövések nem Budapesten a Rádió épületénél dördültek el. A rendõrség és a megyében lévõ államvédelmi szervek: a karhatalmi zászlóalj katonái elõször október 23-án délután, Debrecenben nyitottak tüzet a BM Megyei Fõosztály épülete elé vonuló tüntetõ tömegre, amelynek következtében a tüntetõk közül hárman életüket veszítették és sokan megsebesültek. A Rádiónál leadott újabb sortűz hatására megkezdett harc, a változásoknak mereven, görcsösen ellenálló hatalom elleni küzdelem a szovjet csapatok bevetését követõen az idegen befolyástól mentes Magyarországért folytatott szabadságharcá vált.

A Központi Vezetőség (KV) döntéseivel – Katonai Bizottság kiküldése, statárium elrendelése, a munkásság, elsõsorban a legmegbízhatóbb párttagok felfegyverzése – a szovjet döntések végrehajtásnak irányítására Budapestre érkező vezetõk, Anasztaz Mikojan, a Szovjetunió miniszterelnökének elsõ helyettese és Mihail Szuszlov – mindketten az SZKP Elnökségének tagjai – is egyetértettek. Mikojan volt az aki, a PB október 24-i ülésén javasolta, hogy az üzemek dolgozóit aktívabban kell bekapcsolni a felszámolásba, „fel kell szólítani a munkásságot, hogy nyújtsanak segítséget a rend helyreállításá-

⁶ Szegedről indult útjára a kezdeményezés, hogy az 1848-as márciusi ifjúság példáját követve megfogalmazzák: „Mit kíván a magyar nemzet?” Október 16-án a szegedi diákok elhatározták, hogy kíválnak a kommunista párt ifjúsági szervezetébõl, a DISZ-bõl, és újjáalakítják a Magyar Egyetemisták és Fõiskolások Egyesületes Szervezetét. Október 20-án itt fogalmazódott meg az a tízpontos program, amely többé-kevésbé azonos volt a budapesti egyetemeken két nappal késõbb megfogalmazott pontokkal.

⁷ *Litván* 1991. 38. o.

ban. Ezzel olyan hangulatot kell teremteni, hogy a nép és a kormány összefog a rend helyreállítása érdekében”.⁸ A statárium kérdéséről ekkor Mikojan a következőket mondta: „Ha elállunk mindennemű megtorlástól, annak komoly előnye, de nagyon komoly hátránya is van. Holnap a helyzetet már jobban megítélhetjük, s akkor ezt is meg lehet szervezni.” Kiemelendő még Mikojan hozzászólásából az a javaslat, hogy a magyar politikai vezetésnek a lakosságról a harcok ellenére is gondoskodni kell. Ezt követően Mikojan a Politikai Bizottságot felszólította, hogy a Minisztertanács nevében készítsen felhívást, amely felhívást, mint az „események utáni első kormánydokumentumot... igen gondosan kell megírni”.⁹

A Kossuth Rádióban másnap, október 25-én 6 óra 23 perckor elhangzott „*gondosan megírt*” közleményből a hallgatók többek között arról értesülhettek, hogy a Minisztertanács parancsára „október 25-re virradó éjszaka az ellenforradalmi puccskísérletet felszámolták”, „az ellenforradalmi erőket” szétverték, és csak „itt-ott működnek még kisebb fegyveres csoportok és helyenként elszigetelt orvlövők”.¹⁰ Ebből persze egy szó sem volt igaz, és a politikai vezetés felelőtlenségét mutatja az is, hogy ebben a minden szempontból bizonytalan helyzetben a „kormány” – lényegében szovjet javaslatra és jóváhagyással a pártvezetés – azzal a felhívással fordult a lakossághoz, hogy induljon meg a közlekedés, a hivatalok, intézmények és üzemek dolgozói kezdjék meg a munkát.¹¹

Mikojan és Szuszlov október 25-i, második jelentésükben többek között arról számoltak be, hogy az „október 25-én, a reggelre beálló nyugalmat követően dél felé ismét feszültebbé vált a helyzet Budapesten”.¹² A Parlament előtti téren összegyűlt óriási tömeg „a szovjet katonák felszólítására sem oszlott szét. Ráadásul a környező házak tetejéről egységeinkre több lövést adtak le, és benzines palackokkal felgyújtották egyik harckocsinkat. Mindezek következtében tüzelés kezdődött, és a hírek szerint 60 magyar vesztette az életét, nem számítva a sebesülteket.”¹³

A jelentésben foglaltakkal ellentétben Szuszlov az SZKP KB Elnökségét október 28-án arról tájékoztatta, hogy a lakosságnak a szovjet csapatokhoz való viszonya alapvetően az október 25-i Kossuth téri tüntetés¹⁴ „szétkergetését” követően romlott meg. „Tüzet nyitottak. 70 halott a lakosság köréből. Sok fekete zászlót tüztek ki...”¹⁵ – jelentette ki Szuszlov. A fentiekkel együtt pontosításra és kiegészítésre szorul az 1956-ban a szovjet csapatok fővárosi hadműveleteit a Különleges Hadtest megbízott törzsfőnökeként irányító Malasenko emlékiratának a Kossuth téri sortűzzel foglalkozó része is.¹⁶ Malasenko szerint a „többezres tömeg nemzeti lobogókkal indult a Parlamenthez.

A Parlamentet őrző magyar tisztek felszólították a tömeget, hogy oszoljanak, de hiába. Az eleven emberáradat lavinaként zúdult előre, és már-már a mi tisztjeink és őrségünk sorai közé keveredtek, sokan odamentek az ott álló harckocsikhoz, felkapaszkodtak rájuk, és az ágyúcsövekbe dugták zászlóikat.

⁸ Ötvenhat októbere és a hatalom, 29. o.

⁹ Uo.

¹⁰ A forradalom hangja, 135. o.

¹¹ Uo.

¹² Jelcin-dosszié, 50–51. o.

¹³ Jelcin-dosszié, 50. o.

¹⁴ Szuszlov ennek időpontját 24-re teszi.

¹⁵ Döntés a Kremlben, 43. o.

¹⁶ *Malasenko* eml. 205–286. o.

Ekkor a Parlamenttel szemben lévő épületek tetőiről tüzet nyitottak a tüntetőkre és a szovjet katonákra.

A felvonulókat kísérő két magyar [valójában szovjet – H. M.] harckocsi leadott néhány lövést, majd eltűnt. Egyik alegységünk parancsnokát meglőtték. A szovjet katonák és a Parlamentet őrző államvédelmiek ellentűz alá vették az épület tetőit, ahonnan rájuk lőttek.

A Kossuth Lajos téren leírhatatlan pánik tört ki. A tömeg az első lövések hallatán menekülni kezdett, fedezéket keresve sokan a Parlament falához lapultak. Tíz-tizenöt perccel később a lövések elhallgattak. Kihasználva az alkalmat, a felvonulók közül sokan sietve elhagyták a teret. A tüntetők közül huszonkettőt megöltek, sokan megsebesültek, nekünk is meghalt néhány katonánk és többen a magyar rendőrök közül.

A városban közben szájról szájra terjedt a hír: az ávósok és a szovjetek a fegyvertelen tömeget lőtték a Parlament előtt!¹⁷

Malasenko ugyanebben a munkájában megemlékezik egy értekezletről, amelyen Nagy Imre a Kossuth téren történetekkel kapcsolatban Lascsenko altábornagynak a következő kérdést tette fel: „Tűzeltek-e a szovjet harckocsik a tüntetőkre?”

Helyesen mondták, akik azt állították, hogy nem lőttek – válaszolta Lascsenko, a Különleges Hadtest parancsnoka.

Ezután Nagy Imre azt kérte, hogy a szovjet csapatok ne nyissanak tüzet a városban. Lascsenko azt válaszolta, hogy ennek a kérdésnek a teljesítése megnehezítené feladataik végrehajtását.¹⁸ – Malasenko állítja, hogy ezt követően a szovjet csapatok csak visszalövésre kaptak parancsot.

A tüntetés, a sortűz körülményei a fentieket is figyelembe véve a következő módon rekonstruálhatóak. Az egyetemi hallgatók kezdeményezte demonstráció résztvevői a Kossuth Lajos utcából, az Astoria Szálló elől indultak el, és útközben csatlakoztak hozzájuk a budapesti pályaudvarokról beérkező peremkerületi munkások, akik a tömegközlekedés részleges működése miatt nem tudtak a munkahelyeikre eljutni. A tüntető diákok tömegét növelték a gyalogosan munkába igyekvő fővárosiak is.

„Szovjet katonák! Mi a népünkért és a magyar szabadságért harcolunk!”

¹⁷ Malasenko eml. 229. o.

¹⁸ Malasenko eml. 231. o.

A tüntetők első nagyobb csoportja a Blaha Lujza téren jött össze, amely csoport Gerő Ernő eltávolítását, a szovjet csapatok kivonását és a nemzeti kormány megalakítását követelve érkezett az Astoria Szállóhoz, ahova ekkor a Kálvin tér felől két szovjet harckocsi futott be. A harckocsik a tömegben nem tudták folytatni útjukat ezért megálltak.

A találkozást követően a harckocsikra felmászó, oroszul tudó diákok – barátkozva a szovjet katonákkal – beszéltek a forradalom céljairól, és kérték őket, hogy ne lőjenek a magyarokra. Előkerültek azok a kétnyelvű röplapok is, amelyeken többek között az alábbiak álltak:

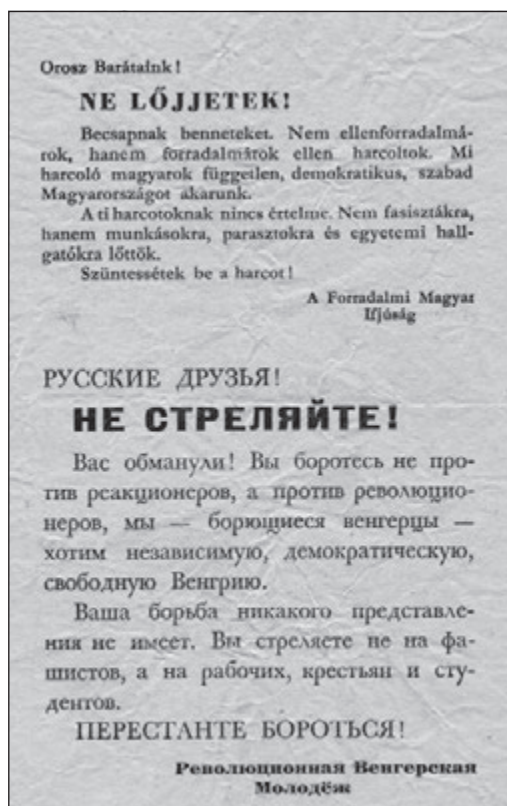
„Orosz Barátaink! Ne lőjeteK!

Becsaptak benneteket. Nem ellenforradalmárok, hanem forradalmárok ellen harcoltok. Mi, harcoló magyarok független, demokratikus Magyarországot akarunk.

A Ti harcotoknak nincs értelme: Nem fasisztákra, hanem munkásokra, parasztokra, egyetemi hallgatókra lőtök.

Szüntessétek be a harcot!

A Forradalmi Magyar Ifjúság¹⁹

Ne lőjeteK!”-szöveű plakát²⁰

¹⁹ Magyar Nemzeti Levéltár Pest Megyei Levéltára, http://pest.archivportal.hu/index.php?action=gallery&gallery_action=show_object&type=cms_image&object_id=355 (Utolsó letöltés: 2018. május 6.)

²⁰ A kép forrása: Hadtörténeti Múzeum (HTM) Fotoarchívum, 90 154. sz.

A harckocsik nem nyitottak tüzet, sőt a fiatalok a kezelőket meggyőzték arról, hogy együtt menjenek a Parlamenthez. Elindultak.

A Szentkirályi utcából ezidőtájt kifordult harckocsi harmadikként követte a tömeget. A fiatalok erre is felugráltak. A tüntetők többsége a Budapesti Főkapitányság épülete előtt a Deák teret elhagyva a Bajcsy Zsilinszky úton haladt, majd az Arany János utcán át a Szabadság térre érkezett, ahonnan a Vécsey utcán keresztül jutottak el a Kossuth térre, a Parlament elé.

A tüntetők egy másik, nagyobb létszámú csoportja a Kossuth Lajos és a Petőfi Sándor utcán keresztül közelítette meg a Parlamentet. A Kossuth téren a korabeli becslések szerint körülbelül 4 ezer tüntető gyűlt össze, akikhez – mintegy 3 ezren – csatlakoztak a környék üzemeinek és hivatalainak a dolgozói, valamint a kíváncsiskodók is.

A tüntetők egyik része a Ságvári téren (ma Vértanúk tere), a másik része a Parlament falánál álló szovjet harckocsik előtt tömörült. Ezen a helyen kb. 2-3 ezer tüntető lehetett, akik a VI-os és a IX-es kapuk előtt álló harckocsikra fel is másztak és megközelítették a főbejáratot is.

A tüntetők harmadik csoportja a Földművelésügyi Minisztérium árkádjai előtt várakozott. Többen Rákóczi lovas szobra környékéről szemlélték az eseményeket.

Tüntetők gyülekezése az Astoriánál és útban szovjet harckocsikon és egy BTR-152 páncélozott szállítójárművön a Parlamenthez²¹

²¹ A képek forrása: Nagy Gyula – fortepan 40 072., 40 073., 40 075.

Békés tüntetők csoportosulása a Kossuth téren²²

A tömegben az Astoriától érkező egyik harckocsi látható²³

*A tüzmegegyítés előtti percek:
a harckocsin Kossuth címeres zászlót lengető szovjet katonákkal barátkozó magyarok²⁴*

²² A kép forrása: Nagy Gyula - fortepan, 39 767.

²³ A kép forrása: Médiaszolgáltatás-támogató Vagyonkezelő Alap (MTVA, korábban MTI) F__B1956 102527.jpg.

²⁴ A kép forrása: MTVA F__B1956102528.jpg, illetve HTM Fotoarchívum, 90 211. sz.

A Parlament őrsége megpróbálta feltartóztatni, az épülettől távol tartani a követelések átadása céljából küldött séget választó, összeállító tömeget. Eközben a tüntetők közül többen a szovjet őrség tagjaival beszélgettek, barátkoztak. Itt is röplapokat osztottak vagy dugtak be a harckocsik nyílásain. Eközben tüntetők lepték el és magyar zászlókkal díszítették fel a harckocsikat.

A sortűz megkezdésének okait firtató egyik, dokumentumokkal eddig meg nem erősített változat szerint a tűzmegnyitásra Iván Szerov, a KBG Budapesten tartózkodó elnöke adott parancsot.

E megfogalmazás szerint Szerov az MDP KV Akadémia utcában lévő épületét – az üléstermet a megbeszélések alatt – elhagyta. Szerov a Parlamentnél lezajló eseményekről, a szovjet katonák és a magyar tüntetők közötti fraternizálásról értesülve, a Parlament biztosítását ellátó páncélos alegység parancsnokának utasítást adott a tér megtisztítására, ami egyben a tűzparancs kiadását is jelenthette. Szerov intézkedésére az Akadémia utcából a harckocsik a Kossuth tér irányába riasztólövéseket leadva elindultak.

A Szerov tűzparancsára vonatkozó állítás helyességét – az ezt bizonyító dokumentumok hiányán túl – megkérdőjelezzük az első lövések leadásának helyére és idejére vonatkozó adatok is. A kilencvenes évek elején lefolytatott nyomozás és a saját kutatási eredményeim Szerov fenti szerepétől eltérő következtetések levonására adnak lehetőséget.

A Budapesti Ügyészségi Nyomozó Hivatal a Kossuth téren történtek feltárása érdekében folytatott nyomozás eredményeként 1995-ben többek között minden kétséget kizáró tényként állapította meg:²⁵ „A Parlament épületének belső védelmét a Belügyminisztérium alárendeltségébe tartozó XII-es Főosztály megnevezésű kormányőrség látta el, fegyverzetük TT pisztoly és ivtáras géppisztoly volt...”

1956. október 24-én reggelre, a kormány felkérésére szovjet katonai alakulatok érkeztek a fővárosba, elhelyezési körletük a főváros több pontja, így a Honvédelmi Minisztérium környezete, az Akadémia utcai pártközpont. Október 25-én reggelre a Parlament épülete előtt a Kossuth Lajos térre néző oldalon félkörben több szovjet harckocsi és páncélozott jármű helyezkedett el, lényegében szemben a Földművelésügyi Minisztérium épületével. E harci járművek és hozzájuk tartozó fegyverek számát pontosan meghatározni nem lehetett, a harci járművek száma kb. 10-15-re tehető...

1956. október 25-én a délelőtti órákban spontán módon – ennek ellenkezőjét, továbbá annak központi szervezettségét a nyomozás során megállapítani nem lehetett – tüntető csoportok alakultak azzal, hogy a Parlament elé vonuljanak. A tüntetők... túlnyomó részt a Nádor u., Vécsey út, Báthory út és Ságvári [ma Vértanúk tere] tér irányából érkeztek a Kossuth Lajos térre, kisebb hányadban a Szalai utca, az Alkotmány utca és a Kossuth Lajos térre betorkolló más utcák irányából.

A tüntető tömegbe, különösen a Ságvári tér felől érkezők között nemzeti színű zászlóval, ma már pontosan meg nem határozható felségjelű [a kutatások jelenlegi állása szerint egyértelműen szovjet – H. M.] harckocsik érkeztek, e harci járművek azonban nem mentek be a térre, hanem a tér környezetében megálltak. [Kutatási eredményeim ellent-

²⁵ Budapesti Ügyészségi Nyomozó Hivatal, Nyomozati iratok, I/1. 341/1994. Készült: 1995. szeptember 8. Aláírás: Dr. Gáspár Attila sk., a nyomozó hivatal vezetője. Dr. Gáspár Attila „a nyomozás adatai alapján az elkövetők kiléte nem állapítható meg” indoklással határozatot adott ki a nyomozás megszüntetéséről. (Kivonat a szerző tulajdonában.)

mondanak a határozat ez utóbbi megállapításának is. – H. M.] A tüntetők és a Parlament épülete előtt félkörívben álló szovjet harci járművek katonái között barátkozás kezdődött, a harci járművekre nemzeti színű zászlót tűztek ki. *A tüntető tömeg magatartása, a tüntető tömeg méretét és jelszavait kivéve békés volt, fegyver legalábbis látható módon nem volt náluk.* [Kiemelés tőlem – H. M.]

Az említett barátkozás idején fél 11 és 11 óra között előbb a Földművelésügyi Minisztérium épületéből löni kezdték a tömeget, majd löni kezdték az Országház Étterem irányából, annak épületéből, vagy közeléből, továbbá a Munkásmozgalmi Intézet irányából is.²⁶

A tüntető tömeg a tér minden irányába menekülni kezdett. Idő közben a lövöldözésbe bekapcsolódtak a Parlament épülete előtt álló szovjet harci járművek, az Akadémia utca és a Kossuth tér torkolatában állók is. Több lövést adtak le a Földművelésügyi Minisztérium épületére, a tér más pontjaira is. Nem kizártan több lövés érte a már menekülő tömeget is.

A lövöldözés ma már pontosan meg nem határozható ideig tartott, melynek következtében a tér tele volt, különösképpen a Rákóczi szobor és a Metró építkezés környéke lövési sérültekkel és halottakkal...

A nyomozás során adat merült fel arra, hogy a lövöldözés idején határőr alakulat is tartózkodott a Kossuth téren, tanúvallomás szerint a tér és a Ságvári Endre tér közelségében és lövéseket is adtak le a tüntetőkre.”

A nyomozás során kihallgatott tanúk a valóságnak megfelelően állították, hogy a határőrség – a „zöld ávó” – alakulata is részt vett a sortűzben. Az Ügyészségi Nyomozó Hivatal a határozatban azzal az indoklással zárta ki ennek a lehetőségét, hogy a Pártközpont megerősítésére Pécsről érkező határőr erők csak később, a sortűz után érkeztek a Kossuth térre.²⁷

Azt azonban a nyomozás a fentiekben túl megállapította, hogy a „...kihallgatott tanúk többsége – sebesült tanúk is – egybehangzóan vallották, a tüntető tömeget lőtték a Földművelésügyi Minisztérium épületéből, lényegében ezzel kezdődött a »sortűz«. A tanúk azt is vallották, így a kormányőrség tagjai is következtetésképpen állították: a Földművelésügyi Minisztérium épületéből lőttek, mert a Parlament előtt, a Minisztérium irányába álló harcokocsik és harcjárművek... annak első emeleti magasságába adtak le lövéseket... A tanúk következtetésszerű vallomásai szerint lövéseket adtak le a Kossuth Lajos téren lévő Munkásmozgalmi Intézetből, az Országház Étteremből, illetve annak

²⁶ 1956. októberében a Budapest, V. ker. Kossuth Lajos téren az alábbi intézmények voltak: A Parlament épülete (Kossuth Lajos tér 1,2,3.), Begyűjtési Minisztérium (Széchenyi rakpart 6.), Magyar Dolgozók Pártja központi épülete (Akadémia út 18.), Állami Ellenőrzési Minisztérium (Nádor u. 36.), Földművelésügyi Minisztérium (Kossuth Lajos tér 11.), Magyar Munkásmozgalmi Intézet, Párttörténeti Intézet (Alkotmány u. 2.), Országház Étterem (Kossuth Lajos tér 13–15.). Uo.

²⁷ A határőrség tekintetében tévednek a tanúk, mert „...a nyomozás azt állapította meg... hogy a pécsi határkerület 3 századát az Országos Parancsnokság parancsára felrendelték Budapestre, október 24-én este meg is érkeztek. Egy század Jelenszky Márton vezetésével azt a parancsot kapta, hogy vonuljon az Akadémia utcai pártközponthoz. A rendfokozatot és a fegyvernemi jelzéseket a ruháról leszedve, a század 12 és 13 óra között a Báthory utcán keresztül érte el a Kossuth Lajos teret, ahol a lövöldözésnek már vége volt. Innen vonultak a Pártközponthoz, ahol tűzharcba keveredtek annak védőivel. A határőrök közül többen meghaltak, illetve megsebesültek... tény, hogy e Pécsi Határőrkerület százada nem vett részt, de nem is vehetett részt a tüntető tömeg elleni fegyverhasználatban” – olvasható a már többször idézett határozatban. Uo.

irányából is. Abban is egybehangzó vallomást tettek, a lövéseket hang után ítélve sorozat-lövő fegyverekből, géppisztoly, géppuska és golyószókból adták le...²⁸

A nyomozás során is megerősítést nyert, hogy az első lövéseket az FM irányából adták le, de az ügyészek nem találtak adatot arra vonatkozóan, hogy a sortűz leadásának – véleményem szerint – kiváltó oka nem a pécsi, hanem az orosházi határőrök tüntetőkre leadott lövései voltak.

Az 1996 óta folytatott kutatások eredményeként feltárt újabb dokumentumok a korábban leírtak felülvizsgálatát és módosítását tették lehetővé és szükségessé.²⁹ A Kossuth téren történtek vizsgálatára már eddig is több alkalommal felmerült, hogy „kék” vagy „zöld ávosok” (határőrök) is részt vettek-e a Kossuth téri vérengzésben. A „zöld ávosok” részvételét látszik megerősíteni a 8. orosházi határőrkerület parancsnokságának 1957. március 3-án készült jelentése,³⁰ amelyből az derül ki, hogy a kerülettől október 24-én Budapestre felrendelt századból egy „csoport” Szalay Zoltán államvédelmi alezredest³¹, az Országos Parancsnokság magas beosztású tisztjének vezetésével a kérdéses időpontban ott volt a Kossuth téren. Az „Sz-csoport” tevékenységéről – a jelentés S. I. főhadnagyról szóló részében – a következők olvashatók: „Október 25-én délelőtt a Parlament előtt Szalay alezredest bajtárs vezetésével bevetésen vett részt, és rajával tüzet nyitott az ellenforradalmárokat támogató harcokcsikra.”³²

A 8. Határőrkerület jelentésében leírtakat erősíti meg az V. kerületi rendőrkapitányság 1957. január 23-án készült jelentése is: a „...parlamenti támadás alkalmával Szalay áv. alezredest az Akadémia utcában egy nagyobb csoport elfogta és a Bank utca 6. szám alá vitte, ahol ki akarták ‘nyírni’. A tömeg közül három ismeretlen személy kijelentette, hogy ők majd ‘kinyírják’. Ez a három személy Szalayt átöltöztette civilbe, és így sikerült a tömeg elől megszöktetni. Az V. kerületi kapitányság beosztottai a helyszínre kimentek és megmentették...”³³

²⁸ Budapesti Ügyészégi Nyomozó Hivatal Nyomozati iratok I/1. 341/1994. A nyomozás során „...adat merült fel arra is, hogy a Partizán Szövetség felfegyverezett önkéntesei is fegyvert használtak a tüntető tömeggel szemben. E vonatkozásban a nyomozás tényként megállapította, hogy történt ilyen felfegyverzés, azonban... ez október 26-án történt és ezek a felfegyverzett egységek karhatalmi feladatokat láttak el és a kerületi pártbizottságokhoz lettek kivevényelve.”

²⁹ Tanulmányunkban 1996-ban úgy értékeltük, hogy „azok, akik a Kossuth Lajos téren 1956. október 25-én meghaltak vagy megsebesültek, valamennyien a szovjet csapatok áldozatai voltak”. *Györkei – Horváth M.* 1996. 48. o.

³⁰ 8. kerület parancsnokság (Orosháza) – Jelentés a Határőrség parancsnokság Szervezési Osztályának. Tárgy: Az októberi események során meghalt, megsebesült vagy eltűnt bajtársokról jelentés – Száma: 023/Szü. 1997-ben még a Határőrség Országos Parancsnoksága irattárában, jelenleg ismeretlen számon a Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltárban.

³¹ Szalay Zoltán később 56-os tevékenységéről – egy adatlapon – a következőket írta: „A határőrségnél, 1956. okt. 25-én a parlamenti csatában részt vettem. (nov. 5-én a rádió ismertette). Okt. 27-én a tatabányai rabok elleni fegyveres harcban. Nov. 4-től dec-ig a Szovjet Hadsereggel fegyveres harcban.” Ugyanezen adatlap szerint tevékenységét 1956 után többek között a Munkás Paraszt Hatalom ért Emlékéremmel, Vörös Csillag Érdemrenddel, két alkalommal Kiváló Szolgálatért Érdemrenddel tüntették ki. A büntetés-végrehajtás országos parancsnokaként fejezte be a pályafutását. Politikatörténeti és Szakszervezeti Levéltár, 962. f.

³² 8. kerület parancsnokság (Orosháza) – Jelentés a Határőrség parancsnokság Szervezési Osztályának. Tárgy: Az októberi események során meghalt, megsebesült vagy eltűnt bajtársokról jelentés – Száma: 023/Szü. 1997-ben még a Határőrség Országos Parancsnoksága irattárában, jelenleg ismeretlen számon a Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltárban.

³³ BFL BRFK Közpointi Irattára, 220-24/1957. sz.

A fentiekben részben idézett kettő, egymástól független dokumentumban nincs arra vonatkozó adat, hogy honnan nyitottak géppuskából tüzet a határőrök az „ellenforradalmárokat támogató”, valójában a szovjet katonákkal barátkozó tüntetőkkel teli, fellobogózott szovjet harcocsikra.

A Kossuth téri eseményekkel foglalkozó szakmunkák többségében – meggyőző erejű, ellenőrizhető források hiánya miatt – cáfolják, korábban én magam is cáfoltam annak lehetőségét, hogy a sortüzet megelőző vagy kezdő tüzcsapásra, fegyverhasználatra – amint ezt október 25-től a visszaemlékezők többsége állítja – a Földművelésügyi Minisztérium tetejéről került volna sor.

Ezt az álláspontot erősítette a visszaemlékezők bizonytalansága és a Földművelésügyi Minisztériumban 1956 novemberében végrehajtott vizsgálat megállapításai.³⁴

A Földművelésügyi Miniszter, Dögei Imre által 1956. november 14-én elrendelt vizsgálatról a november 26-án készült jelentésben a következők olvashatók: „Sokszor szóba került az is, hogy október 25-én a minisztérium épületéből is lőttek a tüntetőkre. A vizsgálatok során megállapította a bizottság, hogy a minisztérium épületében a fegyverviselési engedéllyel rendelkező néhány emberen kívül, akiknél pisztoly volt, nem tartózkodtak fegyveresek, s a minisztériumban lévő úgynevezett MÖHOSZ puskákat sem használta senki.”³⁵

Nem állítom, hogy a kérdés – Lőttek-e a Földművelésügyi Minisztérium tetejéről a tüntetőkre? – eldöntésében perdöntő bizonyíték lenne az V. kerületi pártbizottság 1957. március 11-én készült jelentése,³⁶ azt viszont igen, hogy a Kossuth téri sortűz vizsgálatánál e dokumentum vonatkozó részeinek figyelembevételétől nem lehet eltekinteni. A Kossuth téren történetekkel kapcsolatban ebben a jelentésben az alábbiak olvashatóak: „Az 1956. október 25-i parlamenti események nagyon megzavarták a párttagság egy részét. A Földművelésügyi Minisztériumból többször jelentették, hogy többezres tüntető tömeg megy a Parlament elé »Vesszen Gerő!« jelszóval.

A Parlament előtt barátkozás indult meg a szovjetek és a magyarok között. A Földművelésügyi Minisztériumban az volt a vélemény, hogy a jelenet olyan szép, hogy filmre kellene venni, hogy a szovjetbarátság valóban élő. Ekkor a Földművelésügyi Minisztérium és a KMI [Munkásmozgalmi Intézet] tetejéről lőni kezdték a tömeget... Ez egy meggonddalatlan tűzparancs volt... A tömeg nem volt felfegyverkezve...”³⁷

A fentieket figyelembe véve a történetekről eddig kialakult kép – mint egyik lehetséges változat – úgy módosul, hogy a szovjet tankok tüzmenyítését közvetlenül megelőzve vagy azzal egyidejűleg nyitottak tüzet géppuskával a szovjet katonákkal barátkozó tüntetőkkel teli szovjet harcocsikra Szalay Zoltán államvédelmi alezredes.

³⁴ Az első lövések helyével, irányával kapcsolatban általános bizonytalanság tapasztalható a visszaemlékezők körében is. Kő András és Nagy J. Lambert kutatásai szerint a nekik nyilatkozó visszaemlékezők közül: „Nem tudja megmondani, hogy a lövések honnan jöttek: 65 százalék; a lövések elhangzásának irányát valamelyik környező épületre teszi: 20 százalék. Ezen belül: Parlament: 10 százalék; Országház étterem épület-tömbje: 10 százalék; Kossuth Lajos tér 9.: hét százalék; Munkásmozgalmi Intézet: 13 százalék; Földművelésügyi Minisztérium: 60 százalék. Aki úgy véli, hogy látta a torkolattüzet: a megkérdezettek 10 százaléka; aki határozottan állítja, hogy látta: négy százalék, aki olyan személyeket vélt látni, akik lőttek: egy százalék.” *Kő – Nagy* 2001. 279. o.

³⁵ *Kő – Nagy* 2001. 305–306. o. (MÖHOSZ = Magyar Önkéntes Honvédelmi Szövetség.)

³⁶ Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára, Vizsgálati iratok – 150 381/6. 98. o.

³⁷ Uo.

*Szalay Zoltán büntetés-végrehajtási vezérőrnagy,
1961–1975 között 1956-os magatartása
elismeréseként a Büntetés-végrehajtás Országos
Parancsnoka³⁸*

A határőrök sortűzét vagy a tér más pontján leadott lövéseket az I-es és II-es kapuk körül meghúzódozó, fedezéket kereső tömeg feje fölé – harckocsi géppuskákból leadott – riasztólövések követték. A téren pánik tör ki. A tüntetők menekülnek. A VI-os kapunál álló harckocsikra felkapaszkodott tüntetők közül azok kapták a következő sorozatot akik nem voltak elég fürgék. Közülük többen meghalnak, illetve megsebesülnek.

A Rákóczi szobor előtt egy repeszgránát robban. A szovjet harckocsik az Alkotmány utca és a Bihari utca sarkáról is a Parlament irányába lönek. Ezek után a Ságvári tér sarkán is megjelenik egy szovjet harckocsi, amelyik a Kossuth tér közepe felé, a Rákóczi szobor magasságában páncélgránátot lő ki és ezzel egyidejűleg géppuskájával végig lövi a teret. Később közvetlen közelről páncélgránátot lő ki a 2-es villamos megállójánál lévő kisebb dombra, majd az ott fekvő embereket géppuskájával végigpásztázza. Ezen a helyen sokan meghalnak, de azok, akik be tudnak futni a Kossuth tér 9. számú ház kapuja alá, megmenekülnek.

Kő András és Nagy J. Lambert kutatómunkájuk során – fényképfelvételekkel is bizonyítottan – megállapították, hogy a tüntetők többsége repesztől, míg kisebbik része géppuskatalálat következtében halt meg. Az anyakönyvi nyilvántartás adatai szerint 54 fő halt meg. Kő András és Nagy J. Lambert 61 főt azonosított azok közül, akik a téren haltak meg. A szovjet katonák közül két fő a Parlament előterében, egy fő az Akadémia utcában halt meg.³⁹

Kő András és Nagy J. Lambert kutatási szerint a Parlament környékén lezajlott sortűzekben megsebesültek száma 284 fő volt, és az általuk azonosított 61 fön kívül a kórházba szállítást követően még 14-en haltak bele sérüléseikbe.

Az ügyészi nyomozás által összegzett adatok szerint a helyszínen azonnal 72 polgári személy, a fegyveres testületek tagjai közül 7 fő és több szovjet katona halt meg, illetve 22 polgári személy és a fegyveres testületek tagjai közül 13 fő szenvedett el sérüléseket. A sebesültek közül a nyomozás szerint a kórházba szállítást követően legalább 6 fő meghalt.⁴⁰

Délután a Parlament és a harckocsik közötti területről a folyamőrök és tisztik iskolások – egy kormányőr vezetésével – először 22, később további három holttestet szedtek össze. Feltehetően innen ered Malasenko altábornagy ismerete a 22 halotról. A téren lévő, valamint a Földművelésügyi Minisztériumban és a Kossuth Lajos tér 9. számú házban összegyűjtött áldozatokat a Temetkezési Vállalat szállította el.⁴¹

³⁸ A fotó a szerző gyűjtése.

³⁹ *Kő – Nagy* 2001. 305–306. o.

⁴⁰ Budapesti Ügyészségi Nyomozó Hivatal, Nyomozati iratok, I/1. 341/1994.

⁴¹ *Malasenko* eml. 279. o.

Kő András és Nagy J. Lambert kutatási eredményeit megerősíti és kiegészíti az USA budapesti követsége által az USA külügyminisztériuma részére október 25-én továbbított telex-üzenet⁴² tartalma is. Ebben a Kossuth téren történekről többek között az alábbiak is olvashatók: „Ma [október 25-én] délben, a magyar Parlament előtti téren halott és haldokló magyar férfiak és nők feküdtek mindenütt, akiket szovjet tankok lőttek le... A Parlament előtti vérengzés az után történt, hogy néhány száz tüntető érkezett oda teherautókkal, páncélautókon, sőt orosz tankok tetején. »Az oroszok velünk vannak! Azt mondják nem akarnak magyar munkásokra löni« – kiáltották a tudósítónak.⁴³ Az orosz tankok legénysége megerősíteni látszott ezt a kijelentést, mosolyogtak és integettek... De a szeretetnek ez az ünnepe csalódássá, majd tragédiává lett. Körülbelül tíz percel később még egy orosz tank dübörgött a térre és tüzet nyitott a tömegre. A tudósító tucajtájjal látott arccal a föld felé fekvő hullákat, és látta, hogy az orosz tűzben futó mentők sok sebesült férfit és nőt vittek el. A tankok nemcsak gépfegyverekkel, hanem ágyúkkal is tüzeltek. Páncélkocsik dübörögtek tova, de lövéseiket a levegőbe célozták, nyilvánvalóan az volt a szándékuk, hogy megfélemlítsék a menekülő tömeget...⁴⁴

D. Soldatic, Jugoszlávia budapesti nagykövete hazája külügyi államtitkárságának október 25-én 16 óra 15 perckor küldött táviratában a Kossuth téren történeket az alábbiakban foglalata össze: „A tüntetések újra felélénkültek. 12 órakor egy nagyobb csoport tüntető a Parlament felé indult, hogy követeléseiket, elsősorban Gerő eltávolítását ismerlessék. A Parlament előtt akcióba léptek a szovjet tankok. Van áldozat is...⁴⁵

A Kossuth téri kutatásokkal kapcsolatban meg kell említeni, hogy Szerovnak ez idáig ismertté vált beszámolóí közül a továbbra is titkos október 25-én készített jelentés hiányzik. Ezzel szemben rendelkezésünkre áll Tóth Lajos vezérőrnagy, október 25-én a Magyar Néphadsereg vezérkari főnöke, 1956 decemberében írt jelentése, amelyben többek között az alábbiak is olvashatók: „A szovjet csapatok parancsot kaptak, hogy a Parlament előtti tüntetést likvidálják. Ezt meg is tették. Az emberek felmászta a lassan húzódo (sic!) harcokocsikra. A szovjet katonák tüzet nyitottak a szovjet harcokocsikon lévő felkelőkre...⁴⁶

A 2003 óta feltárt újabb dokumentumok⁴⁷ az állítások sokszerűsége ellenére – eddigi álláspontommal ellentétben – megerősíteni látszanak azt a szemtanúk jelentős része által a mai napig fenntartott véleményyt, mely szerint a Parlament előtti vérengzés – a szovjet tüzmgnyitás – közvetlen kiváltó oka az ávosok – a zöldávó – által a fegyvertelen tömegre leadott sortüz volt.

⁴² *Geréb* 1989. 45. o.

⁴³ Uo. John MacCormack, a New York Times tudósítója szemtanúként jelentette a telex-üzenetbe foglaltakat.

⁴⁴ *Geréb* 1989. 45–46. o.

⁴⁵ Magyar–jugoszláv kapcsolatok, 132. o.

⁴⁶ HL Külön gyűjtemény, 1956. 1. ő. e. 208–225. o.

⁴⁷ Szepesházy Csaba (1923–1995) 1956. október 25-én történekről 1988–89-ben írt feljegyzését a fia, Szepesházy András 2016. október 3-án azzal a megkötéssel bocsátotta a rendelkezésemre, hogy annak tartalmát a kutatásaimhoz, publikációhoz Szepesházy Csaba emlékének tiszteletben tartásával szabadon felhasználhatom. Szalay Zoltán (1925–1985) párttagsága kezdő időpontjának megállapítása céljából készült személyi anyagát 2016-ban vehetem át tudományos feldolgozás céljából. Jelzete: Politikatörténeti és Szakszervezeti Levéltár, 962. f. 2016 májusában került a Közép- és Kelet-európai Történelem és Társadalom Kutatásáért Közalapítvány levéltári gyűjteményébe az Egy ÁVH-s beszámolója az október 25.-i eseményről című dokumentum. Leltári száma: 1.14.5.t.

A Parlamenthez közel, az Alpáry Gyula – mai elnevezéssel Hercegprímás – utcában lakó Szepesházy Csaba az október 25-én történekről – mint szemtanú – a következőket írta: „Ezen a napon délelőtt az Alpári Gyula utcában ahol most is lakom megjelent egy szovjet harcokcsi, amelyen civil férfiak ültek, az egyiknek a kezében magyar zászló volt. A harcokcsi előtt egy mosolygó szovjet katona ment és terelte az embereket a harcokcsi útjából. A harcokcsi személyzete és a civilek között nagy barátkozás volt, mindenki jókedvű volt. A harcokcsi keresztül ment a Szabadság-téren majd megállt a Parlament főbejárata előtt, ahol már több harcokcsi állt lövegsővel a tér felé. A harcokcsik körül civilek és szovjet katonák álltak és barátkoztak, kínálták egymást cigarettával, a harcokcsik antennájára magyar nemzetiszínű szalagokat kötözték. A hangulat baráti volt, civil fegyvereseket sehol sem lehetett látni. A Parlamentből egyszer csak kijött egy világoszínű balonkabátos fiatal férfi és azt kérdezte, hogy miért jöttek ide. A tömegből valaki azt felelte, hogy az elnökkel akarnak beszélni, jöjjön ki. A férfi visszament. A barátkozás a szovjet katonákkal folyt tovább.

Egy idő múlva a tér Dunához eső északi része felől megérkezett egy szovjet harcokcsi és átlós irányban átszelte a teret. A harcokcsi tornyában egy tiszt állt derékig kimagasodva a toronyból. A téren álló emberek barátságosan integettek feléje mire ő zavartan visszaintegetett. Átszelve átlós irányban a teret, a Ságvári térnél a harcokcsi megállt, helyben megfordult, de akkor már a tiszt bent volt a harcokcsiban a toronytető le volt zárva.

A következő percben a Kúria vagy a Fölművelésügyi Minisztérium tetejéről egy rövid géppisztolysorozat szól, mire a harcokcsik, melyek a térről kivezető utcákat zárták le elkezdtek géppuskáikkal tüzelni keresztben a téren.

Az első sorozat után a parlament előtt álló harcokcsik legénysége közül azok, akik kint álltak és egy csomó civil találatot kapott és a földre rogyott. Az emberek földre vetették magukat. Mikor a tüzelés abbamarad, fölpattantak és futni kezdtek az FM épülete felé. Mikor ismét elkezdtek tüzelni, megint a földre vetették magukat, majd a tűzszünetben felpattanva ismét futni kezdtek. Három vagy négy nekifutással a tömeg velem együtt beért az FM árkádjá alá, ahol már egy csomó ember feküdt. Az a harcokcsi, amelyik a Ságvári térnél állt belőtt az árkádok alá. Hallani lehetett a lövedékek tompa becsapódását az emberi testekbe. Az FM főkapuja be volt zárva, nem lehetett bemenni. A parlament elől újabb és újabb emberek futottak be az árkádok alá és ráfeküdtek az ott lévőkre. A tüzelés minden irányból folyt, egyszer csak lerepült a kalapom fejemről, mikor utána nyúltam akkor vettem észre, hogy át van lyukasztva. A fekvő embereken egy fiatal férfi fölrohant a magasföldszint ablakaihoz, egyet berúgott, bement az épületbe és kinyitotta a kaput. Az emberek betódultak az épületbe, ahol a sebesültek próbálták elsősegély után nézni.

A szovjet harcokcsi és páncélos szállító jármű a Ságvári [Vértanúk] tere irányában távozik⁴⁸

⁴⁸ Forrás: MTVA F__B1956102529.jpg.

A lövések előtt menekülő tüntetők a Kossuth téren⁴⁹

Szembejött velem egy idősebb férfi feltartott vérző kézzel, az ujjai voltak ellőve. Az FM alagsorában lévő színházterem tele volt emberekkel. Az FM épülete mögötti utcára kinyitottak egy kijáratot, amin keresztül távoztak az emberek. Miután a tüzelés a téren abbamaradt, szomorú látvány tárult az emberek elé, mindenütt halott és sebesült emberek, feküdtek. A Rákóczy szobor FM felé eső oldalánál egy idős asszony, mellette egy gyerek valószínűleg egy nagymama és unokája, mellettük egy gyékény szatyor, amiből krumpli és hagyma ömlött ki. Alaposan körülnéztem, de sehol egy civil fegyverest nem láttam, csak zárt szovjet harckocsikat. A parlament előtt halottak között fel lehetett ismerni egy pár szovjet katonát is.⁵⁰

*A legtöbb a téren Rákóczi-szobortól nem messze, a Metró-építkezés barakkjánál
(ma a 2-es villamos megállója) haltak meg⁵¹*

⁴⁹ Forrás: MTVA F__B1956102532.jpg; HTM Fotoarchívum, 90 229. sz.

⁵⁰ Köszönöm Szepesházy Andrásnak, hogy édesapja fentiekben idézett visszaemlékezését a rendelkezésemre bocsátotta.

⁵¹ Forrás: MTVA F__B1956102531.jpg; HTM Fotoarchívum, 241.14. sz.

*Katonák szállítják el
a térről halottakat⁵²*

*A délutáni demonstráció –
„Véres-zászlós tüntetés” –
kezdetere a sortűz nyomait mésszel tüntették el⁵³*

Egy ma még ismeretlen (nevét elhallgató) államvédelmi tiszttel készült interjúból⁵⁴ az is megtudható, hogy ez a tiszt a szakaszával az FM tetején géppuskával foglalt tüzelőállást és a környező házak tetején további két szakasz volt készenlétben. A „...kegyetlenségéről ismert parancsnok – nyilatkozta a tiszt – pisztollyal kényszerített arra, hogy géppuskával lövessék a jelszavakat kiabáló békés tömegre... A géppuskák tüzelése után a tüntetők százaai fetrengtek vérben a kövezeten...

Soha nem fogom elfelejteni a sebesülteket, a haldoklókat jajkiáltásait, a fiaikat örvöngve kereső anyák zokogását, sikolyait, az egymást taposó tömeg örvöngését, jajkiáltozásait. Nap, nap után ezzel a borzalmas képpel álmodom, és úgy érzem, hogy én is gyilkosuk vagyok, annak ellenére, hogy a parancsot meg akartam tagadni. Most már tudom, hogy ezt a szörnyű tettet, csakúgy, mint a többit, nem lett volna szabad egy idegen hatalom érdekében, a magyar néppel szemben elkövetni. Én, mint volt ateista megtértem a jó Istenhez és arra kértem Őt, hogy bocsássa meg eltévelyedésemet azért, amit embertársaimmal, a magyar néppel szemben elkövettem és arra kérem Őt, hogy a többi magasabb vezető lelkiismeretét se hagyja nyugodni és ha ők emberek, akkor ők is ismerjék el mérhetetlen bűneiket. A Véres Csütörtök eseményei után, most már látom, hogy a nép haragja jogos volt a testületünkkel szemben.”⁵⁵

⁵² Forrás: 1956-os Intézet – Tóth Gyula – 00014405.tif.

⁵³ HTM Fotoarchívum, 90 246. sz. A legtöbb szakmunkában, beleértve az én korábbi munkáimat is, időrendben nem különböztették meg a Kossuth téren október 25-én a sortűz idején és ezen a napon délután, illetve a forradalom napjaiban később készült képeket, így a tömeg méretére és az események menetére vonatkozóan eddig levont következtetések további pontosításra szorulnak. A korábbi ismereteim és a feldolgozott újabb források alapján jelen tanulmányomban ezt a pontosítást végeztem el.

⁵⁴ Közép- és Kelet-európai Történelem és Társadalom Kutatásáért Közalapítvány levéltári gyűjteménye: 1.14.5.t.

⁵⁵ Uo. 1–2. o.

*

A Kossuth téren történtek után, a Központi Vezetőség ülésén néhányan jogosan sorolták a kérdéseket: Tudta-e a Politikai Bizottság reggel, hogy mi a helyzet, mert úgy tájékoztatta az embereket, hogy mehetnek dolgozni?⁵⁶ Vajon most megvannak-e a feltételek ahhoz, hogy ne ismétlődjék meg, ami ma történt? Mik a feltételek? Mit teszünk ma azért, hogy ne történjen meg, ami ma megtörtént?⁵⁷ Mi idézte elő a helyzet megváltozását és azt, hogy a fővárosi munkásosztály ilyen nagy arányban ment ki tüntetni?⁵⁸

A többségében megválaszolatlanul maradt kérdések mutatják, hogy a szovjet politikai és katonai vezetés nem rendelkezett megfelelő információval a Budapesten és vidéken lezajlott eseményekről, a hatalom elleni megmozdulások jellegéről, a fegyvertelen tüntetők elleni fegyverhasználatok – sortűzek –, a szovjet csapatok bevetésének következményeiről és nem utolsósorban a kormányerők helyzetéről, állapotáról, illetve a felkelő-szabadságharcos csoportok elhelyezkedéséről, erejéről és elszántságáról.

A nap további fontos eseménye, hogy a Politikai Bizottság – feltehetően a szovjet küldöttek kezdeményezésére, de legalábbis jóváhagyásával – a politikai szembenállás csökkentésének érdekében leváltotta az első titkári posztról Gerő Ernőt, a párt új vezetője Kádár János lett, aki a Központi Vezetőség ülésének kezdetén – a gyorsírói feljegyzések szerint⁵⁹ – bejelentette, hogy a fegyveres harcok ismételt „fellángolása”, az újabb demonstrációk miatt a vezetésnek rendkívüli következtetéseket kellett levonni.

Kádár értékelése szerint az „...ellenforradalmi pusztítások hatására⁶⁰ a tüntetők és a munkástömegek között szinte óráról-órára nagyobb egyetértés jön létre, néhány számukra fontos kérdésben.” A magyar és szovjet politikai vezetés véleményét tolmácsolva jelezte: „ha nem sikerül meggátolni azt, hogy az ellenforradalmi uszítás különböző kérdések, követelések kapcsán báziszt tudjon teremteni, akkor a fegyveres támadás leverése csak mérhetetlen vérontás, és a munkástömegek elleni fellépés árán valósítható meg...”⁶¹

A szovjet vezetők a testületi ülésekről készített jelentésük szerint „figyelemre méltónak” tartották Kőből József, a PB tagjának azon javaslatát, hogy „a megnyugvás érdekében deklarálják, hogy miután helyreállt a rend Magyarországon, a magyar kormány kérni fogja a szovjet kormánytól a szovjet csapatok kivonását Magyarországról.”⁶² – „Mi kijelentettük – olvasható Mikojan és Szuszlov jelentésében –, hogy semmiképpen sem szabad felvetni a szovjet csapatok Magyarországról történő kivonásának kérdését... Megmondtuk, hogy be lehet jelenteni: a szovjet csapatok, miután helyreállt a rend Budapesten, visszatérnek eddigi állandó állomáshelyükre. A Politikai Bizottság többi tagja nem támogatta Kőből.”⁶³

A Kőből József kezdeményezését határozottan elutasító pártvezetés Kiss Károly javaslatára arról döntött, hogy a Pest határában álló két szovjet hadosztály bevetését a szovjet hadvezetéstől kérni kell.⁶⁴ A pártvezetés fenti döntését a szovjet küldöttek október 25-i

⁵⁶ Nezvál Ferenc kérdése. Ötvenhat októbere és a hatalom, 37. o.

⁵⁷ Házi Árpád kérdése. Uo.

⁵⁸ Betlen Oszkár kérdése. Uo.

⁵⁹ Ötvenhat októbere és a hatalom, 34–38. o.

⁶⁰ A pusztítások valójában a magyar és szovjet csapatok támadásai miatt következtek be.

⁶¹ Ötvenhat októbere és a hatalom, 34–38. o.

⁶² Jelcin dosszié, 51. o.

⁶³ Uo.

⁶⁴ Ötvenhat októbere és a hatalom, 35–38. o.

jelentése szerint Nagy Imre miniszterelnöki szerepkörben közölte a szovjet katonai vezetéssel: „Nagy Imre elvtárs kérte, növeljük a Budapesten tevékenykedő csapataink létszámát, elsősorban a gyalogságét.”⁶⁵

A kérés szakszerű volt! A szovjet gépesített csapatok a veszteségeik nagy részét a gyalogsági támogatás hiánya miatt szenvedte el. „Malinyin elvtárs megígérte a magyar elvtársaknak, hogy növelni fogjuk a Budapesten a rend helyreállításában tevékenykedő csapataink létszámát”⁶⁶ – olvasható Mikojan és Szuszlov jelentésében.

Az október 25-én tartott Központi Vezetőségi ülés második részében a Katonai Bizottság vezetőjévé Kovács István helyett a PB tagját, Apró Antalt választották meg. Apró Antal azzal a feltétellel vállalta a megbízatást, ha a Katonai Bizottság és annak vezetője teljhatalmat kap: „Nem szeretném, hogy a komolyabb akció után a felelősség kérdése úgy merülne fel, hogy miért ezt meg azt tette, miért adott ilyen vagy olyan intézkedésekre parancsot. Teljes felhatalmazást kérünk... Felhatalmazást kérek, egyetért-e a Központi Vezetőség azzal, hogy a középületeket, a hatalmi központokat fegyveres harc árán, véráldozatok árán is megvédjük. Ilyen felhatalmazást kapok, ezt fogom teljesíteni...”⁶⁷ – diktálta Apró Antal feltételeit. – Az Apró Antal által kért felhatalmazást a Központi Vezetőség egyhangúan megadta.

Fontos annak a megállapítása, hogy a fővárosban újabb szovjet csapatok bevetésére vonatkozó kérésre és a Katonai Bizottság személyi megerősítésére, a középületek, hatalmi központok, ha kell fegyveres harc, véráldozatok árán történő megvédésére vonatkozó elhatározás október 25-én este, a Kossuth téren békésen demonstráló tömeg véres feloszlását követően született. Ez egyértelművé teszi, hogy a politikai vezetés a Kossuth téren történt események ismeretében szabadkezet adott a hatalom ellenes megmozdulások megakadályozásához.

A magyar politikai vezetés kérésére megerősített, csak a fővárosban 20–22 ezer főt számláló szovjet hadosztályok hadműveleteinek következtében október 25-én, illetve október 29-ig Budapesten és vidéken újabb százak haltak meg. Az országszerte október 29-ig leadott sortűzekben legkevesebb 220 fő vesztette életét a jelzett időpontig meghalt több mint ezer magyarból.

BIBLIOGRÁFIA, RÖVIDÍTÉSEK

A forradalom hangja	A forradalom hangja – Magyarországi rádióadások 1956. október 23–november 9. Szerk. <i>Fellegi Tamás László, Gyekiczki András, Kövér László, Kövér Szilárd, Máté János, Orbán Viktor, Stumpf István, Varga Tamás, Wéber Attila.</i> (Századvég füzetek 3.) Budapest, 1989.
BFL	Budapest Főváros Levéltára
Döntés a Kremlben	Döntés a Kremlben, 1956 – A szovjet pártelnökség vitái Magyarországról. Szerk. <i>Vjacseszláv Szereda és Rainer M. János.</i> A bevezetést <i>Vjacseszláv Szereda</i> , a kísérő tanulmányt <i>Rainer M. János</i> írta. Budapest, 1996.
HL	Hadtörténelmi Levéltár

⁶⁵ Jelcin dosszié, 50–51. o.

⁶⁶ Uo.

⁶⁷ Ötvenhat októbere és a hatalom, 34–38. o.

- Geréb* 1989. Titkos jelentések – 1956. okt. 23. – nov. 4. A dokumentumokat válogatta *Geréb Sándor*. (Tabu-sorozat, sorozatszerk. *Várnai Ferenc*.) Budapest, 1989.
- Györkei – Horváth M.* 1996. *Györkei Jenő – Horváth Miklós*: „Adalékok a szovjet katonai megszállás történetéhez” In: Szovjet katonai intervenció 1956. Budapest, 1996. 7–118. o.
- Horváth M.* 2003. *Horváth Miklós*: 1956 hadikronikája. Budapest, 2003.
- Horváth M. – Tulipán* 2006. *Horváth Miklós – Tulipán Éva*: In memoriam 1956. Budapest, 2006.
- Jelcin-dosszié A „Jelcin-dosszié” – Szovjet dokumentumok 1956-ról. Szerk. *Bak János, Békés Csaba, Gyurgyák János, Hegedűs B. András, Litván György, Rainer M. János*. Budapest, 1993.
- Kő – Nagy* 2001. *Kő András – Nagy J. Lambert*: Kossuth tér 1956. Budapest, 2001.
- Litván* 1991. Az 1956-os magyar forradalom. Történelmi olvasókönyv középiskolásoknak. Szerk. *Litván György*. Budapest, 1991.
- Magyar–jugoszláv kapcsolatok TOP SECRET – Magyar–jugoszláv kapcsolatok – 1956. Dokumentumok. Az iratokat gyűjtötte, válogatta, szerk. és a bevezető tanulmányt írta *Kiss József – Ripp Zoltán – Vida István*. Budapest, 1995.
- Malasenko* eml. *J. I. Malasenko*: A Különleges Hadtest Budapest tüzében – Egy szemtanú visszaemlékezései. In: Szovjet katonai intervenció 1956. Szerk. *Györkei Jenő és Horváth Miklós*. Budapest, 1996. 205–286. o.
- Ötvenhat októbere és a hatalom Ötvenhat októbere és a hatalom. – A Magyar Dolgozók Pártja vezető testületeinek dokumentumai 1956. október 24–28. Szerk. és jegyzetek: *Horváth Julianna, Ripp Zoltán*. In: *Ripp Zoltán*: A pártvezetés végnapjai 1956. október 23–31. Budapest, 1997.
- Zsitnyányi* 1999. *Zsitnyányi Ildikó*: Hadsereg és forradalom – 1956. *Hadtörténelmi Közlemények*, 112. (1999) 4. sz. 824–850. o.

Miklós Horváth

THE VOLLEY AT KOSSUTH TÉR IN 1956 IN THE LIGHT OF NEW SOURCES

(Abstract)

One of the decisive events of the 1956 Hungarian Revolution and War of Independence took place on 25th October in front of the Parliament building at Kossuth tér, Budapest. As a consequence of the volley released by government forces and Soviet troops on the unarmed crowd, about 80 people died and 300 injured in the square, during transportation to hospital or at a hospital.

Despite the multitude of articles and books which published the results of the researches investigating the circumstances of the volley and giving the most exact possible number of casualties, many important details still need to be clarified.

The documents of the Soviet troops defending the government quarter and so the Parliament building as well have been classified for decades, thus our knowledge on the events can be complemented and clarified only with the help of the reminiscences and documents which turned up and became accessible in the past few years, and not the least by the documents of the investigation and court-process carried out in the case of the volley.

Most of the published analyses, including earlier works by the author of this paper, did not separate the photographs taken at Kossuth tér during the volley on 25th October from the photos taken the same day in the afternoon and from those taken later during the days of the revolution.

The photos published in this paper give a more exact picture of the crowd's location and size at the time of the volley in Kossuth tér.

The sources that came to light in 2016: the notes by Csaba Szepesházy (1923–1995) on the events of 25th October 1956, written down in 1988–89, an interview with a today still unidentified state defence officer, as well as the personal documents from Zoltán Szalay (1925–1985), give further clarifications to the published data and statements in connection with the events.

Thus we can give a more definite answer to the question “Who and from where launched the first shot?”. Directly before the Soviet tanks opened fire, and provoking their shooting, it was State Defence Lieutenant Colonel Zoltán Szalay who ordered to start the machine gun shooting at the Soviet tanks on which many demonstrators were making friends with the Soviet soldiers.

Having found no substantial and controllable source, the majority of the studies discussing the events at Kossuth tér, including earlier papers by the author of this publication, denied the possibility that the shots before the volley or an initiating shooting could have come from the top of the building of the Ministry of Agriculture. Although the majority of those present at the events claimed the opposite, the historians' viewpoint was supported by the uncertainties of the reminiscences and by the findings of the investigation carried out at the Ministry of Agriculture in November 1956.

The interview with the unidentified state defence officer reveals, among others, that one state defence platoon established machine gun shooting position on the roof of the Ministry of Agriculture, and two other platoons were standing by on the roofs of the neighbouring houses. A certain “commander known for his cruelty” forced this officer with a gun to order the machine gun shooting at the “slogan-shouting peaceful crowd”.

The Hungarian political leadership kept on using unlimited force even after the bloody events in front of the Parliament building. On this day, Imre Nagy asked General Malinin to deploy further Soviet troops, mainly infantry units, in the capital, and in the light of the events at Kossuth tér party leadership gave full power to Antal Apró so that he could stop any violent actions against the rule.

Upon the request of the Hungarian political leadership, the Soviet divisions in Budapest only grew to twenty-twenty-two thousand men. As a result of their operations as well as of those of the government forces, at least 220 people were killed in volleys throughout the country by 29 October.

Miklós Horváth

DIE SALVE AM KOSSUTH TÉR IM SPIEGEL NEUERER QUELLEN

(Resümee)

Eine der bestimmendsten Ereignisse der ungarischen Revolution und des Freiheitskampfes von 1956 ereignete sich am 25. Oktober 1956 in Budapest, auf dem Platz Kossuth tér vor dem Parlament. Infolge der Salve, die von den Regierungskräften bzw. den sowjetischen Truppen auf die ausgelieferte Menge abgefeuert worden war, ließen ca. 80 Personen auf dem Platz und nach der Einlieferung ins Krankenhaus ihr Leben und ungefähr 300 Personen wurden verwundet.

Trotz der Vielzahl von Büchern und Studien, die die wissenschaftlichen Forschungen der Ereignisse kundtun und versuchen, die Umstände der Salve aufzudecken und die Verluste genauestens zu bestimmen, sind mehrere wichtige Details bis heute ungeklärt.

Die Dokumente der sowjetischen Truppen, die das Regierungsviertel und somit auch das Parlamentsgebäude beschützten, wurden für Jahrzehnte für geheim erklärt. Deshalb kann das Wissen über die Ereignisse ausschließlich mit Hilfe der in den vergangenen Jahren zum Vorschein gekommenen neueren Erinnerungen, der erforschbar gewordenen Dokumente und nicht zuletzt der Akten des in der Sache der Salve geführten Ermittlungs- und Gerichtsverfahrens ergänzt und spezifiziert werden.

In den bisher erschienenen meisten Facharbeiten – so auch in den früheren Werken des Verfassers dieser Studie – wurden die zur Zeit der Salve am Kossuth tér am 25. Oktober und am Nachmittag dieses Tages bzw. die in den Tagen der Revolution später gemachten Bilder chrono-

logisch nicht voneinander unterschieden. In der Studie erhalten wir aufgrund der veröffentlichten Fotodokumentation ein genaueres Bild als bisher über die Position und Größe der sich zum Zeitpunkt der Salve auf dem Platz aufhaltenden Menschenmenge.

Aufgrund der im Jahr 2016 kennen gelernten neueren Quellen – der Aufzeichnung von Csaba Szepesházy (1923–1995) aus dem Jahr 1988–89 über die Ereignisse am 25. Oktober 1956 bzw. eines Interviews mit einem heute noch unbekanntem Offizier der Staatssicherheit und der Personalakten von Zoltán Szalay (1925–1985) – können die in Bezug auf den Verlauf der Ereignisse veröffentlichten Daten und Feststellungen weiter spezifiziert werden.

Die entschiedenere Antwort auf die Frage, wer und von wo zuerst geschossen hat (haben), ist, dass direkt vor dem Feuer der sowjetischen Tanks, dieses provozierend, Zoltán Szalay, Oberstleutnant der Staatssicherheit, das Feuer auf die sowjetischen Tanks voll mit Demonstranten eröffnet hatte. Diese hatten sich den sowjetischen Soldaten freundschaftlich genähert.

Die Mehrheit der Facharbeiten, die sich mit den Ereignissen auf dem Kossuth tér beschäftigten – so wie auch der Verfasser dieser Studie früher –, zweifeln aufgrund der fehlenden überzeugenden und kontrollierbaren Quellen die Möglichkeit an, dass das Feuer – die Waffenbenutzung – vor oder zu Beginn der Salve vom Dach des Landwirtschaftsministeriums abgegeben worden wäre, wie dies seit dem 25. Oktober von der Mehrheit der sich Zurückerobernden behauptet wird. Dieser Standpunkt wurde auch durch die Unsicherheit der sich Zurückerobernden und die Feststellungen der Untersuchung im Landwirtschaftsministerium im November 1956 bekräftigt.

Aus dem Interview mit dem unbekanntem Offizier für Staatssicherheit können wir auch erfahren, dass sich ein Staatssicherheitszug auf dem Dach des Landwirtschaftsministeriums mit Maschinengewehren in Stellung befand und sich auf dem Dach der umliegenden Häuser weitere zwei Züge in Bereitschaft befanden. Ein „für seine Gnadenlosigkeit bekannter Kommandant“ zwang diesen Offizier, mit Maschinengewehren „die Parolen schreiende friedliche Menge“ unter Beschuss zu nehmen.

Die ungarische politische Führung hielt auch nach den blutigen Ereignissen vor dem Parlament an der uneingeschränkten Anwendung von Gewalt fest. An diesem Tag ersuchte Imre Nagy den General der Armee, Malinin, um den Einsatz von weiteren sowjetischen (in erster Linie Infanterie-) Truppen in der Hauptstadt, und die Parteiführung gab angesichts der Ereignisse am Kossuth tér Antal Apró freie Hand – „uneingeschränkte Macht“ –, um Bewegungen gegen die amtierende Macht im Keim zu ersticken.

Infolge der Operationen der sowjetischen Divisionen, die auf das Ersuchen der ungarischen politischen Führung verstärkt wurden und alleine in der Hauptstadt 20-22 Tausend Mann zählten, sowie infolge des Einsatzes der Regierungskräfte ließen in den landesweiten Salven bis zum 29. Oktober mindestens 220 Personen ihr Leben.

Miklós Horváth

LA SALVE DE LA PLACE KOSSUTH À LA LUMIÈRE DES NOUVELLES SOURCES

(Résumé)

L'un des événements décisifs de la révolution hongroise de 1956 s'est déroulé sur la place Kossuth, devant le Parlement de Budapest, le 25 octobre 1956. La salve tirée par les forces gouvernementales et les troupes soviétiques contre la foule sans défense a coûté la vie à environ 80 personnes sur place ou pendant le transport à l'hôpital. Les tirs ont également fait quelque 300 blessés.

Malgré les nombreux livres et études publiant les résultats des recherches menées pour connaître les circonstances de cette salve et préciser les pertes, certains détails importants restent toujours à éclaircir.

Étant donné que les documents des troupes soviétiques qui gardaient le quartier administratif, dont le bâtiment du Parlement, ont été classifiés, nous devons nous contenter des mémoires récemment retrouvés, des documents récemment déclassifiés, ainsi que de documents d'enquête et de procédures judiciaires pour compléter et préciser nos connaissances à ce sujet.

La plupart des ouvrages publiés, y compris les travaux précédents de l'auteur de cette étude, n'ont pas fait de distinction chronologique entre les photos prises sur la place Kossuth pendant la salve, dans l'après-midi du 25 octobre et dans les jours suivants de la révolution. Les documents photographiques publiés dans l'étude permettent de préciser la position et la taille de la foule qui était sur la place au moment de la salve.

Sur la base des nouvelles sources dont on a pris connaissance en 2016 – à savoir les notes rédigées en 1988 et 1989 par Csaba Szepesházy (1923–1995) sur les événements du 25 octobre 1956, un entretien avec un officier de la Sûreté de l'État dont on ignore encore l'identité et le dossier personnel de Zoltán Szalay (1925–1985) –, il est possible de préciser davantage les données et les constatations publiées concernant le déroulement des événements.

À la question de savoir qui a (ont) tiré en premier et d'où sont partis les tirs, on peut désormais répondre avec plus de certitude qu'avant : Juste avant l'ouverture du feu par les blindés soviétiques, le lieutenant-colonel de la Sûreté de l'État Zoltán Szalay a ordonné de mitrailler les blindés soviétiques remplis de manifestants qui fraternisaient avec les soldats soviétiques. Szalay a ainsi provoqué la riposte des Soviétiques.

En raison de l'absence de sources probantes et vérifiables, la plupart des travaux traitant des événements de la place Kossuth, y compris ceux de l'auteur de cette étude, réfutent l'idée selon laquelle le coup de feu tiré avant ou au début de la salve serait parti depuis le toit du Ministère de l'Agriculture et ce, malgré l'affirmation de la plupart des témoins. L'hésitation des témoins et les constatations de l'enquête menée au Ministère de l'Agriculture en novembre 1956 ont corroboré cet avis.

L'entretien avec l'officier anonyme de la Sûreté de l'État révèle qu'une brigade de la Sûreté de l'État a occupé une position de tir avec des mitrailleuses sur le toit du Ministère de l'Agriculture et deux autres brigades étaient en alerte sur le toit des immeubles voisins. Un commandant « connu pour sa brutalité » a forcé cet officier avec un pistolet à donner l'ordre de mitrailler « la foule pacifique qui scandait des slogans ».

Les dirigeants politiques hongrois ont persisté dans l'emploi illimité de la force même après les événements sanglants qui ont eu lieu devant le bâtiment du Parlement. Ce jour-là, Imre Nagy a demandé au général d'armée Malinine de déployer d'autres troupes soviétiques, principalement des troupes d'infanterie dans la capitale hongroise. En outre, après la salve de la place de Kossuth, la direction du parti a donné les pleins pouvoirs à Antal Apró pour empêcher avec de la force les manifestations contre le pouvoir en place.

Renforcées à la demande des dirigeants politiques hongrois, les divisions soviétiques comptaient 20 à 22 mille soldats rien qu'à Budapest. Dans le cadre des opérations de ces divisions et des forces gouvernementales, les salves tirées dans le pays jusqu'au 29 octobre ont coûté la vie à au moins 220 personnes.

Миклош Хорвам

РАССТРЕЛ НА ПЛОЩАДИ КОШУТ В ЗЕРКАЛЕ НОВЫХ ИСТОЧНИКОВ

(Резюме)

Одно из определяющих событий Венгерской революции и борьбы за независимость 1956-ого года произошло в Будапеште 25-ого октября 1956-ого года на площади Кошут перед Парламентом. В следствии расстрела произведенного по беззащитной толпе людей силами правительства и советскими войсками погибли примерно 80 человек на площади и при перевозке их в больницу, после госпитализации и были около триста раненых.

Несмотря на большое количество книг и исследований, и результатов этих научных исследований по раскрытию обстоятельств расстрела и наиболее точных определений потерпевших жертв, ещё много важных деталей подлежит уточнению.

Документы, охраняемые большими силами советских войск, также как и правительственный квартал, в том числе и здание Парламента, были засекречены на несколько десятилетий, поэтому наши знания, связанные с событиями могут основаны исключительно

на основе новейших воспоминаний, найденных в последние годы, документов ставших доступными и могут быть уточнены и дополнены не в последнюю очередь на основе следственных и судебных разбирательств.

В квалифицированных, профессиональных работах опубликованных до сих пор, в том числе включая сюда и более ранние работы автора этого исследования по хронологии не различали фотографии, сделанные во время расстрела на площади Кошут 25-ого октября и в тот же день после обеда, от тех, которые были сделаны в последующие после революции дни. В исследовании, основанном на опубликованной фотодокументации, мы получаем более точную картину о размерах и размещении массы людей, пребывающих на площади в момент расстрела.

На основе новейших источников, которые были сообщены в 2016-ом году – доклад Чаба Сепешхази (1923–1995), написанный в 1988–1989-ие годы о событиях 25-ого октября 1956-ого года, и интервью с сегодня ещё не известным офицером госбезопасности и Золтан Салаи (1925–1985) – данные и утвержденные, опубликованные о ходе событий, могут быть дополнительно уточнены.

Ответ на вопрос «Кто и откуда стрелял(и) впервые?» – до сих пор самый определённый ответ, – что непосредственно опережая открытие огня советскими танками, провоцируя это подполковник офицер госбезопасности Золтан Салаи дал приказ на пулеметный огонь по советским танкам, заполненным дружественными с советскими солдатами демонстрантами.

Большинство профессиональных работ, занимающихся с событиями на площади Кошут из-за отсутствия убедительных и контролируемых источников отрицают – как раньше отрицал и автор этой публикации – возможность того, что предупредительный залп или начальный огневой удар для применения оружия произошло бы – как это утверждают большинство воспоминающих начиная с 25-ого октября – с крыши здания Министерства Сельского Хозяйства. Эта точка зрения подкрепляется неопределенностью воспоминающих и утверждения расследования, проведенного в ноябре 1956-ого года в Министерстве Сельского Хозяйства.

Среди прочего, в частности из интервью с офицером Госбезопасности с неизвестным именем можно узнать и о том, что один взвод государственной безопасности занимал пулемётную огневую позицию на крыше Министерства Сельского Хозяйства, и еще два других взвода на крышах окрестных домов были в состоянии готовности. Один «командир, известный своей жестокостью» пистолетом заставил этого офицера стрелять пулеметом «по провозглашающей лозунги мирной толпе людей»,

Венгерское политическое руководство также настаивало на беспредельном применении насилия после кровавых событий перед Парламентом. В этот день Имре Надь попросил генерала советской армии Малинина, ввести новые советские военные группировки, особенно пехоту, и, зная события на площади Кошут, руководство партии дало Антал Апро – «полновластие» для насильственного предотвращения антиправительственных движений.

В подтверждение просьбы венгерского политического руководства в результате применения правительственных сил и советских дивизий, насчитывающих только в столице 20-22 тысяч человек в ходе усиленных военных операций, в ходе залпов до 29-ого октября в стране погибло по меньшей мере 220 человек.

A MAGYAR NÉPHADSEREG TÖRTÉNETE KUTATÁS AZ 1980-AS ÉVEKBEN

„1980-ban a Hadtörténeti Intézet és Múzeum előjáró szerve úgy ítélte meg, hogy az idő megérett a *Magyar Néphadsereg történetének komplex feldolgozására* [kiemelés az eredetiben – S. J.]. Míg az intézet eredetileg csupán egy monográfia elkészítését vette tervbe, a Politikai Főcsoportfőnökség egy korábban példátlan, nagyszabású, nagyon sok személy bekapcsolását és jelentős anyagi források felhasználását igénylő munka elvégzését adta feladatul. Az 1982-ben kialakult elképzelés szerint a feldolgozó munkának kronológiailag az 1945-től a nyolcvanas évekig terjedő időszakot kellett felölelni. Szélességében ki kellett terjednie a katonai politika általános elvi kérdéseitől kezdve a haderőnemek, fegyvernemek, szolgálati ágak, seregtettek, magasabbegységek, csapatok történetéig. A program végrehajtásához több száz személy bekapcsolása volt szükséges. Bár a feladat teljesítésével kapcsolatos teendők és a felelősség javarészből a Hadtörténeti Intézetre hárult, a gyakran részletekre is kiterjedő irányítást a minisztérium tartotta kézben. Az ügyvel kapcsolatban miniszteri parancs jelent meg, a kérdéssel a hadsereg vezető fórumai (Katonai Tanács stb.) több esetben foglalkoztak.

A nyolcvanas évek végén a program teljesítése során több száz, színvonalát tekintve nagyon eltérő minőségű írás, tanulmány, dolgozat készült el. Az évtized végén olyan döntés született, hogy felhasználásukkal egy összefoglaló monográfiát és egy tanulmánykötetet kell elkészíteni. Előbbinek kéziratát sikerült elsődleges formában elkészíteni, a tanulmánykötet munkálatai félbeszakadtak.”¹

Liptai Ervin nyugállományú vezérőrnagy, a Hadtörténeti Intézet és Múzeum 1970 és 1990 közötti parancsnoka így emlékezett egy évtizeddel később az intézményben folyó Magyar Néphadsereg történeti kutatás munkálataira. Rövid leírása jól összefoglalja a történetek lényegét: miniszteri utasításra, a Hadtörténeti Intézet és Múzeum koordinálásával, aktív és nyugállományú katonatisztek bevonásával, a lehető legszélesebb körű forrásfeltárás kezdődött, majd az összegyűjtött dokumentumok alapján elkészültek a tanulmányok. Ilyen méretű kutatási programra azóta sem volt példa.

A kutatás eredménye: az MN Különgyűjtemény

A munka végül befejezetlen maradt. Ennek oka a rendszerváltozás folyamatának megindulása, ami egy csapásra ad acta tette az ügyet. Nemcsak a honvédelmi vezetés más irányú feladatai szorították háttérbe a történeti munkálatok figyelemmel kísérését, de a téma is okafogyottá vált. Az 1990. március 15-én ismét Magyar Honvédséggé alakuló új hadseregnek már nem volt szüksége a Magyar Néphadsereg hagyományainak ápolására, a témában összegyűjtött adatok közzétételére.

¹ Liptai 2000. 112. o.

Az elkészült tanulmányok az 1980-as évek második felében folyamatosan érkeztek be a Hadtörténeti Intézet és Múzeumba, ahol a Hadtörténelmi Levéltár őrizetébe kerültek. Az anyag mennyisége megkövetelte, hogy a levéltár egy új fondot hozzon létre az iratok gyűjtésére. A fond a VII. 241. számot kapta és MN Tanulmánygyűjtemény, vagy egyszerűen csak Tanulmánygyűjtemény II. elnevezéssel látták el.²

Az 1945 előtti tanulmánygyűjtemény „párja” alapvetően az 1980-as években folytatott néphadsereg-történeti kutatás elkészült tanulmányaira épül, de mára már igen széleskörű gyűjteménnyé bővült, ezért a 2000-es évek elején elnevezése is megváltozott: MN Különgyűjteménnyé. A fondon belül hét állagot különböztetünk meg. Az „A” állag az 1980-as évekbeli kutatás során vagy később készült szervezet-, valamint alakulat-történeti összefoglalókat, tanulmányokat tartalmazza. A „B” állagban található az összegyűjtött eredményeket összefoglaló fegyvernem- és szakágtörténeti tanulmányok, valamint az elkészült szintézis kézírata. Az évek során ehhez soroltuk be a visszaemlékezések („C”), csapattörténeti könyvek, dicsőségkönyvek („D” és „E”), 1956-os gyűjtemény („F”), valamint az oklevélgyűjtemény („G”) állagait. Emellett természetesen az „A” és „B” állagok is gyarapodtak az időközben a témában készült és levéltárunk őrizetébe került tanulmányokkal. Ez utóbbiak száma azonban nem mérhető az 1980-as évek terméséhez. Így együtt ez a gyűjtemény alapvető fontosságú a kutatók számára, hiszen kiinduló pontul szolgál a néphadseregi iratanyag tanulmányozásához, illetve segíti annak megismerését és jobb megértését.³

Kutatás az 1980-as években

Az 1982 novemberében kiadott miniszteri parancs (lásd az 1. számú okmányt) értelmében 1983-tól megindult kutatómunka elősegítése érdekében az MNVK Tudományos Osztály és az MN Hadtörténeti Intézet és Múzeum a *Hadtudomány-szervezési és Módszertani Közlemények* című sorozatban kiadott egy *Módszertani útmutató a Magyar Néphadsereg történetének feldolgozásával kapcsolatos kutatómunkához* című kiadványt. Ez a 62 oldalas füzet azzal a céllal született, hogy „a kutatás irányítói és végzői a hadsereg sajátos körülményeit figyelembe véve megközelítően egységes elvek és módszerek alapján végezhesék a néphadsereg történetének feldolgozását.” Az útmutató meglehetősen részletességgel taglalta a kutatómunka legfontosabb tudnivalóit, kezdve a kutatási program kidolgozásával, az anyaggyűjtés módszereinek számbavételével. Bemutatta a könyvtárak használatának szabályait, valamint a szóba jöhető könyvtárakat, az MN történetének forrásait őrző helyek: a Hadtörténelmi Levéltár, a HM Központi Irattár és az MN Pártbizottságának Archívuma használatának lehetőségeit. A kiadvány kitért a szóbeli visszaemlékezések gyűjtésének szabályaira, módszereire, majd az adott téma meg-

² A Hadtörténelmi Levéltárban ugyanis már létezett egy Tanulmánygyűjtemény (röviden Tgy.), ahol a különböző történeti korszakokról írt tanulmányokat, visszaemlékezéseket, naplókat gyűjtötték. Az újabb tanulmányok mennyisége miatt célszerű volt egy új, 1945 utáni gyűjteményt létrehozni. Ez azért is logikus, mert a levéltárban őrzött ügyviteli iratanyag tekintetében külön kezelendő az 1945 előtti és 1945 utáni fondok köre. Ezután az 1945 előtti időszakra vonatkozó tanulmányok, visszaemlékezések a Tgy. I. nevű gyűjteménybe, az 1945 utáni időszakéi pedig a Tgy. II. gyűjteménybe kerültek.

³ HL MN Kgy. jegyzéke. Az összesen 49,4 ifm-nyi (2018-as adat) iratanyag majdnem fele (21,5 ifm) az „A” és „B” állaghoz tartozik.

írásához adott tanácsokat. Külön fejezetben található a bíráló jelentőségének és folyamatának ismertetése, valamint az elkészült munkák hasznosításával kapcsolatos feladatok. Itt szerepel az is, hogy a munkák egy példánya a Hadtörténelmi Levéltár őrizetébe kerül. Ez utóbbi maradéktalanul megvalósult, sőt számos esetben több példánnyal is rendelkezünk. Az elkészült tanulmányok mellett gyakran a kutatás során összegyűjtött forrásanyagot, valamint az egykori munkatársakkal készült interjúkat, visszaemlékezéseket is a levéltárba adták.⁴

A munka tudományos támogatása, összefogása a miniszteri parancs értelmében a Hadtörténelmi Intézet és Múzeumra hárult, az Intézetben belül külön munkacsoportot kellett szervezni. Az 1983-as tervek megvalósulásaként az 1984. novemberi állománytábla már tartalmazott két új szervezeti egységet. A Hadtörténelmi Intézetben belül egy jelenkori osztály (4 fő), vagy más néven MN történelmi osztály létesült. Ennek vezetésével Gellért Tibor alezredest bízták meg. A Hadtörténelmi Múzeum keretén belül szintén ekkor alakult meg a Néphadseregi gyűjteményi alosztály (3 fő). Ez utóbbihoz tartoztak a csapatmúzeumok, a haditechnikai park, valamint a csapatzászlók gyűjteménye.⁵

A kutatómunka elvégzése szolgálati feladatként a katonatiszti állományra hárult, amely csak néhány szervnél járt ideiglenes függetlenítéssel, azaz a feladatot a meglévő napi munka mellett kellett elvégezni. A kutatási feladatra alkalmas nyugállományúakat is bevonták a témák kidolgozásába. A kutatómunkát egymással szolgálati viszonyban lévő koordinációs bizottságok fogták át, ezek felügyelete pedig a tárcaszintű koordinációs bizottság feladata volt. A kutatás költségigényét az első években évi egymillió forintra tervezték.⁶ A költségek tényleges alakulásáról nem rendelkezünk forrással, de a fennmaradt iratokból, amelyek az egyes koordinációs bizottságok felmerülő költségigényéről szólnak, arra következtethetünk, hogy a tényleges kiadások végül átlépték a tervezett mértéket.⁷

A HM Katonai Tanács 1985. december 11-én tárgyalta Kárpáti Ferenc altábornagy, politikai főcsoportfőnök, az MN története kutatásának helyzetéről és a további feladatokról szóló jelentését. Ebből kiderül, hogy a hadsereg addigi történetében példátlan tudományos feldolgozó munka megkezdésekor több probléma is felmerült. Gondot okozott az ez irányú tapasztalatok hiánya a szervezés terén, valamint a munkába bevont kutatók többségének tapasztalatlansága. Ezért az induláskor fontos volt a Hadtörténelmi Intézet és Múzeum tudományos apparátusának segítsége. Az intézmény gyűjteményei is teljes mértékben a kutatók rendelkezésére álltak. A kutatómunkában mintegy 500 fő vett részt, köztük számos nyugállományú katona. A jelentés megállapította, hogy a kutatás és feldolgozás tervezett üteme kis csúszásokkal tartható lesz. Felhívta továbbá a figyelmet az elkészült tanulmányok (jórészt belső terjesztésű) publikálására és a tudományos továbbképzésben való felhasználásukra, azaz, hogy az elvégzett kutatómunka eredményeként többen szerezhetnek kandidátusi tudományos fokozatot.

⁴ HL MN Kgy. MN tört. 1. d. passim.; Módszertani útmutató a Magyar Néphadsereg történetének feldolgozásával kapcsolatos kutatómunkához. MNVK Tudományos Osztály–MN Hadtörténelmi Intézet és Múzeum, 1983. Hadtudomány-szervezési és Módszertani Közlemények.

⁵ HL Sajtó irattár: 186. d. 072/1983.; MN 1980–89: 480. d. 8/1. állománytábla.

⁶ HL MN Kgy. MN tört. 1. d. 0139/1986. sz. gyűjtő, 23–24. sz.

⁷ HL MN Kgy. MN tört. 1. d. 0139/1986. sz. gyűjtő, passim.

Kárpáti altábornagy végül javaslatot tett a kutatómunka folytatásának ütemezésére: az irány koordinációs bizottságok 1986 végéig fejezzék be az anyaggyűjtést, összeítsék addigi eredményeiket. A kutatás további iránya az összefoglaló művek elkészítése legyen. 1990-ig készüljön egy nagyobb terjedelmű, a Magyar Néphadsereg 1945–1980 közötti történetét feldolgozó összefoglaló mű a nagyközönség számára, valamint az I–VII. kutatási irányok összefoglaló köteteit is írják meg, belső terjesztésre. A munka eredményeit a katonai tanintézetek hasznosítsák, a katonai lapok és folyóiratok, valamint a Zrínyi Kiadó tegyék közzé azokat. – A jelentést a Katonai Tanács elfogadta.⁸

A fentiek alapján, 1986 novemberében kiadott újabb parancsában (lásd a 2. számú okmányt) a honvédelmi miniszter a további kutatómunka szakmai felügyeletével továbbra is a Hadtörténeti Intézet és Múzeumot bízta meg. A szükséges anyagi forrásokat az intézmény költségvetésén belül biztosították. A hadseregen belüli terjesztésre, a hivatásos állomány hadsereg-történeti ismereteinek bővítésére szánt tanulmánykötet elkészítésére egy 1986. május elejétől 1989. június végéig szóló ütemterv szerint került sor. A munka irányítására szerkesztő bizottság alakult.⁹

A Hadtörténeti Intézet MN történeti osztály vezetője, Gellért Tibor alezredes 1986. májusi összefoglalója szerint a nyolc iránybizottság összesen 177 tanulmányt küldött meg a Hadtörténelmi Levéltárnak, melyből 36 véleménye szerint közölhető lenne, nyolc pedig már megjelent. Ez a mennyiség az elkészült tanulmányoknak csak töredékét jelent. A tanulmányok elkészítésén mintegy 500 fő dolgozott. Kutattak a Hadtörténelmi Levéltárban, a Központi Irattárban, a HM egyes osztályainál, valamint saját alakulatuknál. Gellért megállapította, hogy „a kutatóknak csak egy kis része tanulmányozta a már megjelent történeti munkákat.” Továbbá „a munkák legnagyobb jelentősége, hogy velük nagy mennyiségű forrásanyag került birtokunkba... Hiányosságuk, hogy többségéből hiányzik a szakemberek hozzáértő értékelése, az események, tények megítélése, a megfelelő következtetések levonása. Az elkészült anyagok jól felhasználhatók – a tervben meghatározott – nagymonográfiák elkészítésénél. Még a szintézisben helyet nem kapó részletek, témák is jó alapot, gazdag forrásértéket jelentenek a jövő kutatói számára.” A beérkezett tanulmányoknak a Levéltár már ekkor megnyitotta a később egyre terebélyesedő különgyűjteményi fondot.¹⁰

Az 1986–1989 közötti időszakban a Hadtörténeti Intézet és Múzeum a tanulmánykötet elkészítésére koncentrált. Emellett folyamatosan befogadta és a Hadtörténelmi Levéltárban elhelyezte a kutatás első ütemében elkészült és beérkező tanulmányokat. Nem egy alakulat az idő előrehaladtával 1985-ig kiegészítette és újra leadta már korábban is megírt történetét. A beérkezett tanulmányok száma 1987 áprilisára már 350 körül volt, publikálásukra azonban továbbra is csak tervek születtek.¹¹

A készülő összefoglaló tanulmánykötet tematikája szorosan illeszkedett a korábbi kutatási irányok tematikájához és 18 tanulmány elkészítésével számolt. A tanulmányok kidolgozásában a kijelölt külsős szerzők segítségére voltak a Hadtörténeti Intézet MN történeti osztályának munkatársai. A tanulmányokat elfogadásuk előtt lektorálták, szak-

⁸ HL MN Kgy. MN tört. 1. d. 0139/1986. sz. gyűjtő, 59–61. sz.

⁹ HL MN Kgy. MN tört. 0139/1986. sz. gyűjtő, 64. sz.

¹⁰ HL MN Kgy. MN tört. 0139/1986. sz. gyűjtő, 67. sz.

¹¹ HL MN Kgy. MN tört. 0139/1986. sz. gyűjtő, 81. sz.

mai bíráló alá vetették.¹² Emellett elkészült egy néphadsereg-történeti kronológia, valamint Csendes László és Gellért Tibor megkezdte az 1945 utáni időszak katonai felső vezetői (miniszterek, tábornokok, ezredek) életrajzi és szolgálati adatainak összegyűjtését.

Az intézmény főigazgatójának¹³ vezetésével 1987-ben megkezdődtek a nagyközönségnek szánt népszerű tudományos jellegű MN történeti monográfia (szintézis) előmunkálatai is. A belső terjesztésű tanulmánykötet publikálását 1990-re, a népszerűsítő monográfiáét 1991-re tervezték.¹⁴

A rendszerváltozás következtében az elkészült tanulmánykötet, a kronológia, valamint az MN történeti szintézis kéziratban maradt, ahogy nem került sor a Csendes–Gellért féle tábornoki, ezredek életrajzok publikálására sem. Bár ez utóbbira a szerzők az 1990-es években tettek kísérletet. A felsorolt anyagok mind a Hadtörténelmi Levéltár őrizetébe kerültek. Egy, az 1980-as évek végén keletkezett dátum nélküli összefoglaló szerint az MN történeti kutatás során mintegy 1200 különböző terjedelmű munka keletkezett, melyek közül kb. 500 került a Levéltár őrizetébe. A későbbi évtizedekben történő iratleadások során ugyan még számos, a történeti kutatás folyamán keletkezett tanulmány került be az alakulatoktól a Központi Irattár közvetítésével a Levéltárba, az 1200-as szám túlzásnak tűnik.¹⁵

A témára vonatkozó utolsó fellelhető iratok 1988-as keltezésűek. Gellért Tibor 1988 júniusában készített egy a HM Katonai Tanács elé szánt beszámoló-tervezetet, melyben a kutatás akkori helyzetét foglalta össze. Összesítése szerint a Hadtörténelmi Levéltár külön gyűjteményében ekkorra már 522 tanulmányt (ebből 64 visszaemlékezést) őrzött, a többi elkészült tanulmányt még nem adták át a Levéltárnak. Az 1986-os HM parancsban megjelölt feladatok közül a tanulmánykötet előtanulmányai elkészültek, bírálatuk megtörtént, a szerzők a tanulmányok véglegesítésén dolgoztak. Gellért ekkori megállapítása szerint a tanulmánykötet kézírata várhatóan 1989 közepére készül el és 1990-ben megjelentethető. A tudományos ismeretterjesztő monográfia munkálatai ekkor még csak megkezdődtek, a kötet megjelenését – politikai főcsoportfőnöki engedéllyel – 1992-re halasztották. A már megjelent publikációkról szólva Gellért Tibor a kutatás eredményeként említette a Zrínyi Katonai Kiadó gondozásában indult két csapattörténeti sorozatot, melyben kilenc, illetve hat alakulattörténet jelent meg. Gellért emellett 128 monográfia, tanulmány, valamint 134 visszaemlékezés, riport megjelenését jelentette az 1982 utáni időszakra vonatkozóan. „Ezek között 43 önálló kiadvány (könyv, broszúra).” Míg a Zrínyi Kiadó által megjelentetett csapattörténeti füzetek valóban megjelentek (bár egy részük még 1982 előtt látott napvilágot) és ma is fellelhetőek a Hadtörténelmi Levéltárban, illetve a Hadtörténeti Könyvtárban, az említett nagyszámú egyéb kiadvány feltehetően csak a hadseregen belül, kis példányszámban jelent meg, vagy katonai folyóiratokban látott napvilágot.¹⁶

Ez a dokumentum volt az utolsó jelentés az MN történeti kutatás állásáról, a munkálatok ezután – feltehetően 1989-ben – abbamaradtak. A kutatásról szóló jelentést a HM

¹² HL MN Kgy. MN tört. 0139/1986. sz. gyűjtő, 84. sz.

¹³ Az 1984-es állománytábla szerint főigazgató vezette az intézményt. MN 1980–89: 480. d. 8/1. állománytábla.

¹⁴ HL MN Kgy. MN tört. 0139/1986. sz. gyűjtő, 86. sz.

¹⁵ HL MN Kgy. MN tört. 0139/1986. sz. gyűjtő, 87. sz.

¹⁶ HL MN Kgy. MN tört. 0139/1986. sz. gyűjtő, 93. sz.

Katonai Tanács már nem tárgyalta. Az elkészült és a Hadtörténelmi Levéltárnak leadott tanulmányok megmaradtak és ma is használhatók. Helyőrségtörténettel foglalkozók, szakdolgozók, de történészek, hadtörténészek is előszeretettel forgatják őket. A feldolgozások természetesen magukon viselik a korszak ideológiai lenyomatát, de megfelelő forráskritikát alkalmazva tényanyaguk sok esetben ma is megállja a helyét. Sőt, mivel a gondosabb tanulmányírók hivatkozásokat is alkalmaztak, sokszor a megadott jegyzetek segítségével lehet további kutatást végezni.

A kései utódok, kutatás ma

Az egykori MN történeti kutatásnak van egy mába nyúló fejezete is. Kovács Vilmos ezredes, intézményünk jelenlegi parancsnokának kezdeményezésére 2016–2017-ben lezajlott egy újabb kutatási projekt. A Hadtörténelmi Levéltár szakmai koordinációjával összesen 23 fő végzett kutatásokat az MN 1980–1990 közötti történetére vonatkozóan. Parancsnok úr elképzelése az volt, hogy az 1980-as évekbeli kutatás eredményeit a hiányzó 1980-as évtized történetével lehetne kiegészíteni, legalább a legfontosabb fegyvernemek, szolgálati ágak történetét illetően. A szerzők az 1980-as években, illetve utána is aktív, ma már nyugállományban lévő, korábban vezető beosztást betöltő tisztek, tábornokok közül kerültek ki, akik közül többen már korábban is érdeklődtek a tudományos munka iránt. A tematika elkészítésében, valamint a szerzők kiválasztásában és felkérésében Deák János nyugállományú vezérezredes működött közre, aki maga is a szerzők közé állt.

A munka során a Hadtörténelmi Levéltár és Irattár kollektívája igyekezett mindenben a kutatók segítségére lenni, akik közül két éves kutatómunka után, máig nyolcan készítettek el tanulmányukat, melyek a Levéltár őrizetébe kerültek. A kutatási projekt, ha nem is volt olyan nagyszabású, mint elődje, mindenképp elérte célját, hiszen a néphadsereg utolsó évtizedéről több igényes és alapos, a továbbiakban megkerülhetetlen tanulmány született, többek között a harcokszízi fegyvernemről, a hadsereg híradó, vagy egészségügyi szolgálatáról.

A munka azonban folytatható. A Hadtörténelmi Levéltárban mintegy három és fél ezer iratfolyóméternyi dokumentum áll rendelkezésre az 1945 és 1990 közötti korszakról, melynek feldolgozása, nyugodtan mondhatjuk, éppen csak megkezdődött.

OKMÁNYOK

1.

A honvédelmi miniszter 90/1982. (HK 36.) számú parancsa a Magyar Néphadsereg történetének kutatásával kapcsolatos feladatokról

A Magyar Néphadsereg megalakítása óta történelmileg mérve is hosszú időszak, több mint három és fél évtized telt el. Ezek az évek a demokratikus hadsereg megszervezésének, a hadsereg szocialista átalakításának, fejlesztésének és korszerűsítésének tapasztalatokat adó, történelmünket gazdagító esztendei voltak.

Különösen az elmúlt negyedszázad tervszerű, arányos gyors ütemű hadseregfejlesztése eredményeként hazánk honvédelmi képessége minőségileg magasabb szintre emelkedett, néphad-

seregünk fegyverzetében, szervezetében és felkészültségében egyaránt korszerű haderővé vált. A magyar kommunisták pártja néphadseregünk fejlődésében mindig meghatározó szerepet töltött be. A Magyar Szocialista Munkáspárt honvédelmi politikája a Magyar Néphadsereg elmúlt negyedszázados kiegyensúlyozott és folyamatos fejlődésének alapja, mozgató ereje volt. Ez idő alatt rendkívül gazdag tapasztalatokra tettünk szert, amelyek tudományos igényű rendszerezése, feldolgozása a jelen és a jövő érdekében szükségessé vált.

Elérkezett az ideje, hogy megkezdjük a Magyar Néphadsereg története széles alapokon nyugvó és átfogó igényű tudományos feldolgozását. A néphadsereg által megtett út elemző értékeléséhez kedvező alapot biztosít társadalmunk egészséges légköre, pártunk marxista- leninista politikája. A párt- és állami vezetés megalapozott elemzéseire és értékeléseire, valamint az eddigi kutatások eredményeire támaszkodva ma már megfelelő objektivitással és hitelességgel elvégezhető a honvédelmi politika és a néphadsereg fejlődése tendenciáinak számbavétele, tapasztalatainak összegzése. Ehhez az elmúlt évtizedek során felnőtt a tudományos munkára alkalmas kádereknek a nemzedéke, amely ismereteinek és tapasztalatainak birtokában képes a Magyar Néphadsereg története átfogó kutatására és feldolgozására.

A hadsereg előtt a következő évtizedben újabb, minőségileg magasabb fejlődési szakasz áll. Ez idő alatt megy végbe káderállományunk azon nemzedékének kiválása az aktív szolgálatból, akik alkotó részesei voltak az elmúlt évtizedek történetének. Ez is megkívánja néphadseregünk történelmi útjának hiteles feltárását, hogy a felnövekvő fiatal katonanemzedékek okuljanak belőle és hasznosítsák munkájukban.

A Magyar Szocialista Munkáspárt Politikai Bizottsága 1981. április 28-i határozata pedig feladatul adta néphadseregünk számára, hogy tudományos igényvel dolgozza fel, tegye közkinccsé a Magyar Néphadsereg fejlesztésében elért tapasztalatokat, történelmi eredményeket.

Ezek a körülmények tették szükségessé, hogy a néphadsereg történetének feltárását a Honvédelmi Minisztérium, mint kiemelt tárca szintű kutatási főirányt a hadsereg tudományos tevékenységének egyik központi feladatává tegye a következő évtizedben.

A Magyar Néphadsereg történetének feldolgozásával célunk a hadsereg belső fejlődésében megnyilvánuló alapvető törvényszerűségek feltárása és megfogalmazása. A hadtudomány, valamint a történettudomány gazdagítása azoknak a tényeknek és összefüggéseknek felkutatásával, amelyek a hadsereg fejlődését egyrészt a nemzetközi politikai és katonai folyamatok oldaláról, másrészt társadalmunk belső viszonyainak alakulásából adódóan meghatározták. Mindezekből eredően a politikai, katonai és egyéb tanulságok levonása és közreadása, a fejlődés tendenciáinak feltárása és a további feladatoknak világosabb felismerése érdekében. [sic!]

A munkának továbbá fontos célja még, hogy néphadseregünk múltjának, hagyományainak bemutatásával kielégítse a társadalmunkban és a hadsereg soraiban e témával kapcsolatban megnyilvánuló érdeklődést, segítse a honvédelmi nevelő tevékenységet, az ismeretterjesztést.

Ez a jelentős tudományos feladat az a követelményt állítja a hadsereg tudományos élete, a tudomány művelői, valamennyi parancsnok és politikai munkás elé, hogy nagyfokú igényességgel és tervszerűséggel szervezzék meg és közreműködésükkel is segítsék elő a kutató- és feldolgozó munkát.

Ennek érdekében megparancsolom:

1. A Magyar Néphadsereg története kutatását és feldolgozását az MN vezető szervei, kijelölt intézeti 1983–1990-ig terjedő időszakban két ütemben végezzék el. *1985–86-ig széles körű kutatómunkával tárgyalják fel a feldolgozáshoz szükséges alapanyagokat és végezzék el azok elsődleges rendszerezését.* Ezt követően 1985-től a tervben meghatározottak szerint készítsék el a tudományos eredmények publikálását szolgáló műveket. A csapatok a kutatómunka előrehaladásával párhuzamosan gazdagítsák, pontosítsák a csapattörténeteket és múzeumokat.

2. A munka alapjául az *általam jóváhagyott és a parancs mellékleteként kiadott kutatási terv szolgáljon.*

3. A kutatómunka központi irányítására, a kutatási eredmények elbírálására, a szükséges konzultációk biztosítására, a kutatási eredmények hasznosítási módjainak meghatározására a honvédelmi miniszter vezetésével Koordinációs Bizottságot kell létrehozni.

4. A HM Tudományos Kollégiuma és a tudományos tanácsok rendszeresen kísérik figyelemmel, segítsék, ellenőrizték a kutatási terv teljesítését.

5. A kutatómunkával megbízott főnökök (parancsnokok) évente jelentsék a kutatómunka helyzetére, az elért eredményekre és a munkát akadályozó tényezőkre vonatkozó észrevételeiket az MN politikai főcsoportfőnöknek.

6. Jelen parancsot meg kell ismertetni önálló zászlóalj- (osztály) parancsnokig bezárólag.
Czinege Lajos hadseregtábornok s. k.,
honvédelmi miniszter

1. sz. melléklet a 90/1982. (HK 36.) HM számú parancshoz

*A Magyar Néphadsereg történetének kutatási terve
(Tárcaszintű kutatási főirány)*

A néphadsereg fejlődésének története a magyar nép, a magyar állam felszabadulásunk utáni történetének szerves alkotórésze – egyben folytatása a magyar fegyveres erők ezeréves történetének. Jellege, funkciói, céljai, valamint több évtized bonyolult viszonyai között szerzett tapasztalatai különleges helyet biztosítanak számára szabadságharcos, forradalmi hadseregeinek sorában.

Halasztást nem tűrő feladatunkká vált, hogy megkezdjük a Magyar Néphadsereg történetének átfogó, alapkutatásokra támaszkodó feldolgozását.

I. A kutatás célja, a munka alapvető tartalmi követelményei

1. A kutatás célja:

– A hadtudomány, valamint a történettudomány gazdagítása azoknak a tényeknek és összefüggéseknek felkutatásával, amelyek a hadsereg fejlődését egyrészt a nemzetközi politikai és katonai folyamatok oldaláról, másrészt társadalmunk belső viszonyainak alakulásából adódóan meghatározták.

– A hadsereg belső fejlődésében megnyilvánuló alapvető törvényszerűségek feltárása és megfogalmazása.

– Mindezekből eredően a politikai, katonai és egyéb tanulságok levonása és közreadása, a fejlődés tendenciáinak, ebből következően a további feladatoknak világosabb és megalapozottabb felismerése érdekében.

– A munkának fontos célja, hogy néphadseregünk múltjának, hagyományainak bemutatásával kielégítse a társadalmunkban és a hadsereg soraiban e témával kapcsolatban megnyilvánuló érdeklődést, segítse a honvédelmi nevelő tevékenységet, az ismeretterjesztést.

2. A munka alapvető tartalmi követelményei:

– A Magyar Néphadsereg szocialista társadalmunk alkotó eleme. Történetét csak a társadalom fejlődésébe ágyazottan, attól való meghatározottságában lehet megérteni és megértetni.

– Néphadseregünk fejlődése szorosan összefügg a nemzetközi helyzet alakulásával, pártunk és kormányunk külpolitikájával.

– Országunk a szocialista tábor része. Honvédelmünk, fegyveres erőink fejlődése fegyverbarátainkkal szoros együttműködésben, a Varsói Szerződés keretei között történik.

– A kutatásokat a marxista-leninista hadtudomány, a történettudomány követelményei szerint kell megszervezni és végezni, szem előtt tartva a határtudományok lehetőségeit is.

– A kutatás a néphadsereg megalakulásától az 1980-ig terjedő időszak történetének feldolgozására irányul.

– A történeti kutató- és feldolgozó munkának támaszkodnia kell a Magyar Néphadsereg kutatásában elért eddigi tudományos eredményekre.

II. Kutatási irányok

A főirányon belül az alábbi kutatási irányok megjelölését tartjuk célravezetőnek:

I. A Magyar Népköztársaság honvédelmének elvi alapjai és a katonai elmélet fejlődése a Magyar Néphadseregben.

II. Az MN alapvető szervezeteinek fejlődése. A hadsereg vezető szerveinek, haderőneimeinek, fegyvernemeinek, szolgálatainak és főbb intézményeinek története.

III. Az MN harckészültségi és mozgósítási rendszerének fejlődése.

IV. Az MN anyagi-technikai fejlődésének és gazdálkodásának története. A személyi állományról való gondoskodás, a szolgálati és életkörülmények alakulása.

V. A személyi állomány felkészítésének, kiképzésének története. A káderhelyzet alakulása.

VI. Az MN politikai irányításának fejlődése.

VII. Az MN és a területi szervek együttműködésének főbb területei, a polgári lakossághoz fűződő kapcsolatok története.

VIII. Az MN létrejötte. A szocialista hadsereg kiépítése. A hadsereg újjászervezése és minőségi fejlesztése. (Katonapolitikai szintézis, dokumentum-gyűjtemények.)

III. *A kutatás irányításával kapcsolatos kérdések*

A kutatási programban megjelölt feladatok nagyfokú tervszerűséggel, a hadtörténészeknél kívül a hadtudomány különböző területei művelőinek bevonásával, széles körű kutatógárda kialakításával, kutatócsoportok létrehozásával oldhatók meg.

A munka előreláthatólag egy évtizedet vesz igénybe. A kutatási irányok alaptanulmányait 1985–86-ig kell elkészíteni.

A feladat tematikai sokrétűsége, a benne résztvevők szükségszerűen nagy száma miatt a kutató, feldolgozó és publikációs tevékenység irányítására különböző szinteken koordinációs bizottságokat kell szervezni.

a) *Tárcaszintű koordinációs bizottság*

Feladata:

– a Magyar Néphadsereg története kutatása tartalmi és folyamattervének elfogadása;
– a kutatók, kutatócsoportok és kutatási irány bizottságok orientálása irányelvek és tájékoztatók kiadásával;

– a felmerülő elvi kérdésekben történő állásfoglalás, konzultáció;

– a kutatás feltételeinek, folyamatosságának biztosítása;

– a kutatómunka eredményeinek elbírálása, összefoglalása;

– irányelvek adása az eredmények hasznosítására, publikálására.

A bizottság összetétele:

Elnök: a honvédelmi miniszter.

Tagjai:

– az MN vezérkari főnök,

– az MN politikai főcsoportfőnök,

– a politikai főcsoportfőnök első helyettese,

– a VKF tudományos munkát felügyelő helyettese,

– a Zrínyi Miklós Katonai Akadémia parancsnoka.

Titkár: a Hadtörténeti Intézet és Múzeum parancsnoka.

Az egész munka összefogását a főirány gazdájaként a Politikai Főcsoportfőnökség, illetőleg a Hadtörténeti Intézet és Múzeum végzi.

b) *A kutatási irányok koordinációs bizottságai*

Feladatuk:

– az adott irány kutatási témáinak kialakítása és elfogadása;

– a kutatási feladatok (témák) koordinációs bizottságainak kijelölése;

– az irányon belüli kutatómunka terveinek jóváhagyása és a munka menetének koordinálása, segítése;

– a felmerülő elvi kérdésekben való állásfoglalás;

– a kutatómunka eredményeinek elbírálása;

– gondoskodás a kutatómunka eredményeinek hasznosításáról, publikálásáról.

Az egyes kutatási irányok felelősei az iránybizottsági elnökök. A bizottságot az adott kutatási terület vezetőiből, tapasztalt szakembereiből kell összehívni. A bizottság munkájában részt vesz a Hadtörténeti Intézet és Múzeum képviselője.

A kutatási irányok koordinációs bizottságainak elnökei (vezetői):

I. (A Magyar Népköztársaság honvédelmének elvi alapjai és a katonai elmélet fejlődése az MN-ben.) MN politikai főcsoportfőnök első helyettese, MN vezérkari főnök helyettese.

II. (Az MN alapvető szervezeteinek fejlődése. A hadsereg vezető szerveinek, haderőneimeinek, fegyvernemeinek, szolgálatainak és főbb intézményeinek története.) MN vezérkari főnök szervezési, mozgósítási és hadkiegészítési helyettese, seregtestparancsnok.

III. (Az MN harcászaltsági és mozgósítási rendszerének fejlődése.) MN vezérkari főnök hadműveleti helyettese.

IV. (Az MN anyagi-technikai fejlődésének és gazdálkodásának története. A személyi állományról való gondoskodás, a szolgálati és életkörülmények alakulása.) MN vezérkari főnök anyagtervezési helyettese.

V. (A személyi állomány felkészítésének, kiképzésének története. A káderhelyzet alakulása.) MN kiképzési főfelügyelő, MN személyügyi főcsoportfőnök, miniszterhelyettesek.

VI. (Az MN politikai irányításának fejlődése.) MN politikai főcsoportfőnök, miniszterhelyettes.

VII. (Az MN és a területi szervek együttműködésének főbb területei, a polgári lakossághoz fűződő kapcsolatok története.) MN vezérkari főnök első helyettese, a Polgári Védelem Országos törzsparancsnoka és az MN hátszázágvédelmi parancsnok.

VIII. (Az MN létrejötte. A szocialista hadsereg kiépítése. A hadsereg újjászervezése és minőségi fejlesztése. Katonapolitikai szintézis, dokumentum-gyűjtemények.) A Hadtörténeti Intézet és Múzeum parancsnoka.

c) *Kutatási feladatok (témák) koordinációs bizottságai*

Tagjaikat és vezetőiket a kutatási irányok koordinációs bizottságai jelölik ki.

Feladatuk:

- az adott kutatási irányon belüli nagy, önálló témák kutatási tervének elkészítése;
- a kutatócsoportok, illetve kutatók kijelölése;
- koordinálás, konzultáció, a kutatás segítése;
- a felmerülő elvi kérdésekben való állásfoglalás;
- a kidolgozott témák elbírálása;
- javaslattétel a kutatás eredményeinek hasznosítására, publikálására.

IV. *A kutatómunkába bevonható erők*

1. A kutatómunkát a feladat elvégzésével megbízott személyek szolgálati tevékenységként végezzék. A munkába az arra alkalmas nyugdíjasokat széles körűen be kell vonni.

2. Kutatási irányonként a témagazda szerepét betöltő főnökök szerveinél legalább egy főnek a kutatásra, kutatómunka szervezésére való megbízása és ideiglenes függetlenítése kívánatos.

3. A Magyar Néphadsereg történetének feldolgozásával kapcsolatos feladatokra a Hadtörténeti Intézetben külön munkacsoportot kell szervezni. Az intézetet a tudományos munka végzésére és szervezésére alkalmas személyek tartós vezényleésével meg kell erősíteni.

V. *A kutatómunka ösztönzése és módszertani segítése. Publikációk. Támogatás*

1. A kutatómunka ösztönzése:

- az arra érdemes munkákat erkölcsi és anyagi elismerésben kell részesíteni;
- a követelményeknek megfelelő tanulmányok, monográfiák szerzőit díjazásban kell részesíteni;
- a legjobb művek szerzői időszakonként kiadott honvédelmi miniszteri nivódíjban részesülnek;
- a témák egy részének megírására pályázatot kell hirdetni.

2. A kutatómunka módszertani segítése

A kutatással és feldolgozással járó feladatok egységes értelmezése, az alapvető tartalmi és módszertani kérdésekben való eligazodás segítése érdekében a Politikai Főcsoportfőnökség módszertani útmutatót ad ki.

A koordinációs bizottságok – szükség szerint – módszertani útmutatót és segítséget nyújtanak a kutató- és feldolgozó munkához.

3. Publikációk

A kutatómunkát minden területen alapkutatási szinten, magas tudományos igényvel kell végezni. A kutatási eredmények nyilvánosságra hozásának mikéntjét – a katonai és politikai érdekek szem előtt tartásával – a kutatási irányok koordinációs bizottságai határozzák meg.

4. Támogatás

A kutatási főirány munkálatainak pénzügyi támogatására a személyi és dologi kiadásokat a Hadtörténeti Intézet és Múzeum költségvetési előirányzatában kell megtervezni.

2. sz. melléklet a 90/1982. (HK 36.) HM számú parancshoz

Ajánlások

a Magyar Néphadsereg története
kutatási irányainak tematikai programjához

I. *A Magyar Népköztársaság honvédelmének elvi alapjai és a katonai elmélet fejlődése az MN-ben*

A) A Magyar Népköztársaság honvédelme elvi alapjainak fejlődése

B) A hadművészet elméletének (hadászat, hadműveleti művészet, harcászat, katonai vezetés) fejlődése

C) A hadtudomány más területeinek és a határtudományok fejlődéstörténete

D) A tudományos munka fejlődése az MN-ben

II. *Az MN alapvető szervezeteinek fejlődése. A hadsereg vezető szerveinek, haderőnemeinek, fegyvernemeinek, szolgálatainak és főbb intézményeinek története*

A) Az MN szervezeti fejlődése

B) A Honvédelmi Minisztérium és szerveinek története

C) A seregtestek története

D) A szárazföldi csapataink története

E) A honi légvédelmünk története

F) Az MN központi intézményeinek története

III. *Az MN harckészültségi és mozgósítási rendszerének fejlődése*

A) A harckészültség erősödése az MN-ben

B) Az MN kiegészítési és mozgósítási rendszerének fejlődése

IV. *Az MN anyagi-technikai fejlődésének és gazdálkodásának története. A személyi állományról való gondoskodás, a szolgálati és életkörülményeinek alakulása*

A) Az anyagi-technikai biztosítás és gazdálkodás fejlődése az MN-ben

B) A hazai haditechnikai-műszaki fejlesztés története

C) Az MN elhelyezési beruházási terv fejlődése

D) Az MN pénzügyi gazdálkodásának fejlődése

E) Az MN személyi állománya élet- és szolgálati körülményeinek alakulása

V. *A személyi állomány felkészítésének, kiképzésének története. A káderhelyzet alakulása*

A) Az MN káderhelyzetének alakulása

B) A tisztképzés fejlődése az MN-ben

C) A tiszthelyettes-képzés fejlődése az MN-ben

D) A csapatkiképzés fejlődése az MN-ben

E) Az MN oktatási intézményeinek története

F) A katonai elő- és utóképzés története

G) Az MN sportjának története

VI. *A hadsereg politikai irányításának fejlődése*

A) A pártirányítás és a pártszervezeteinek fejlődése az MN-ben

B) Az MN ifjúsági szerveinek története. A KISZ az MN-ben

C) A személyi állomány eszmei-politikai egységének alakulása az MN-ben

D) A politikai munka módszereinek és eszközeinek fejlődése az MN-ben

E) A versenymozgalom története az MN-ben

VII. *A Magyar Néphadsereg és a területi szervek együttműködésének főbb területei, a polgári lakossághoz fűződő kapcsolatok története*

A) A Magyar Néphadsereg kapcsolatainak alakulása a területi párt-, állami és társadalmi szervezetekkel

B) A Magyar Néphadsereg a népgazdasági építőmunkában 1945–1980

C) A Magyar Néphadsereg a természeti csapások elleni küzdelemben és a nemzeti vagyon védelmében 1945–1980

D) A hivatásos katonai szolgálat társadalmi megítélésének alakulása Magyarországon 1945–1980

VIII. *A Magyar Néphadsereg 1945–1980, katonapolitikai szintézis*

- A) A Magyar Néphadsereg létrehozása, részvétele az antifasiszta háborúban, az ország újjáépítésében és a szocialista forradalom győzelméért vívott harcban
- B) A szocialista hadsereg alapjainak lerakása. A Magyar Néphadsereg fejlődése 1948–1956
- C) A Magyar Néphadsereg és az 1956-os ellenforradalom
- D) A Magyar Néphadsereg az ellenforradalom leveréséért, az ország politikai és gazdasági konszolidációjáért vívott harcban
- E) A Magyar Néphadsereg újjászervezése, minőségi, tervszerű és kiegyensúlyozott fejlődése 1957–1980

2.

A honvédelmi miniszter 73/1986. (HK 29.) HM számú parancsa a Magyar Néphadsereg története feldolgozásának további feladatairól

A 90/1982. (HK 36.) HM számú parancs meghatározta a Magyar Néphadsereg története tudományos feldolgozásának céljait, irányait és ütemét. A kutató- és feldolgozó munka időarányos feladatai teljesültek. Olyan mennyiségű és minőségű dokumentum gyűlt össze, időtálló és értékes összefoglalók és tanulmányok készültek, amelyek alapján megkezdhető a kutatás és feldolgozás második időszaka, a Magyar Néphadsereg történetét összefoglaló művek elkészítése és közreadása.

Az elért eredmények mindenekelőtt annak köszönhetőek, hogy a parancsnokok, a törzsek és a kutatók többsége átlagon felüli teljesítményt nyújtott. Ezúton is köszönetem és elismerésem fejezem ki az eddig végzett kutatómunka minden résztvevőjének.

A további feladatok végrehajtása érdekében megparancsolom:

1. A Magyar Néphadsereg története további kutatását és feldolgozását az MN Politikai Főcsoportfőnökség elvi irányításával, a Hadtörténeti Intézet és Múzeum szakmai felügyeletével kell végezni. A Magyar Néphadsereg története kutatását szervező csoport tevékenységét szüntesse be. A Kutatási Irány Koordinációs Bizottságok munkájukat a korábban meghatározottak szerint folytassák és fejezzék be.

2. A Magyar Néphadsereg politikai főcsoportfőnöke vezetésével 1986. november 30-ig alakuljon szerkesztő bizottság a Magyar Néphadsereg történetét összefoglaló tanulmánykötet elkészítésére, megjelentetésére, amelyet 1990-ig kell közreadni.

3. A Hadtörténeti Intézet és Múzeum készítse el a nyilvánosság számára a Magyar Néphadsereg történetét szintetizáló tudományos ismeretterjesztő monográfiát. A munkát a Zrínyi Katonai Könyv- és Lapkiadó 1990-ig jelentesse meg.

4. Az MNVK Anyagtervezési és Közgazdasági Csoportfőnökség – a korábban kialakult rend szerint – a Magyar Néphadsereg története kutatásának további anyagi és pénzügyi fedezetét 1990-ig biztosítsa a Hadtörténeti Intézet és Múzeum költségvetésében.

5. A HM-szervek, intézetek és csapatok a kutatás és feldolgozás eredményeivel folyamatosan egészítsék ki a csapattörténeteket, gazdagítsák múzeumaikat, a feltárt történelmi tapasztalatokat hasznosítsák a személyi állomány nevelésében. Törekedjenek az arra alkalmas munkák mielőbbi kiadására.

A különböző átszervezések nyomán megszűnő alakulatok történeti dokumentumaikat a jogutódoknak adják át, s azok a történetkutatás és -feldolgozás során építsék be, hasznosítsák múltjuk megőrzésében. Amelyek nem rendelkeznek ilyen utódokkal, minden iratanyagot a Hadtörténelmi Levéltárnak küldjenek meg.

6. A Magyar Néphadsereg története kutatása és feldolgozása sikeres befejezése a néphadsereg tudományos tevékenységének kiemelkedően fontos feladata. Ennek teljesítése a vezetőktől, irányítóktól és kutatóktól nagyfokú felelősséget, tervszerűséget, igényes feltáró- és feldolgozó munkát, szerkesztői és lektori tevékenységet követel.

7. Parancsomat önálló zászlóalj (osztály) parancsnokig bezárólag ismertetni kell.

8. Ez a parancs a közzététele napján lép hatályba.

Kárpáti Ferenc vezérezredes s. k.,
honvédelmi miniszter

RÖVIDÍTÉSEK

<i>Liptai</i> 2000.	<i>Liptai Ervin</i> : A Hadtörténeti Intézet és Múzeum tudományos munkájáról, 1945–1990. <i>Hadtudományi Tájékoztató</i> , 10. (2000) 1. sz. 103–115. o.
d.	doboz
HL	Hadtörténelmi Levéltár
MN 1980–89	Magyar Néphadsereg iratai, 1980–89. évi jegyzék
MN Kgy. MN tört.	VII. 241. Magyar Néphadsereg Különgyűjtemény, MN története kutatás dokumentumai
Saját irattár	XIII. 4. Hadtörténeti Intézet és Múzeum iratai
HM	honvédelmi miniszter/Honvédelmi Minisztérium
ifm	iratfolyóméter
MN	Magyar Néphadsereg
MNVK	Magyar Néphadsereg Vezérkara

József Solymosi

RESEARCH ON THE HISTORY OF THE HUNGARIAN PEOPLE'S ARMY IN THE 1980^s

(Abstract)

Decision makers of the Ministry of Defence thought at the beginning of the 1980s that the time had come to start the scholarly research of the history of the Hungarian People's Army. The research was to cover the period from 1945 until the 1980s and to explore general theoretic questions, as well as the history of the different service- and arm-branches, large units and troops. The program, accomplished by the guidelines of the Hungarian Military History Institute and Museum, involved the work of hundreds of active and retired officers. Two ministerial orders were issued in connection with the work, and the leading forum of the army and the Military Council dealt with the related issues, too. The studies written with the help of the collected documents arrived at the Military History Archives by the end of the decade and they can still be used today. Such a large scale research project has not been launched ever since.

In addition to describing the history and results of the project, the present paper publishes the most important documents related to the topic.

József Solymosi

DIE ERFORSCHUNG DER GESCHICHTE DER UNGARISCHEN VOLKSARMEE IN DEN 1980ER JAHREN

(Resümee)

Zu Beginn der 1980er Jahre sahen die Entscheidungsträger des Landesverteidigungsministeriums die Zeit gekommen, die bis 1945 zurückreichende Geschichte der Ungarischen Volksarmee wissenschaftlich aufzuarbeiten. Die Forschungsarbeit musste den Zeitabschnitt zwischen 1945 und den achtziger Jahren abdecken und sich in ihrer Breite von den allgemeinen prinzipiellen Fragen bis zur Geschichte der Armeegattungen, Waffengattungen, diversen Dienstzweigen, höheren Einheiten und Truppen erstrecken. An der Durchführung des Programms, das unter der fachlichen Leitung des Instituts und Museums für Militärgeschichte verwirklicht wurde, nahmen mehrere Hundert

aktive und bereits außer Dienst befindliche Soldatenoffiziere teil. Im Zusammenhang der Sache erschienen zwei Ministerbefehle, und mit der Frage beschäftigten sich auch das wissenschaftliche führende Forum der Armee sowie der Militärrat. Die aufgrund der gesammelten Dokumente angefertigten Studien kamen gegen Ende des Jahrzehnts in das Militärgeschichtliche Archiv, wo sie auch heute zugänglich sind. Ein Forschungsprojekt solchen Ausmaßes gab es auch seither nicht.

Die vorliegende Studie gibt einen Überblick über die Geschichte und die Ergebnisse des Programms und gibt zudem auch die wichtigsten Dokumente bezüglich des Themas kund.

József Solymosi

LES RECHERCHES SUR L'HISTOIRE DE L'ARMÉE POPULAIRE HONGROISE DANS LES ANNÉES 1980

(Résumé)

Au début des années 1980, les décideurs du Ministère de la Défense ont estimé que le temps est venu de faire des recherches sur l'histoire de l'Armée populaire hongroise qui existait depuis 1945. Les recherches ont dû couvrir la période entre 1945 et les années 80 et traiter tant des questions de principe générales que de l'histoire des différents types de forces armées et de services, des armes, des grandes unités et des troupes. Plusieurs centaines d'officiers en activité ou à la retraite ont été associés à la réalisation du projet piloté par l'Institut et Musée d'Histoire militaire. Deux ordres du ministre ont été émis en la matière et le Conseil militaire et le comité scientifique de l'armée se sont penchés sur cette question. Réalisées sur la base des documents rassemblés, les études ont été déposées aux Archives d'Histoire militaire à la fin des années 80 où elles sont toujours disponibles. Aucun projet de cette envergure n'a été réalisé depuis.

La présente étude résume l'histoire et les résultats du projet et publie les documents les plus importants s'y rapportant.

Йожеф Шоймоши

ИССЛЕДОВАНИЕ ИСТОРИИ ВЕНГЕРСКОЙ НАРОДНОЙ АРМИИ В 1980-ИХ ГОДАХ

(Резюме)

К началу 1980-х годов руководители, принимающие решения Министерства Обороны видели подходящим время для научной обработки истории Венгерской Народной Армии восходившей до 1945-ого года. Исследования должны были распространяться на период времени с 1945 по 1980-ие годы и расширены от общих принципиальных вопросов до истории видов военных сил, видов оружия, различных служебных отраслей, соединений и военных войск. На основе профессиональных директивных указаний Военной-Исторического Института и Музея в осуществление программы были вовлечены больше сотен активных и отставных военных офицеров. В связи с этим делом было издано два министерских приказа, и с этим вопросом занимался ведущий научный форум армии и также Военный Совет. К концу десятилетия исследования, осуществленные на основе собранных документов, были помещены в Архив Военной Истории, где они могут быть использованы и сегодня. С тех пор не было примера исследовательского проекта такого размера.

Настоящее резюме рассматривает историю и результаты программы, и наряду с этим также публикует важнейшие документы, относящиеся к этой теме.

BIBLIOGRÁFIA

FODOR VERONIKA – MOHÁCSI ZOLTÁN

A HADTÖRTÉNETI INTÉZET ÉS MÚZEUM KIADVÁNYAINAK BIBLIOGRÁFIÁJA 1918–2018

A Hadtörténeti Intézet és Múzeum alapításának 100. évfordulója alkalmából intézménytörténeti bibliográfiát tárunk az olvasók elé. A gyűjtést elsősorban a Hadtörténeti Könyvtár katalógusára támaszkodva folytattuk a teljességre törekedve. Olyan munkákat adunk közre, melyek kiadójaként intézményünk szerepel. A bibliográfiai leírásokban lehetőség szerint minden lényeges adatot rögzítettünk. Szerepel a szerző neve, a mű címe, ha van, akkor alcíme, a megjelenés helye, ideje, a kiadó neve, könyvsorozat esetén a sorozat címe is, szerkesztő, közreadó neve és az oldalszám. Dokumentumtípus szerinti megoszlás tekintetében a kereskedelmi forgalomba került könyvek, folyóiratok, elektronikus dokumentumok, évkönyvek és kiállítási katalógusok mellett közzétesszük a kézirat gyanánt kiadott bibliográfiákat és előadásokat is. Intézményünk fennállása alatt számos szervezeti változás történt, így az egyes intézményrészek megnevezései is többször változtak. Az összeállításban a szervezeti egységek a korabeli jogelődök nevén szerepelnek. Helyet kaptak a Hadtörténeti Intézet és Múzeumhoz szorosan kapcsolódó Hadimúzeum Alapítvány által megjelentetett kötetek is.

- „25 éve kezdődött...” A magyarok békeküldetése a vietnami háborútól napjainkig. The Vietnam War and the Hungarian Peace Keeping Mission. „It Started 25 Years Ago” Szöveg: Kiss István Géza. Budapest, Hadimúzeum Alapítvány, 1998. 16 o.
- 100 év 100 műtárgy a XX. század hadtörténetéből. Jellemző műtárgyak a Hadtörténeti Múzeum gyűjteményeiből. Szerk. Závodi Szilvia. Budapest, Hadtörténeti Intézet és Múzeum, 2012. 219 o.
- 100 Years – 100 Artefacts. Characteristic 20th Century Items from the Collections of the Hungarian Military History Museum. Ed. Gergely Pál Sallay – Szilvia Závodi. Budapest, MoD Military History Institute and Museum, 2012. 219 o.
- Az 1848-49-es polgári forradalom és szabadságharc kiállítás útmutatója. A kiállítást rendezte, az útmutatót írta és összeállította: Kerekes Zoltán. Budapest, Országos Hadtörténeti Múzeum. 1964. 48 o.
- Ács Tibor: Batthyány Lajos gróf, a huszártiszt. Budapest, Hadtörténeti Intézet és Múzeum–Line Design, 2008. 132 o.
- Ács Tibor: Hadtörténelmünk utolsó két évszázadából. Események, arcképek, tanulmányok. Budapest, Hadtörténeti Intézet és Múzeum–Line Design, 2015. 229, [10] o.
- Ad acta. A Hadtörténelmi Levéltár évkönyve. 1998. Szerk. Lenkefi Ferenc. Budapest, Hadtörténelmi Levéltár–Petit Real, 1999. 71 o. (Hadtörténelmi Levéltári Kiadványok)
- Ad acta. A Hadtörténelmi Levéltár évkönyve. 1999. Szerk. Lenkefi Ferenc. Budapest, Hadtörténelmi Levéltár–Petit Real, 2000. 166 o. (Hadtörténelmi Levéltári Kiadványok)
- Ad acta. A Hadtörténelmi Levéltár évkönyve. 2000. Szerk. Lenkefi Ferenc. Budapest, Hadtörténelmi Levéltár–Petit Real, 2001. 122 o. (Hadtörténelmi Levéltári Kiadványok)
- Ad acta. A Hadtörténelmi Levéltár évkönyve. 2001. Szerk. Lenkefi Ferenc. Budapest, Hadtörténelmi Levéltár–Petit Real, 2002. 128 o. (Hadtörténelmi Levéltári Kiadványok)
- Ad acta. A Hadtörténelmi Levéltár évkönyve. 2002. Szerk. Lenkefi Ferenc. Budapest, Hadtörténelmi Levéltár–Petit Real, 2003. 147 o. (Hadtörténelmi Levéltári Kiadványok)
- Ad acta. A Hadtörténelmi Levéltár évkönyve. 2003. Szerk. Lenkefi Ferenc. Budapest, Hadtörténelmi Levéltár–Petit Real, 2004. 193 o. (Hadtörténelmi Levéltári Kiadványok)
- Ad acta. A Hadtörténelmi Levéltár évkönyve. 2004. Szerk. Lenkefi Ferenc. Budapest, Hadtörténelmi Levéltár–Petit Real, 2005. 239 o. (Hadtörténelmi Levéltári Kiadványok)

- Ad acta. A Hadtörténelmi Levéltár évkönyve. 2005. Szerk. Lenkefi Ferenc. Budapest, Hadtörténelmi Levéltár–Petit Real, 2006. 202 o. (Hadtörténelmi Levéltári Kiadványok)
- Ad acta. A Hadtörténelmi Levéltár évkönyve. 2006. Szerk. Lenkefi Ferenc. Budapest, Hadtörténelmi Levéltár–Petit Real, 2007. 296 o. (Hadtörténelmi Levéltári Kiadványok)
- Adalékok a Horthy-hadsereg szervezetének és háborús tevékenységének tanulmányozásához. 1938–1945. Összeállította: Csima János. Budapest, Honvédelmi Minisztérium Központi Irattár, 1961. 423, [23] o., 13 térk.
- Az Adriától Amerikáig. Hardy Kálmán altábornagy emlékiratai. Közreadja a Honvédelmi Minisztérium Hadtörténelmi Intézet és Múzeum. Budapest, Kairosz–Hadtörténelmi Intézet és Múzeum, 2008. 655 o.
- Aero historia. A Hadtörténelmi Múzeum és a Közlekedési Múzeum múzeumi kiadványa. Budapest. Közlekedési Múzeum–Hadtörténelmi Múzeum, 1987–1991.
- Ágoston Gábor: Európa és az oszmán hódítás. Budapest, Hadtörténelmi Intézet és Múzeum, 2014. 436 o. (A Hadtörténelmi Intézet és Múzeum Könyvtára)
- Alapi György: Fegyveres erők- fegyveres testületek rendészeti- és polgári védelmi szervek. Budapest, Hadtörténelmi Múzeum, 1983. 23 o. Kézirat.
- Alapszabályzatokról szóló cikkek bibliográfiája. Budapest, Hadtudományi Könyvtár, 1975. 3 o. (Hadtudományi Könyvtár ajánló bibliográfiái) Kézirat.
- B. Szabó János: Mohács. Régi kérdések – új válaszok. A Magyar Királyság hadserege az 1526. évi mohácsi csatában. Budapest, Hadtörténelmi Intézet és Múzeum–Line Design, 2015. 143 o.
- Bacsoni Tamás: Terepszínek Magyarországon. Budapest, Hadimúzeum Alapítvány, 2000. 56 o.
- Balla Tibor: A Magyar Királyi Honvéd Lovasság. 1868–1914. Budapest, Balassi, 2000. 176, [16] o. (A Hadtörténelmi Intézet és Múzeum Millenniumi Könyvtára, 1.)
- Balla Tibor: A Nagy Háború osztrák–magyar tábornokai. 1. kötet. Tábornokok, vezérezredek, gyalogsági és lovassági tábornokok, tábornagyk. Budapest, Hadtörténelmi Intézet és Múzeum–Argumentum, 2010. 348 o. (A Hadtörténelmi Intézet és Múzeum Könyvtára)
- Balló István: Fejezetek a magyar katonai múlt történetéből. Budapest, Hadtörténelmi Intézet és Múzeum, 2005. 157 o.
- „Barátja Kossuth”. Forráskiadvány Kossuth Lajos Hadtörténelmi Levéltárban és Hadtörténelmi Múzeumban őrzött irataiból. Szerk. Solymosi József. Budapest, Hadtörténelmi Levéltár–Petit Real, 2003. 211 o. (Hadtörténelmi Levéltári Kiadványok)
- Bácsatyai Dániel: A kalandozó hadjáratok nyugati kútfői. Budapest, Hadtörténelmi Intézet és Múzeum, 2017. 296 o. (A Hadtörténelmi Intézet és Múzeum Könyvtára)
- Bánffyné Kalavszky Györgyi: Emigrációban a szabadságért. Az olaszországi és poroszországi magyar légiók tisztjeinek fényképkatalógusa, 1849–1867. Budapest, Hadimúzeum Alapítvány, 2003. 167 o.
- Báróczy Sándor feljegyzései a magyar nemesi testőrség életéből 1760–1800-ig. Összeállította Krudy Ferenc. Budapest, Hadilevéltár, 1836. 98 o.
- Breit József: Az 1914. évi osztrák–magyar–szerb–montenegrói hadjárat. Budapest, Magyar Királyi Hadtörténelmi Levéltár, 1926. 226 o., [5] térk.
- Breit József: A magyarországi 1918/19. évi forradalmi mozgalmak és a vörös háború története. I. kötet. A Károlyi korszak főbb eseményei. Budapest, Magyar királyi Hadtörténelmi Levéltár, 1925. 236 o.
- Breit József: A magyarországi 1918/19. évi forradalmi mozgalmak és a vörös háború története. II. kötet. A proletárdiktatura kikiáltásától a románok támadásáig. Budapest, Magyar királyi Hadtörténelmi Levéltár, 1925. 102 o.
- Breit József: A magyarországi 1918/19. évi forradalmi mozgalmak és a vörös háború története. III. kötet. A románok előnyomulása a Tiszáig. Budapest, Magyar Királyi Hadtörténelmi Levéltár–Grill, 1929. 248 o.
- Bús János – Szabó Péter: Béke poraikra... 1. Dokumentum-emlékkönyv a II. világháborúban, a keleti hadműveletek során elesett magyar katonákról és munkaszolgálatosokról. Közread. a Hadtörténelmi Intézet és Múzeum. Budapest, Varietas '93–Zrínyi, 1999. 778 o.
- Bús János – Szabó Péter: Béke poraikra... 2. Dokumentum-emlékkönyv a II. világháborúban a történelmi Magyarország területén elesett, meghalt magyar katonákról és munkaszolgálatosokról. Közread. a Hadtörténelmi Intézet és Múzeum. Budapest, Varietas '93–Zrínyi, 1999. 1071 o.
- Bús János – Szabó Péter: Béke poraikra... 3. Dokumentum-emlékkönyv a második világháború nyugati hadműveleti területén és a nyugati hadifogságban meghalt magyar katonákról. Közread. a Hadtörténelmi Intézet és Múzeum. Budapest, Varietas '93–Zrínyi, 2013. 471 o.
- Békénk, életünk védelmezői. Képzőművészeti kiállítás. A kiállítást rendezte és a katalógust összeállította: Halapi László. Budapest, Hadtörténelmi Múzeum, 1982. 24 o.

- A békétábor magyar hadserege. A Magyar Demokratikus Hadsereg és a Magyar Néphadsereg Hadtörténelmi Levéltárban őrzött katonai irataiból 1945–1957. Szerk. Ehrenberger Róbert. Budapest, Hadtörténelmi Levéltár–Petit Real, 2001. 282 o. (Hadtörténelmi Levéltári Kiadványok)
- Bencze László: Az állóhóború harcászati és hadászati előzményei. Budapest, Hadtörténelmi Intézet és Múzeum, 2009. 212 o.
- Bencze László: Napóleon bécsi hadjárata 1809. Budapest, Hadtörténelmi Levéltár, 2005. 288 o. (Hadtörténelmi Levéltári Kiadványok)
- Bencze László: A Piave-front. Budapest, „Múlttal a Jövőért” Alapítvány–Hadtörténelmi Levéltár–Paktum, 2003. 165, [12] o. (Hadtörténelmi Levéltári Kiadványok)
- Bencze László: Solferino. Budapest, Paktum, 2001. 239 o. (Hadtörténelmi Levéltári Kiadványok)
- Bencze László: Uralkodók, főrangúak, katonák. Budapest, Hadtörténelmi Levéltár–Paktum, 2001. 216 o. (Hadtörténelmi Levéltári Kiadványok)
- Benedek Gyula: A hivatásos állomány kiképzésének, és továbbképzésének fejlődése. 1945–1986. Budapest, Magyar Néphadsereg Hadtörténelmi Intézet és Múzeum, 1987. 228 o. (A „Magyar Néphadsereg története”, 12. téma) Kézirat.
- Berkó István: A magyarság a régi hadseregben. Budapest, Magyar királyi Hadtörténelmi Levéltár, 1926. 74 o. Melléklet a Magyar Katonai Közlöny 1926. évi 11–12. füzetéhez.
- Betonba zárt hidegháború. Az 1950-es években épített déli védelmi rendszer kutatása és feltárása. Szerk. Ravasz István. Budapest, HM Hadtörténelmi Intézet és Múzeum–Petit Real, 2010. 207 o. (A HM Hadtörténelmi Intézet és Múzeum kiadványai)
- Bezzeg Mária: A múzeológiai elméleti kutatások szükségességéről. Budapest, Hadtörténelmi Múzeum, 1988. 27 o. (Múzeumi füzetek 4.)
- Békéssy Rudolf: Honvéd ágyúsüteg kimagasló vitézkedése. Budapest, Hadilevéltár, 1942. 34 o.
- Bibliográfia a bolgár vonatkozású magyar történelmi - hadtörténelmi irodalomról. Budapest, Hadtudományi Könyvtár, 1975. 8 o. (Hadtudományi Könyvtár ajánló bibliográfiái) Kézirat.
- Bibliográfia a magyar nők katonai szerepéről. Budapest, Hadtudományi Könyvtár, 1978. 5 o. (Hadtudományi Könyvtár ajánló bibliográfiái) Kézirat.
- Biró Aurél – Seremetyeff-Papp János: Szűz Mária-ábrázolású katonai zászlók 1508–1945. Budapest–Pápa, Hadtörténelmi Intézet és Múzeum–Pápai Jókai Mór Városi Könyvtár, 2015. 198 o.
- Bocskai és kora... Tanulmányok a Bocskai-szabadságharc 400. évfordulója alkalmából. Főszerk. Czigány István. Budapest, Martin Opitz, 2005. 112 o. A kiadvány a HM Hadtörténelmi Intézet és Múzeum, valamint a MTA Gazdaság- és Jogtudományok Osztályának Hadtudományi Bizottsága közös szervezésében 2004. december 8-án rendezett emlékülés előadásait tartalmazza.
- „Boldogtalan hadiidők...” Avagy: ami a „boldog békeidők” után következett 1914–1918. Szerk. Ravasz István. Budapest, HM Hadtörténelmi Intézet és Múzeum–Petit Real, 2004. 352 o.
- Borosy András: Hadakozók, keresztések, hadi érdemek a középkori Magyarországon. Budapest, HM Hadtörténelmi Intézet és Múzeum–Argumentum, 2010. 306 o. (A Hadtörténelmi Intézet és Múzeum Könyvtára)
- „Budapest-helyőrség” 1869–1997. Képek a budapesti helyőrség történetéből a helyőrségparancsnokság tevékenységének tükrében. Összeállították: Lugosi József – Helgert Imre – Nagy Zoltán – Kreutzer Andrea – Tóth Orsolya – Cs. Kottra Györgyi – Szoleczky Emese. Budapest, OSZK, 1997. 5, [20] o. A Hadtörténelmi Múzeum, az Országos Széchényi Könyvtár és a Budapesti Helyőrségparancsnokság kiállítása.
- Bükkösi Gábor grafikus-festőművész kiállítása. Országos Hadtörténelmi Múzeum 1981. IX. 17–X. 31. A kiállítást rendezte: Gellért Tibor. Budapest, Országos Hadtörténelmi Múzeum, 1981. 14 o.
- A cibakházi hid 1849. A cibakházi hídér 1849. január-márciusában folytatott harcok katonai irataiból. Sajtó alá rendezte és a bevezető tanulmányokat írta Csikány Tamás. Budapest, Hadtörténelmi Levéltár–„Múlttal a Jövőért” Közhasznú Alapítvány–Petit Real, 2003. 108 o. (Hadtörténelmi Levéltári Kiadványok)
- Čilingirov, Stilián: A Kossuth-emigráció Sumenban. Adalékok a bolgár polgárosulás történetéhez. Sofiá–Budapest, Ogleдалo–Hadtörténelmi Intézet és Múzeum, 2007. 130 o. CD mellékleten a mű 1943. évi első és 1999. évi második bolgár kiadásának szövege.
- Czigány István: Reform vagy kudarc? Kísérletek a magyarországi katonaság beillesztésére a Habsburg Birodalom haderejébe 1600–1700. Budapest, Balassi, 2004. 226, [8] o. (A Hadtörténelmi Intézet és Múzeum Millenniumi Könyvtára, 4.)
- „Csendben, viharban éljen a haza!” Nők a magyar hadtörténelemben. Írta és szerk. Cs. Kottra Györgyi. Budapest, Hadtörténelmi Intézet és Múzeum, 2011. 20 o. Készült a Hadtörténelmi Intézet és Múzeum 2011-ben rendezett vándorkiállításához. Kiállításvezető.
- Csendes László: Földabrosz. Budapest, Országos Hadtörténelmi Múzeum, 1978. 143 o. (Minikönyvek)

- Csendes László: A Magyar Katonai Térképező Csoport. Budapest, Hadtörténelmi Intézet és Múzeum, 1969. 72, [14] o. (Minikönyvek)
- Csendes László – Ipoly Márta – Rázsó Gyula: Mohács MDXXVI MCMLXXVI. Budapest, Hadtörténelmi Múzeum, 1976. 237 o. (Minikönyvek)
- Csendes László: Országleírás. Földrajz, történelem (1782-1785). Budapest, Hadtörténelmi Múzeum, 1975. 156 o. (Minikönyvek)
- Csendes László: Térkép és történelem 1919. Budapest, Hadtörténelmi Múzeum, 1979. 183 o. (Minikönyvek)
- Csendes László – N. Ipoly Márta: Települések szelvényezése az első-második-harmadik katonai felmérések alapján. Budapest, Hadtörténelmi Térképtár. 1977. 174 o.
- Csikány Tamás: Csata Komáromnál 1849. július 2-án, avagy a szabadságharc harcászata. Budapest, hadimúzeum Alapítvány, 2003. 166 o.
- Csizmadia Sándor: A katonai élet általános rendje. Budapest, Hadtörténelmi Múzeum, Budapest, 1983. 20 o. Kézirat.
- Dely Ferenc: Honvégyas gyötrelmek. Csót-tábor 1915-1923. Tények, visszaemlékezések, gondolatok a fogolytábor létrehozása 95. évfordulóján. Budapest, Hadtörténelmi Intézet és Múzeum–Petit Real, 2010. 183 o.
- Dér Cs. Dezső: Az 1848–49-es I. magyar hadtest: hadszervezés az önálló működés időszakában. Budapest, Hadtörténelmi Intézet és Múzeum–Line Design, 2015. 167 o.
- „A dolgozó népet szolgálom!” Forráskiadvány a Magyar Néphadsereg Hadtörténelmi Levéltárban őrzött irataiból 1957–1972. Szerk. és a lábjegyzeteket írta Ehrenberger Róbert. Budapest, „Múlttal a Jövőért” Alapítvány–Hadtörténelmi Levéltár, 2006. 306 o. (Hadtörténelmi Levéltári Kiadványok)
- Dombrády Lóránd: Szombathelyi Ferenc a népbíró előtt. Budapest, Hadtörténelmi Intézet és Múzeum–Line Design, 2007. 143 o.
- Dombrády Lóránd: Szombathelyi Ferenc vezérezredes. Budapest, Hadtörténelmi Intézet és Múzeum, 2012. 239 o. (A Hadtörténelmi Intézet és Múzeum Könyvtára)
- Dombrády Lóránd: Werth Henrik: akiről nem beszéltünk. Budapest, Argumentum, 2005. 188 o. (A Hadtörténelmi Intézet és Múzeum Könyvtára)
- Domokos György: Ottavio Baldigara. Egy itáliai várfundáló mester Magyarországon. Budapest, Balassi, 2000. 160 o. (A Hadtörténelmi Intézet és Múzeum Millenniumi Könyvtára 2.)
- Dósa Elek: Marosszék 1848–1849. Sajtó alá rendezte: Somogyi Gréta. Budapest, Hadtörténelmi Intézet és Múzeum, 2017. 166 o.
- Az ég katonái. Fejezetek a Magyar Légierő történelemkönyvéből, 1938–2008. Szerk. és tervezte: Törös István. Budapest, Honvédelmi Minisztérium Hadtörténelmi Intézet és Múzeum–Regiment Militaria, 2008. 176 o.
- Az egyetemes és a magyar hadművészet története. I/1. kötet. Bevezetés a hadművészet tanulmányozásához. Írták: Otta István – Dér László – Rázsó Gyula – Nagy László – Honfi József. Budapest, Zrínyi Katonai Kiadó–Hadtörténelmi Levéltár és Múzeum, 1959. 440 o.
- Az egyetemes és a magyar hadművészet története. I/2. kötet. A hadművészet fejlődése az 1789-es forradalomtól az imperializmus kialakulásáig. Írták: Csillag Ferenc – G. Balázs József – Józsa Antal – Balázs József. Budapest, Zrínyi Katonai Kiadó–Hadtörténelmi Levéltár és Múzeum, 1959. 262 o.
- Az egyetemes és a magyar hadművészet története. II. kötet. A Nagy Októberi Szocialista Forradalom és a Szovjetunió polgárháborújának hadművészete. Írták: Józsa Antal – Györkei Jenő – Liptai Ervin – Rázsó Gyula – Tóth Sándor. Budapest, Zrínyi Katonai Kiadó–Hadtörténelmi Levéltár és Múzeum, 1960. 543 o.
- Az egyetemes és a magyar hadművészet története. III/1. kötet. A második világháború hadtörténete és hadművészettörténete. Írták: Horváth Miklós – Mucs Sándor. Budapest, Zrínyi Katonai Kiadó–Hadtörténelmi Intézet és Múzeum, 1961. [24] o.
- Az egyetemes és a magyar hadművészet története. III/2. kötet. A második világháború hadtörténete és hadművészettörténete. Írták: Mucs Sándor – Dér László – G. Balázs József – Rázsó Gyula – Godó Gusztávné. Budapest, 1961. 425, [20] o.
- Egy elfeledett diadal. A 907. évi pozsonyi csata. Szerk. Torma Béla Gyula – Veszprémy László. Budapest, Hadtörténelmi Intézet és Múzeum, 2008. 253 o. (A Hadtörténelmi Intézet és Múzeum Könyvtára)
- A Hadtörténelmi Intézet és Múzeum, valamint a Felderítők Társasága Közhasznú Egyesület Tudományos Bizottsága által Budapesten, 2007. szept. 27-én rendezett tudományos konferencia szerkesztett anyaga.
- Elhurcolva – távol a hazától. Szovjet fogságban raboskodott és ott meghalt magyarok adatbázisa és tárgyi emlékeik, 1941–1955. Szerk. Kincses Katalin Mária. Budapest, Hadtörténelmi Intézet és Múzeum, 2017. 207 o.
- Az első katonai felmérés 1782-1785. Közreműködött: Jankó Annamária – Oross András – ELTE Informatikai Kar. Térképtudományi és Geoinformatikai Tanszék. Budapest, Hadtörténelmi Térképtár–Arcanum, 2004. DVD.

- Az első katonai felmérés: Erdély és a Temesi Bánság. Közrem. Jankó Annamária – Szatlóczki Gábor – Oross András – ELTE Informatikai Kar. Térképtudományi és Geoinformatikai Tanszék. Budapest, Hadtörténeti Térképtár–Arcanum, 2005. DVD.
- Emlékek a Hadak útja mentén 1. Avagy: hadtörténelem, kegyelet és hagyományörzés. Szerk. Ravasz István. Budapest, HM Hadtörténeti Intézet és Múzeum–Petit Real, 2006. 303 o. (A HM Hadtörténeti Intézet és Múzeum kiadványai)
- Emlékek a Hadak útja mentén 2. Avagy: hadtörténelem, kegyelet és társadalom. Szerk. Ravasz István. Budapest, HM Hadtörténeti Intézet és Múzeum–Petit Real, 2006. 303 o. (A HM Hadtörténeti Intézet és Múzeum kiadványai)
- Emlékezni és emlékeztetni! / To Remember and to Remind! Szöveg: Bacsoni Tamás. Budapest, Hadtörténeti Intézet és Múzeum, 2007. 27 o.
- Eötvös Péter – Hatala András – Soós Péter: A Király géppisztoly. Budapest, Hadtörténeti Intézet és Múzeum–Zrínyi, 2014.
- Erőd a Duna mentén. A Budapestért 1944–45-ben folytatott harcok katonai iratai a Hadtörténelmi Levéltárban. Szerk. és a bevezető tanulmányt írta: Számvéber Norbert Budapest, Petit Real, 1999. 187 o. (Hadtörténelmi Levéltári Kiadványok)
- Értünk szól a harang. Ünnepi megemlékezés a Nándorfehérvári diadal 550. évfordulóján. A Budavári Önkormányzat és a Hadtörténeti Intézet és Múzeum közös rendezvénye. Buda, 2006. július 22. Budapest, Budavári Önkormányzat–Hadtörténeti Intézet és Múzeum, 2006. 24 o.
- ...és újfent hadiüdők! Avagy: a „boldog békeidők” nem térnek vissza. 1939–1945. Szerk. Ravasz István. Budapest, Petit Real, 2005. 423 o.
- Európa védelmében. Kapisztrán Szent János és a nándorfehérvári diadal emlékezete. Szerk. Kálmán Peregrin – Veszprémy László. Budapest, Hadtörténeti Intézet és Múzeum–Line Design, 2013. 231 o. (A Hadtörténeti Intézet és Múzeum könyvtára)
- Európa védelmében. Kiállítás a nándorfehérvári győzelem 550. évfordulójára / For Europe's Defence. Exhibition on the 550th Anniversary of the Victory at Nándorfehérvár. Összeállították: Kreutzer Andrea – Lányi Balázs – Szoleczky Emese – Varga József. Budapest, Hadtörténeti Intézet és Múzeum, 2006. 71 o.
- Európai biztonság és együttműködés. Budapest, Hadtudományi Könyvtár, 1973. 34 o. (Hadtudományi Könyvtár ajánló bibliográfiái) Kézirat.
- Az európai utas. Ifjabb gróf Andrassy Gyula emlékezete. Közread. a Hadtörténeti Intézet és Múzeum. Budapest, Hadtörténeti Intézet és Múzeum–Ifjabb Gróf Andrassy Gyula Alapítvány, 2010. 159 o.
- Farkas Katalin: Magyar függetlenségi törekvések: 1859–1866. Budapest, Hadtörténeti Intézet és Múzeum–Line Design, 2011. 223 o. (A Hadtörténeti Intézet és Múzeum könyvtára)
- Fegyverek, makettek .82. A Hadtörténeti Múzeum Fegyverbaráti köre tagjainak gyűjteményéből rendezett kiállítás katalógusa. A kiállítást rendezte és a katalógust összeállította: Lugosi József. Budapest, 1982. 26 o.
- „Fényesebb a láncnál a kard...” 1848-1849 Emlékkiállítás. Írta: Cs. Kottra Györgyi – Kedves Gyula – Ságvári György. Budapest, Hadtörténeti Intézet és Múzeum, 1998. 29 o.
- „Fényesebb a láncnál a kard...” Emlékkiállítás az 1848–49. évi forradalom és szabadságharc 150. évfordulójára. A katalógust szerk. Cs. Kottra Györgyi. Budapest, Hadimúzeum Alapítvány, 1999. 208 o.
- Festung an der Donau. Unterlagen über die um Budapest geführten Kämpfe 1944/45 in der Sammlung des Budapester Militärhistorisches Archivs / Erőd a Duna mentén. A Budapestért 1944–45-ben folytatott harcok katonai iratai a Hadtörténelmi Levéltárban. Zweite, neu bearbeitete und erweiterte Ausgabe. Szerk. és a bevezető tanulmányt írta: Számvéber Norbert. Budapest–Freiburg im Breisgau, Hadtörténelmi Levéltár–Bundesarchiv-Militärarchiv, 2003. 297+268 o. (Materialien aus dem Bundesarchiv, 14.)
- Fond- és állagjegyzék. A Hadtörténelmi Levéltár őrzésében lévő katonai iratok 1998. Szerk. Szijj Jolán. Budapest, Hadtörténelmi Levéltár–Petit Real, 1998. 256 o. (Hadtörténelmi Levéltári Kiadványok)
- Fond- és állagjegyzék. A Hadtörténelmi Levéltár őrzésében lévő katonai iratok 2002. Szerk. Szijj Jolán. 2. bővített kiadás. Budapest, Hadtörténelmi Levéltár–Petit Real, 2002. 277 o. (Hadtörténelmi Levéltári Kiadványok)
- Gabányi János: Jelentés a m. kir. Hadtörténelmi Levéltár és Múzeum eddigi működéséről. Budapest, Hadtörténelmi Levéltár és Múzeum, 1920. 41 o.
- Garda Dezső: Gyergyói örmények könyve. Budapest, Hadimúzeum Alapítvány, 2007.
- Gál Attila: Armis et litteris. A pécsi m. kir. Zrínyi Miklós Honvéd Gyalogsági Hadapródiskola történetéből, 1898–1944. Budapest, Petit Real, 2001. 147 o. (Hadtörténelmi Levéltári Kiadványok)
- Gerbert Károly: A kassai VI. hadtest harcai 1914 aug. 25-30. Harcászati tanulmány a középső és felső vezetés szempontjából. Budapest, Hadtörténelmi Levéltár, 1929. 138 o.

- Godó Ágnes: Magyar–lengyel kapcsolatok a második világháborúban. Közreadja: Hadtörténelmi Intézet és Múzeum – Magyar Partizánszövetség. Budapest, Zrínyi–Kossuth, 1976. 447 o.
- Godó Ágnes: Magyarok a jugoszláv népfelszabadító háborúban. Közreadja: Hadtörténelmi Intézet és Múzeum. Budapest, Zrínyi, 1972. 280, [6] o.
- A Habsburg Birodalom és az Osztrák–Magyar Monarchia térképeinek katalógusa 1700–1919. B.IX.C. Szerk. Csendes László. Budapest, Hadtörténelmi térképtár, 1981. 200 o. (Földabroszok mappák térképek katalógusa, 1.)
- Hadbahívó. Szabadságharcos őrző, 1848-1988. Készítette: Felföldi Andrea – T. Lovas Márta – Szoleczky Emese. Budapest, Hadtörténelmi Múzeum, 1988. 44 o. Vetélkedő.
- Hadi és más nevezetes történetek. Tanulmányok Veszprémy László tiszteletére. Szerk. Kincses Katalin Mária. Budapest, Hadtörténelmi Intézet és Múzeum, 2018. 642 o.
- Hadi múltunk kincsháza. Avagy: eleink emlékei a HM Hadtörténelmi Intézet és Múzeumban. Szerk. Ravasz István. Budapest, Hadtörténelmi Intézet és Múzeum, 2009. 207 o. (A HM Hadtörténelmi Intézet és Múzeum kiadványai)
- „A hadi történet kútfeje minden hadtudománynak”. Tanulmányok Ács Tibor tiszteletére. Szerk. Szabó János. Budapest, Hadtörténelmi Intézet és Múzeum–PolgART, 2007. 411 o.
- Hadifoglyok írják... Hadifogolysors a második világháborúban. Szerk. Papp Tibor. Budapest, Hadtörténelmi Levéltár–Petit Real, 1999. 123 o. (Hadtörténelmi Levéltári Kiadványok)
- Hadikrónika, 1939–1945. Kézszelfogható hadtörténelem. Szerk. Sallay Gergely. Budapest, Hadtörténelmi Intézet és Múzeum–Zrínyi, 2015. 66 o. + 90 melléklet. Dobozkönyv.
- Hadimúzeumi lapok. A Magyar Királyi Hadtörténelmi Múzeum hivatalos közlönye. Az Országos Magyar Hadimúzeum Egyesület hivatalos lapja. Budapest, Magyar Királyi Hadtörténelmi Múzeum–Országos Magyar Hadimúzeum Egyesület, 1925–1927.
- Hadinapló. 1686-1986. Budapest, Hadtörténelmi Múzeum, 1986. 27 o. Vetélkedő Buda visszafoglalásának 300. évfordulójára.
- Hadseregünk, katonáink. Képzőművészeti kiállítás az Országos Hadtörténelmi Múzeumban, 1977 nov. 11. A kiállítást rendezte és a katalógust összeállította: Cs. Kottra Györgyi. Budapest, Országos Hadtörténelmi Múzeum, 1977. 20 o.
- Hadszervezet és honvédelem István király korában. A Hadtörténelmi Intézet és Múzeum 1988. szeptember 7-i tudományos emlékülésének anyagai. Írták: Borosy András – Liptai Ervin – Rázsó Gyula – Veszprémy László. Budapest, MN Politikai Nevelőmunka Anyagi és Módszertani Központja, 1988. 46 o.
- Hadtörténelem. Hadművelti és harcászati dolgozatok. Budapest, Magyar Királyi Hadtörténelmi Levéltár és Múzeum, 1921–1922.
- Hadtörténelem. Jegyzet a Honvéd Akadémia számára. I. kötet. A Hadművészet fejlődésének története a rab-szolgasztartó társadalomban és a feudalizmusban, az 1789-es francia polgári forradalomig, különös tekintettel a magyar hadművészet fejlődésére. Összeállította: A Honvéd Akadémia Hadtörténelmi Tanszék munkaközössége. Budapest Hadtörténelmi Intézet, 1954. 366, [39] o.
- Hadtörténelem. Jegyzet a Honvéd Akadémia számára. II. kötet. A kapitalista hadművészet fejlődése a Nagy Októberi Szocialista forradalomig. A szocialista hadművészet fejlődése az 1918–20-as polgárháborúban. Összeállította: A Zrínyi Katonai Akadémia Hadtörténelmi Tanszék munkaközössége. Budapest, Hadtörténelmi Intézet, 1954. 400, [79] o.
- Hadtörténelem. Jegyzet a Zrínyi Katonai Akadémia számára. III. kötet. A hadművészet fejlődése 191-től napjainkig, különös tekintettel a szocialista hadművészet fejlődésére a Nagy Honvédő Háborúban. Összeállította: A Honvéd Akadémia Hadtörténelmi Tanszék munkaközössége. Budapest, Hadtörténelmi Intézet, 1955. 544, [51] o.
- A Hadtörténelmi Intézet értesítője. Szerk. Balázs József. Budapest, Hadtörténelmi Intézet, 1957–1958.
- A Hadtörténelmi Intézet munkáinak bibliográfiája 1954–1964. Összeállította: Molnár Éva. Budapest, Hadtudományi Könyvtár, 1965. 63 o. Kézirat.
- Hadtörténelmi és katonai térképek kiállítása. 1974. június 7. – szeptember 2. A kiállítást rendezte: Csendes László – Timár Eszter. Budapest, Hadtörténelmi Térképtár, 1974. 32 o.
- Hadtörténelmi Közlemények. Évnegyedes folyóirat a magyar hadi történetírás fejlesztésére. Budapest, Magyar Tudományos Akadémia Hadtudományi Bizottság, (1888–) Jelenlegi megjelenési adatok: Budapest, HM Hadtörténelmi Intézet és Múzeum.
- Hadtörténelmi Közlemények. Évnegyedes folyóirat a magyar történetírás fejlesztésére. A Hadtörténelmi Intézet és Múzeum folyóirata. 1997–2004. Budapest, Arcanum, 2004. CD-ROM
- A Hadtörténelmi Levéltár fondjainak jegyzéke. Feudális és kapitalista kor. Összeállították: Böhm Jakab – Morva Tamásné – Spáczay Hedvig – Szijj Jolán. Budapest, Hadtörténelmi Levéltár, 1980. 222 o. (Levéltári alapleltárak) Kézirat.

- A Hadtörténelmi Levéltár katona-egészségügyi iratainak repertórium. 1740-1980. Szerk., a bevezetőket írta: Kiss Gábor. Budapest, Hadtörténelmi Levéltár–Signifer, 2003. 60 o. (Hadtörténelmi Levéltári Kiadványok)
- A Hadtörténelmi Levéltár katonai igazságügyi szerveinek, iratainak repertórium. 1802–1991. Szerk. Farkas Gyöngyi. Budapest, Hadtörténelmi Levéltár–Paktum, 2003. 94 o. (Hadtörténelmi Levéltári Kiadványok)
- A Hadtörténelmi Levéltár katonai tanintézeti iratainak repertórium. 1740–1980. Szerk. és a bevezetőket írta: Farkas Gyöngyi. Budapest, „Múlttal a Jövőért” Közhasznú Alapítvány–Hadtörténelmi Levéltár–Signifer, 2004. 110 o. (Hadtörténelmi Levéltári Kiadványok)
- A Hadtörténelmi Levéltár képeskönyve. Szerk. Szijj Jolán. Budapest, Hadtörténelmi Levéltár–Petit Real, 2000. 167 o. (Hadtörténelmi Levéltári Kiadványok)
- Hadtörténelmi Levéltári Kiadványok. Budapest, Arcanum, 2004. Az azonos címen közreadott sorozat keretében 2004-ig nyomtatásban megjelent könyvek teljes szövege. CD-ROM.
- Hadtörténelmi szemelvények a világháborúból. 1–2. kötet. Budapest, M. Kir. Hadtörténelmi Levéltár, 1925–1926. 310+425 o. A Magyar Katonai Közlöny melléklete.
- A Hadtörténet szolgálatában. HM Hadtörténelmi Intézet és Múzeum / Service of Hungarian Military History. MoD Military History Institute and Museum. Fotó: Németh Ferenc – Szikits Péter – Udovecz György. Budapest, Zrínyi, 2008. 120 o. (Csapathagyományok)
- Hadtörténelmi Intézet és Múzeum. Kiadványok. 2002–2004 / Institute and Museum of Military History. Publications. 2002–2004. Budapest, Hadtörténelmi Intézet és Múzeum, 2004. 48 o.
- Hadtörténelmi Intézet és Múzeum Hadtörténelmi Könyvtár / Institute and Museum of Military History Library of Military History / Institut und Museum für Militärgeschichte Bibliothek für Militärgeschichte. Budapest, Hadtörténelmi Intézet és Múzeum, é. n. 48 o.
- Hadtörténelmi Múzeum. Programfüzet 1983-84. Készítették a Hadtörténelmi Múzeum munkatársai. Budapest, Népművelési Propaganda Iroda, 1983. 62 o.
- A Hadtörténelmi Múzeum Értesítője 2. Szerk. Hetés Tibor – Makai Ágnes. Budapest, Hadtörténelmi Múzeum–Zrínyi Katonai Kiadó, 1987., 418 o. Előzménye: Az Országos Hadtörténelmi Múzeum értesítője.
- A Hadtörténelmi Múzeum Értesítője 3. Acta Musei Militaris in Hungaria. Szerk. Kincses Katalin Mária – Szoleczky Emese. Budapest, Hadtörténelmi Múzeum, 2000., 246, [19] o.
- A Hadtörténelmi Múzeum Értesítője 4. Acta Musei Militaris in Hungaria. „Kard és Koszorú” Ezer év magyar uralmi és katonai jelképei. Szerk. Hausner Gábor – Kincses Katalin Mária – Veszprény László. Budapest, Hadtörténelmi Múzeum, 2001., 243, [28] o.
- A Hadtörténelmi Múzeum Értesítője 5. Acta Musei Militaris in Hungaria. Szerk. Hausner Gábor – Kincses Katalin Mária – Kreutzer Andrea. Budapest, Hadtörténelmi Múzeum, 2002., 231, [12] o.
- A Hadtörténelmi Múzeum Értesítője 6. Acta Musei Militaris in Hungaria. Szerk. Hausner Gábor. Budapest, Hadtörténelmi Múzeum, 2003., 320 o.
- A Hadtörténelmi Múzeum Értesítője 7. Acta Musei Militaris in Hungaria. Szerk. Hausner Gábor. Budapest, Hadtörténelmi Múzeum, 2004., 271 o.
- A Hadtörténelmi Múzeum Értesítője 8. Acta Musei Militaris in Hungaria. Szerk. Hausner Gábor. Budapest, Hadtörténelmi Múzeum, 2005., 292 o.
- A Hadtörténelmi Múzeum Értesítője 9. Acta Musei Militaris in Hungaria. Szerk. Hausner Gábor. Budapest, Hadtörténelmi Múzeum, 2007., 344 o.
- A Hadtörténelmi Múzeum Értesítője 10. Acta Musei Militaris in Hungaria. Szerk. Kreutzer Andrea – Makai Ágnes. Budapest, Hadtörténelmi Múzeum, 2008., 248 o.
- A Hadtörténelmi Múzeum Értesítője 11. Acta Musei Militaris in Hungaria. Olvasószerk. Maczák Ibolya. Budapest, Hadtörténelmi Múzeum, 2010., 420 o.
- A Hadtörténelmi Múzeum Értesítője 12. Acta Musei Militaris in Hungaria. Szerk. Szoleczky Emese – Závodi Szilvia. Budapest, Hadtörténelmi Múzeum, 2011., 325 o.
- A Hadtörténelmi Múzeum Értesítője 13. Acta Musei Militaris in Hungaria. Szerk. Závodi Szilvia. Budapest, Hadtörténelmi Múzeum, 2012., 335 o.
- A Hadtörténelmi Múzeum Értesítője 14. Acta Musei Militaris in Hungaria. Szerk. Závodi Szilvia. Budapest, Hadtörténelmi Múzeum, 2014. 361 o.
- A Hadtörténelmi Múzeum Értesítője 15. Acta Musei Militaris in Hungaria. Szerk. Závodi Szilvia. Budapest, Hadtörténelmi Múzeum, 2015., 424 o.
- A Hadtörténelmi Múzeum Értesítője 16. Acta Musei Militaris in Hungaria. Szerk. Závodi Szilvia. Budapest, Hadtörténelmi Múzeum, 2016., 381 o.
- A Hadtudományi Könyvtár újabb szerzeményei. Budapest, Hadtörténelmi Intézet és Múzeum Hadtudományi Könyvtára, 1963–1970.
- Hadtudományi repertórium. Budapest, MN Hadtudományi Intézet, 1958–1970.

- Hagyományos indonéz fegyverek. R. M. Soelaeman Pringgodigdo gyűjteményéből / Traditional Indonesian Weapons from the Collection of R. M. Soelaeman Pringgodigdo. A katalógust írta: Renner Zsuzsanna. Budapest, Hadtörténeti Múzeum, 1995. 55 o.
- Hausner Gábor: Márs könyvet olvas. Zrínyi Miklós és a 17. századi hadtudományi irodalom. Budapest, Hadtörténeti Intézet és Múzeum–Argumentum, 2013. 219 o. (A Hadtörténeti Intézet és Múzeum Könyvtára)
- Hazánk szolgálatában. Képzőművészeti kiállítás. A kiállítást rendezte: Halápi László. Budapest, Országos Hadtörténeti Múzeum, 1980. 8 o.
- Hazatért gyűjtemények. Kiállítás a Hadtörténeti Múzeumban. Rendezte: Kalavszky Györgyi – Makai Ágnes – Máté Gábor – Ságvári György. Budapest, Hadtörténeti Múzeum, 2000. 16 o.
- A helyi háborúk elméletének és gyakorlatának bibliográfiája. Összeállította: Hadtudományi Intézet Hadtudományi Könyvtára. Budapest, Hadtudományi Könyvtár, 1973. 34 o. (Hadtudományi Könyvtár ajánló bibliográfiái) Kézirat.
- „Heller als die Kette glänzt das Schwert” 1848–1849. Die Ausstellung wurde organisiert von: Gyula Kedves – Tamás Bacsoni – Györgyi Cs. Kottra – György Ságvári. Budapest, Kriegsgeschichtliches Institut und Museum, 1998. 29 o.
- Hermann Antal: Hadak útján 1914–1918. Szerk. Somogyi Gréta. Budapest, Hadtörténeti Intézet és Múzeum, 2016. 285 o.
- Hermann Róbert: Kossuth hadserege, Kossuth fővezérei. Budapest, HM Hadtörténeti Intézet és Múzeum–Argumentum, 2007. 435 o. (A Hadtörténeti Intézet és Múzeum Könyvtára)
- Hermann Róbert–Kincses Katalin Mária: Az 1848-49-es forradalom és szabadságharc korabeli ábrázolásokon. II. kötet. Arcképek és zsánerképek. A Hadtörténeti Múzeum Képzőművészeti Gyűjteményének műtárgy-katalógusa / Die Revolution und der Freiheitskampf 1848. Porträts und Genrebilder. Kunstobjektkatalog der Kunsthistorischen Sammlung des Kriegshistorischen Museums. Budapest, Hadtörténeti Intézet és Múzeum–Line Design, 2012. 303 o.
- Hersiczki Lajos – Nemes Imre: Az új kiképzési rendszerű műszaki alakulatok, 1963–1980. Budapest, Hadtörténeti Intézet és Múzeum, 1988. 128 o. (Tanulmányok a Magyar Néphadsereg történetéből)
- Hetés Tibor: Munkászredek előre! Budapest, Hadtörténelmi Levéltár és Múzeum–Táncsics Könyvkiadó, 1960. 144, [7] o.
- Hetés Tibor: Stromfeld Aurél. 1878–1978. Budapest, Országos Hadtörténeti Múzeum–MN Térképészeti Intézet, 1978. 6 o.
- A honi hadiipar és külkapcsolatai századunkban. 1997. november 13-án rendezett nemzetközi tudományos konferencia anyaga. Szerk. Kovács Vilmos. Budapest, Hadtörténeti Intézet és Múzeum, 1998. 103 o.
- Honvéd vitézség 1848–49. évi magyar szabadságharcból. Budapest, Stádium–Hadtörténelmi Levéltár, 1925. 45 o.
- A Horthy-hadsereg. Bibliográfia. Válogatás a MN tagjai által írt művekből. Budapest, Hadtudományi Könyvtár, 1983. 12 o. (Hadtudományi Könyvtár ajánló bibliográfiái) Kézirat.
- A Horthy-hadsereg központi szervei. Honvédelmi ügyek. Összeállította: Harangozó Károly. Budapest, Honvédelmi Minisztérium Központi Irattár, 1961. 165, [4] o.
- A Horthy korszak katonai doktrínája. Budapest, Hadtudományi Könyvtár, 1976. 6 o. (Hadtudományi Könyvtár ajánló bibliográfiái) Kézirat.
- Hortobágyi István: A honvédelmi nevelés és a hadkötelezettség. Budapest, Hadtörténeti Múzeum, 1983. 16 o. Kézirat.
- Hortobágyi István: A katonák kötelességei és jogai. Budapest, Hadtörténeti Múzeum 1983. 19 o. Kézirat.
- Horváth Miklós: Budapest 1956. Időutazás / A Journey to the Past. Fotózta: Szikits Péter. Budapest, Hadtörténeti Intézet és Múzeum, 2014. 143 o.
- Hussars. A Branch Of Light Cavalry Through The Centuries. The original Hungarian text was written by György Ságvári. Budapest, Museum of War History, 1997. 16 o.
- Huszárok. Egy könnyűlovas csapatnem évszázadai. Kiállítás a Hadtörténeti Múzeumban, 1996. június 27. – 1997. október 31. Az ismertetőt írta: Ságvári György. Budapest, Hadtörténeti Intézet és Múzeum, 1996. 16 o.
- Időrendi mutató a magyar antifasiszta mozgalom történetéhez. Összeállította: Godó Ágnes. Budapest, Hadtörténeti Intézet és Múzeum, 1965. 31 o.
- Ifjúság és hadsereg. Bibliográfia az 1974–1975-ben megjelent katonai folyóiratok anyagából. Budapest, Hadtudományi Könyvtár, 1975. 12 o. (Hadtudományi Könyvtár ajánló bibliográfiái) Kézirat.
- Az ifjúság és a honvédelem. Budapest, Hadtudományi Könyvtár, 1973. 38 o. (Hadtudományi Könyvtár ajánló bibliográfiái) Kézirat.

- Az ifjúság hazafias és honvédelmi nevelése. Katonai előképzés. Budapest, Hadtudományi Könyvtár, 1980. 12 o. (Hadtudományi Könyvtár ajánló bibliográfiái) Kézirat.
- Az IHNETOV munkanaplója. Vitéz Bély Alajos vezéreztudományi Levéltárban őrzött irataiból. 1941-1943. Szerk., a bevezető tanulmányt írta, a függelékét összeállította: Blasszauer Róbert. Budapest, Hadtörténelmi Levéltár–„Múlttal a Jövőért” Alapítvány–Petit Real, 2002. 377 o. (Hadtörténelmi Levéltári Kiadványok)
- Jagadies Péter: Savaria katonai története. Budapest, Hadtörténelmi Intézet és Múzeum, 2010. 128 o.
- Jankó Annamária: Magyarország katonai felmérései. Budapest, Hadtörténelmi Térképtár–Arcanum, 2005. CD-ROM.
- Jankó Annamária: Magyarország katonai felmérései 1763-1950. Budapest, Argumentum, 2007., 196 o. + CD-ROM (A Hadtörténelmi Intézet és Múzeum Könyvtára)
- Józsa Antal – Milei György: A rendíthetetlen százezer. Magyarok a Nagy Októberi Szocialista Forradalomban és a polgárháborúban. Közreadják: MSZMP Központi Bizottságának Párttörténelmi Intézete – Hadtörténelmi Intézet és Múzeum. Budapest, Kossuth, 1968. 278. [22] o.
- József Ágost: Véres kárpáti virágok: töredékek háborús naplóból. Budapest, Hadtörténelmi Levéltár, 1924. 20 o.
- Juhász István hagyatéka. Összeállította és szerk. Varga József. Budapest, Hadtörténelmi Intézet és Múzeum–Petit Real, 1994. 76 o.
- Julier Ferenc: Limanowa. A magyar katona csatadöntő küzdelmeinek okmányok és szemtanúk naplói vagy adatai alapján megírt részletes története. Budapest, Hadilevéltár, 1937. 332 o.
- Kard és koszorú. Ezer esztendő katonai jelképeiből. Közreadja: Hadtörténelmi Intézet és Múzeum. Budapest, Hadimúzeum Alapítvány, 2000. 16 o. Kiállításvetítő.
- Kard és koszorú. Tallózás ezer év magyar uralmi és katonai jelképeiben. 2000. november 16–18. Program és rezümék. Budapest, Hadtörténelmi Intézet és Múzeum, 2000. 27 o.
- A katonai szakirodalom bibliográfiája. I. Könyvek és fordítások. II. Cikkrepertórium. III. Tárgymutató. Budapest, MN Hadtudományi Intézet, 1971–1976.
- Katonai vonatkozású térképek a Habsburg Birodalom és az Osztrák-Magyar Monarchia korából. 1700–1919. Szerk. Nemesnép Ipoly Márta. Budapest, Hadtörténelmi Térképtár, 1982. 77 o. (Földabroszok mappák térképek katalógusa, 2.)
- Kedves Gyula: A szabadságharc huszárai. Budapest, Hadimúzeum Alapítvány, 1997. 63 o.
- Kemény G. Gábor: Társadalom és nemzetiség a szabadságharc hadi lapjaiban. Budapest, Hadtörténelmi Intézet, 1957. 173. [3] o.
- Képeskönyv / Bilderbuch / Picture Book. Szerk. Szijj Jolán. Budapest, „Múlttal a Jövőért” Alapítvány–Hadtörténelmi Levéltár–Petit Real, 2003. 195 o. (Hadtörténelmi Levéltári Kiadványok)
- Kincses Katalin Mária: Az 1848–49-es forradalom és szabadságharc korabeli ábrázolásokon. Politikai és hadi eseményekről készült metszetek és litográfiák. A Hadtörténelmi Múzeum Képzőművészeti Gyűjteményének műtárgykatalógusa / Die Revolution und der Freiheitskampf 1848. Schnitte und Lithographien über politische und Kriegereignisse. Kunstobjektkatalog der Kunsthistorischen Sammlung des Kriegerhistorischen Museums. Budapest, Hadtörténelmi Intézet és Múzeum, 2010. 199 o.
- Kis András: A Magyar Közösségtől a Földalatti Fővezérségig. Közread. a Hadtörténelmi Intézet és Múzeum. Budapest, Zrínyi Katonai Kiadó, 1969. 190 o.
- Kiss Gábor: Tábornokok a Magyar Királyi Honvédségben 1868–1914. Budapest, Hadtörténelmi Intézet és Múzeum, 2016. 244 o.
- Kiss Károly: A Magyar Néphadsereg szervezeti felépítése. Budapest, 1983. 18 o. Kézirat.
- Kiss Tibor – Kedves Gyula: A szabadságharc vértanúi. 1849. október 6. Budapest, Hadimúzeum Alapítvány, 1998. [14] o.
- Klavora, Vasja: Harcok a Doberdón: 1915–1916. Budapest, Hadtörténelmi Intézet és Múzeum, 2010. 271 o.
- Korsós László – Szijj Jolán: Hetvenöt éves a Hadi Múzeum. Budapest, Hadtörténelmi Múzeum, 1993. 61 o.
- Kottra Györgyi, Cs.: Magyar zászlók. A honfoglalástól napjainkig. Budapest, Kossuth–Hadtörténelmi Intézet és Múzeum, 2011. 176 o.
- Kovács Endre: Bem József. Budapest, Hadtörténelmi Intézet és Múzeum–MTA Történettudományi Intézet, 1954. 751. [11] o.
- Kovács László: A magyar kalandozások zsákmányáról. Budapest, Hadtörténelmi Intézet és Múzeum–Line Design, 2011. 286 o. (A Hadtörténelmi Intézet és Múzeum könyvtára)
- Kovács Zoltán András – Számvéber Norbert: A Waffen-SS Magyarországon. Budapest, Hadtörténelmi Levéltár–Paktum, 2001. 520, 16 o. (Hadtörténelmi Levéltári Kiadványok)

- Körműves József – Nagy György – Ravasz István: Határőrségben. A magyar határőrizet és határvédelem szerveinek története a modern korban. Budapest, Hadtörténeti Intézet és Múzeum, 2008. 99 o. (A HM Hadtörténeti Intézet és Múzeum kiadványai)
- Kövári László: Erdély 1848-1849-ben. Budapest, HM Hadtörténeti Intézet és Múzeum, 2014. 536 o.
- Közművelődés, kulturális nevelés a hadseregben. Budapest, Hadtudományi Könyvtár, 1981. 16 o. (Hadtudományi Könyvtár ajánló bibliográfiái) Kézirat.
- Krámlai Mihály: A dunai vízi út az első világháborúban. A cs. és kir. központi szállításvezetőség által irányított dunai hajózás. Budapest, Hadtörténeti Intézet és Múzeum–Line Design, 2009. 156 o.
- Kubinyi András: Nándorfehérvártól Mohácsig. A Mátyás- és a Jagelló-kor hadtörténete. Budapest, Hadtörténeti Intézet és Múzeum–Argumentum, 2007. 315 o. (A Hadtörténeti Intézet és Múzeum Könyvtára)
- Kuruc vitézek folyamodványai. 1703-1710. Összeállította, bevezető tanulmánnyal és jegyzetekkel ellátta: Esze Tamás. Budapest, Hadtörténelmi Intézet, 1955. 627 o.
- Lázár Balázs: Krajovai és topolyai báró Kray Pál tábornaszernagy katonai pályája. Budapest, Hadtörténeti Intézet és Múzeum, 2013. 285 o. (A Hadtörténeti Intézet és Múzeum kiadványai)
- Lenkefi Ferenc: Kakas a kasban: Francia hadifoglyok Magyarországon az első koalíciós háború idején, 1793–1797. Budapest, Hadtörténelmi Levéltár–Petit Real, 2000. 287 o. (Hadtörténelmi Levéltári Kiadványok)
- Liptai Ervin: Vöröskatonák előre! A magyar Vörös Hadsereg harcai 1919. Közreadja: Hadtörténelmi Intézet és Múzeum. Budapest, Zrínyi, 1969. 403. [21] o.
- Lotharingiai Károly hadinaplója Buda visszafoglalásáról 1686. Sajtó alá rendezte, fordította, a szójegyzéket és a mutatókat készítette: Mollay Károly. Budapest, Hadtörténeti Intézet és Múzeum–Zrínyi Kiadó, 1986. 529 o.
- Lőrincz Kálmán: Menetben. Egy katona gondolatai. Budapest, Hadtörténeti Intézet és Múzeum–Petit Real, 2009. 156 o. (A HM Hadtörténeti Intézet és Múzeum kiadványai)
- Lugosi József – Kiss Gábor: Volt egyszer egy huszárezred. A m. kir. zalaegerszegi 6. honvéd huszárezred története. Budapest, Hadtörténeti Intézet és Múzeum–Zala Megyei Levéltár–Petit Real, 2009. 167 o. (A HM Hadtörténeti Intézet és Múzeum kiadványai)
- A m. kir. Hadtörténelmi Levéltár iratanyagának áttekintése. Budapest, M. kir. Hadtörténelmi Levéltár–Stephaneum, 1928. 123 o.
- A m. kir. Hadtörténelmi Levéltár iratanyagának áttekintése. Budapest, M. kir. Hadtörténelmi Levéltár–Stephaneum, 1929. 233 o.
- A m. kir. Hadtörténelmi Levéltár iratanyagának áttekintése Budapest, M. kir. Hadtörténelmi Levéltár, 1930. 308 o.
- A magyar antifasiszta és partizánmozgalom. Kislexikon. Főszerk. Liptai Ervin. Budapest, Hadtörténeti Intézet és Múzeum–Kossuth Könyvkiadó, 1987. 373 o.
- A magyar hadtörténetírás története és aktuális kérdései. Szerk. Kincses Katalin Mária. Budapest, Hadtörténeti Intézet és Múzeum, 2015. 335 o. (A Hadtörténeti Intézet és Múzeum Könyvtára)
- A Magyar Honvédség 160 éve. 1848–2008 / 160 Years of the Hungarian Defence Forces. 1848–2008. Szerk. Kovács Vilmos – Jakusch Gabriella. Budapest, HM Hadtörténeti Intézet és Múzeum, 2008. 22 o.
- Magyar internacionalisták Szibériában és a Távól-Keleten 1917–1922. A Magyar–Szovjet Történeisz Vegyes Bizottság tudományos ülészaka Irkutszk, Habarovszk, Novoszibirszk 1976. szeptember 4-16. Főszerk. Pach Zsigmond Pál – A. P. Okladnyikov. Budapest, Kossuth–MSZMP Központi Bizottságának Párttörténeti Intézete–MTA Történettudományi Intézete–Magyar Hadtörténelmi Intézet, 1978. 398 o.
- Magyar Katonai Szemle. Szerk. Berkó István. Budapest, M. kir. Hadtörténelmi Levéltár, 1931-1944. Előzménye: Magyar katonai közlöny.
- A magyar királyi Hadilevéltár térképkiállítása, 1937. Budapest, Stádium–M. kir. Hadilevéltár, 1937. 63 o.
- A magyar királyi Honvédség története. 1868–1918. Szerk. Berkó István. Budapest, M. kir. Hadtörténelmi Levéltár, 1928. 601. [12] o.
- „A magyar Maginot”. A déli védelmi rendszer, 1951–1955. A Pákan 2007. november 6-án rendezett tudományos konferencia előadásai. Főszerk. Holló József. Budapest, Hadtörténeti Intézet és Múzeum, 2008. 135. [8] o.
- A Magyar Néphadsereg 1945–1980. Történeti feldolgozások. Budapest, Hadtudományi Könyvtár, 1981. 32 o. (Hadtudományi Könyvtár ajánló bibliográfiái) Kézirat.
- A Magyar Néphadsereg kiállítás útmutatója. Kiállítást rendezték: Pongó János – Halápi László. Budapest, Országos Hadtörténeti Múzeum, 1968. 31 o.
- Magyar önkéntesek a spanyol nép szabadságharcában kiállítás útmutatója. A kiállítást tervezte, az útmutatót írta és összeállította: Pongó János. Budapest, Országos Hadtörténeti Múzeum, 1964. 31 o.
- A magyar szabadságharc katonai egészségügye. Budapest, Hadtudományi Könyvtár, 1980. 2 o. (Hadtudományi Könyvtár ajánló bibliográfiái) Kézirat.

- Magyar szabadságharcosok a fasizmus ellen. Dokumentumok a magyar antifasiszta ellenállási mozgalom történetéből. 1941–1945. 2. kiadás Szerk. és bevezető tanulmányt írta: Harsányi János. Budapest, Hadtörténelmi Intézet és Múzeum–Zrínyi, 1966. 906, [8] o.
- Magyarország 1914-es helyégnévtára. Szerk. Biszak Sándor. Budapest, HM Hadtörténelmi Intézet és Múzeum–Arcanum, 2006. CD-ROM
- A Magyar Tanácsköztársaság 60. évfordulója. Tudományos ülésszak. Budapest, 1979. március 6-7. Szerk. Köpeczi Béla. Közreműködött: Magyar Tudományos Akadémia–MSZMP KB Párttörténelmi és Társadalomtudományi Intézet–Politikai Főiskola–Eötvös Lóránd Tudományegyetem–Hadtörténelmi Intézet. Budapest, Akadémiai Kiadó, 1980. 403 o.
- A Magyar Tanácsköztársaság hadtörténete. Bibliográfia. Válogatás az MN tagjai által írt művekből. Budapest, Hadtudományi Könyvtár, 1983. 15 o. (Hadtudományi Könyvtár ajánló bibliográfiái) Kézirat.
- A Magyar Tanácsköztársaság Vörös Hadserege kiállítás útmutatója. A kiállítást tervezte: Árokay Lajos. Az útmutatót írta és összeállította: Kerekes Zoltán. Budapest, Országos Hadtörténelmi Múzeum, 1964. 29. o.
- Magyar történelmi nagyságok életrajza, kiknek nevét a m. kir. honvéd csapattek viselik. Budapest, M. kir. Hadtörténelmi Levéltár. 235 o.
- Magyarország 1944-ben. Tudományos tanácskozás Budapest, 1984. június 14. Közreadják: MTA Történettudományi Intézet – MSZMP KB Párttörténelmi Intézet – Hadtörténelmi Intézet. Budapest, Kossuth Könyvkiadó, 1984. 147 o.
- Magyarország az első világháborúban. Főszerk. Romsics Ignác. Budapest, Kossuth–Hadtörténelmi Intézet és Múzeum, 2010. 199 o.
- Magyarország az első világháborúban. Lexikon A–Zs. Főszerk. Sziij Jolán. Szerk. Ravasz István. Közreműködött: HM Hadtörténelmi Intézet és Múzeum – MTA Történettudományi Intézet – Zrínyi Miklós Nemzetvédelmi Egyetem – Eötvös Lóránd Tudományegyetem. Budapest, Petit Real, 2000. 851 o. (A Magyar Hadtudományi Társaság lexikonsorozata)
- Magyarország hadtörténete. I. kötet. A honfoglalástól a kiegyezésig. Közread. a Hadtörténelmi Intézet és Múzeum. Főszerk. Liptai Ervin. Budapest, Zrínyi Katonai Kiadó, 1984. 670 o.
- Magyarország hadtörténete. II. kötet. A kiegyezéstől napjainkig. Közread. a Hadtörténelmi Intézet és Múzeum. Főszerk. Liptai Ervin. Budapest, Zrínyi Katonai Kiadó, 1985. 657 o.
- Magyarország hadtörténete a honfoglalástól a Rákóczi-szabadságharcig kiállítás útmutatója. A kiállítást rendezte, az útmutatót írta és összeállította: Pongó János. Budapest, Országos Hadtörténelmi Múzeum, 1975. 31 o.
- Magyarország a második világháborúban. Szerk. Romsics Ignác. Budapest, Kossuth, Hadtörténelmi Intézet és Múzeum, 2011. 203 o.
- Magyarország a második világháborúban. Lexikon A–Zs. Főszerk. Sipos Péter. Szerk. Ravasz István. Közreműködött: MTA Történettudományi Intézet – HM Hadtörténelmi Intézet és Múzeum – Zrínyi Miklós Nemzetvédelmi Egyetem. Budapest, Magyar Hadtudományi Társaság–Petit Real, 1996. 584 o. (A Magyar Hadtudományi Társaság lexikonsorozata)
- Magyarországi hadi térképek a XVI. századtól a II. világháborúig. / Hungarian Military Maps from the 16th Century to the Second World War. A kiállítás anyagát válogatták: Jankó Annamária és a Hadtörténelmi Térképtár munkatársai. Budapest, Hadtörténelmi Intézet és Múzeum, 2005.
- Magyarországon 1945 után megjelent lengyel vonatkozású hadtörténelmi irodalom bibliográfiája. Budapest, Hadtudományi Könyvtár, 1977. 23 o. (Hadtudományi Könyvtár ajánló bibliográfiái) Kézirat.
- Major Jenő: Emléktörödékek. Visszaemlékezés az 1944. március és 1945. július közötti háborús eseményekre. Közlésre előkészítette és a tanulmányt írta: Kun József. Szerk. Kiss Gábor. Budapest, Hadtörténelmi Levéltár–Petit Real, 2000. 137 o. (Hadtörténelmi Levéltári Kiadványok)
- Margitay-Becht András: A Leitha monitor... és a többiek. Zabolátlan hajózás-történelmi barangolás térben és időben egy vénséges vén dunai hadihajó ürügyén. Budapest, Hadtörténelmi Intézet és Múzeum–Petit Real, 2007. 372 o. (A HM Hadtörténelmi Intézet és Múzeum kiadványai)
- Margitay-Becht András: A Leitha monitor – az utolsó osztrák–magyar hadihajó története. Szekszárd, Hadtörténelmi Intézet és Múzeum–TIT Hajózástörténelmi, Modellező és Hagományörző Egyesület–Schöck Kft., 2010. 92, [8] o.
- Mária Terézia hadvezére. Válogatás Hadik András tábornagy Hadtörténelmi Levéltárban őrzött irataiból. Szerk. és a bevezető tanulmányt írta: Farkas Gyöngyi. Budapest, Hadtörténelmi Levéltár–Petit Real, 2000. 487 o. (Hadtörténelmi Levéltári Kiadványok)
- Markó György: A Honvédelmi Minisztérium szervezete. 1945–1956. Budapest, HM Hadtörténelmi Intézet és Múzeum–Argumentum, 2011. (A Hadtörténelmi Intézet és Múzeum Könyvtára)

- A második katonai felmérés, 1819–1869. A Magyar Királyság és a Temesvári Bánság nagyfelbontású, színes térképei / Die zweite militärische Vermessung, 1819–1869. Die hochauflösenden farbigen Kartenprofilen des Königreichs Ungarn und Banat von Temes / The Second Military Surveying, 1819–1869. Colour map Sections of Kingdom of Hungary and Temes. A lemez elkészítésében közreműködött: Jankó Annamária – Oross András – Timár Gábor. Budapest, Hadtörténelmi Térképtár, 2005. DVD-ROM
- A második világháború és Magyarország felszabadítása kiállítás útmutatója. A kiállítást rendezte, az útmutatót írta és összeállította: Árokay Lajos. Budapest, Országos Hadtörténelmi Múzeum, 1975. 31 o.
- „Megbékéléseink” című kortárs képzőművészeti kiállítás. 1992. október 1-jétől 1993. március 30-ig. Budapest, ART-MA Művészeti Alapítvány–Hadtörténelmi Múzeum, 1992. 91 o.
- Méltó módon kifejezésre juttatni. Katonai irattípusok az I. világháború időszakában. Szerk. Farkas Gyöngyi – Kiss Gábor – Szijj Jolán. Budapest, Agroinform, 2015. 180 o. (Hadtörténelmi Levéltári Kiadványok)
- Mészáros Kálmán: II. Rákóczi Ferenc tábornokai és brigadérosai. A kuruc katonai felső vezetés létrejötte és hierarchiája, 1703–1711. Budapest, HM Hadtörténelmi Intézet és Múzeum–Argumentum, 2006. 185 o. (A Hadtörténelmi Intézet és Múzeum Könyvtára)
- Mini Hadinapló. Budapest, Hadtörténelmi Múzeum, 1986. 14 o. Vetélkedő. Budapest 10 nevezetes pontja.
- „Mire lehullanak a levelek...” 90 esztendeje ért véget a Nagy Háború. Rendezvénysorozat, Pécs, 2008. november 6–9. Szerk. Ravasz István. Budapest, HM Hadtörténelmi Intézet és Múzeum–Petit Real, 2009. 195 o. (A HM Hadtörténelmi Intézet és Múzeum kiadványai)
- Módszertani útmutató a Magyar Néphadsereg történetének feldolgozásával kapcsolatos kutatómunkához. Budapest, MNVK Tudományos Osztály–MN Hadtörténelmi Intézet és Múzeum, 1983. 62 o. (Hadtudomány-szervezési és Módszertani Közlemények)
- Molnár Máté: A keresztény Európa egysége Pierre Dubois reformterveiben. Budapest, Hadtörténelmi Intézet és Múzeum–Line Design, 2010. 263 o.
- Mórocz Lajos: Kiskatonától a vezérezredesig. [Budapest,] Hadtörténelmi Intézet és Múzeum, 2007. 283 o., ill.
- „Múlt nélkül nincs jövő”. A Hadtörténelmi Intézet és Múzeum története. 1918–2003. [Borítócím: „Múlt nélkül nincs jövő”. A Hadtörténelmi Intézet és Múzeum története. 1918–2003.] Szerk. Farkas Gyöngyi – Jankó Annamária – Szijj Jolán. Budapest, Hadtörténelmi Intézet és Múzeum–Petit Real, 2003. 175 o.
- Mutató a Hadtörténelmi Közlemények 1954–1963. évfolyamaihoz. 1–10. évfolyam. Összeállította: Hadtudományi Könyvtár munkaközössége. Budapest, Hadtörténelmi Intézet és Múzeum, 1965. 56 o.
- A Nagy Háború 1914–1918. Kézzelfogható hadtörténelem. Szerk. Sallay Gergely. Budapest, Hadtörténelmi Intézet és Múzeum–Zrínyi, 2014. 66 o. + 55 melléklet. Dobozkönyv.
- A nagy háború írásban és képen, 1918–2008. A kiállítást rendezte, szerk. Andaházi Szeghy Viktor. Budapest, Hadtörténelmi Intézet és Múzeum, 2008. 36 o. Kiállításvezető az azonos című vándorkiállításához.
- A Nagy Háború öröksége. Szerk. Sallay Gergely. Budapest, Hadtörténelmi Intézet és Múzeum–Zrínyi, 2016. 231 o.
- A Nagy Háború plakátjaiból 1914–1918. A Hadtörténelmi Múzeum Budapest és az Österreichische Nationalbibliothek Kisnyomtatvány- és Plakátgyűjteményéből. Szerk. Zarnóczki Attila. Budapest, Hadtörténelmi Múzeum, 1994. 54 o.
- Nagy László: Bethlen Gábor Habsburg ellenes háborúi és hadserege. Budapest, Hadtörténelmi Intézet és Múzeum, 1967. 112 o.
- A nagy októberi forradalomban született fegyverbarátság. Főszerk. Liptai Ervin. Közreadják: Magyar Néphadsereg Hadtörténelmi Intézet és Múzeum – a Szovjetunió Honvédelmi Minisztériumának Hadtörténelmi Intézete. Budapest, Zrínyi Katonai Kiadó–Hadtörténelmi Intézet, 1987. 337 o.
- Négyesi Lajos: 46-os szegedi bakák a tolmeini hídfőben. Budapest, Hadimúzeum Alapítvány, 2007. 120 o. (Csatatér útikönyvek)
- Négyesi Lajos: Csaták néma tanúi. A csata- és hadszíntérkutatás – hadtörténelmi régészet fogalma és módszerei. Budapest, Hadtörténelmi Intézet és Múzeum, 2010. 224 o.
- Nemesné Ipoly Márta: Malmok, ipari és gazdasági létesítmények az első katonai felmérés térképszelvényein 1782–1785. Budapest, Hadtörténelmi Térképtár, 1982. 220 o.
- A Német Szövetségi Köztársaság katonapolitikája. Budapest, Hadtudományi Könyvtár, 1974. 8 o. (Hadtudományi Könyvtár ajánló bibliográfiái) Kézirat.
- Az Országos Hadtörténelmi Múzeum Értesítője I. Szerk. Molnár Pál. Budapest, Országos Hadtörténelmi Múzeum–Zrínyi Katonai Kiadó, 1971. 287 o. Folytatása a Hadtörténelmi Múzeum Értesítője.
- Az Országos Hadtörténelmi Múzeum programjai az 1979–80. oktatási évben. Budapest, Országos Hadtörténelmi Múzeum, 1979. 31 o.
- Az Országos Hadtörténelmi Múzeum programjai az 1980–81. oktatási évben. Budapest, Országos Hadtörténelmi Múzeum, 1980. 27 o.

- Az Országos Hadtörténelmi Múzeum programjai az 1981–82. évben. Budapest, Országos Hadtörténelmi Múzeum, 1981. 27 o.
- Az osztrák-magyar haderő első világháború alatti magasabb parancsnokságai. A Hadtörténelmi Levéltárban őrzött katonai iratok levéltári segédlete. Szerk. Szijj Jolán. Budapest, Petit Real, 2001. 160 o. (Hadtörténelmi Levéltári Kiadványok)
- Összefoglaló a Honvédelmi Minisztérium Hadtörténelmi Intézet és Múzeum Katonai Emlék hely- és Hadisirgondozó Igazgatóság 2001–2010. évi tevékenységéről. Összeállította: Bíró Andor. Budapest, Hadtörténelmi Intézet és Múzeum, 2010. 92, [22] o.
- Pályázati képzőművészeti kiállítás. A kiállítást rendezte és a katalógust összeállította: Cs. Kottra Györgyi – Körömi Joachim. Budapest, Hadtörténelmi Múzeum, 1983. 23 o.
- Pályázati képzőművészeti kiállítás. Kossuth Lajos Katonai Főiskola, Szentendre. Katalógust összeáll. Körömi Joachim. Budapest, Hadtörténelmi Múzeum, 1987. 28 o.
- Palotás Fausztin: A két Zrínyi. Budapest, Hadtörténelmi Levéltár és Múzeum, 1921. 16 o.
- Pandula Attila: Rohamsisakok Magyarországon (1916–1945). Budapest, Hadtörténelmi Múzeum, 1983. 35 o. (Hadtörténelmi Múzeum fegyverbarátok füzetei, 1.)
- Pásztai László: A magyar honvédsereg harcászata az 1848–49-es szabadságharcban. Budapest, Hadtörténelmi Intézet és Múzeum, 2013. 270 o. (A Hadtörténelmi Intézet és Múzeum Könyvtára)
- Perjés Géza: Csatakönyv. Tanulmányok a magyar és az egyetemes történelem csatáiról Budapest, Hadtörténelmi Intézet és Múzeum, 2014. 302 o. (A Hadtörténelmi Intézet és Múzeum könyvtára)
- Pete László: Garibaldi magyar parancsnokai. Budapest, Hadtörténelmi Intézet és Múzeum–Line Design, 2013. 191 o. (A Hadtörténelmi Intézet és Múzeum könyvtára)
- Pokorny Hermann: Emlékeim. A láthatatlan hírszerző. Összeállította, közlésre előkészítette és a tanulmányt írta: Józsa Antal. Budapest, Hadtörténelmi Levéltár–Petit Real, 2000. 168 o. (Hadtörténelmi Levéltári Kiadványok)
- Pollmann Ferenc: Balszerencse, semmi más? Tersztyánszky Károly cs. és kir. vezérezredes élete és pályafutása. Budapest, Balassi, 2003. 159, [8] o. (A Hadtörténelmi Intézet és Múzeum millenniumi könyvtára 3.)
- Ráskay Pál – Szabó Zoltán: A közegű „Hunyadi Mátyás” katonaiskola története. 1856–1918–1945. Budapest, Hadtörténelmi Intézet és Múzeum, 1995. 341 o.
- Ravasz István: Töredékek egy álomról. 2. bővített kiadás Budapest–Salgótarján, Hadtörténelmi Intézet és Múzeum–Petit Real–Madách Imre Gimnázium, 2009. 159 o. (A HM Hadtörténelmi Intézet és Múzeum kiadványai)
- Remény és pokol. 1956. Kézzelfogható hadtörténelem. Szerk. Horváth Miklós. Budapest, Hadtörténelmi Intézet és Múzeum–Zrínyi, 2016. 66, [2] o. + 87 melléklet. Dobozkönyv.
- Reviczky Imre m. kir. ezredes a „Világ Jámborá”. Tudományos emlékülés és kiállítás születésének 110. évfordulóján a Hadtörténelmi Intézet és Múzeumban, 2006. december 7. Budapest, Hadtörténelmi Intézet és Múzeum, 2007. 70, [9] o.
- Rubint Dezső: Adatok a magyar katona szerepléséhez a világháborúban. Válasz Nowak Károly Frigyes „Chaos” c. könyvére. Magyarokra vonatkozó téves adatok megcáfolása. Budapest, Hadtörténelmi Levéltár, 1923. 106 o.
- Ságvári György: The Hungarian Honvéd Army. 1868–1918. Wien, Verlag Militaria–Institute and Museum of Military History in Budapest, 2010. 667 o.
- Ságvári György: Die königlich ungarische Honvéd. 1868–1918. Wien, Verlag Militaria–Institut und Museums für Militärgeschichte Budapest, 2010. 667 o.
- Ságvári György: A Magyar Királyi Honvédség. 1868–1918. Bécs, Verlag Militaria–Hadtörténelmi Intézet és Múzeum, 2010. 667 o.
- Ságvári György: Magyar uniformisok a honfoglalástól napjainkig. Budapest, Kossuth–Hadtörténelmi Intézet és Múzeum, 2010. 223 o.
- Saját kezébe, ott, ahol... Szerk. Farkas Gyöngyi Budapest, Hadtörténelmi Levéltár–Petit Real, 1998. 271 o. (Hadtörténelmi Levéltári Kiadványok)
- Simon Géza: Katonai rendfokozati rehabilitáció 1989–2006. Budapest, HM Hadtörténelmi Intézet és Múzeum–Honvédelmi Minisztérium Rehabilitációs Bizottság–Petit Real, 2006. 119 o.
- Solymosi József: Forradalom és szabadságharc Északkelet-Magyarországon 1848–1849-ben. [Budapest.] Hadtörténelmi Intézet és Múzeum, 2013. 175 o. (A Hadtörténelmi Intézet és Múzeum millenniumi könyvtára)
- Sólyom Ildikó: Összetört... szétszakadt... elillant... A Sólyom tábornok-per utóélete. I–II. kötet. 2. kiadás. Budapest, HM Hadtörténelmi Intézet és Múzeum. 2007. 1379 o. (A HM Hadtörténelmi Intézet és Múzeum kiadványai)
- Somogyi Győző: Magyar hadizászlók. Budapest, Cser Könyvkiadó–Hadtörténelmi Intézet és Múzeum, 2011. 124 o. (Magyar hadiviselet)

- Somogyi Győző: Mária Terézia magyar katonái. Budapest, Cser Könyvkiadó–Hadtörténeti Intézet és Múzeum, 2011. 116 o. (Magyar hadiviselet)
- Somogyi Győző: A szabadságharc katonái, 1848-1849. Budapest, Cser Könyvkiadó–Hadtörténeti Intézet és Múzeum, 2011. 152 o. (Magyar hadiviselet)
- Stromfeld Aurél válogatott írásai. Összeállította és a bevezetőt írta: Hetés Tibor. Budapest, Hadtörténelmi Levéltár–Zrínyi Kiadó, 1959. 382 o.
- Sword and Wreath. Hungarian Military Symbols of the Last Millenium. Exhibition Guide. Text: Györgyi Cs. Kottra, Andrea Kreutzer, Tamás Baczoni, László Töll. Photographs: Egon Gottl, Péter Szikits. Budapest, Hadimúzeum Alapítvány, 2001. 16 o.
- Szabó János, B.: A honfoglalóktól a huszárkorig. A középkori magyar könnyülovasságról. Budapest, HM Hadtörténeti Intézet és Múzeum–Argumentum, 2010. 244, [16] o. (A Hadtörténeti Intézet és Múzeum Könyvtára)
- Szabó Mária: A Romanelli-misszió. Egy olasz katonatiszt Magyarországon (1919. május-november) / La missione di Romanelli. Un ufficiale italiano in Ungheria (maggio-novembre 1919). Budapest, HM Hadtörténeti Intézet és Múzeum–Mundus Magyar Egyetemi Kiadó, 2009. 250 o. (Mundus – Új irodalom, 82.) – (Olasz irodalom, kultúra és művészetek, 4.)
- Szabó Péter: Don-kanyar 1942-1943. A magyar királyi 2. honvéd hadsereg képes krónikája / Don Bend 1942–1943. An Illustrated Chronicle of the Royal Hungarian 2nd Honvéd Army. Budapest, HM Hadtörténeti Intézet és Múzeum–Zrínyi, 2012. 255 o.
- Szabó Péter – Számvéber Norbert: A keleti hadszíntér és Magyarország: 1943–1945. 2. bővített és átdolgozott kiadás. Nagykovácsi, Püedlo–Hadtörténeti Intézet és Múzeum, 2009. 328 o.
- Számvéber Norbert: Páncélos-hadviselés a budapesti csatában, 1944. október 29. – 1945. február 13. Nagykovácsi, Püedlo–Hadtörténeti Intézet és Múzeum, 2011. 416 o. (Hadtörténelmi Levéltári Kiadványok)
- Számvéber Norbert: Páncélosok a Tiszántúlon. Az alföldi páncéloscsata 1944 októberében. Budapest, Hadtörténelmi Levéltár–Paktum, 2002. 396 o. (Hadtörténelmi Levéltári Kiadványok)
- Számvéber Norbert: Az alföldi páncéloscsata. Harcok a Tiszántúlon, 1944. október. Nagykovácsi, Püedlo–Hadtörténeti Intézet és Múzeum, 2007. 207 o. (Hadtörténelmi Levéltári Kiadványok)
- Számvéber Norbert: Kard a pajzs mögött. A „Konrád” hadműveletek története, 1945. Nagykovácsi, Püedlo–Hadtörténeti Intézet és Múzeum, 2007. 263 o. (Hadtörténelmi Levéltári Kiadványok)
- Számvéber Norbert: Konrad 3. Páncéloscsata Budapestért, 1945. Budapest, Paktum, 2001. 528 o. (Hadtörténelmi Levéltári Kiadványok)
- Számvéber Norbert: Nehézpáncélosok. A német 503. nehézpáncélos-osztály magyarországi harcai. Budapest, Paktum, 2000. 190 o. (Hadtörténelmi Levéltári Kiadványok)
- Számvéber Norbert: Páncélosok a Felvidéken. Páncélosütközetek a Dunától északra, 1944–1945. Nagykovácsi, Püedlo, 2008. 174 o. (Hadtörténelmi Levéltári Kiadványok)
- Számvéber Norbert: Páncélosok a sivatagban. Páncélos-hadviselés Észak-Afrikában, 1940–1943. Nagykovácsi, Püedlo, 2010. 159 o. (Hadtörténelmi Levéltári Kiadványok)
- Számvéber Norbert: SS-páncélosok Normandiában. Nagykovácsi, Püedlo, 2009. 168 o. (Hadtörténelmi Levéltári Kiadványok)
- Székely György: Népek, rendek, dinasztíák. Tanulmányok Közép- és Kelet-Európa hadtörténetéből. Budapest, Hadtörténeti Intézet és Múzeum–Argumentum, 2010. 190 o. (A Hadtörténeti Intézet és Múzeum Könyvtára)
- Szemelvények a magyar hadtörténelem tanulmányozásához. I–II. kötet. Szerk. Rohonyi Gábor – Nagy László – Tóth Gyula. Budapest, Hadtörténelmi Intézet, 1955. 448+560 o.
- „...Szerelmem, földem és hazám őrzőm”. Képzőművészeti kiállítás. Budapest, Országos Hadtörténeti Múzeum, 1981. 11 o.
- Sziji Jolán – Jankó Annamária – Csárádi József: Ad acta. A Hadtörténelmi Levéltár, a Hadtörténelmi Térképtár, a Központi Irattár története és gyűjteményei. Budapest, Hadtörténelmi Levéltár–Petit Real, 1997. 63 o. (Hadtörténelmi Levéltári Kiadványok)
- Tájékoztató a Hadtörténeti Múzeumról és Technikai Parkról. Budapest, Hadtörténelmi Intézet és Múzeum, 1964. 3 o.
- „Táncról-táncra”. Bálók és táncvigalmak a kiegyezéstől a negyvenes évekig. Az Országos Széchényi Könyvtár és a Hadtörténeti Múzeum kiállítása. Összeállították: Makai Ágnes – Kreutzer Andrea – Szoleczky Emese – Nagy Zoltán – Zseli Lászlóné. Budapest, Országos Széchényi Könyvtár, 1996. 14 o.
- Tanulmányok Radó Sándorról. Szerk. Hegedüs Ábel – Suba János. Budapest, Hadtörténeti Intézet és Múzeum, 2010. 301 o. A Budapest, 2009. nov. 4–5-én rendezett konferencia előadásainak szerkesztett anyaga.
- Tarsoly. Vezérlő kalauz, különféle traktátumok. 1984–85. Szerk. Ésik Nóra. Budapest, Hadtörténeti Múzeum, 1984. 63 o.

- Tarsoly. Vezérlő kalauz, különféle traktátumok. 1985–86. Szerk. Rákóczi Rozália. Budapest, Hadtörténeti Múzeum, 1985. 75 o.
- Tarsoly. Vezérlő kalauz, különféle traktátumok. 1986–87. Szerk. Bárdos Ferenc – Ésik Nóra. Budapest, Hadtörténeti Múzeum, 1986. 72 o.
- Tarsoly. Vezérlő kalauz, különféle traktátumok. 1987–88. Szerk. Bárdos Ferenc – Bánffyné Kalavszky Györgyi – Ésik Nóra – Szoleczky Emese. Budapest, Hadtörténeti Múzeum, 1987. 88 o.
- Tarsoly. Vezérlő kalauz, különféle traktátumok. 1988–89. Szerk. Bánffyné Kalavszky Györgyi – Ésik Nóra – Szoleczky Emese. Budapest, Hadtörténeti Múzeum, 1988. 86 o.
- Timon Béla – Erdélyi Gyula – Gerő László: Törökhódoltság-korabeli okmányok a Magy. Kir. Hadilevéltárban. Budavár visszafoglalása 250 éves évfordulójának emlékére. Budapest, Hadilevéltár, 1936. 79 o.
- „Tizenhárom nap, amely...” Tanulmányok az 1956-os forradalom és szabadságharc történetéből. Szerk. Horváth Miklós. Budapest, Hadtörténeti Intézet és Múzeum, 2003. 263, [16] o.
- Tóth Ferenc: Magyar huszárok francia földön. Budapest, Hadtörténeti Intézet és Múzeum, 2016. 264 o. (A Hadtörténeti Intézet és Múzeum Könyvtára)
- A török kor, a kuruc kor, a nemesi felkelés, a királyi magyar nemesi testőrség iratainak levéltári segédlete. Összeállította: Farkas Gyöngyi. Budapest, Hadtörténelmi Levéltár–Petit Real, 2000. 231 o. (Had-történelmi Levéltári Kiadványok)
- Történelmünk korszakalkotója. Batthyány Lajos miniszterelnök. Batthyány Lajos, a hadseregszervező. A katalógust szerk. Basics Beatrix – B. Varga Judit. Budapest, Budapesti Történeti Múzeum–HM Hadtörténeti Intézet és Múzeum, 2007. 154 o. A kiállításokat a Budapesti Történeti Múzeumban 2007. ápr. 1-től okt. 30-ig, a Hadtörténeti Intézet és Múzeumban 2007. ápr. 11-től okt. 14-ig tartották.
- Tudós és katona. Markó Árpád visszaemlékezései. I–II. kötet. Sajtó alá rendezte: Kincses Katalin Mária – Mészáros Kálmán. Budapest, Hadtörténeti Intézet és Múzeum, 2014. 401+488 o.
- Tulipán Éva: Szigorúan ellenőrzött emlékezet. A Köztársaság téri ostrom 1956-ban. Budapest, Hadtörténeti Intézet és Múzeum–Argumentum, 2012. 163 o. (A Hadtörténeti Intézet és Múzeum Könyvtára)
- Turcsányi Károly – Bán Attila – Hegedűs Ernő – Molnár Gábor Zoltán: Haderők és hadviselés az elöltöltő fegyverek korában. Fegyvergyártás, a fegyverzet és a haderőszerzés hatása a hadművészet fejlődésére. Budapest, Hadtörténeti Intézet és Múzeum, 2015. 414 o.
- A Hadtudományi Könyvtár állományában levő magyar katonai folyóiratok bibliográfiája 1945-től. Összeállította: Újfalusi Éva. Budapest, Hadtudományi Könyvtár, 1985. 59 o.
- Az újrakezdés esélye. Tanulmányok a Rákóczi-szabadságharc befejezésének 300. évfordulója alkalmából. Szerk. Czigány István – Kincses Katalin Mária. Budapest, Hadtörténeti Intézet és Múzeum, 2012. 287 o. (A Hadtörténeti Intézet és Múzeum könyvtára)
- Ujvári Mihály: Egy évszázad a katonai ruházati ellátás szolgálatában. Budapest, Hadtörténeti Intézet és Múzeum–Petit Real, 2009. 175 o. (A HM Hadtörténeti Intézet és Múzeum kiadványai)
- Urbán Aladár: Batthyánytól Kossuthig: hadsereg és politika 1848 nyarán és őszén. Budapest, Hadtörténeti Intézet és Múzeum–Argumentum, 2009. 404 o. (A Hadtörténeti Intézet és Múzeum könyvtára)
- Üzenet a frontról. A Monarchia nagy háborúja levelezőlapok tükrében, 1914–1918 / Botschaft von der Front. Der grosse Krieg der k. u. k. Monarchie in Post- und Ansichtskarten gespiegelt, 1914-1918. Írta és összeállította: Kalavszky Györgyi, szerk. Illésfalvi Péter. Budapest, Hadtörténeti Intézet és Múzeum, 1996.
- Varga János: Népfelkelő és gerillaharcok Jellasics ellen 1848 őszén. Budapest, Hadtörténelmi Levéltár–Magyar Történelmi Társulat, 1953. 339, 4 o. (Negyvennyolcas partizánok 1.)
- Vargyai Gyula: A biatorbágyi merénylet: merénylet a merénylet ellen. Budapest, Paktum, 2002. 149 o. (Had-történelmi Levéltári Kiadványok)
- Veszprémy László: Lovagvilág Magyarországon. Lovagok, keresztesek, hadmérnökök a középkori Magyarországon. Budapest, HM Hadtörténeti Intézet és Múzeum–Argumentum, 2008. (A Hadtörténeti Intézet és Múzeum Könyvtára)
- Vietnami tapasztalatok. Irodalomjegyzék. [Budapest,] Hadtudományi Könyvtár, 1973. 5 o. (Hadtudományi Könyvtár ajánló bibliográfiái) Kézirat.
- A világháború 1914–1918. Különös tekintettel Magyarországra és a magyar csapatok szereplésére. I. kötet. Külpolitikai visszapillantás. A világháború kitérőse. Események az orosz hadszíntéren 1914. évi augusztus hó 20-ig. Szerk. és kiad. a m. kir. Hadtörténelmi Levéltár. Budapest, M. kir. Hadtörténelmi Levéltár, 1928. 239 o.
- A világháború 1914–1918. Különös tekintettel Magyarországra és a magyar csapatok szereplésére. II. kötet. Az orosz harctéren lefolyt események 1914. augusztus 30-ig. Szerk. és kiad. a m. kir. Hadtörténelmi Levéltár. Budapest, M. kir. Hadtörténelmi Levéltár, 1930. 562 o.

- A világháború 1914–1918. Különös tekintettel Magyarországra és a magyar csapatok szereplésére. III. kötet. Az 1914. évi galíciai bevezető nyári hadjárat. Események 1914 augusztus 31-étől szeptember 16-áig. A kelet-porosországi hadműveletek 1914. szeptember első felében. Események a nyugati hadszíntéren a háború kitörésétől 1914. szeptember közepéig. Szerk. és kiad. a m. kir. Hadtörténelmi Levéltár. Budapest, M. kir. Hadtörténelmi Levéltár, 1933. 666 o.
- A világháború 1914–1918. Különös tekintettel Magyarországra és a magyar csapatok szereplésére. IV. kötet. Az Osztrák-Magyar Monarchia 1914. évi augusztusi Szerbia és Montenegro elleni hadjárata. Szerk. és kiad. a m. kir. Hadtörténelmi Levéltár. Budapest, M. kir. Hadtörténelmi Levéltár, 1929. 413 o.
- A világháború 1914–1918. Különös tekintettel Magyarországra és a magyar csapatok szereplésére. V. kötet. Az Osztrák-Magyar Monarchia 1914. évi szeptember-decemberi szerbiai és Montenegro elleni hadjárata. Szerk. és kiad. a m. kir. Hadtörténelmi Levéltár. Budapest, M. kir. Hadtörténelmi Levéltár, 1932. 712 o.
- A világháború 1914–1918. Különös tekintettel Magyarországra és a magyar csapatok szereplésére. VI. kötet. 1914. szeptember második felének és október havának eseményei a keleti (orosz) és a nyugati (francia) hadszíntéren. Szerk. és kiad. a m. kir. Hadtörténelmi Levéltár. Budapest, M. kir. Hadtörténelmi Levéltár, 1934. 453 o.
- A világháború 1914–1918. Különös tekintettel Magyarországra és a magyar csapatok szereplésére. VII. kötet. 1914 november és december havának eseményei. Szerk. és kiad. a m. kir. Hadtörténelmi Levéltár. Budapest, M. kir. Hadtörténelmi Levéltár, 1937. 700 o.
- A világháború 1914–1918. Különös tekintettel Magyarországra és a magyar csapatok szereplésére. VIII. kötet. 1915 első négy havának eseményei. Szerk. és kiad. a m. kir. Hadtörténelmi Levéltár. Budapest, M. kir. Hadtörténelmi Levéltár, 1939. 919 o.
- A világháború 1914–1918. Különös tekintettel Magyarországra és a magyar csapatok szereplésére. IX. kötet. 1915 május és június havának eseményei. Szerk. és kiad. a m. kir. Hadtörténelmi Levéltár. Budapest, M. kir. Hadtörténelmi Levéltár, 1940. 825 o.
- A világháború 1914–1918. Különös tekintettel Magyarországra és a magyar csapatok szereplésére. X. kötet. 1915. évi nyári események. Szerk. és kiad. a m. kir. Hadtörténelmi Levéltár. Budapest, M. kir. Hadtörténelmi Levéltár, 1942. 949 o.
- Vezérfonal a HM Hadtörténelmi Intézet és Múzeumban elhelyezett emléktábláról és műtárgyakról. Összeállították: Balló István – Fodor Kálmán. Budapest, Honvédelmi Minisztérium Hadtörténelmi Intézet és Múzeum, 2005. 101 o.
- Vezető a Válogatott katonai kitüntetések című kiállításához. A kiállítást rendezte: Makai Ágnes. Budapest, Országos Hadtörténelmi Múzeum, 1972. 16 o.
- Zágoni Ernő: A honvédelem elvi alapjainak fejlődése a felszabadulás után. A Magyar Néphadsereg nemzetközi kapcsolatainak fejlődése, szerepünk a varsói Szerződés közös védelmi szervezetében. Budapest, Magyar Néphadsereg Hadtörténelmi Intézet és Múzeum, 1987. 180 o. (Magyar Néphadsereg története, 2. számú téma)
- „Zala” 1968. Az MN 8. gépkocsizó lövészadosztály hadművelési naplója Csehszlovákia megszállásának időszakából. Szerk., a lábjegyzeteket és a bevezető tanulmányt írta: Solymosi József. Nagykovácsi, Püedlo, 2012. 200 o. (Hadtörténelmi Levéltári Kiadványok)
- Zsoldos Attila: Vitézek, ispánok, oligarchák. Tanulmányok a társadalom- és a hadtörténetírás határvidékéről. Budapest, Hadtörténelmi Intézet és Múzeum, 2016. 272 o. (A Hadtörténelmi Intézet és Múzeum Könyvtára)

Veronika Fodor – Zoltán Mohácsi

BIBLIOGRAPHY OF THE PUBLICATIONS OF THE MILITARY HISTORY INSTITUTE AND MUSEUM 1918–2018

(Abstract)

On the occasion of the hundredth anniversary of the foundation of the Military History Institute and Museum the authors present a bibliography of institution history. The comprehensive list was put together mainly with the help of the Military History Library's catalogue, giving those titles where the institute is indicated as publisher. Following the order of document types, the list names the books, journals, electronic documents, yearbooks, exhibition catalogues that entered commercial circulation, followed by the manuals of bibliographies and lectures. At the end, the books published by the Military Museum Foundation, an organisation tightly linked to the Military History Institute and Museum, are also listed.

Veronika Fodor – Zoltán Mohácsi

DIE PUBLIKATIONEN DES INSTITUTS UND MUSEUMS FÜR MILITÄR-GESCHICHTE,
1918–2018

(Resümee)

Anlässlich des 100. Jahrestages der Gründung des Instituts und Museums für Militärgeschichte legen wir dem Leser eine institutionsgeschichtliche Bibliografie vor. Die Sammlungstätigkeit gründete – mit dem Anspruch auf Vollständigkeit – in erster Linie auf den Katalog der Bibliothek für Militärgeschichte. Wir tun dabei Werke kund, auf denen unsere Institution als Herausgeberin aufscheint. Unterteilt nach Dokumentenarten veröffentlichen wir neben den im Handel erhältlichen Büchern, Zeitschriften, elektronischen Dokumenten, Jahrbüchern und Ausstellungskatalogen auch als Manuskripte veröffentlichte Bibliografien und Vorträge. Schließlich werden auch diejenigen Bände angeführt, die von der Stiftung *Hadimúzeum Alapítvány* veröffentlicht wurden, die eng mit dem Institut und Museums für Militärgeschichte verbunden ist.

Veronika Fodor – Zoltán Mohácsi

BIBLIOGRAPHIE DES PUBLICATIONS DE L'INSTITUT ET MUSÉE D'HISTOIRE
MILITAIRE, 1918–2018

(Résumé)

À l'occasion du centenaire de la fondation de l'Institut et Musée d'Histoire militaire, nous avons établi la bibliographie des ouvrages édités par cet établissement tout au long de son existence. Principalement basé sur le catalogue de la Bibliothèque d'Histoire militaire, notre travail de recherche se veut exhaustif. Quant à la répartition par type de documents, outre les revues et les livres commercialisés, les documents électroniques, les annuaires et les catalogues d'exposition, notre bibliographie comprend également les bibliographies et les conférences éditées sous forme de manuscrit, ainsi que les volumes publiés par la Fondation du Musée de la Guerre qui est étroitement liée à l'Institut et Musée d'Histoire militaire.

ВЕРОНИКА ФОДОР - ЗОЛТАН МОХАЧИ

БИБЛИОГРАФИЯ ВЕСТНИКОВ ВОЕННО-ИСТОРИЧЕСКОГО ИНСТИТУТА И МУЗЕЯ
1918–2018 ГГ.

(Резюме)

По поводу 100-летия со дня основания Военно-Исторического Института и Музея мы представляем читателям историческую библиографию Института. Мы продолжили сбор собраний основываясь на каталог Военно-Исторической Библиотеки, стремясь при этом к полноте. Мы публикуем такие работы, издателем которых является наш Институт. В отношении разделения по типу документов, наряду с книгами, выпущенными в торговый оборот, журналами, периодическими изданиями, электронными документами, ежегодниками и каталогами выставок, мы публикуем библиографии и презентации, опубликованные в виде рукописи. Наконец, получили своё место и тома, опубликованные Фондом Военного Музея, тесно связанные с Военно-Историческим Институтом и Музеем.

ACTA MUSEI MILITARIS IN HUNGARIA

A HADTÖRTÉNETI
MÚZEUM
ÉRTESÍTŐJE

100

TARTALOM

KÖZLEMÉNYEK A HADTÖRTÉNETI INTÉZET ÉS MÚZEUM FENNÁLLÁSÁNAK 100. ÉVFORDULÓJÁN

DOMOKOS GYÖRGY	Erődépítészeti és tüzérségi traktátusok a Hadtörténeti Könyvtárban 1700-ig 3
JANKÓ ANNAMÁRIA	A digitális Eperjesy-katalógus 33
KEMÉNY KRISZTIÁN	A „Nagy Év” katonai iratairól. Rövid áttekintés és okmányok a Hadtörténelmi Levéltár 48-as gyűjteményének kapcsán 63
CSÁKVÁRI KRISTÓF	Légifotók a hadtörténeti térképtárban 78
HERMANN RÓBERT	Apa És Fiú, Meg Az „Oral History”. Gyalokay Lajos visszaemlékezései – Gyalokay Jenő lejegyzésében..... 89
KISS GÁBOR	I. világháborús kitüntetési javaslatok a bécsi Hadilevéltárban és a budapesti Hadtörténelmi Levéltárban 114
FARKAS GYÖNGYI	Levéltári életünk lapjai, 1919–1945 122
ANDAHÁZI-SZEGHY VIKTOR	A Hadtörténeti Könyvtár története 142
KRÁMLI MIHÁLY	Lucich Károly altengernagy, az önálló Hadtörténelmi Múzeum első igazgatója (1922–1923) 174
SUBA JÁNOS	A Magyar Királyi Honvédség speciális térképművei 184
POLLMANN FERENC	Kádárkori magyar hadtörténetírók: Farkas Márton (1926–2000)..... 215
HORVÁTH MIKLÓS	A Kossuth téri sortűz az újabb források tükrében..... 226
SOLYMOSI JÓZSEF	A Magyar Néphadsereg történetének kutatása az 1980-as években 249
	BIBLIOGRÁFIA
FODOR VERONIKA – MOHÁCSI ZOLTÁN	A Hadtörténeti Intézet és Múzeum kiadványai, 1918–2018 263

CONTENTS

PUBLICATIONS FOR THE 100TH ANNIVERSARY OF THE FOUNDATION OF THE HUNGARIAN MILITARY HISTORY INSTITUTE AND MUSEUM

GYÖRGY DOMOKOS	Pre-1700 Treatises on Fortification and Artillery at the Military History Library	3
ANNAMÁRIA JANKÓ	The Digital Eperjesy Catalogue	33
KRISZTIÁN KEMÉNY	Military Documents from the Years 1848–1849 at the Military History Archives.....	63
KRISTÓF CSÁKVÁRI	Aerial Photographs in the Military History Map Collection.....	78
RÓBERT HERMANN	Father and Son and “Oral History”. Lajos Gyalokay’s Reminiscences – As Written Down by Jenő Gyalókay.....	89
GÁBOR KISS	Recommendation Documents of World War I Decorations at the Kriegsarchiv in Vienna and at the Military History Archives in Budapest.....	114
GYÖNGYI FARKAS	Pages of Our Lives at the Archives, 1919–1945	122
VIKTOR ANDAHÁZI-SZEGHY	The History of the Military History Library	142
MIHÁLY KRÁMLI	Vice-Admiral Károly Lucich, First Director of the Independent Military History Museum (1922–1923)	174
JÁNOS SUBA	Special Mapworks of the Hungarian Royal Army	184
FERENC POLLMANN	Hungarian Military Historians of the Kádár Era: Márton Farkas (1926–2000).....	215
MIKLÓS HORVÁTH	The Volley at Kossuth tér in 1956 in the Light of New Sources	226
JÓZSEF SOLYMOSI	Research on the History of the Hungarian People’s Army in the 1980s.....	249
	BIBLIOGRAPHY	
VERONIKA FODOR – ZOLTÁN MOHÁCSI	Publications of the Hungarian Military History Institute and Museum, 1918–2018	263

INHALT

MITTEILUNGEN ANLÄSSLICH DES 100. JAHRESTAGES DES BESTEHENS DES INSTITUTS UND MUSEUMS FÜR MILITÄRGESCHICHTE

GYÖRGY DOMOKOS	Traktate über Festungsbau und Artillerie in der Bibliothek für Militärgeschichte bis zum Jahr 1700	3
ANNAMÁRIA JANKÓ	Der digitale Eperjesy-Katalog.....	33
KRISZTIÁN KEMÉNY	Über die militärischen Schriften des „Großen Jahres“. Kurzübersicht und Dokumente im Zusammenhang mit der Sammlung des Archivs für Militärgeschichte betreffend das Jahr 1848	63
KRISTÓF CSÁKVÁRI	Luftaufnahmen in der militärgeschichtlichen Kartografiesammlung	78
RÓBERT HERMANN	Vater und Sohn, und die „Oral History“. Die Erinnerungen von Lajos Gyalokay – aufgezeichnet von Jenő Gyalókay	89
GÁBOR KISS	Auszeichnungsvorschläge im Zusammenhang mit dem Ersten Weltkrieg im Kriegsarchiv in Wien und im Archiv für Militärgeschichte in Budapest	114
GYÖNGYI FARKAS	Die Blätter unseres Lebens im Archiv, 1919–1945	122
VIKTOR ANDAHÁZI-SZEGHY	Die Geschichte der Bibliothek für Militärgeschichte.....	142
MIHÁLY KRÁMLI	Vizeadmiral Károly Lucich, erster Direktor des selbständigen Museums für Militärgeschichte (1922–1923)	174
JÁNOS SUBA	Die speziellen Kartenwerke der Königlich Ungarischen Honved-Armee	184
FERENC POLLMANN	Ungarische Kriegsgeschichtsschreiber aus der Kádár-Ära: Márton Farkas (1926–2000).....	215
MIKLÓS HORVÁTH	Die Salve am Kossuth tér im Spiegel neuerer Quellen.....	226
JÓZSEF SOLYMOSI	Die Erforschung der Geschichte der Ungarischen Volksarmee in den 1980er Jahren	249
	BIBLIOGRAFIE	
VERONIKA FODOR – ZOLTÁN MOHÁCSI	Die Publikationen des Instituts und Museums für Militärgeschichte, 1918–2018.....	263

TABLE DES MATIÈRES

PUBLICATIONS À L'OCCASION DU CENTENAIRE DE L'INSTITUT ET MUSÉE D'HISTOIRE MILITAIRE

GYÖRGY DOMOKOS	Traité de fortification et d'artillerie dans la Bibliothèque d'Histoire militaire jusqu'à l'an 1700.....	3
ANNAMÁRIA JANKÓ	La numérisation du catalogue Eperjesy.....	33
KRISZTIÁN KEMÉNY	Au sujet des documents militaires de la « Grande Année ». Documents et aperçu de la collection de 1848 des Archives d'Histoire militaire.....	63
KRISTÓF CSÁKVÁRI	Photos aériennes dans la cartothèque d'histoire militaire.....	78
RÓBERT HERMANN	Père et Fils et l'« Oral History ». Les souvenirs de Lajos Gyalokay consignés par Jenő Gyalokay.....	89
GÁBOR KISS	Propositions d'attribution de décorations de la Première Guerre mondiale dans les Archives militaires de Vienne et les Archives d'Histoire militaire de Budapest.....	114
GYÖNGYI FARKAS	Le quotidien au sein des Archives, 1919–1945.....	122
VIKTOR ANDAHÁZI-SZEGHY	L'histoire de la Bibliothèque d'Histoire militaire.....	142
MIHÁLY KRÁMLI	Le vice-amiral Károly Lucich, premier directeur du Musée d'Histoire militaire indépendant (1922–1923).....	174
JÁNOS SUBA	Les cartes spéciales de l'Armée hongroise royale.....	184
FERENC POLLMANN	Historiographes hongrois de la période Kádár : Márton Farkas (1926–2000).....	215
MIKLÓS HORVÁTH	La salve de la place Kossuth à la lumière des nouvelles sources.....	226
JÓZSEF SOLYMOSI	Les recherches sur l'histoire de l'Armée populaire hongroise dans les années 1980.....	249
	BIBLIOGRAPHIE	
VERONIKA FODOR – ZOLTÁN MOHÁCSI	Les publications de l'Institut et Musée d'Histoire militaire, 1918–2018.....	263

СОДЕРЖАНИЕ

ПУБЛИКАЦИИ К 100-ЛЕТНЕЙ ГОДОВШИНЕ ВОЕННО-ИСТОРИЧЕСКОГО ИНСТИТУТА И МУЗЕЯ

ДЪЁРДЬ ДОМОКОШ	Трактаты по строительству крепостей и артиллерии в Военно-Исторической Библиотеке до 1700-их годов 3
АННАМАРИЯ ЯНКО	Цифровой (дигитальный) каталог-Эперйеши 33
КРИСТИАН КЕМЕНЬ	О военных документах «Великого Года». Краткий обзор и официальные документы в связи с собранием Военно-Исторического Архива 1848-ого года..... 63
КРИШТОФ ЧАКВАРИ	История воздушной фотографии и воздушные фотографии в Военно-Историческом Архиве Карт..... 78
РОБЕРТ ГЕРМАНН	Отец и сын, «Устная История» (“Oral History”) Воспоминания Лайош Дялокаи - в записках Енё Дялокаи. 89
ГАБОР КИШШ	Предложения австро-венгерских награждений в I. Мировой войне в Венском Военном Архиве и в будапештском Военно-Историческом Архиве 114
ДЁНДИ ФАРКАШ	Страницы нашей архивной жизни, 1919–1945-ие годы..... 122
ВИКТОР АНДАХАЗИ-СЕГИ	История Военно-Исторической Библиотеки 142
МИХАЙ КРАМЛИ	Вице-адмирал Карой Лукич, первый директор самостоятельного Военно-Исторического Музея 174
ЯНОШ ШУБА	Специальные картографические произведения Венгерской Королевской Армии..... 184
ФЕРЕНЦ ПОЛЛМАНН	Венгерские военно-исторические писатели эпохи Кадар: Мартон Фаркаш (1926–2000)..... 215
МИКЛОШ ХОРВАТ	Расстрел на площади Кошут в зеркале новых источников 226
ЙОЖЕФ ШОЙМОШИ	Исследование истории Венгерской Народной Армии в 1980-их годах 249
	БИБЛИОГРАФИЯ
ВЕРОНИКА ФОДОР – ЗОЛТАН МОХАЧИ	Библиография Вестников Военно-Исторического Института и Музея, 1918–2018 гг. 263